

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1976, LETNIK XIII, UDK 3

9-10

IZ VSEBINE

Franc Šetinc: Odgovornost

Bogdan Kavčič: Samoupravljanje v združenem delu

Aleksander Bajt: Marxov pojem proste konkurence in delitev po delu

Karel Šiškovič: Italijanske parlamentarne volitve 1976

Dragan Taškovski: Kako si v Bolgariji prisvajajo tujo zgodovino in zakaj?

Marija Ambrožič-Počkar: Položaj »malih« držav v mednarodnih ekonomskih odnosih

Jože Šter: Teoretična etika in moralni pouk

Adolf Bibič: Politična znanost in naloge Slovenskega politološkega društva

Boris Verbič: Politika EGS do dežel v razvoju

Branko Pribičević: Socialna demokracija danes

Claudia Mancina: Diktatura in demokracija

TEORIJA IN PRAKSA

1976

9-10

revija za družbena vprašanja, let. 13, št. 9—10, str. 721—912, Ljubljana, september-oktober 1976

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Sfiligoj, Majda Strobl, Vanek Šiftar, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vezočnik, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 50 din, za druge individualne naročnike 80 din, za delovne organizacije 150 din, za tujino 200 din (12 dolarjev), v prosti prodaji je cena enojne številke 10 din in dvojne 20 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

FRANC SETINC: Odgovornost 723

ZAKON O ZDRUŽENEM DELU:

BOGDAN KAVČIČ: Samoupravljanje v zdrženem delu 729

ALOJZIJ FINŽGAR: Družbena lastnina in osnutek zakona o zdrženem delu 738

JOSIP GLOBEVNIK: Družbeni dogovori o osnutku zakona o zdrženem delu 744

IVAN SVETLIK: Nekaj misli ob osnutku zakona o zdrženem delu 754

ČLANKI, RAZPRAVE

ALEKSANDER BAJT: Marxov pojem proste konkurence in delitev po delu 762

KAREL ŠIŠKOVIČ: Italijanske parlamentarne volitve 779

DRAGAN TAŠKOVSKI: Kako si v Bolgariji prisvajajo tujo zgodovino in zakaj? 790

MARIJA AMBROŽIČ-POČKAR: Položaj »malih« držav v mednarodnih ekonomskih odnosih 801

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

JOZE ŠTER: Teoretična etika in moralni pouk 813

STOJAN CIGOJ: Ali načelo nominalizma ustreza našemu sistemu 819

MOJCA DRČAR-MURKO: Odmevi na konferenco neuvrščenih držav v Colombu 823

ZNANOST IN DRUŽBA:

ADOLF BIBIČ: Politična znanost in naloge Slovenskega politološkega društva 830

GOJKO STANIČ: Ideološko politični okviri družboslovja ZDA (in njegova infrastrukturna dejavnost) 838

EKONOMSKI PROBLEMI:

LOJZE SOČAN: Stadij razvitosti in usmerjanje mednarodne menjave 844

BORIS VERBIČ: Politika EGS do dežel v razvoju 853

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

MARKO ILEŠIČ: Nekaj misli o družbenem vplivu na organizacije zdrženega dela družbenih dejavnosti 862

MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE:

BRANKO PRIBIČEVIČ: Socialna demokracija danes (njeno mesto, vloga in vpliv 877

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

CLAUDIA MANCINA: Diktatura in demokracija 892

PRIKAZI, RECENZIJ:

JOCO KLOPČIČ: Občni zbor Slovenskega politološkega društva 897

VIDA TOMŠIČ: Ženska, delo, družina, družba (Maca Jogan) 898

ERNEST PETRIČ: Univerza danes (Dubrovnik, 1.—5. IX. 1976) 901

Med novimi knjigami 904

Bibliografija knjig in člankov 906

Avtorski sinopsisi 911

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja,
let. 13, št. 9—10, str. 721—912,
Ljubljana, september—oktober 1976

CONTENTS

EDITORIAL:	
FRANC ŠETINC: Responsibility	723
THE LAW OF ASSOCIATED LABOUR:	
BOGDAN KAVČIČ: Selfmanagement in Associated Labour	729
ALOJZIJ FINŽGAR: Social Ownership and the Draft of the Law of Associated Labour	738
JOSIP GLOBEVNIK: Social Compacts in the Draft of the Law of Associated Labour	744
IVAN SVETLIK: Some Reflections on the Draft of the Law of Associated Labour	754
ARTICLES, STUDIES:	
ALEKSANDER BAJT: Marx' Notion on Free Competition and Distribution According to Work Performed	762
KARL ŠISKOVIČ: 1976 Parliamentary Elections in Italy	779
DRAGAN TAŠKOVSKI: How the History of Others has been »Appropriated« in Bulgaria and Why?	790
MARIJA AMBROŽIČ-POČKAR: The Position of the »Small« Countries in International Economic Relations	801
VIEWS, COMMENTS:	
JOŽE ŠTER: Theoretical Ethics and the Teaching of Morals	813
STOJAN ČIGOJ: Is the Principle of Nominalism in Consistency with Our System?	819
MOJCA DRČAR-MURKO: The Echoes of the Colombo Summit-Conference of the Non-aligned Countries	823
SCIENCE AND SOCIETY:	
ADOLF BIBIČ: Political Science and the Tasks of the Slovene Political Science Association	830
GOJKO STANIČ: The Ideological and Political Framework of Social Sciences in the United States	838
ECONOMIC ISSUES:	
LOJZE SOČAN: The Degree of Development and the Directing of International Exchange	844
BORIS VERBIČ: The EEC Policy Concerning the Developing Countries	853
QUESTIONS CONCERNING POLITICAL SYSTEM:	
MARKO ILEŠIČ: Some Reflections about the Social Influence on Organizations of Associated Labour in Social Activities	862
INTERNATIONAL WORKERS MOVEMENT:	
BRANKO PRIBIČEVIČ: Social Democracy Today	877
SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:	
CLAUDIA MANCINA: Dictatorship and Democracy	892
REVIEWS, REPORTS:	
JOCO KLOPČIČ: The General Meeting of the Slovene Political Science Association	897
VIDA TOMŠIČ: The Woman, Work, Family, Society (Maca Jorgan)	898
ERNEST PETRIČ: University today	901
SURVEY OF NEW BOOKS	904
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	906
Authors' Synopses	911

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:	
ФРАНЦ ШЕТИНЦ: Ответственность	723
ЗАКОН ОБ ОБЪЕДИНЕННОМ ТРУДЕ:	
БОГДАН КАВЧИЧ: Самоуправление в объединенном труде	729
АЛОЈЗИЈ ФИНЖГАР: Общественная ответственность и проект закона об объединенном труде	738
ЈОСИП ГЛОБЕВНИК: Общественные договоры в проекте закона об объединенном труде	744
ІВАН СВЕТАЛИК: Некоторые размышления в связи с проектом закона об объединенном труде	754
СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:	
АЛЕКСАНДЕР БАЙТ: Понятие свободной конкуренции Маркса и распределение по труду	762
КАРЕА ШИШКОВИЧ: Выборы итальянского парламента в 1976 г.	779
ДРАГАН ТАШКОВСКИ: Как и почему в Болгарии присваивают себе чужую историю?	790
МАРИЈА АМБРОЖИЧ-ПОЧКАР: Положение »малых« государств в международных экономических отношениях	801
ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:	
ІОЖЕ ШТЕР: Теоретическая этика и уроки морали	813
СТОЈАН ЧІГОЈ: Соответствует ли нашей системе принцип номинализма?	819
МОЈЦА ДРЧАР-МУРКО: Откалки на конференции неприсоединившихся стран в Колумбо	823
НАУКА И ОБЩЕСТВО:	
АДОЛЬФ БИБИЧ: Политическая наука и задачи Словенского политологического общества	830
ГОЙКО СТАНИЧ: Идеино-политические рамки обществоведения США (и его инфраструктурная деятельность)	838
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ:	
ЛОЈЗЕ СОЧАН: Стадия развития и направление международного обмена	844
БОРИС ВЕРБИЧ: Политика ЕЭС в отношении развивающихся стран (некоторые аспекты)	853
ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:	
МАРКО ІЛЕШИЧ: Некоторые размышления относительно общественного влияния на организацию объединенного труда в области общественных деятельностей	862
МЕЖДУНАРОДНОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ:	
БРАНКО ПРИБИЧЕВИЧ: Социальная демократия на сегодняшний день (ее место, роль и влияние)	877
СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:	
КЛАУДИЈА МАНЧИНА: Диктатура и демократия	892
ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:	
ІОЦО КЛОПЧИЧ: Общее собрание Словенского политологического общества	897
ВИДА ТОМШИЧ: Женщина, труд, семья, общество (Маца Јоган)	898
ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Университет сегодня (Дубровник, 1—5. IX. 1976 г.)	901
Среди новых книг	904
Библиография книг и статей	906
Авторские synopsis	911

Odgovornost

Nič posebej dramatičnega in tragičnega se ni zgodilo, da bi si morali prav zdaj zastaviti vprašanje: kako je z našo odgovornostjo? To je neločljiva sestavina vsakodnevnega boja za krepitev družbenoekonomskega položaja našega delovnega človeka. To je najtrdnější temelj, na katerega se opirata politična in ekonomska stabilnost naše družbe. In to je hkrati že naskok na jutrišnji dan.

Vprašanje odgovornosti kot neprestani in pereči problem sedanjega trenutka bi kdo utegnil obrniti tudi drugače. Rekel bi: samoupravljanje ni opravilo izpita, kar zadeva odgovornost. Red in disciplina sta klic časa, ki se mu lahko uspešno odzove le vsemogočna država ali večstrankarski sistem. Inflacijo, letalsko nesrečo, žrtve pri Preserju in še marsikaj, kar nas vznemirja vsak dan, bi kdo poskušal zlonamerno povezovati s samoupravljanjem kot edino možnim krivcem, kakor da inflacija in nesreče pestijo samo našo družbo.

Razumeti odgovornost tega trenutka pomeni razumeti sedanjo bitko za socializem in socialistično samoupravljanje, ki poteka na globalni fronti in na neštetih posameznih prizoriščih našega življenja, v vseh celicah naše družbe in na vseh ravneh hkrati. To je bitka, katere trdoživost in doslednost se stopnjujeta in ki bo dolgotrajna, saj bo segala tudi še v čas jutrišnjih generacij. Toda že sedanjik mora prinesiti delavcu bistvene spremembe; okrepiti mora njegov položaj v družbi in njegov odločujoči vpliv, ki mora segati od tozda in krajevne skupnosti prek delegatskih razmerij in z aktivnostjo v družbenopolitičnih organizacij vse do republike in federacije.

Merilo za takšno odgovornost ni samo nekakšna abstraktna socialistična družbena zavest, odtrgana od tisoč in več konkretnih družbenih razmerij, od neštetih oblik konkretnega dela in konkretnih postopkov. Tudi formalnopravni samoupravni akti, veliko število družbenih dogovorov in samoupravnih sporazumov, vznesenih gesel in priseg, ki so brez povezave s svojo vsebino, brez dejanske volje in zavesti pa pripravljenosti za spreminjanje stanja niso prava mera za stopnjo družbene odgovornosti v naši družbi. Pravo merilo je odgovor na vprašanje, do kam sega resnična oblast delovnega človeka v vseh oblikah združenega dela in v širši družbi.

I

Pri odgovornosti gre torej najprej za vprašanje odnosov v produkciji in reprodukciji. V naših razmerah je to združeno delo kot porajajoča se živa vez, splet med seboj povezanih in odvisnih pravic in dolžnosti med delovnimi ljudmi in temelj, na katerem se poraja socialistična družbena zavest, torej

tudi subjektivno pojmovanje odgovornosti socialističnega človeka. Pri oblikovanju odgovornosti človeka v družbi se torej ne moremo opirati samo na natančnejše opredeljevanje pravnih predpisov ali pospešeno privziganje socialistične zavesti, ampak predvsem na politično akcijo za uveljavljanje z ustavo opredeljenih družbenoekonomskih odnosov. S tem kajpak ne podcenjujemo predpisov in prosvetljevanja, vendar mora vse to imeti funkcijo boja za presejanje upravljanja v imenu delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, s tem da delovni ljudje sami upravljajo vse procese družbene produkcije in reprodukcije. Gre torej za to, da mora biti vsaka družbena akcija vpeta v neločljivi proces krepitve sposobnosti delavskega razreda in delovnih ljudi, da se organizirajo v družbi kot samodejavnost in samoodgovornost. To ne sme biti samo deklaracija, ne le lepa beseda, predavanje, pouk, temveč dejanska možnost in sposobnost za prevajanje načel v prakso. To je hkrati »sintetizirani indeks skupne revolucionarne energije in dejanske možnosti delavskega razreda, da povede zgodovino v „poslednji in odločilni boj“ — čez vse usedline preteklosti in druge, tudi nove ovire, ki se mu postavljajo na pot«¹. V tem procesu morajo biti proizvodnja, šola in kultura pa celo država, ki še dolgo ne bo nepotrební relikv, družbenopolitične in družbene organizacije združene v neločljivem skupnem prizadevanju, usmerjene k skupnemu cilju.

Nekateri poskušajo s primeri kršitev odgovornosti dokazovati, da samoupravljanje odpoveduje v najobčutljivejši bitki boja za nove družbeni odnose. Če tega ne povedo odkrito, potem govore pač o tem, da se red in disciplina krhata, ker so naši predpisi premalo strogi, ker je država popustila, ker so kazni premile itn. A so tudi takšni, ki odkrito govorijo, da samoupravljanje ne daje ugodnih razmer, da ni ustrezen okvir za odgovornost. »Zato pa je tako, ker v samoupravljanju lahko vsak dela, kar se mu ljubi,« pravijo včasih celo nekateri delavci. Drugi spet pravijo: »Naš človek, naš čas še ni zrel za samoupravljanje...« Pri tem iščejo vzrok v slabi vzgoji ali premajhni izobraženosti. Niso redki, ki to povezujejo z naraščajočim brezboštvom in — povezano z materializmom ali celo z marskizmom — z moralno razbrzdanostjo.

Tako pogosto govore tudi čisto dobronamerni ljudje, ogorčeni zaradi napak, ki jih obdajajo, ali pa nemočni ob problemih, s katerimi se srečujejo. Toda nevarnejša so takšna gesla takrat, kadar jih uporabljajo naši nasprotniki za bolj ali manj prikrita napade na naš socialistični samoupravni sistem. Nameni so vsekakor dovolj prozorni: demoralizirati ljudi, zmanjšati njihovo zaupanje v sposobnost socialističnega samoupravljanja za demokratično razpletanje družbenih protislovij.

Primeri, v katerih odpoveduje odgovornost, pravzaprav dokazujejo le to, da še nismo dosledno uveljavili združenega dela. Analiza takih primerov kaže, da kršitve odgovornosti nimajo vse iste razredne vsebine, kar velja zlasti glede na njihove subjektivne nosilce, čeprav objektivno vodijo k istemu rezultatu: k slabljenju združenega dela in s tem k slabljenju odločujoče vloge delavca v družbi.

Kdo in zakaj zavira integracijske procese in radikalno posodabljanje dela v stanovanjskem gradbeništvu kljub temu, da to ni več samo družbenopolitični imperativ, temveč ekonomska nujnost? Očitno gre za kršitev odgovornosti, ki izvira iz konkretnega, dejanskega spopada družbenega, to je razrednega

¹ Stipe Šušar, Samoupravljanje i druge alternative, Političke teme, Zagreb 1972.

interesa in cele vrste monopolnih, skupinsko-lastninskih in tehnokratskih, v bistvu sebičnih interesov, ki s prstom kažejo drug na drugega samo zato, da takšno stanje lahko ohranjajo tudi še naprej.

Kako se je moglo zgoditi, da je v številnih delovnih organizacijah zatajila družbena odgovornost za pomoč pri razvoju železniškega prometa? Zgodilo se je zato, ker družbeno dogovarjanje na tem področju ni doseglo poglobljene argumentiranosti, ki bi večino delavcev prepričala o dejanski enotnosti družbenega in individualnega interesa. Kadar delavci neke delovne organizacije odklonijo podpis družbenega dogovora ali samoupravnega sporazuma, sta samo dve možnosti: da v njem ne najdejo svojega interesa, ker ga v njem dejansko ni, ali pa ga subjektivno, pogosto tudi zaradi šibkega argumentiranja, niso sposobni dojeti. Toda mnoge uspešno izpeljane akcije za samoprispevke (šole, vrtce, ceste) dokazujejo, da za večino ljudi družbeni interes ni nikakršna abstrakcija, ampak je to širša korist, ki so jo dojeli tudi kot svoj individualni interes.²

II

Razpravo o odgovornosti pogosto delijo tudi glede na aktualne družbene naloge, kakor da je, denimo, boj za ustavno preobrazbo fronta zase in bitka za gospodarsko stabilizacijo spet nekaj čisto drugega. Tako se marsikje nepovezano lotevajo zdaj ene naloge, zdaj druge in spet tretje, vendar pri vsaki obstanejo že na polovici poti. Zaradi necelostnega obravnavanja posameznih družbenih nalog v luči strateško enotne idejnopolitične usmeritve se nam mnogo dragocene energije porazgubi. Škoda je še večja, kadar se takšne naloge spreminjajo v verbalne sestanke, katerih ponavljajoči se sklepi in ugotovitve o tem, da jih ne izpolnjujemo, porajajo malodušje in pasivizirajo ljudi.

S tem, da urejamo odnose v naših tozdih na podlagi usmeritev, ki jih vsebujeta ustava in zakon o združenem delu, krepimo tudi odgovornost, disciplino in red. Mnogi primeri kršenja odgovornosti v naši družbi izvirajo iz tega, da ljudje ne razumejo, da je v našem samoupravnem gospodarstvu potrebna najširša demokratičnost pri dogovarjanju o tem, kaj, koliko in za koga bo ta družba proizvajala, pri porazdelitvi produkcijskih nalog med obstoječe produkcijske faktorje, pri odločanju o ustvarjenem dohodku itn. Toda visoko razviti produkcijski odnosi in vedno širša delitev dela terjata hkrati, da dosledno spoštujemo sprejete družbene dogovore, terjata zanesljivo vodstvo in zavestno železno disciplino, ki mora zajeti vsakogar znotraj posamezne produkcijske celote. To pa velja seveda za celotno družbeno organizacijo, za vse družbene dejavnosti in ne samo za gospodarstvo.

S tem da dvigamo kvaliteto našega delegatskega in še posebej skupščinskega sistema, ki naj omogoči, da se samoupravne pravice in dolžnosti delavca — proizvajalca in samoupravljavca razširijo daleč čez tovarniški zid, utrjujemo položaj delavca v tozdu. Če ne bo imel bistvene vloge pri vseh odločitvah tu, potem tudi ne bo mogel preprečiti manipulacij, samovolje in odtujevanja lastnega dohodka v vseh drugih oblikah svojega gospodarskega, družbenega in teritorialnega združevanja in življenja.

² Sonja Lokar, Skica za teze o odgovornosti, MC pri CS ZSS.

Boj za samoupravno preobrazbo v duhu ustave in zakona o združenem delu ter prizadevanje za večjo gospodarsko stabilnost sta le dve strani istega problema, iste naloge. Nekontrolirana inflacija je v bistvu vedno naperjena proti delavcu in materialnim temeljem njegovega samoupravnega položaja, ker omogoča nesamoupravno preraščanje rezultatov in spretno prikrivanje (ne)odgovornosti. To je lahko celo zavestna politika, ki pa vodi v napačno smer.

Tudi uveljavljanje sistema in metode samoupravnega načrtovanja ni nekaj, kar bi bilo ločeno od boja za večjo stabilnost našega gospodarstva in za krepitev družbenoekonomskega položaja delavca v združenem delu. Če smo se odločili za večjo gospodarsko in s tem tudi politično stabilnost v prihodnosti, se moramo dogovoriti o temeljih takšnega razvoja in se konkretno (samoupravno) sporazumeti, kako bomo dogovorjeno tudi uresničili. Družbeno planiranje seveda ne sme potekati neodvisno od družbenih subjektov, ki imajo po ustavi materialne in družbene pogoje, pravice in obveznosti, da gospodarijo in načrtujejo. Ne sme torej potekati neodvisno od pravic in interesov delovnih ljudi v tozdi in v vseh drugih oblikah njihovega združevanja in življenja. V središču sistema planiranja mora biti potemtakem tozd, ki je edini lahko nosilec združevanja dela in sredstev kot bistvene značilnosti planiranja in načrtovanega organiziranja tokov gospodarskega in družbenega razvoja.³

Razni popački zlasti tistih delov skupne in splošne porabe, ki gredo pogosto ali celo po pravilu čez okvir možnosti, so spet posledica premajhne veljave in vpliva delegatske baze — predvsem delavcev v tozdi — na samoupravne interesne in neredko tudi družbenopolitične skupnosti. Treba je samo videti, kdo vse sedi v zborih uporabnikov posameznih samoupravnih interesnih skupnosti, pa bo takoj jasno, zakaj je delegatska vez med delavci v tozdi in »njihovimi delegati« tako rahla. Velika odtujenost nekaterih zborov uporabnikov od delavcev, katerih (neodtujljive) interese bi morali izražati, je v dobri meri kriva, da glede financiranja skupnih dejavnosti ostajamo bolj ali manj pri starih rešitvah, ki se poskušajo opirati na državo, proračune in obvezno predpisovanje prispevkov pri zagotavljanju »potrebnih« sredstev.

III

Poseben problem je odgovornost za dobro delo državnih organov. Ko gre za usposobljenost delavskega razreda in delovnih množic za izvajanje splošne politične kontrole, se zdi, da nikjer nismo tako šibki, kakor prav na tem področju. Tu je tudi največja nevarnost krepitve birokratizma in »kanclijščine« kot predstave navadnega človeka o papirjih, neodgovornosti, počasnosti, včasih pa tudi o svojevoljnosti.⁴ Takšna nevarnost prehaja tudi na strokovne službe in administrativni aparat samoupravnih interesnih in raznih drugih skupnosti, kar vzbuja posebno skrb.

V praksi je neredko nejasno vprašanje, kdaj se mora uveljaviti vloga države, zlasti takrat, ko samoupravno sporazumevanje ali družbeno dogovarjanje ne

³ Dr. Tihomir Vlaškalič, Planiranje v luči ustavnih sprememb, Komunist, Ljubljana 1975.

⁴ Dr. Jože Goričar, Birokratizem kot poseben sloj v sodobnih družbah, Izbor socioloških razprav, DZS, Ljubljana, 1970.

more uspešno razrešiti spopadov objektivno določenih interesov.⁵ Slaba stran v delu nekaterih državnih organov je tudi, da se posvečajo predvsem pripravljanju predpisov, manj pa organiziranemu delu za njihovo izvajanje in kontroli nad vsem tem.

Ce bi med občani izvedli anketo, bi nedvomno ugotovili, da leti največ pripomb na dolg, zamuden, zamotan, včasih tudi nadvse primitiven postopek pri urejanju raznih zelo pomembnih in tudi najbolj drobnih zadev. Zlasti tortura, skoz katero mora občan, ko zbira številna dovoljenja in potrdila, kaže na to, kako velika je še vedno moč birokracije kot posebnega družbenega sloja ali vsaj »kanclijščine« kot oznake za poseben način poslovanja mnogih naših uradov. Tu bi morala priti do večje veljave splošna politična kontrola (lahko rečemo tudi delavska kontrola) v okviru socialistične zveze.

IV

Oblikovanje socialistične odgovornosti pomeni v bistvu problem preseganja sebične privatniške in grupnolastninske, tehnobirokratske in etatiistične posredniške zavesti. To seveda ni proces, ki poteka stihijsko in samogibno — brez vsakodnevne akcije organiziranih sil socialistične zavesti. Zato je nadvse pomembna vloga zveze komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacij pri krepitvi socialistične zavesti.

Odgovornost tega trenutka je potemtakem tudi krepitev revolucionarne vloge slehernega komuniste, sleherne organizacije in slehernega vodstva zveze komunistov. Zveza komunistov Jugoslavije je politična organizacija, ki si je postavila za cilj izgradnjo socializma v samoupravni družbi, kar pomeni stalni boj za usposabljanje samoupravnih, državnih in drugih družbenih struktur za uresničenje tega cilja.⁶ Zakaj popolnoma jasno je, da vseh problemov medsebojnih odnosov v združevanju dela in dohodka ter nadaljnjega razvoja teh odnosov ni mogoče obravnavati izključno z empirično akcijo samoupravnih subjektov ali samo z zakonom in tudi ne samo z intervencijo države. Zakon o združenem delu zahteva kot nujnost vsakodnevno akcijo organiziranih sil in ji daje širok prostor.⁷

V naši družbi smo se doslej uspešno spopadali s težnjami, da bi se zveza komunistov identificirala z aparatom države in gospodarskega upravljanja, s čimer bi postala administrativno poveljujoča sila v sistemu oblasti. Toda nikoli se nismo odrekli temu, da bi se zveza komunistov »vmešavala« tedaj, kadar je treba zaostriiti socialistično idejno in politično kakor tudi delovno-materialno odgovornost za tokove našega družbenega življenja.⁸ Tako smo se dolžni odločno spopadati tudi s pojavi nediscipline, malomarnosti in neodgovornosti. Takšno ravnanje ni samo napad na svobodo osebnosti in neposredno ogrožanje z delom pridobljenih gmočnih in družbenih dobrin občanov in vse skupnosti, marveč pogosto povzroča tudi nenadomestljive izgube — človeška življenja.⁹

Najzanesljivejše merilo za revolucionarnost zveze komunistov, njene idejne enotnosti, organizacijske trdnosti in akcijske učinkovitosti je vprašanje, kakšna

⁵ Razprava Edvarda Kardelja na 3. seji CK ZKJ 17. aprila 1976, Komunist, Ljubljana 1976.

⁶ Govor tovariša Tita družbenopolitičnemu aktivu SR Srbije, 9. in 16. oktobra 1972.

⁷ Razprava Edvarda Kardelja na 3. seji CK ZKJ 17. aprila 1976, Komunist, Ljubljana 1976.

⁸ Govor Edvarda Kardelja v Mostarju 18. septembra 1972.

⁹ Stane Dolanc, pozdravni govor na Visu, 9. septembra 1974.

je sposobnost socialistične zveze, sindikatov in drugih družbenopolitičnih organizacij, da spreminjajo naša načelna stališča in politiko v množično pobudo in množično akcijo. Mera za uspeh akcije komunistov je potemtakem kvaliteta in učinkovitost celotne družbene organizacije, vseh vzvodov naše samoupravne socialistične demokracije.

Bistveno nalogo današnjega političnega trenutka bi lahko opredelili tudi drugače: preprečiti moramo, da bi skupinskolastniški, tehnokratski, birokratski interesi in poslovna nesposobnost številnih vodilnih in vodstvenih delavcev ter delovna nedisciplina mnogih proizvajalcev spreminjala družbene dogovore in samoupravne sporazume v papirnate sezname dobrih namenov, saj bi s tem sproti razveljavljala skrajne napore velikanske množice delovnih ljudi, ki si prizadevajo zgraditi resnično združeno delo.

To ni odgovornost le za prihodnost Jugoslavije, temveč tudi za nadaljnjo usodo človeštva, za demokratično, samoupravno smer razvoja socializma v svetu, kar je skupna naloga vseh naprednih sil.

BOGDAN KAVČIČ

Samoupravljanje v združenem delu

1. Družba, zgrajena na delu

Zakon o združenem delu bo — kot že ime samo pove — podrobneje razčlenil in urejal sicer že v splošnejši obliki v ustavi vsebovana določila o združenem delu. Prav zaradi takšne vsebinske usmeritve — urejanje družbenega položaja in organizacije dela — je osnutek zakona, ki je v javni razpravi, deležen izjemne pozornosti.

Na prvi pogled je odveč ponovno opozarjati na družbeni pomen dela. V naši družbi postaja vse bolj splošno sprejeto in doumljeno da je delo, zlasti delo v materialni proizvodnji, podlaga obstoja vsakega posameznika in družbe v celoti. To načelo je seveda dejansko veljalo tudi za družbe v preteklosti, čeprav so na različne načine vladajoči razredi poskušali prikriti družbeni značaj dela in njegov družbeni pomen. Sužnje-posestniška družba je omogočila ločevanje umskega dela od fizičnega in od takrat dalje je fizično delo pomenilo vsaj manjvredno, če ne celo sramotno opravilo. Zato ni čudno, da etimološki pomen besede delo pravzaprav v večini jezikov povezuje delo z nečim neprijetnim, težkim, nezaželenim itd.

Od kot takšno pojmovanje dela, ko pa na drugi strani ni mogoče zanikati, da je prav tisto, kar je ustvarilo človeka, in da brez dela, brez proizvodnje sredstev za zadovoljevanje materialnih potreb posameznika in družbe v celoti, kratko malo ni mogoč obstoj niti posameznika niti družbe? Odgovor na to vprašanje nam da analiza razredne strukture dosedanjih družb. Tako v sužnje-posestniški kot fevdalni in kapitalistični družbi je vladajoči razred živel od izkoriščanja dela podrejenega razreda ali razredov, od prilaščanja rezultatov dela drugih. Oblika tega prilaščanja se je sicer spreminjala od fizičnega prisiljevanja do ekonomskega prisiljevanja, vendar je temeljni odnos ostajal isti: vladajoči razred živi na račun rezultatov dela zatiranih razredov.

Resnični družbeni pomen dela je mogoče priznati le v družbi, v kateri je vladajoči razred delavski razred, torej šele po uspešni socialistični družbeni revoluciji. Usoda, ki jo delo doživlja v različnih družbenih spremembah, je pravzaprav obenem tudi bistvo teh sprememb samih. Zato je za jugoslovansko družbeno ureditev uresničevanje načel svobodnega združevanja dela logično nadaljevanje socialistične družbene revolucije.

Gre dejansko za praktično uresničevanje družbene oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi v družbi kot celoti. To načelo, ki je pravzaprav temeljno vodilo socialistične družbene revolucije, smo zapisali že večkrat v vse temeljne družbene dokumente. Pomenilo je temeljno smer, rdečo nit vseh važ-

nejših družbenih akcij. Že kratka analiza našega povojnega razvoja pa nam pokaže, da so praktično uresničevanje tega načela spremljala mnoga iskanja in včasih tudi koraki vstran. Pogosto spreminjanje ustav lahko vzamemo kot enega izmed znamenj, da iščemo najprimernejšo družbeno organizacijo in ureditev družbenih odnosov, ki naj uresničijo vladajoči družbeni položaj delavskega razreda in dajo delu tisto družbeno vlogo, ki jo dejansko tudi ima.

Pozornost, ki je je deležen osnutek zakona o združenem delu v vseh dosedanjih pripravljanih fazah, torej nikakor ni naključna in nikakor ni plod kakšne spretne propagandne akcije. Gre za urejanje odnosov na tistem družbenem področju, ki je za vsako družbo primarnega pomena — na področju dela. Zakon o združenem delu pomeni nadaljnjo stopnjo v dolgoročnejših prizadevanjih za ustrezno ureditev, za dosledno socialistično demokratično ureditev odnosov na tem področju družbenega življenja.

Zakon torej pomeni vrsto konkretnjših, praktičnih korakov k izgrajevanju nove družbe, družbe, ki bo temeljila na resnični oblasti dela oziroma pravilneje — na oblasti delavcev. Poudarjanje »resnične« oblasti ima namen opozoriti na specifičnost tega procesa pri nas, ki tudi po mednarodnih priznanjih očitno presega dosedanje praktične, dejanske rezultate, ki so jih na tem področju dosegle druge družbe. Tudi tiste, ki so se oziroma se še razglasajo za socialistične, za družbe, v katerih vlada delavski razred ipd. Pri nas gre za resnično oblast delavcev samih, neposredno. Tudi če odštejemo groteskno krivavo stalinistično deformacijo socializma, poznamo vse preveč primerov vladavine v imenu delavskega razreda. Bodisi da je oblast v rokah birokratskega aparata, ene ali druge vrste izbrane elite »delavcev«, bodisi da gre za oblast v rokah anonimnih družbenih institucij: posledice so za delavce pravzaprav enake — delavci so objekt, ne pa subjekt oblasti.

Naše izkušnje so v zadnjih treh desetletjih pokazale, da izgrajevanje nove družbe, resnično revolucioniranje družbenih odnosov ni preprost proces. Za uresničevanje postavljenih ciljev samo soglasje o načelih in ciljih nikakor ni dovolj. Treba je najti, preizkusiti in uveljaviti nove mehanizme, oblike, razmerja itd. Praktično na vseh ravneh družbene organizacije, od mikro — do makroravni ter na vseh področjih družbenega življenja. To je pokazalo tudi težavno uveljavljanje nekaterih sicer soglasno sprejetih načel v ustavi z leta 1974. Vrednost zakona o združenem delu je prav v tem, da podrobneje obdeluje posamezna področja odnosov pri delu, da pri tem povzema dosedanje praktične izsledke in rešitve, postavlja ovire nekaterim znanim deformacijam in s tem povzema in usmerja ter spodbuja ustvarjalna prizadevanja množice delovnih ljudi. V tem smislu seveda tudi ne kaže nekritično ocenjevati vlogo zakona: nedvomno pomeni nadaljni korak k izgrajevanju samoupravnih odnosov na področju dela, obenem pa sam po sebi tudi ni in ne more biti nekakšna »končna beseda« v razvoju samoupravne družbe.

2. Najpomembnejše temeljne ideje

Če bi poskušali odkriti vodilno idejo, osnovni cilj, ki preveva celotni zakon o združenem delu, potem bi verjetno lahko rekli, da gre za uresničevanje načela, da delovni ljudje sami določajo kakovost svojih družbenih odnosov v celoti; svobodno, enakopravno in odgovorno do drugih delavcev in družbe v celoti. Za uresničevanje tega načela v družbeni praksi je bistvenega pomena,

kdo odloča o uporabi rezultatov družbenega dela. V tem se naša družba bistveno razlikuje zlasti od sodobnih kapitalističnih družb, pa tudi od družb, v katerih prevladuje državna lastnina proizvodnih sredstev.

Lastnina proizvodnih sredstev je v vseh dosedanjih družbah dajala in tudi še v sodobnih družbah daje lastniku pravico do razpolaganja s presežnim delom drugim. Delavec je pravzaprav resnični lastnik in »svobodno« razpolaga le s tistim delom rezultatov svojega dela, ki jih prejema kot mezdo, plačo ipd. Seveda tudi s tem delom ne razpolaga povsem svobodno, saj je velik del družinskih proračunov navadno fiksiran že vnaprej. Pa še ta del je v celoti gledano manjši del celotnega rezultata dela.

Čeprav mezde ne moremo direktno primerjati z osebnim dohodkom, pa imata obe kategoriji z vidika posameznega delavca vendarle marsikaj skupnega. Med drugim tudi to, da tudi osebni dohodki delavca pri nas pomenijo manjši del celotnega rezultata dela. Če pogledamo na primer delitev družbenega proizvoda (to je novoustvarjena vrednost plus amortizacija) za leto 1975 v SR Sloveniji, je bila (približno) takale:

- neto osebni dohodki 36,0 %
- prispevki iz bruto osebnih dohodkov 14,9 %
- osebni prejemki 0,6 %
- pogodbene obveznosti 7,9 %
- zakonske obveznosti 1,4 %
- samoupravno dogovorjene obveznosti 6,8 %
- skupna poraba 6,0 %
- sredstva za reprodukcijo 26,4 %

Neto osebni dohodki in osebni prejemki znašajo nekaj več kot tretjino (oziroma nekaj manj kot dve petini) družbenega proizvoda. Podatki so iz leta v leto nekoliko drugačni, vendar ne bistveno — če pogledamo le razmerja. Če pa bo prišlo do povečanja financiranja skupne in splošne porabe iz dohodka — kar je na temelju zakona mogoče pričakovati — in ne več iz bruto osebnih dohodkov, se bo nujnost večjega vpliva delavcev na razporejanje celotnega dohodka še povečala. Vsekakor je preostali del rezultatov dela — ne glede na način izračunavanja — bistvenega pomena. Lahko bi rekli, da je celotna dosedanja zgodovina samoupravljanja v Jugoslaviji od leta 1950 dalje zgodovina povečevanja oblasti delavcev nad rezultati svojega dela. Prvi korak v tej zgodovini je bil nedvomno prehod na variabilne plače, eden zadnjih pa zagotavljanje vpliva delavcev nad sredstvi za družbeno reprodukcijo.

Uresničevanje oblasti delavcev nad celotnim rezultatom dela je mogoče le, če so proizvodna sredstva v družbeni lasti. Zato je logično, da uresničevanje takega družbenoekonomskega položaja delavcev, kot ga predvideva ustava iz leta 1974, dosledneje poteka v organizacijah združenega dela, v katerih so proizvodna sredstva v družbeni lasti, kot pa tam, kjer so ta sredstva v zasebni lasti, npr. pri zasebni obrti.

Osnutek zakona o združenem delu prinaša glede družbenoekonomskih odnosov delavcev v združenem delu vrsto opredelitev in pojasnil, ki smo jih pravzaprav že težko čakali in ki bodo vnesla več reda, jasnosti in enotnosti na to področje. Mišljena so predvsem določila, ki se nanašajo na odnose pri pridobivanju dohodka in odnose pri delitvi in razporejanju dohodka.

Zakon posebej opredeljuje tri funkcije dohodka, ki ga pridobivajo delavci v temeljnih organizacijah združenega dela, in sicer (člen 39):

1. je materialna osnova pravice delavcev, da odločajo o pogojih in rezultatih svojega dela . . .;

2. je osnova in vir sredstev v okviru novo ustvarjene vrednosti v materialni proizvodnji za zadovoljevanje skupnih in splošnih potreb ter tudi sredstev za osebne dohodka ter

3. je osnova in vsebina družbenega planiranja v vseh oblikah organiziranja združenega dela, v drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih ter v družbenopolitičnih skupnostih.

Takšna opredelitev funkcij dohodka pomeni materialno podlago tega, da delavci sami, brez posrednikov »v imenu (delavcev)« urejajo družbene odnose v celoti. Zato je razumljivo, da zakon opredeljuje tako odnose pri pridobivanju kot tudi odnose pri delitvi dohodka oziroma njegovem razporejanju. Razporejati je mogoče (vsaj trajneje) le pridobljeno. Takšno celovito pojmovanje odnosov v zvezi z dohodkom je nedvomno korak naprej k preseganju »delitvene mentalitete«, preseganju pojmovanja samoupravljanja le kot pravice, preseganju ostankov mezdne miselnosti itd. Pravica razporejanja rezultatov dela in odločanje o njih se povezuje z dolžnostjo oziroma odgovornostjo za doseganje čimboljših delovnih rezultatov oziroma ustvarjanje pogojev za stalno povečevanje realnega dohodka (člen 41).

Temu ustrezna je tudi predlagana shema delitve dohodka. Dohodek, ki ga delavci ustvarjajo z združevanjem dela s produkcijskimi sredstvi, ki so v družbeni lasti, na vseh ravneh organiziranja združenega dela, je družbeni dohodek. Je materialna podlaga življenja družbe v celoti. Zato mora zakon na eni strani uveljaviti norme, ki bodo preprečevale, da bi dohodek pojmovali in ga obravnavali kot skupinsko lastnino, ki bodo torej preprečevale vse oblike skupinskega monopola; na drugi strani pa spodbujale delavce za povečevanje dohodka. Zakon v tem smislu določa, da se iz dohodka temeljne organizacije oblikujejo tako sredstva a) za osebne dohodke in skupno porabo delavcev, zboljšanje in razširitev materialne osnove dela ter ustvarjanje in obnavljanje rezerv temeljne organizacije ter b) sredstva za zagotovitev skupnih in splošnih pogojev za delo in razvoj družbe. S sredstvi pod a), ki predstavljajo čisti dohodek temeljne organizacije, delavci svobodno razpolagajo in to je ena pglavitnih spodbud za stalno povečevanje dohodka. Seveda pa delavci v temeljni organizaciji odločajo skupno in enakopravno z drugimi delavci v združenem delu tudi o delu dohodka, ki je namenjen ustvarjanju skupnih in splošnih pogojev za razvoj družbe (zadovoljevanje potreb na področju družbenih dejavnosti s svobodno menjavo dela in področju socialne varnosti, zadovoljevanje splošnih potreb v okviru družbenopolitičnih skupnosti itd.), v skladu z obveznostmi, sprejetimi s samoupravnimi sporazumi, družbenimi dogovori, zakoni in odloki. Predvidena delitev upošteva tako osebne potrebe delavcev kot tudi splošne in skupne potrebe in uvaža stimulacijske mehanizme za kar največje zadovoljevanje enih in drugih.

Cilj in pglavitni motiv dela je torej kar največje zadovoljevanje potreb, tako osebnih potreb delavcev, njihovih skupnih in splošnih potreb. Zato je formulacija, da je dohodek glavni motiv dela, ki jo vsebuje 39. člen, verjetno sporna in bi jo kazalo opustiti. Dohodek je le vmesni člen, sicer nujen in pomemben, med delom in zadovoljevanjem potreb. Kot opredeljuje že ustava (tretji del temeljnih načel), pa je končni cilj zadovoljevanje človekovih potreb in interesov. Dohodek ni cilj sam po sebi, ampak sredstvo, pot za zadovolje-

vaje interesov in potreb. Ne gre za kopičenje bogastva, ampak za zadovoljevanje potreb delavcev in ustvarjanje ter razvijanje materialne podlage socialistične družbe.

Nadaljnja pravica in dolžnost delavcev, ki je bistvena za samostojno urejanje lastne prihodnosti, se nanaša na planiranje. Delavci sami sprejemajo plane in programe za razvoj svojih organizacij združenega dela ter te plane in programe usklajajo z drugimi delavci ter s plani družbenopolitičnih skupnosti ter na tej podlagi zagotavljajo usklajevanje odnosov in interesov v celotni družbeni reprodukciji. Materialna podlaga samoupravnega planiranja je pravica razpolaganja z dohodkom (kar smo že omenili).

Ob obravnavanju nekaterih bistvenih potez osnutka zakona o združenem delu ni mogoče tudi mimo tega, da zakon dosledno spoštuje in razvija ustavno koncepcijo celovitosti družbenega položaja delovnih ljudi. Zato na toliko mestih srečamo določilo o »pravici in odgovornosti«, pravicah in dolžnostih, spoštovanju sprejetih dogovorov, sporazumov, dogovorjenih obveznosti itd. Opozarjanje na dolžnosti in odgovornosti je v znatni meri pogojeno s stopnjo razvitosti samoupravne zavesti in stopnjo razvitosti materialne baze naše družbe v celoti. Pravica razpolaganja s celotnim rezultatom svojega dela se mora dosledno povezovati z odgovornostjo do drugih delavcev in družbene skupnosti kot celote. Samoupravna družba zahteva celovitega človeka, ki se bo zavedal potrebnosti in koristnosti družbene organizacije na širših ravneh in svoje vloge pri opredeljevanju in vzdrževanju te organizacije. Ne obstoji nikakršno posebno »skrbništvo« za širše družbene ravni. Prav tako tudi ne obstoji nikakršen poseben »vir družbenih sredstev«. Gre za rezultate dela delavcev z družbenimi proizvodjalnimi sredstvi. Celotna družba živi od rezultatov tega dela, tako živega kot minulega (in naravnih bogastev). Zato tudi ni naključje, da vrsta pomembnih družbenih dokumentov opozarja na nevarnost skupinsko-lastniškega obravnavanja dohodka temeljnih organizacij združenega dela. Te deformacije, ki so se pojavljale zlasti v preteklosti bi verjetno popolnoma upravičeno lahko imenovali tipične bolezni prehodnega obdobja med tipičnem mezdnim delavcem s parcialno, mezдно potrošniško zavestjo (enodimenzionalni človek) in celovito zavestjo ter družbeno prakso delavca v združenem delu.

Za uresničevanje takšnega družbenega položaja delavca pri nas je potrebna tudi vsestranska povezanost med organizacijami združenega dela in širšimi družbenopolitičnimi skupnostmi. Ta povezanost obsega obe smeri vplivanja. Na eni strani gre za to, da delavci iz temeljnih organizacij združenega dela dejansko vplivajo (vzajemno in enakopravno) na dogajanja na širših ravneh; na drugi strani pa tudi širša družbena skupnost ne more biti ravnodušna do dogajanj v organizacijah združenega dela. Zato zakon predvideva vrsto ukrepov družbenega varstva samoupravnih pravic in družbene lastnine (sedmo poglavje četrtega dela). Takšen sistem naj bi zagotovil vzvratno povezanost in učinkovanje širših in ožjih družbenih ravni ter preko tega stabilnost in reprodukcijo samoupravnih odnosov v družbi kot celoti.

3. Organizacijske oblike združenega dela

Osnutek zakona o združenem delu prinaša tudi vrsto konkretnjših opredelitev glede organizacijskih oblik združenega dela. Ta konkretizacija sicer

že v ustavi vsebovanih načel bo nedvomno pripomogla k odpravi ali vsaj bistvenemu zmanjševanju nejasnosti v zvezi s konstituiranjem združenega dela na ustavnih načelih. Postopek konstituiranja združenega dela, ki se je sicer začel že kmalu po sprejetju ustavnih amandmajev leta 1971, je zadel na vrsto nejasnosti, odporov itd., ki jih bo na podlagi konkretnjših zakonskih odločil lažje preseči.

Osnovna oblika združenega dela, v kateri delavci, ki opravljajo gospodarsko in drugo družbeno dejavnost in delajo s sredstvi, ki so družbena lastnina, uveljavljajo svoje ekonomske in druge samoupravne pravice, je temeljna organizacija združenega dela. Temeljna organizacija je tudi osnova združevanja dela in sredstev v druge, širše oblike združenega dela. Je temeljna samoupravna skupnost in kar je zlasti pomembno — dohodek v združenem delu se pridobiva le kot dohodek temeljne organizacije in se obvezno izkazuje kot dohodek temeljne organizacije, ne glede na to, v kakšni obliki združevanja in sredstev se ustvarja (člen 8).

Verjetno ne bo pretirano, če rečemo, da prav navedeno določilo o pridobivanju dohodka le kot dohodka temeljnih organizacij združenega dela bistveno prispeva k uresničevanju celotne oblasti delavcev nad rezultati in pogoji svojega dela. Temeljna organizacija je dovolj majhna celota, da je v njej mogoče preprečiti odtujevanje upravljanja od delavcev; na drugi strani pa ji dohodkovna podlaga daje resnično enakopraven in primaren status nasproti drugim, predvsem širšim oblikam združevanja dela in sredstev. Delavci v temeljni organizaciji torej odločajo o celotnem delu družbenega dohodka, ki ga pridobijo z združevanjem dela in sredstev tako v temeljni organizaciji kot v vseh drugih oblikah. To daje temeljni organizaciji primaren pomen, čeprav sicer ne more obstajati samostojno, zunaj delovne organizacije. Če v delovni organizaciji ni mogoče organizirati temeljnih organizacij, uresničujejo delavci vse pravice, ki jih imajo sicer v temeljnih organizacijah, v delovni organizaciji.

Decentralizacija pridobivanja in prav tako tudi odločanja o dohodku pomeni potrebno materialno podlago, da bi koncept temeljnih organizacij bilo mogoče uresničiti. Kot temeljni nalogi oblikovanja temeljnih organizacij bi lahko opredelili prav resnično razpolaganje s celotnim rezultatom dela delavcev in pa takšno organizacijsko obliko, ki tudi praktično izvedbeno to omogoča. Prav z vidika oblikovanja takih enot, ki zagotavljajo čim neposrednejšo udeležbo delavcev pri upravljanju, smo imeli že v šestdesetih letih vrsto poskusov. Naj navedem samo prizadevanja za oblikovanje ekonomskih enot, delovnih enot ipd. Vendar te enote niso imele ustrezne ekonomske podlage: delavci v njih niso odločali o celotnem rezultatu svojega dela. Ponekod so dohodek le evidentirali po takšnih enotah, marsikje pa še tega ne. V najboljšem primeru so delovne, ekonomske itd. enote soodločale o delitvi dohodka ali pa tudi same odločale, vendar le o manjšem delu dohodka. Vse bistvene odločitve pa so ostale na ravni podjetja — delovne organizacije in se izmikale neposrednemu vplivu delavcev. Delovne in podobne enote so zato več dosegle le na področju dela in neposrednega opravljanja delovnih nalog; vendar se niso toliko uveljavile, da bi se same reproducirale. Zato je prišlo do postopnega opuščanja ali preoblikovanja takšnih organizacijskih tvorb. Nasprotno pa že ustava določa, da je temeljna organizacija združenega dela osnovna oblika združenega dela. v kateri delavci neposredno in enakopravno uresničujejo svoje družbenoekonomske in druge samoupravne pravice in odločajo o drugih vprašanih svojega

družbenoekonomskega položaja» (14. člen ustave SFRJ). Med temi pravicami je tudi odločanje o celotnem dohodku, odločanje o povezovanju v druge organizacijske oblike (s pravico izločanja), pravica in dolžnost planiranja itd. Vse to daje temeljnim organizacijam življenjsko moč in lahko pričakujemo njihovo trajno uveljavitev in samoobnavljanje.

Zakon ne uvaža novih pogojev za oblikovanje temeljnih organizacij, ampak uporablja tiste, ki so navedeni že v ustavi. Del delovne organizacije, ki se oblikuje, kot temeljna organizacija, mora biti delovna celota, rezultat dela delavcev v tej celoti se mora samostojno izraziti kot vrednost v delovni organizaciji ali na trgu in delavci lahko v tej samoupravni skupnosti uresničujejo svoje družbenoekonomske in druge samoupravne pravice (36. člen ustave SFRJ in 296. člen osnutka zakona o združenem delu). Vendar pa osnutek zakona prinaša poskuse podrobnejšega definiranja teh pogojev. Tako 297. člen osnutka zakona opredeljuje, da je delovna celota »del proizvodnje oziroma drugega družbenega dela v delovni organizaciji, v katerem so delavci neposredno povezani z enotnim delovnim procesom in s tem pri delu med seboj odvisni in v katerem dosegajo, ko delajo s sredstvi skupnega dela, skupen rezultat dela«. Naslednji (298. člen) opredeljuje, da se »rezultat dela delavcev lahko izrazi kot vrednost... če je del delovne organizacije, ki se organizira kot temeljna organizacija, sposoben ustvarjati celotne dohodek in pridobivati dohodek na način in pod pogoji, ki jih določa ta zakon«. Isti člen tudi opredeljuje, da kot pogoja za oblikovanje temeljne organizacije ni mogoče postaviti višine celotnega dohodka oziroma dohodka.

Naslednji, 299. člen osnutka zakona pa vsebuje opredelitev, da »delavci lahko uresničujejo svoje družbenoekonomske in druge samoupravne pravice... če lahko v temeljni organizaciji in prek nje skupno in enakopravno upravljajo delo in poslovanje temeljne organizacije in delovne organizacije, v katere sestavi je, ter zadeve in sredstva v celoti odnosov družbene reprodukcije, urejajo medsebojna razmerja pri delu, samostojno gospodarijo z dohodkom, ki ga dosežejo v različnih oblikah združevanja dela in sredstev, ter se prek svojih delegatov in delegacij udeležujejo uresničevanja funkcij samoupravnih interesnih skupnosti, krajevnih in družbenopolitičnih skupnosti«.

Te opredelitve smo podrobneje navedli zato, ker je po uveljavitvi ustave in še prej ustavnih dopolnil ostala še vrsta nejasnosti glede oblikovanja temeljnih organizacij. Navedena določila vnašajo nekaj več jasnosti vsaj glede hotenj pri oblikovanju temeljnih organizacij. Ne pomenijo pa še količinskega merila, po katerem bi lahko vsakdo opredelil, ali obstoje ali ne obstoje zadostni pogoji za oblikovanje temeljne organizacije. Takšnih univerzalnih količinskih meril po vsej verjetnosti tudi ni mogoče dati. Razmere so med različnimi področji dejavnosti, panogami dejavnosti in posameznimi delovnimi organizacijami toliko različni glede tehnoloških, ekonomskih, organizacijskih, družbenih itd. pogojev, da bi enotna in univerzalna merila nujno pomenila shematizme in dogmatsko nasilje, ki bi v končni konsekvenci imelo za posledico prav nasprotno od pričakovanega. Zato bodo seveda še naprej potrebne podrobne in temeljite analize razmer v posameznih delovnih organizacijah, na podlagi katerih bodo delavci v posameznih delih delovne organizacije lahko uresničili svojo pravico in dolžnost, da se organizirajo kot temeljna organizacija.

Jasno pa je, da morajo biti v zadovoljivi meri navedeni vsi trije pogoji, ne samo posamezen od njih. Posamezne bo končno besedilo zakona verjetno

vsebovalo še v jasnejši obliki, saj bo verjetno javna razprava postregla z vrsto dodatnih sugestij. Takšno določilo, ki ga bo treba še dodatno pojasniti, je n. pr. določilo da kot pogoj za sposobnost dela delovne organizacije, da izrazi skupen rezultat dela v njem kot vrednost, ni mogoče postaviti višine celotnega dohodka (298. člen osnutka zakona). Brez dodatne obrazložitve je takšno določbo mogoče razumeti kot sporno tako s stališča uresničevanja družbenoekonomskih in drugih samoupravnih pravic delavcev kot tudi z vidika prizadetosti družbenih interesov, omenjenih v poglavju o družbenem varstvu samoupravnih pravic in družbene lastnine.

Podobno je z vprašanjem števila delavcev. Osnutek zakona vsebuje določbo, »da del delovne organizacije nima pogojev, da bi se organiziral kot temeljna organizacija, če število delavcev v njem ne omogoča, da bi uresničevali svoje družbenoekonomske in druge samoupravne pravice, obveznosti in odgovornosti v temeljni organizaciji tako, kot to določa ta zakon« (člen 299). Število delavcev je problematično tako, če je preveliko, kot tudi, če je premajhno. Je pa v veliki meri pogojeno s tehnološkim procesom, se pravi z obstoječo tehnično opremljenostjo. Glede na to, da se temeljne organizacije oblikujejo večinoma v okviru že do sedaj obstoječih podjetij oziroma delovnih organizacij, je večja nevarnost oblikovanje prevelikih temeljnih organizacij, ki združujejo veliko število delavcev. V temeljni organizaciji z nekaj sto ali celo več kot tisoč delavci kratko malo tehnično ni mogoče uresničiti ustavnega določila, da delavci v temeljni organizaciji neposredno in enakopravno uresničujejo svoje samoupravne in družbenoekonomske pravice. Dosedanje izkušnje pri oblikovanju temeljnih organizacij pa so pokazale, da je zlasti z vidika pridobivanja dohodka, deloma pa tudi z vidika tehnološke celovitosti bila prisotna težnja po oblikovanju vetlikih temeljnih organizacij. Podobne tendence so ponekod utemeljevali tudi s stališča stroškov. S teh in podobnih razlogov smo lahko že videli primere odpravljanja majhnih temeljnih organizacij, čeprav je praviloma prevladujoč proces oblikovanja večjega števila temeljnih organizacij tam, kjer je bilo poprej le nekaj velikih. Osnutek zakona predvideva za temeljne organizacije z večjim številom delavcev oblikovanje delovnih enot, delovnih skupin in drugih oblik opravljanja dela v temeljni organizaciji, »da bi dosegli čim ugodnejše rezultate pri opravljanju skupnih nalog in dela...« (člen 159).

V končnem besedilu zakona bi verjetno ne bilo odveč vsebinsko razširiti koncept delovnih skupin, delovnih enot itd., kot jih predvideva citirani 159. člen zakona. Osnutek jih namreč skopo obravnava le v enem členu, ki ga je mogoče razumeti tudi v tem smislu, da predvideva takšne enote le za opravljanje delovnih nalog, ne pa tudi nekaterih nalog s področja upravljanja. Osnutek zakona jasno opredeli le, da delovna skupina in podobna enota ne more biti isto kot temeljna organizacija, saj pravi: v takih oblikah »... delavci ne morejo uresničevati tistih pravic, obveznosti in odgovornosti, ki jih uresničujejo v temeljni organizaciji, če s tem zakonom ni drugače določeno« (159. člen, drugi odstavek). Dejstvo je namreč, da so se v praksi delovne skupine že močno uveljavile in razširile, čeprav na različni konceptualni podlagi.

Za praktične potrebe bodo prav gotovo zelo dobrodošla podrobna določila zakona o postopku za oblikovanje temeljnih organizacij, o možnih pobudnikih, sporih itd. Vse to bo olajšalo postopek konstituiranja združenega dela v skladu z ustavnimi načeli. Vendar je bilo napačno pričakovati, da bo takšno organi-

ziranje enkratno dejanje, saj je jasno, da je treba organiziranje temeljnih organizacij prilagajati spremenjenim pogojem. Seveda pa je v prvi fazi ta proces nujno intenzivnejši in burnejši.

Ker oblikovanje temeljnih organizacij praviloma poteka oziroma večinoma poteka v okviru že obstoječih delovnih organizacij, bodo v praksi dobrodošla tudi sorazmerno podrobna določila zakona o organiziranju delovnih skupnosti za opravljanje del skupnega pomena. Osnutek zakona prinaša opredelitve ne le o tem, kdaj organizirajo delavci delovno skupnost, temveč tudi podrobneje našteva pogoje, v katerih se lahko delavci, ki opravljajo določena strokovna dela skupnega pomena, organizirajo kot temeljna organizacija, itd.

Temeljna organizacija združenega dela, kot jo predvideva zakon, je gradbeni element za vse druge organizacijske oblike povezovanja združenega dela. Temeljna organizacija ne more obstajati samostojno zunaj sestava delovne organizacije. Tista enota, ki predstavlja samostojno samoupravno organizacijo delavcev, je delovna organizacija. Osnutek zakona opredeljuje delovno organizacijo kot »samostojno samoupravno organizacijo delavcev, povezanih s skupnimi interesi pri delu in organiziranih v temeljne organizacije v njeni sestavi ali neposredno povezanih z enotnim delovnim procesom, v kateri delavci skupno planirajo razvoj in v skladu s tem združujejo delo in sredstva, določajo medsebojna razmerja pri skupnem poslovanju, pridobivanju dohodka in uresničevanju drugih skupno določenih ciljev in nalog pri delu, proizvodnji ali prometu, določajo skupne osnove in merila za razporejanje dohodka in delitve sredstev za osebne dohodke, odločajo o drugih skupnih interesih, organizirajo skupne službe in na vzajemni in solidarni podlagi zagotavljajo svojo ekonomsko stabilnost in socialno varnost (10. člen).

Če v delovni organizaciji ni pogojev, da bi se posamezni deli organizirali kot temeljne organizacije, uresničujejo delavci vse pravice in obveznosti, ki bi jih imeli v temeljni organizaciji, neposredno v delovni organizaciji. Zlasti v primerih manjših delovnih organizacij je pogost primer, da nimajo temeljnih organizacij, da torej cela delovna organizacija predstavlja »eno temeljno organizacijo«.

Delovne organizacije se nadalje lahko povezujejo v različne oblike sestavljenih organizacij združenega dela. Sestavljene organizacije nastajajo ali s povezovanjem delovnih organizacij, ki so med seboj povezane s proizvodnjo surovin, preskrbovanjem energije, reprodukcijskega materiala itd.; ali pa z združevanjem delovnih organizacij, ki delajo in izdelujejo v bistvu enake vrste proizvodov (360. člen). Delovne organizacije se lahko združujejo v več sestavljenih organizacij. Podlaga tega združevanja so samoupravni sporazumi. Organizacije združenega dela se lahko združujejo tudi v poslovne skupnosti ali v širše oblike povezovanja. Osnova povezovanja so skupni interesi in koristi, ki jih imajo od združevanja vsi delavci. Nosilci procesa združevanja so delavci v temeljnih organizacijah in od njihovih odločitev je odvisno, ali in zakaj se bodo združili.

Izhodišče celotne organiziranosti združenega dela je torej temeljna organizacija. Vse višje oblike izhajajo iz interesov (skupinskih in širših družbenih) delavcev v temeljnih organizacijah. Vsi učinki, pozitivne in negativne posledice združevanja se vračajo v temeljno organizacijo. To zagotavlja tudi ustrezna organizacija upravljanja z delegatskimi odnosi med delavci v temeljnih organizacijah in člani organov upravljanja širših asociacij združenega dela.

Družbena lastnina in osnutek zakona o združenem delu

I

Družbena lastnina v Jugoslaviji je taka oblika odnosov v produkciji in razdelitvi, pri kateri so produkcijska sredstva v rokah delavcev kot neposrednih proizvajalcev, ki združeni v temeljnih organizacijah združenega dela, skupno in enakopravno, odgovorni drug drugemu in družbeni skupnosti, odločajo o uporabi teh sredstev in o celotnem s temi sredstvi ustvarjenim dohodkom; ta je namenjen tudi za zadovoljevanje skupnih in splošnih potreb; zlasti pa odločajo o delitvi tistega dela dohodka, ki se uporabi za njihove osebne in skupne potrebe ter za razširitev materialne podlage dela.

Značilno za družbeno lastnino v našem družbenoekonomskem sistemu je tedaj, 1) da med produkcijskimi sredstvi in tistimi, ki z njimi delajo, ni nobene posrednika, 2) da velja za odločanje o uporabi družbenih produkcijskih sredstev in o družbenem produktu načelo samoupravljanja, ki odpravlja elemente eksploatacije in dominacije, 3) da se posamezne delovne enote, ki poslujejo po svobodni iniciativi in po načelu materialne zainteresiranosti, medsebojno povezujejo prek trga in vse bolj tudi neposredno, 4) da se celotni družbeni proizvod in dohodek uporablja za zadovoljevanje osebnih in skupnih potreb delovnih ljudi in drugih članov družbene skupnosti.

Odgovor na vprašanje, kaj je družbena lastnina, je različen, če se gleda na družbeno lastnino kot na ekonomski pojem, družbenopolitični pojem ali pravni pojem.

Z ekonomskega vidika je družbena lastnina družbeno prilaščanje. Pojavila se je trditev, da pri družbeni lastnini ni prilaščanja, češ, delavci, ki delajo z združenimi sredstvi, prilaščajo le to, kar so ustvarili s svojim delom.¹ Toda uporaba delovnega sredstva v produkcijskem procesu poveča njegov produkt. Navajajo, da je lastnina družbena, če gre za nemonopolistično uporabo produkcijskih sredstev, kar naj bi bilo isto kot prosta konkurenca v razpolaganju s produkcijskimi sredstvi, da v sistemu družbene lastnine družbeni proizvod prilaščajo delavci in da je lastnina družbena, če se ta proizvod prilašča na podlagi dela.²

Demonopolizacija družbenih produkcijskih sredstev je po mojem mnenju v tem, da so vsa sredstva, s katerimi delajo delavci, združeni v posameznih delovnih enotah, del družbenih sredstev in da je dohodek, ki ga ustvarjajo, del celotnega družbenega dohodka, da njihovo odločanje o uporabi sredstev in o delitvi dohodka ni atribut kake njihove absolutne pravice, marveč da gre le za pravice, dolžnosti in odgovornosti, ki jih imajo delavci v združenem delu

¹ L. Geršković: *Problemi izrade civilnog kodeksa*, Polazne osnove pravnog sistema u udruženom radu, Zagreb 1972, str. 12.

² A. Bajt: »Samoupravljanje in lastnina — pogoja za socializem«, Delo, 26. 6. 1976.

kot upravljalci družbenih sredstev do drugih delavcev in do družbene skupnosti.³ Res je dalje, da imamo pri družbeni lastnini prilaščanje, ki temelji na delu. Vendar to velja le za delitev dohodka med neposredne proizvajalce, torej za razporejanje čistega dohodka v smislu določb osnutka zakona o združenem delu. Tu pa je še del dohodka, ki ga delavci ob delitvi izločijo za skupne in splošne potrebe; pri tem delu so oni udeleženi kot drugi člani družbe.⁴

Z družbenopolitičnega stališča je družbena lastnina lastnina združenih proizvajalcev, razredna lastnina vseh delavcev. Družbena produkcijska sredstva lahko uporabijo le tisti, ki z njimi delajo, oni tudi odločajo o dohodku kot rezultatu svojega dela. Zaradi tega odločajo tudi o sredstvih, ki jih izločajo iz dohodka za zadovoljevanje skupnih in splošnih družbenih potreb. Družbena lastnina je tudi oblika osebne lastnine vsakogar, ki dela, delavec si individualno prilašča plodove svojega dela.⁵

Posebno vprašanje je, kaj je družbena lastnina kot *pravni pojem*. Ta problem je nastal pri nas po tem, ko smo izročili podjetja v upravljanje delovnim kolektivom. Pri državni socialistični lastnini, kakršno poznajo Sovjetska zveza in nekatere druge socialistične dežele in kakršno smo poprej poznali tudi mi — in za katero je značilno to, da koristi, ki jih dajejo podružbljena produkcijska sredstva, pripadajo delovnim ljudem — je bilo namreč jasno, da gre za lastninsko pravico in da je imetnik te pravice socialistična država.

Najprej se je pojavilo stališče, da je država še naprej obdržala lastninsko pravico do teh sredstev, da pa imajo podjetja tu nekatere pravice, ki omejujejo to lastninsko pravico, tako da ta pravica države obstaja bolj ali manj samo na papirju. Bili so tudi poskusi, da bi lastninsko pravico priznali družbi, čeprav družba ni organizirana kot pravni subjekt. Blizu temu stališču bi moglo biti stališče, da gre pri družbeni lastnini za skupno lastnino vseh delovnih ljudi ali vseh članov družbe. Govori se celo o lastninski pravici vseh in vsakogar do družbenih produkcijskih sredstev.⁶ Toda o skupni ali kolektivni lastnini v pravo govorimo tedaj, kadar skupno stvar ali skupno premoženje upravljajo in opravljajo akte razpolaganja vedno le vsi lastniki skupaj. Gotovo je, da pri družbeni lastnini ne gre za tako pravno razmerje.

Nekateri niso pobližje govorili o tem, za kakšno pravno obliko lastnine gre, trdili so le, da je vsako pravno urejeno prilaščanje, ki je ekonomski pojem lastnine, treba šteti za lastninsko pravico.⁷ K temu je pripomniti, da je ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije iz leta 1963 postavila antitezo: družbena lastnina in lastninske pravice. V našem pravnem sistemu je izraz lastninska pravica pridržan za lastnino fizičnih in civilnih pravnih oseb. Toda ne gre samo za ta bolj ali manj formalni argument. Gre za to, da imamo pri družbeni lastnini prilaščanje na temelju dela, ne pa na lastninskopravni podlagi, tj. proizvod ne pripada tistemu, ki ima izključno pravico, da uporablja

³ E. Kardelj: *Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi*, Ljubljana 1972, glej npr. str. 35, 41.

⁴ K. Marx: *Kritika gothskega programa*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1962, str. 14.

⁵ E. Kardelj: *Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi*, str. 41, E. Kardelj v *Delu* z dne 19. 4. 1976, str. 4.

⁶ A. Bajt v *Delu*, 26. 6. 1976.

⁷ A. Bajt v *Delu* (26. 6. 1976) tudi govori o lastninski pravici kot pravici prilaščanja.

delovno sredstvo in z njim razpolaga, marveč tistemu, ki ga je z delom in s tem delovnim sredstvom ustvaril.

Včasih govorijo o družbeni lastnini tudi kot o lastnini, ki pripada »vsakomur in nikomur«. S tem je parafrazirana že stara misel, ki je izražena v besedah, »kar je skupno, je moje« in »kar je skupno, ni moje«.

Mislim, da je mogoče pripadnost družbenih sredstev »družbi«, »vsem in vsakomur« ipd. in različen obseg prilaščanja koristi, ki jih družbena sredstva dajejo posameznemu članu družbe, izraziti samo s splošno formulo, da gre pri družbeni lastnini za sredstva, ki imajo določeno družbenoekonomsko funkcijo ali pravno rečeno, za določena namenska sredstva, da so družbena sredstva, namenjena za družbene potrebe, ali kot je rečeno v točki III temeljnih načel ustave Socialistične federativne republike Jugoslavije, da so produkcijska sredstva v družbeni lastnini »osnova družbenega dela« in namenjena ... »za zadovoljevanje osebnih in skupnih potreb in interesov delovnih ljudi ter razvijanju materialne osnove socialistične družbe in socialističnih samoupravnih odnosov«.

Danes ni sporno in ne more biti več sporno, da je treba sprejeti nelastninskopravno koncepcijo družbene lastnine. To jasno izhaja iz 4. odstavka III. točke temeljnih načel in 2. odstavka 12. člena ustave Socialistične federativne republike Jugoslavije.⁸ Na tej koncepciji gradi tudi osnutek zakona o združenem delu (dalje osnutek) in to večkrat poudarja tudi obrazložitev tega osnutka. Vsako drugačno stališče je nepravilno in v nasprotju z ustavnimi predpisi.

Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije v točki III temeljnih načel govori tudi o produkcijskih sredstvih, o dohodku, o sredstvih, namenjenih za obnavljanje in razširjanje materialne osnove družbenega dela kot namenskih sredstvih in v 12. členu našteva posamezne vrste družbenih sredstev glede na njihovo naravo in namen. Še dalje gre tu osnutek. Medtem ko so spričo pravice uporabe, ki jo je po 15. členu ustave Socialistične federativne republike Jugoslavije iz leta 1963 imela delovna organizacija na določenih sredstvih, ta sredstva pripadala delovni organizaciji. Osnutek govori o družbenih sredstvih, ki so materialna osnova dela delavcev v organizacijah združenega dela ali uresničevanja funkcij drugih samoupravnih organizacij in skupnosti. Ideja, da so družbena sredstva namenska sredstva, tedaj ni uveljavljena samo za družbena sredstva v celoti ali za posamezne vrste teh sredstev, marveč celo za sredstva iste vrste v posameznih organizacijah ali skupnostih.

Za kakšen namen se konkretno družbena sredstva lahko uporabljajo, kdo jih lahko upravlja, uporablja ali z njimi razpolaga, skladno z naravo in namenom teh sredstev, določajo ustavni in drugi predpisi, tudi družbeni dogovori in samoupravni sporazumi.

⁸ Tretji odstavek III. točke temeljnih načel se glasi: »Izhajajoč iz tega, da nihče nima lastninske pravice na družbenih produkcijskih sredstvih, si ne more nihče — ne družbenopolitična skupnost, ne organizacija združenega dela, ne skupina občanov, ne posameznik — ne nikakršni lastninskopravni podlagi prilaščati proizvoda družbenega dela, niti ne more upravljati družbenih produkcijskih in delovnih sredstev in ne razpolagati z njimi ...«

Drugi odstavek 12. člena pa pravi: »Nihče ne more pridobiti lastninske pravice na družbenih sredstvih, ki so pogoj za delo v temeljnih in drugih organizacijah združenega dela in materialna osnova za uresničevanje funkcij samoupravnih interesnih skupnosti ali drugih samoupravnih organizacij in skupnosti in družbenopolitičnih skupnosti.«

II

Družbena sredstva so glede na svojo naravo ali namen: 1) produkcijska sredstva in druga sredstva združenega dela, vključno s proizvodi in dohodkom; 2) sredstva za zadovoljevanje splošnih družbenih potreb, ki se navadno združujejo v krajevnih skupnostih, v samoupravnih interesnih skupnostih, zlasti samoupravnih interesnih skupnostih na področju izobraževanja, znanosti, kulture, zdravstva, socialnega varstva ter v samoupravnih interesnih skupnostih pokojninskega, invalidskega in drugih oblik socialnega zavarovanja; 3) sredstva za zadovoljevanje splošnih družbenih potreb, zlasti v posameznih družbenopolitičnih skupnostih; 4) dobrine v splošni rabi; 5) zemljišča, gozdovi in druga naravna bogastva.

Najvažnejša vrsta družbenih sredstev so vsekakor produkcijska sredstva in druga delovna sredstva. Ta oblika lastnine določa vse druge odnose, ki nastajajo v zvezi s sredstvi, ki so v družbeni lastnini, ki pa niso produkcijska oziroma delovna sredstva.

Produkcijska in druga delovna sredstva so sredstva, pri katerih delavci v združenem delu uveljavljajo pravico dela z družbenimi sredstvi kot svojo neodtujljivo pravico. Pravica dela z družbenimi sredstvi ni pravica do dela, ki je zajamčena v ustavnih predpisih, npr. v 159. členu ustave Socialistične federativne republike Jugoslavije. Z družbeno lastnino produkcijskih sredstev in drugih delovnih sredstev je vsekakor zagotovljeno, da se lahko vsakdo z enakimi pogoji vključi v združeno delo z družbenimi sredstvi, pravico dela z družbenimi sredstvi pa ima le delavec, ki dela s temi sredstvi, delavec v združenem delu.

Delavci v združenem delu uresničujejo pravico dela z družbenimi sredstvi v temeljni organizaciji združenega dela. Uresničevanje pravice dela z družbenimi sredstvi obsega zlasti posle in zadeve, naštet v 14. členu ustave Socialistične federativne republike Jugoslavije in v ustreznih členih republiških in pokrajinskih ustav. Na splošno lahko ugotovimo, da imajo delavci pri uresničevanju pravice dela z družbenimi sredstvi tale upravičenja: a) da sodelujejo v procesu dela in organizirajo združeno delo; b) da odločajo o zadevah in sredstvih v vseh odnosih družbene reprodukcije; c) da odločajo o dohodku in drugih rezultatih svojega dela; č) da pridobivajo osebni dohodek. Uresničevanje pravice dela z družbenimi sredstvi ni samo pravica delavca, marveč je tudi njegova dolžnost. Pri uresničevanju pravice dela z družbenimi sredstvi imajo delavci v združenem delu tudi določene obveznosti, zlasti so dolžni družbeno in ekonomsko smotrno uporabljati sredstva, jih obnavljati, povečevati,boljševati.

Danes še ni mogoče natančneje pravno opredeliti te nove pravice dela z družbenimi sredstvi. To pravico je na splošno mogoče označiti za družbeno-ekonomsko pravico delavca v združenem delu.⁹ Uresničevanje pravice dela z družbenimi sredstvi v temeljni organizaciji združenega dela je zlasti v tem, da imajo delavci pravico uporabljati produkcijska in druga delovna sredstva v proizvodnji, vnovčiti proizvode in deliti dohodek. Osnutek določa, da imajo pooblaščen organi temeljne organizacije združenega dela celo pravico tožbe, s katero lahko zahtevajo, da se povrne protipravno odvzeta stvar ali ne ovira uporaba stvari, ki je materialna osnova dela delavcev v tej organizaciji zdu-

⁹ E. Kardelj v Delu, 19. 4. 1976, str. 4.

ženega dela. Pravica dela z družbenimi sredstvi vsebuje tudi pravico prilasčanja, delavec ima pravico do dela dohodka, ki je v sorazmerju z deležem njegovega dela v skupnem proizvodu združenega dela. Vse to pa že doslej ni pomenilo in tudi zdaj še zdaleč ne pomeni, da so delavci »lastniki« ali da ta sredstva »pripadajo« njim. Navedeno je že bilo, da gre pri družbeni lastnini za prilasčanje na temelju dela. Družbenih sredstev tudi ni mogoče upravljati in z njimi razpolagati na pravnolastninski podlagi, upravljajo jih le tisti, ki delajo z njimi. Delavec, ki dela z družbenimi sredstvi, do njih nima lastninskih pravic.¹⁰ Pravica dela z družbenimi sredstvi se ne tiče posameznih sredstev, kakor pri premoženjskih pravicah, marveč vseh sredstev, ki so materialna osnova dela delavcev v temeljni organizaciji združenega dela, in ne obsega samo pravice, marveč tudi obveznosti. Pri uresničevanju pravice dela z družbenimi sredstvi delavci v združenem delu delajo v lastnem interesu in v interesu delavskega razreda ter socialistične družbe (točka III temeljnih načel ustave SFRJ), izvršujejo določeno družbeno funkcijo.

Tega nič ne spreminja okoliščina, da je Osnutek pravico delavcev, da »pri uresničevanju pravice dela z družbenimi sredstvi« upravljajo produkcijska in druga delovna sredstva in proizvode, formuliral kot posebno pravico ali funkcijo. Delovna sredstva in proizvodi so v določenem proizvodnem procesu že prilasčene dobrine, so delavčevo in družbeno minulo delo, in se lahko porabijo v novem proizvodnem procesu ali vnovčijo. Upravljanje teh sredstev obsega predvsem uporabo teh sredstev in razpolaganje z njimi, zlasti tudi vnovčevanje proizvodov, ki je poseben premoženjskopравни posel.

Temeljna organizacija združenega dela je družbena pravna oseba in ima po osnutku glede družbenih sredstev, ki jih upravljajo delavci v tej organizaciji, pravico razpolaganja. Pravico razpolaganja imajo glede družbenih sredstev, ki jih upravljajo delavci v temeljni organizaciji združenega dela, tudi druge organizacije združenega dela, zlasti delovne organizacije, vendar samo v okviru pooblastil, ki so določena v samoupravnem sporazumu o združitvi ali zakonu.

Tudi pravice razpolaganja še ni mogoče natančneje opredeliti, posebno še, ker se zdi, da v osnutku še ni dovolj jasno izoblikovana. Lahko pa rečemo, da to ni premoženjska pravica. To ni pravica uporabe, ki so jo imele delovne organizacije pred novimi ustavnimi predpisi, niti pravica razpolaganja po zakonu o prometu družbenih sredstev temeljnih organizacij združenega dela iz leta 1973. Taka pravica organizacije združenega dela bi bila namreč v nasprotju s pravico dela z družbenimi sredstvi, saj bi vezala družbena sredstva za organizacijo združenega dela, ne pa za njene delavce, razen tega bi imela kot premoženjska pravica lastninskopravne elemente.

Pravica razpolaganja izhaja iz upravičenosti, ki jih imajo imetniki pravice dela z družbenimi sredstvi, in se tiče posameznih sredstev. Gre za to, da ima organizacija združenega dela v okviru pooblastil, danih v samoupravnem sporazumu o združitvi ali v aktu o ustanovitvi, pravico sklepati pravne posle in opravljati druga pravna dejanja, s katerimi za delavce, ki so združili svoje delo v tej organizaciji, v pravnem prometu pridobiva pravice, sprejema obveznosti ali razpolaga z družbenimi sredstvi. Pri uveljavljanju pravice razpolaganja zlasti lahko odsvoji družbeno sredstvo, ga prenese na drugo družbeno

¹⁰ E. Kardelj: *Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi*, str. 41.

pravno osebo, ga da v začasno uporabo, v najem ali na posodo, ga zastavi ali zamenja. Kadar organizacija združenega dela razpolaga s stvarjo, ki je družbeno sredstvo, prenese stvar na drugo družbeno pravno osebo ali jo prenese začasno proti vrnitvi stvari, ne prenese pa pravice in ne ustanavlja nove pravice. Za obveznosti odgovarja organizacija združenega dela z družbenimi sredstvi, s katerimi razpolaga, vendar pa se za plačilo obveznosti v izvršbi ne morejo zaseči sredstva, ki imajo poseben pomen za opravljanje dolžnikove dejavnosti.

Sredstva za zadovoljevanje skupnih potreb, ki se navadno zadovoljujejo v krajevni skupnosti ali v okviru določene samoupravne interesne skupnosti, in sredstva za zadovoljevanje splošnih družbenih potreb delavci v skladu s prevzetimi obveznostmi izločajo iz dohodka temeljne organizacije, v kateri delajo, in iz svojih osebnih dohodkov, drugi delovni ljudje pa iz svojega dohodka in drugih prihodkov. Pri teh sredstvih ne gre za prilaščanje, marveč za trošenje kot končno fazo prilaščanja, v kateri pa imajo delavci kot ustvarjalci potrošnih dobrin v okviru pravice dela z družbenimi sredstvi pravico odločanja, ki jo uresničujejo prek delegacij in delegatov v skupščinah krajevnih skupnosti, samoupravnih interesnih skupnosti in družbenopolitičnih skupnosti.

Delavci in drugi delovni ljudje upravljajo družbena sredstva, ki so jih združili v krajevnih skupnostih ali samoupravnih interesnih skupnostih, ter sredstva za zadovoljevanje splošnih družbenih potreb v družbenopolitičnih skupnostih, v skupščinah teh skupnosti; krajevna skupnost, samoupravna interesna skupnost ali družbenopolitična skupnost pa ima kot družbena pravna oseba pravico razpolaganja glede družbenih sredstev, ki jih upravljajo delavci in drugi delovni ljudje te družbene pravne osebe, in to v okviru pooblastil, ki so določena v samoupravnem sporazumu, statutu ali zakonu.

Doslej smo opisovali poenostavljeno ali osnovno shemo. Upoštevati pa je treba, da imajo pravico dela z družbenimi sredstvi tudi delavci v organizacijah združenega dela, ki ne opravljajo dejavnosti s področja materialne proizvodnje, in tudi delavci v delovni skupnosti v organizaciji združenega dela, v samoupravni interesni skupnosti ali v družbenopolitični skupnosti. V odnosu do teh delavcev so tudi sredstva za zadovoljevanje skupnih in splošnih potreb, sredstva za delo. Vsi ti delavci so skupaj z delavci, ki delajo v materialni proizvodnji, po osnutku delavci v združenem delu, zlasti se v ustvarjenem dohodku temeljnih organizacij združenega dela s področja materialne proizvodnje izražajo tudi rezultati dela delavcev s področja izobraževanja, znanosti, kulture, zdravstva, socialnega varstva in drugih družbenih dejavnosti.

Na koncu še nekaj besed o dobrinah v splošni rabi, naravnem bogastvu, zemljiščih in gozdovih. Dobrine v splošni rabi so po ustavnih predpisih družbena lastnina in namenjene za splošno rabo, lahko pa se za njih ustanavljajo tudi pravice posebne rabe. Naravna bogastva, kot so npr. rude, divjad, ribe, daje določeni organ družbene skupnosti v izkoriščanje zlasti organizacijam združenega dela in drugim družbenim pravnim osebam, pa tudi posameznikom. Pravni režim zemljišč (stavnih, kmetijskih, gozdnih) in gozdov je določen upoštevajoč okoliščino, da so zemljišča kot naravno bogastvo tudi le naravni pogoji za delo. Zemljišč in gozdov, prav tako kot drugih naravnih bogastev in dobrin v splošni rabi, ni mogoče odsvojiti iz družbene lastnine, če z zakonom ni drugače določeno. Zemljišče ali gozd je mogoče prenesti na drugo družbeno pravno osebo neodplačano, če pa je prenos odplačan, pla-

čilo ne sme presegati višine vrednosti vlaganj v to zemljišče ali gozd. Zemljišče in drugo naravno bogastvo se lahko uporablja s splošnimi pogoji, predpisanimi z zakonom, kot tudi s posebnimi pogoji, s katerimi je bilo dano v uporabo.

JOSIP GLOBEVNIK

Družbeni dogovori v osnutku zakona o združenem delu

I

V sistemu socialistične demokracije, zgrajene na samoupravnih osnovah, usklajevanje skupnih in splošnih interesov ter urejanje družbenih razmerij nista prerogativa niti več v pretežnem delu funkcije države oziroma organov oblasti. To vse bolj postaja samoupravna družbena funkcija, ki jo neposredno uresničujejo delovni ljudje in občani, organizirani v organizacijah združenega dela ter v drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih. Uresničujejo jo v obliki sprejemanja tako imenovanih splošnih samoupravnih aktov, med katerimi imajo najpomembnejšo vlogo samoupravni sporazumi in družbeni dogovori. Specifičnost teh novih metod oziroma instrumentov je tedaj v tem, da so v rokah samih zainteresiranih samoupravnih subjektov, ki v izvrševanju svojih samoupravnih pravic in dolžnosti ter v odnosih medsebojne povezanosti in odgovornosti uresničujejo skupne interese, in jih usklajujejo s splošnimi družbenimi interesi, pri čemer nastopajo samostojno in kot povsem enakopravni partnerji.

Samoupravni sporazumi in družbeni dogovori so z ustavnim amandmajem XXIII postali ustavna kategorija ter je bil njihov režim v tem amandmaju v osnovah tudi sistemsko pravno urejen. V bistvu nespremenjena, vendar še izpopolnjena je navedena ureditev prešla l. 1974 v novo ustavo. Pri tem je bilo značilno zlasti to, da je bila v ustavi izpuščena prejšnja amandmajska določba, po kateri je zakon oziroma drug splošni akt družbenopolitične skupnosti mogel razglasiti družbeni dogovor za splošno obvezen. Tako je bila odpravljena nevarnost bistvenega spreminjanja njegove veljave samoupravnega instrumenta v akt, ki mu daje vsebino in sankcijo država oziroma organ oblasti, in s tem nevarnost vračanja na etatistično urejanje družbenih odnosov na ustreznem področju v samoupravni sferi. V razvojnem procesu, v katerem temeljni dejavnik družbene integracije postajata samoupravno organizirano združeno delo ter, ob uveljavljanju delegatskega načela, neposredno uresničevanje avtentičnih interesov delovnih ljudi in občanov v družbenih zadevah, sta samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje bistven sestavni del splošne razvojne usmeritve in hkrati zelo pomemben vzvod v tem procesu. Še dofočnejše, v temeljnih načelih ustave (IV. poglavje) sta svobodno in enakopravno samoupravno urejanje medsebojnih odnosov ter usklajevanje skupnih

in splošnih interesov delovnih ljudi in njihovih samoupravnih organizacij in skupnosti s samoupravnim sporazumevanjem in družbenim dogovarjanjem opredeljena kot eden izmed temeljnih elementov našega družbenopolitičnega sistema. Čeprav uporaba tega novega in izvirnega samoupravnega instrumentarija ni pridržana za usklajevanje interesov in urejanje družbenih razmerij na nekem določenem področju družbenega življenja, ima vendar njegova uporaba posebno pomembno vlogo v sferi družbenoekonomskih odnosov in zlasti samoupravnega planiranja, kar je tudi že v temeljnih načelih ustave (III. poglavje) posebej poudarjeno.

Ustave — tako zvezna kot republiške oziroma pokrajinski — posvečajo v svojem normativnem delu sistemskim določbam o samoupravnih sporazumih in družbenih dogovorih poseben razdelek, in sicer v okviru drugega dela ustave, ki obsega normativne določbe o družbeni ureditvi. Ustave tudi na posameznih drugih mestih svojega normativnega dela navajajo samoupravne sporazume oziroma družbene dogovore ter opredeljujejo odnose, ki se s temi instrumenti urejajo, oziroma določajo nekatere posebne pogoje za veljavno sprejemanje takšnega samoupravnega akta. Čeprav gre pri samoupravnih sporazumih in družbenih dogovorih za dve vrsti samoupravnih splošnih aktov (ki se razlikujejo tudi od drugih), jih ustava praviloma navaja oziroma obravnava skupno, vendar pa različnost obeh vrst že s samim definiranjem njunih funkcij in vsebine ter z navajanjem subjektov, ki ju lahko sklepajo, v osnovi dokaj določno opredeli.

Navedena ustavna materija je zdaj prešla, bliže razdelana in konkretizirana, v osnutek zakona o združenem delu. Že pred njegovo pripravo je bil izdelan osnutek posebnega zveznega zakona o samoupravnih sporazumih in družbenih dogovorih, osnutek, katerega vsebina je v glavnem povzeta v osnutek zakona o združenem delu kot sistemskega zakona oziroma kodeksa o dohodkovnih odnosih in na tej osnovi o vseh drugih odnosih v združenem delu. Osnutek omenjenega zveznega zakona je s svojimi rešitvami pripomogel pri pripravi zlasti tistega dela osnutka zakona o združenem delu, ki sistemsko obravnava omenjene nove instrumente in njihovo uporabo v praksi na področju združenega dela. Ta del sestavlja njegovo precej obsežno poglavje o »Družbenih dogovorih, samoupravnih sporazumih in drugih samoupravnih splošnih aktih« (549. do 592. člen), poglavje, ki je dobilo svoje mesto v tretjem delu zakona, v katerem je urejeno »Samoupravno organiziranje združenega dela«. Sicer pa so tudi v načelih določbah osnutka zakona (21. člen) kakor tudi na številnih drugih mestih oziroma poglavjih omenjeni samoupravni sporazumi in družbeni dogovori, določeni so odnosi, ki so predmet njihovega urejanja, opredeljena so nekatera razmerja med obema vrstama teh aktov itn.

Namen tega sestavka je, da si bliže ogledamo nekatere rešitve v zakonskem osnutku oziroma redakcijo ustreznih določb, in sicer tistih, ki se nanašajo na družbene dogovore. Splošna pravno-teoretična obravnava o problematiki družbenih dogovorov je bila podana v posebni razpravi,¹ zato bi se s te strani v to problematiko spuščali samo v zvezi z nekaterimi rešitvami v zakonskem osnutku. Na tem mestu je treba posebej ugotoviti le to, da gre pri

¹ »Društveni dogovori«, Institut za uporedno pravo, Beograd, Zbirka referatov o samoupravnih sporazumih in družbenih dogovorih, I. 1975, str. 39 in sl.

samoupravnih sporazumih, ki na splošen način urejajo samoupravne odnose, ter pri družbenih dogovorih za samoupravne splošne akte kot pravne akte posebne vrste in za področje samoupravnega prava. Čeprav je v obeh primerih nastanek akta rezultat skladnosti svobodno izražene volje enakopravnih partnerjev, analogno kot je to pri civilni pogodbi, po našem mnenju ne bi bilo primerno, da bi te odnose označili za »pogodbeno-pravne odnose« (»ugovorno-pravni odnosi«).² Ta naziv namreč vleče k obligacijskim pogodbenim razmerjem in zlasti h kolektivni pogodbi, od katerih pa se naši novi samoupravni splošni akti kot normativni akti po svoji funkciji, vsebini in posledicah bistveno razlikujejo. Želja naših razmišljanj v tem sestavku je le ta, da na nekatere probleme posebej opozorimo, da bi se morda o ustreznih zakonskih rešitvah in njihovi redakciji še razmislilo, preden bo pripravljeno končno besedilo zakonskega predloga.

II

Čeprav spadajo omejeni sporazumi skupaj z družbenimi dogovori v kategorijo samoupravnih splošnih aktov (404. čl. ustave SFRJ, 441. čl. ustave SR Slovenije), gre vendar pri tem — kot že ugotovljeno — za dve vrsti takšnih splošnih aktov. Razlika izhaja že iz opredelitve obeh vrst v ustavnem tekstu, še bolj pa je razvidna iz tistih določb osnutka zakona o združenem delu, ki z navajanjem primerov konkretizacije možno vsebino samoupravnega sporazuma (562. čl.) oziroma družbenega dogovora (55. čl.). To razliko moramo imeti pred očmi, ko razmišljamo o vsebini oziroma redakciji nekaterih tistih določb zakonskega osnutka, ki se nanašajo na družbene dogovore.

Pri samoupravnem sporazumu gre za splošni akt, v katerem njegovi udeleženci — v okviru svojih samoupravnih pravic in dolžnosti — na določenem področju usklajajo svoje interese ter opredelijo svoj skupni interes z neposredno ureditvijo določenih družbeno-ekonomskih in drugih samoupravnih odnosov ter s tem v zvezi določijo svoje konkretne medsebojne pravice in obveznosti. Med udeleženci samoupravnega sporazuma ni družbenopolitičnih skupnosti oziroma njihovih organov, razen v primeru, ko po načelu enakopravnosti družbenopolitična skupnost sredstva, s katerimi razpolaga, združuje z drugimi udeleženci samoupravnega sporazuma (562. čl.). Z družbenim dogovorom se zagotavlja in usklajuje samoupravno urejanje družbeno-ekonomskih in drugih samoupravnih odnosov, ki so širšega skupnega pomena za udeležence ali celo splošnega družbenega pomena. To so, kot primeroma navaja osnutek zakona (555. čl.), odnosi v sistemu planiranja, osnove za merila za oblikovanje politike cen, osnove za merila za delitev in razporejanje dohodka in delitev sredstev za osebne dohodke in za skupno porabo delavcev, obnašanje v mednarodni menjavi, politika zaposlovanja v Jugoslaviji in tujini ter varstvo in izboljšanje človekovega okolja. Z družbenim dogovorom njegovi udeleženci določajo svojo širšo skupno oziroma splošno družbeno politiko na določenem samoupravnem področju tolikšno, ki jo nato uresničujejo tako oni sami kakor tudi vsi drugi samoupravni subjekti, ki jih ta politika zadeva. Glede na to je lahko v skladu z naravo vsebine družbenega dogovora in pogosto tudi bo njegov udeleženec družbenopolitična skupnost oziroma njen organ, pri čemer pa seveda slednji lahko nastopa le kot enako-

² J. Dorđević, *Ustavno pravo*, 1975, str. 315.

praven partner z drugimi udeleženci dogovora, se pravi ne v funkciji organa oblasti.

Vsi samoupravni splošni akti morajo biti v skladu z ustavo in ne smejo biti v nasprotju z zakonom in z moralnimi normami socialistične samoupravne družbe (551. čl.). Med družbenimi dogovori in samoupravnimi sporazumi v načelu ni »hierarhičnih« pravnih odnosov, čeprav so, kot poudarja obrazložitev zakonskega osnutka (str. 98), družbeni dogovori podlaga za usklajevanje skupnih interesov in za urejanje medsebojnih razmerij s samoupravnimi sporazumi in z drugimi splošnimi akti. Družbenopolitična skupnost oziroma njen organ ne moreta več razglasiti družbenega dogovora za splošno obveznega, se pravi, ne moreta ga uveljaviti kot predpis. Seveda pa je po naravi stvari na sprejeti družbeni dogovor vezan njegov udeleženec, ko v tem dogovoru sprejeto politiko uresničuje v samoupravnih sporazumih, ki jih sprejema. Vezana je tudi organizacija, ki je k družbenemu dogovoru pristopila (99. in 112. čl. osnutka zakona, 256. čl. ustave SRS). Obstoji pa po našem mnenju še ena razsežnost delovanja družbenega dogovora, ki je v tem, da se določeno razmerje vzpostavlja še s tretjimi, ki jih v družbenem dogovoru vsebovana politika neposredno zadeva, pa k dogovoru niso posebej pristopili kot njegovi udeleženci. O vsem tem bo podrobneje govor pozneje.

III

Kar se tiče strukture zakonskega osnutka, je pravilno, da je v temeljnih določbah (21. čl.) posebej opredeljen družbeni dogovor, kakor tudi, da je sistemskim določbam o družbenih dogovorih mesto v delu zakona, ki obsega norme o uresničevanju samoupravljanja delavcev v združenem delu. Prav je tudi, da je v obeh primerih materija o samoupravnih sporazumih in družbenih dogovorih obravnavana skupaj. Vendar se, v zvezi s prej povedanim, postavlja ob razmerju določb 21. člena zakonskega osnutka ter njegovih omenjenih sistemskih določb v VI. poglavju dvojno vprašanje, ki sta navidez manj pomembni in redakcijske narave. Prvo je vprašanje vrstnega reda obravnave obeh kategorij teh aktov, drugo pa se nanaša na dimenzijo vsebine 21. člena osnutka zakona.

Dejstvo je, da se s samoupravnimi sporazumi na nov način in samo na ta način v bazi neposredno ureja pretežni del samoupravnih družbenih razmerij ter se vzpostavljajo konkretne pravice in obveznosti med udeleženci sporazuma, medtem ko gre pri družbenih dogovorih praviloma za fakultativno uporabljivo obliko določanja širše oziroma splošne družbene politike glede urejanja družbenih razmerij na določenem področju. Če to upoštevamo, je razumljivo, da je tako v ustavnem amandmaju XXIII kot v ustavi in v omenjenem osnutku zveznega zakona o samoupravnih sporazumih in družbenih dogovorih vrstni red obravnave tak, da so njen predmet najprej samoupravni sporazumi in nato družbeni dogovori. Tak je vrstni red obravnave tudi v temeljnih določbah osnutka zakona o združenem delu (21. čl.), medtem ko je ta vrstni red v VI. poglavju zakonskega osnutka obrnjen, ne da bi za to bil v obrazložitvi naveden razlog. Če je povod temu morda drugačna zasnova vloge družbenih odnosov ali njihovega razmerja do samoupravnih sporazumov, kot izhajata iz ustavnih določb, bi to ne bilo sprejemljivo. Če pa obstoje posebni razlogi samo zakonodajno-tehnične narave, bi bilo potrebno to v obrazložitvi navesti. Po našem mnenju je najbrž prav, da v VI. poglavju

zakonskega osnutka obdržimo ustavni vrstni red obravnave obeh vrst instrumentov.

Funkcija temeljnih določb zakona je v tem, da opredelijo bolj ali manj splošna načela, ki so nato v ustreznih delih zakona razčlenjena oziroma konkretizirana. V našem primeru pa sta vsebini določbe 21. člena in sistemske določbe v 555. členu po svoji dimenziji enaki. Kolikor naj zakon primeroma navaja področja odnosov, ki se urejajo z družbenimi dogovori, je to konkretizacija načela in naj zato najde svoje mesto le v 555. členu osnutka zakona. Če bi sedanji zakonski tekst ostal, ni jasno, zakaj so kot predmet družbenega dogovora osnove in merila za oblikovanje politike cen navedeni le v 555. členu, v 21. členu pa ne.

IV

Ko ustava (125. čl. ustave SFRJ, 148. čl. ustave SR Slovenije) opredeljuje vlogo skupščine družbenopolitične skupnosti pri ustvarjanju samoupravnih odnosov, ji med drugim nalaga, da spodbuja samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje, hkrati pa jo pooblašča, da predpiše, da so posamezne samoupravne organizacije in skupnosti dolžne opraviti postopek za samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje. Vendar zakonski osnutek predvideva to drugo možnost samo za postopek samoupravnega sporazumevanja (568. čl.); pri tem govori slovenski tekst te določbe o »obveznem postopku za sklenitev samoupravnega sporazuma«, kar ima seveda povsem drug pomen, kot ga ima ustavno besedilo, ter je treba tekst v navedeni smeri popraviti. Glede na to, da zakonski osnutek najbrž ni hotel in tudi ne bi mogel odvzeti skupščini družbenopolitične skupnosti pravice, da naloži posameznim organizacijam in skupnostim, da vpeljejo postopek za družbeno dogovarjanje, bi morala ustrezna zakonska določba (568. čl.) preiti med skupne določbe tega poglavja (549. do 554. čl.) ali pa biti na primeren način in z ustrezno vsebino vključena tudi v razdelek o »Družbenih dogovorih« (555. do 561. čl.).

V

Med skupnimi določbami, nanašajočimi se na vse samoupravne splošne akte, tedaj tudi na družbene dogovore, so določbe o objavi in pričetku veljavnosti teh aktov (553. čl.). Osnutek zakona je tu presekala teoretični spor o tem, ali je pri samoupravnem splošnem aktu dopustno njegovo retroaktivno delovanje. Predvidel je, da samoupravni splošni akt v skladu z zakonom lahko določi, da imajo ves akt ali njegove posamezne določbe učinek za nazaj, vendar samo če to dopušča narava odnosov, ki jih ureja tak akt oziroma njegova določba, ki se ji daje učinek za nazaj.

Zvezna ustava ureja vprašanje retroaktivnega delovanja zakonov in drugih predpisov ter tistih splošnih aktov, ki jih sprejemajo organi družbenopolitične skupnosti (211. čl.). Tako je treba razumeti tudi ustrezne določbe naše republiške ustave (261. čl.), ki enostavno povzema določbo (217. čl.) ustave iz l. 1963, ko nove kategorije samoupravnih splošnih aktov še ni bilo. Glede na to, da ustava SFRJ vprašanja samoupravnih splošnih aktov z učinkom za nazaj ne ureja, lahko tu poseže vmes zvezni zakon, ki pa seveda ne bi mogel biti v nasprotju z določbami republiških in pokrajinskih ustav. Če upoštevamo, da samoupravnemu splošnemu aktu vsebino samostojno določajo njegovi partnerji v okviru svojih samoupravnih pravic in dolžnosti, je logično, da jim

tudi ni mogoče nasploh odvzeti pravice, da bi svojemu aktu oziroma njegovi posamezni določbi dali povratni učinek. Vendar pri posameznih samoupravnih splošnih aktih, zlasti pa pri družbenem dogovoru kot aktu, s katerim se določa skupna oziroma splošna družbena politika na določenem področju, to ne bo vedno mogoče. Osnutek zakona je možnost retroaktivnega delovanja omejil na primere, ko to »dopušča narava odnosov«, ki jih ureja samoupravni splošni akt oziroma njegova posamezna določba. Zdi se, da je takšna zakonska opredelitev presplošna oziroma preohlapna, ker dopušča retroaktivno delovanje npr. družbenega dogovora tudi v primeru, ko bi sicer sama narava odnosov te možnosti ne izključevala, bile pa bi z izvajanjem takega dogovora oziroma njegove določbe npr. prizadete že pridobljene pravice ali spremenjene dolžnosti tretjih. Slednji primer ne bi smel biti dopusten, ker bi sicer prišli v nasprotje z ustavnim načelom o zagotavljanju ekonomske, socialne in pravne varnosti. Ustavno sodišče SR Slovenije je, izhajajoč s stališča, da imajo posamezne določbe samoupravnega splošnega akta lahko ob določenih pogojih retroaktiven učinek, iz prej navedenih razlogov pred kratkim s svojo odločbo³ razveljavilo določbo družbenega dogovora o politiki stanarin, ki so ga sprejele občine v SR Sloveniji in ki je zavezoval oziroma kolikor je zavezoval občine-udeležence dogovora k povišanju stanarin za določen čas pred dnevom objave družbenega dogovora in s tem pred pričetkom njegove veljavnosti. Iz povedanega bi izhajalo, da bo v že navedeni in morda še v kakšni drugi smeri potrebna večja oziroma bolj določna omejitev, kot je zdaj predvidena v drugem delu določbe tretjega odstavka 553. člena zakonskega osnutka.

VI

Osnutek zakona se je nadalje odločil, da pravno opredeli učinek družbenega dogovora in s tem posredno tudi značaj tega dogovora. Po določbi I. odstavka 558. člena družbeni dogovor zavezuje udeležence, ki so ga sklenili ali so k njemu pristopili, da ukrenejo potrebno za njegovo izvrševanje ter da dajo pobudo za samoupravno sporazumevanje v skladu z družbenim dogovorom. Udeleženec družbenega dogovora je po določbi II. odstavka navedenega člena zakonskega osnutka družbeno-politično odgovoren, če ne spoštuje obveznosti iz družbenega dogovora.

Iz prvo navedene določbe zakonskega osnutka izhaja, da iz družbenega dogovora nastanejo obveznosti za njegovo izvrševanje za udeležence, pri čemer so njihove obveznosti v tem, da v skladu s svojimi funkcijami in v okviru svoje pristojnosti storijo vse za izvrševanje politike, določene v družbenem dogovoru, in zlasti da dajo iniciativo za samoupravno sporazumevanje, ki bo to politiko uresničevalo. Ni povsem jasno, kaj — brez bližnje oznake in navedbe ustreznih instrumentov — tu določno pomeni »družbeno-politična odgovornost«, in tudi ne, za koga in proti komu ta odgovornost obstoji, se pravi, ali zadeva samega udeleženca dogovora, kot bi izhajalo iz zakonskega teksta, ali njegov organ, ki je dogovor sklenil oziroma drug njegov organ. Tudi je ostalo odprto vprašanje, koliko bi se lahko udeleženec tej odgovornosti izognil z odpovedjo svoje udeležbe v družbenem dogovoru (561. čl.). Vendar pa iz navedene zakonske opredelitve odgovornosti jasno izhaja, da je povsem izključena pravna odgovornost, če udeleženec družbenega dogovora ne izpol-

³ Uradni list SR Slovenije, št. 19/76.

njuje, in da takšna odgovornost tudi ne more biti med njegovimi partnerji dogovorjena. Se pravi, ne bi mogla biti v nobenem primeru dogovorjena sankcija v obliki npr. povračila stvarne škode, plačila pogodbene denarne kazni, obvezne uskladitve samoupravnih splošnih aktov z družbenim dogovorom, izključitve iz družbenega dogovora itn. Po ustreznem teoretičnem stališču je družbeni dogovor opredeljen kot družbeno-moralna norma in ne kot akt politične oblasti, in zato ne more obsegati materialnih in drugih podobnih sankcij, niti ga ni mogoče iztoževati zaradi izvršitve, marveč vzpostavlja samo moralno-politično obveznost udeležencev.⁴ Navedeno stališče ter omenjena določba zakonskega osnutka sta po našem mnenju — vsaj deloma — v neskladju z določbo ustave (I. odstavek 127. člena ustave SFRJ), po kateri se ne le s samoupravnim sporazumom, marveč tudi z družbenim dogovorom določajo ukrepi za njegovo izvajanje ter materialan in družbeni odgovornost udeležencev. Z družbenim dogovorom kot prvim aktom je tedaj mogoče v posameznem primeru predvideti tudi pravne sankcije.⁵ Pretežni del teoretičnih prispevkov drugih avtorjev brani enako ali podobno stališče.⁶ Osnutek zakona je tu predaleč posegel v pravice kontrahentov, ki jih zagotavlja ustava, s tem ko zožuje možnost dogovorjenih sankcij na ukrepe v zvezi z družbenopolitično odgovornostjo. Čeprav je stvar udeležencev družbenega dogovora, da določijo ukrepe za primer njegovega neizpolnjevanja, je seveda na drugi strani jasno, da glede na pravno naravo družbenega dogovora ni mogoče predvideti določenih vrst sankcij, kot so npr. kazenske sankcije. Ko slovenski tekst obrazložitve zakonskega osnutka govori (str. 98 o »kazni, ki izvira iz družbenopolitičnega dogovora«, misli seveda na »sankcije« in je tu termin »kazen« nepravilno uporabljen.

Družbeni dogovor je normativen akt, ki na splošno ureja določena pravila obnašanja udeležencev v samoupravni sferi, in je kot pravni akt podvržen kontroli ustavnosti in zakonitosti (205., 375. in 404. člen ustave SFRJ). Postavlja se vprašanje, ali družbeni dogovor glede na svojo funkcijo zavezuje samo udeležence, ki so ga sklenili ali so mu pozneje pristopili, da se izvaja v družbenem dogovoru določena politika. Če družbene politike o določenem vprašanju skupnega ali splošnega pomena ne določa več skupščina družbenopolitične skupnosti z zakonom oziroma s splošnim aktom (npr. z resolucijo, priporočilom), marveč opravljajo to funkcijo odgovorno k temu poklicani samoupravni subjekti, potem se zdi logično, da takšen družbeni dogovor, ki se nanaša tudi na tretje, mora proti njim delovati analogno kot splošni akt organa družbenopolitične skupnosti, se pravi, jih v določenem smislu družbenopolitično zavezovati. Toda med samimi udeleženci deluje družbeni dogovor — kot zgoraj rečeno — tudi pravno in s prisilno sankcijo, če je ta v

⁴ L. Gerškovič, Društveni dogovori i samoupravni sporazumi, v Zbirki pod opombo 1), str. 5, in Mjesto, uloga i značaj društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma u našem društvenom i pravnom sistemu, v cit. Zbirki, str. 20.

⁵ Razprava, navedena v Zbirki pod opombo 1), str. 53.

⁶ M. Dimitrijević, Društveni dogovori — subjekti, predmet, funkcija, pravna priroda, v Zbirki pod opombo 1), str. 66 in 67;

Č. Strahinjić, Smisao i značaj samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, Socializam, št. 2/1976, str. 255; K. Saliu in B. Šaranović, Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje, Privreda i pravo, št. 6L975, str. 79;

B. Fatić, Društveni dogovori, samoupravni sporazumi i drugi samoupravni opšti akti u nacrtu zakona o udruženom radu, Privredni pravni priručnik, št. 7/1976, str. 5.

skladu s funkcijo družbenega dogovora v konkretnem primeru izrečno dogovorjena med njimi. Takšna sankcija pa seveda ne bi nikoli mogla delovati nasproti tretjim oziroma sploh ne bi mogla biti v tem smislu med udeleženci domnjena.

Za naravo družbenega dogovora in s tem v zvezi za vprašanje odgovornosti za njegovo izvajanje je pomembna tudi rešitev, ki jo imajo nekatere republiške ustave glede razmerja med družbenim dogovorom in drugimi samoupravnimi splošnimi akti. Tako določa npr. ustava SR Slovenije (250. člen), da samoupravni splošni akti ne smejo biti v nasprotju z družbenim dogovorom, h kateremu je organizacija pristopila, ter da v primeru takšnega nasprotja veljajo določbe družbenega dogovora. Enako besedilo prvega dela nav. določbe ima tudi ustava SR Makedonije (256. člen). Pri nas se tedaj v primeru nasprotja drugega splošnega akta z družbenim dogovorom avtomatično uporabljajo določbe drugega. Če imamo pred očmi primer, da so samoupravni družbeni subjekti z družbenim dogovorom opredelili pravila za delitev osebnega dohodka, deluje ta dogovor proti tretjim le z družbenopolitično močjo. Ako pa so k temu družbenemu dogovoru pristopile npr. ena ali več organizacij združenega dela, je družbeni dogovor zanje pravno obvezen ter se neposredno uporablja oziroma (v primeru ustave Makedonije) morajo te organizacije svoje notranje samoupravne splošne akte uskladiti z družbenim dogovorom, sicer bo nasprotje odstranjeno v postopku pri sodišču združenega dela.

Navedeno razmerje je deloma predmet urejanja tudi v osnutku zakona o združenem delu. Po določbi 99. člena samoupravni splošni akt, s katerim se v TOZD določajo osnove in merila, po katerih se razporeja čisti dohodek, kakor tudi samoupravni sporazum o skupnih osnovah in merilih, sklenjen z delavci drugih TOZD, ne smeta biti v nasprotju z družbenim dogovorom, ki ga je temeljna organizacija sklenila oziroma je k njemu pristopila. Isto načelo velja pri določanju osnov in meril za osebni dohodek (112. člen). Glede na nav. določbo naše republiške ustave bi se v primeru neskladja med navedenimi splošnimi akti neposredno uporabljale določbe družbenega dogovora.

Spričo navedenega bi bilo težko trditi, da je družbeni dogovor vedno samo moralna norma in da ima njegova kršitev za posledico izključno le družbenopolitično odgovornost ter da v nobenem primeru ne more biti podrejenosti drugih samoupravnih splošnih aktov, vključno samoupravne sporazume, družbenemu dogovoru. Če bi tudi ne bilo prej omenjenih zakonskih in ustavnih določb, bi vendarle moral biti mogoč dogovor med udeleženci, da bodo v določenem roku uskladili svoje akte z družbenim dogovorom, kar se v praksi tudi dogaja (npr. družbeni dogovor o družbeni samozaščiti v občini.⁷ Neskladnost samoupravnih splošnih aktov z družbenim dogovorom bi se po poteku omenjenega roka odpravila v ustreznem sodnem postopku. Pri družbenem dogovoru gre za akt, katerega vsebina so družbene pravne norme, ki jih ne določa organ državne oblasti, ampak samoupravni subjekti, in ki ob določenih pravnih sankcijah tudi delujejo v nekaterih relacijah analogno kot druge pravne norme, ki jih uveljavlja organ oblasti.

Iz vsega povedanega po našem mnenju izhaja potreba, da se ponovno kritično ocenijo določbe 558. člena osnutka zakona o združenem delu, ker

⁷ Uradni list SR Slovenije, št. 18/76.

se zdijo, da so preozke in premalo določne. — Pri tem je treba opozoriti še na dodatni vidik pri tej oceni, in sicer v zvezi z družbenimi dogovori na področju družbenega planiranja.

VII

Temelj družbenega planiranja na samoupravnih osnovah je proces združevanja dela in sredstev ter medsebojnega povezovanja združenega dela v gospodarstvu in v drugih družbenih dejavnostih. Pri tem so prav samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje temeljni instrumenti tega povezovanja v procesu družbene reprodukcije in neposrednega usklajevanja interesov samoupravnih subjektov, ki postajajo samostojni nosilci programiranja lastnega razvoja, kakor tudi temeljni nosilci samoupravnega planiranja skupnega in sploh družbenega razvoja. Poleg samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov so v procesu, v katerem se pride do plana samoupravne organizacije oziroma do plana družbeno-politične skupnosti, posebej sklenjeni sporazumi o osnovah plana samoupravne organizacije oziroma dogovori o osnovah plana družbenopolitične skupnosti. Ko je tov. E. Kardelj na 3. seji CK ZKJ govoril o odgovornosti delavcev do skupnih in splošnih družbenih interesov, je dejal: »Ti interesi se najprej določajo s samoupravnimi sporazumi znotraj samega združenega dela in potem s svobodnimi družbenimi dogovori združenih samoupravnih subjektov z organi družbenopolitičnih skupnosti, ki v skladu z ustavo določenimi pristojnostmi nosijo odgovornost za stanje v družbi, ter s kreativnimi in vodilnimi družbenopolitičnimi ter znanstveno-strokovnimi in drugimi zainteresiranimi silami naše socialistične samoupravne družbe. Pri vsem tem imajo poseben pomen samoupravni sporazumi in družbeni dogovori o temeljnih načrtov, ki postajajo najpomembnejši instrument združevanja dela in sredstev.«⁸

Dogovor o osnovah plana družbenopolitične skupnosti se šteje za družbeni dogovor posebne vrste.⁹ Očitno je tako tudi po osnutku zakona o združenem delu, ki »odnose v sistemu planiranja« vključuje med odnose, pri katerih se zagotavlja in usklajuje njihovo urejanje z družbenimi dogovori (555. čl.). Omenjeni dogovor pa je po izrečni določbi zakona o temeljnih sistema družbenega planiranja in o družbenem planu Jugoslavije¹⁰ obvezen za tiste, ki ga sklenejo, ter se glede izpolnjevanja obveznosti iz njega uporabljajo določbe veljavnih zakonov, ki se nanašajo na samoupravne sporazume (18. člen). Glede slednjih pa ni dvoma, da so za njegove udeležence pravno obvezni. Tako dogovori o osnovah plana družbenopolitične skupnosti nedvomno vzpostavljajo ne samo moralne oziroma družbenopolitične, ampak tudi pravne obveznosti njihovih udeležencev.

VIII

Problematična se nadalje zdi določba II. odstavka 557. člena zakonskega osnutka, po kateri sme v primeru, ko družbeni dogovor ureja odnose, o ure-

⁸ »Delo«, 19. 4. 1976, str. 4.

⁹ L. Geršković, Društveni dogovori i samoupravni sporazumi, Privreda i pravo, št. 3/1975, str. 5. Glej tudi razpravo, navedeno v opombi pod 1), str. 50.

¹⁰ Uradni list SFRJ, št. 6/76.

janju katerih se delavci po zakonu osebno izjavljajo, pooblaščen organ organizacije združenega dela skleniti družbeni dogovor, če ga prej sprejme večina delavcev v vsaki temeljni organizaciji v sestavi organizacije združenega dela, ki sklepa družbeni dogovor.

Navedeni odnosi dejansko niso neposredno predmet urejanja družbenega dogovora, marveč samoupravnega sporazuma. Družbeni dogovor določa le politiko urejanja teh odnosov, ki pravno ne veže samoupravnega subjekta, ki ni njegov neposredni udeleženec. Veže ga le, ko pozneje postane udeleženec v primerih, ki so navedeni v 256. členu ustave SR Slovenije oziroma v 99. in 112. členu osnutka zakona o združenem delu. Če ima organ organizacije združenega dela, ki ima v svoji sestavi več TOZD, pooblastilo za sklepanje takšnih družbenih dogovorov, je konkreten družbeni dogovor obvezen za posamezno TOZD šele, ko ga njeni delavci sprejmejo, in sicer po proceduri, ki velja za osebno izjavljanje.

IX

V razpravi o osnutku zakona o združenem delu v zadnjem času tudi predlagajo, naj se pravno definirajo nekateri tako imenovani »sistematski in metodični« problemi. Med drugim je dan tudi konkreten predlog, naj bodo v tem zakonu družbeni dogovori precizno definirani kot politično družbeni interesi, ne pa da se identificirajo s sporazumskimi odnosi, da se družbeni dogovori ne morejo postaviti v hierarhične odnose proti samoupravnim sporazumom.¹¹

V zvezi z vsem že povedanim mislimo, da navedeni predlog ni uresničljiv oziroma da je sprejemljiv le z določenimi omejitvami in pridržki, o katerih smo govorili. Če bi črno-belo ločevali samoupravne sporazume in družbene dogovore oziroma njihove učinke ter postavljali zid mednje, bi to po našem mnenju ne bilo na mestu, utegnilo bi zavirati samoupravno prakso na tem področju in tudi preprečevati kombinacijo obeh vrst aktov, ko bo ta v konkretni situaciji koristna in potrebna. Pri iskanju pravih rešitev je nedvomno treba še razmisliti o preciziranju in usklajitvi obravnavanih določb v osnutku zakona o združenem delu, ki zadevajo družbene dogovore, ter o morebitnih spremembah oziroma izpopolnitvi redakcije teh določb v smereh, ki smo jih deloma skušali nakazati.¹²

¹¹ L. Gerškovič, Značenje nacrta zakona o udruženom radu, Naša zakonitost, št. 5/1976, str. 12.

¹² Redakcija zaključena 26. 7. 1976.

Nekaj misli ob osnutku zakona o združenem delu

Odkar je bila javnost seznanjena z osnutkom zakona o združenem delu (ki mu v nadaljevanju pravimo kar »zakon«), je predlog tega družbenega dokumenta dobil najrazličnejše vzdevke od male ustave do kodeksa samoupravljalcev. Ne glede na to, kako poskušajo označiti pomen tega dokumenta, je gotovo, da je ta formalni družbeni akt nastal na osnovi samoupravne družbene prakse, da bi jo na eni strani utrdil in na drugi vplival na njeno spreminjanje. Je njeno potrjevanje in zanikanje — je preseganje. Osnutek zakona poskuša na nov način razreševati nasprotje med posameznikom in njegovimi združbami, med potrebami posameznika in na njih temelječih interesih na eni strani ter širšimi družbenimi interesi in cilji na drugi strani. Na nov način odgovarja na vprašanje, kako približati družbo v njenih različnih pojavnih oblikah posamezniku in kako posameznika vključiti vanjo — kako torej razreševati nasprotje med družbeno diferenciacijo in integracijo.

S tega vidika, čeprav ne le s tega, bi lahko opazovali katerikoli konkreten problem, ki se ga loteva osnutek zakona. Prav tako bi katerikoli posamezen problem zahteval podrobno in poglobljeno analizo. V tem prispevku se bom ustavil le pri nekaj zanimivih problemih, kot sta deferenciacija in integracija dela in organizacijske strukture, kjer bo govor tudi o problemu formalizacije odnosov ter o oblikovanju sistema odgovornosti.

Prikaz problemov bo shematske narave in zato nakazane teze ne bodo v celoti razvite ter dovolj vsestransko osvetljene. Izhajal bom iz pozitivnih rešitev, ki jih nakazuje osnutek zakona, vendar se bom pri tem bolj zadržal pri nekaterih dodatnih vidikih reševanja navedene problematike in ne toliko pri tistem, kar je opredeljeno v zakonu. S tem pa ne želim zanikati velikega pomena v zakonu zasnovanih okvirov družbenoekonomskih odnosov, temveč le nakazati nekaj možnih dopolnitev oziroma problemov, do katerih lahko pride pri uresničevanju zakona. Koliko so navedene možnosti že trenutno pereče in koliko so šele perspektivno aktualne — ali pa tudi ne, je stvar teoretske in praktične družbene presoje.

1. Prvi problem, ki ga nameravamo nakazati, je delitev — torej diferenciacija in združevanje oziroma integracija dela kot enotnost istega v sebi nasprotnojučega si procesa.

Delitev dela je univerzalen družbeni pojav, ki je odvisen predvsem od razvoja proizvodjalnih sil, h kateremu na drugi strani ta pojav tudi sam prispeva, ter je tako objektivna družbenoekonomska zakonitost, ki je relativno neodvisna od trenutnih individualnih in družbenih hotenj. Pojava delitve dela se je človek zavedel že zelo zgodaj in razmišljanje o njem se je razvijalo vse do danes, ko lahko govorimo vsaj o tehle delitvah dela: a) fiziološka; b) splošna, posebna in posamična; c) fizično in umsko delo; d) delitev na upravljalsko in izvršno delo; g) delitev na proizvodno in neproizvodno delo; h) delitev na živo in mi-

nulo delo. Tem delitvam bi lahko dodali vsaj še delitev dela na enostavno in sestavljeno, ponavljajoče se in ustvarjalno, govorili bi lahko o družbeni in tehnični delitvi dela, pa morda še o kateri. Navedene opredelitve delitev dela se v več razsežnostih pokrivajo, saj niso izvršene na osnovi enotnih kriterijev. Za nas so pomembne predvsem tiste delitve dela, ki vplivajo tudi na delitev ljudi na različne družbenoekonomske skupine, kot so razredi in poklici, tiste, ki vplivajo na oblikovanje tako imenovanih delnih delavcev v deljenem proizvodnem procesu, in pa morda tiste, ki še posebej prispevajo k oblikovanju odtujenih centrov družbene moči v okviru posameznih institucij, kot je država s svojim aparatom itn.

Tako bi v prvem primeru veljalo poudariti pomen splošne, posebne in posamične delitve dela, delitve dela na upravljsko in izvršno, proizvodno in neproizvodno, umsko in fizično, enostavno in sestavljeno itn.; v drugem primeru bi predvsem poudarili pomen posamične oziroma tehnične delitve dela, delitve na enostavno in sestavljeno delo, ponavljajoče in ustvarjalno ter fizično in umsko delo; v tretjem pa delitev na proizvodno in neproizvodno delo ter živo in minulo delo. Seveda pa tega razmerja ne gre jemati enostransko. Tudi obstoječa družbenoekonomska struktura vpliva vsaj na nekatere vidike delitve dela in zato lahko vpliva na ta proces.

Ko pa je delo razdeljeno, ni nobena proizvodnja več možna brez njegove združitve — integracije. Vloga posameznih družbenoekonomskih sistemov je v tem, da oblikujejo specifične mehanizme združevanja dela ali da so sami izraz narave tega združevanja. Taki mehanizmi so lahko na primer trg, državni plan, neposredni dogovori ali sporazumi itn. Narava teh mehanizmov pa je odvisna od tega, ali stoji za njimi razredna družbena struktura, država ali kaj drugega. Združevanje dela je torej objektivna nujnost, le načini in družbenoekonomski temelji združevanja so različni. Zato bi za združeno delo v naših družbenoekonomskih razmerah kazalo vnesti neko specifično oznako oziroma bi lahko govorili le o specifičnem, našim razmeram prilagojenem procesu združevanja.

Obstaja pa še druga rešitev. Ni namreč nujno, da le združujemo razdeljeno delo, da torej oblikujemo razmerje koeksistence v sebi nasprotujočih si polov — na primer upravljskega in izvršnega dela, temveč lahko ta nasprotja presegamo ali vsaj zmanjšamo, jih prenesemo na druge ravni in jih s tem kvalitativno preoblikujemo. Nastane vprašanje, kaj osnutek zakona o združenem delu s tem v zvezi prinaša novega, pri čemer ne gre le za »čiste« novosti, ampak tudi za utrjevanje nekaterih v praksi že obstoječih razmerij.

a) Osnutek zakona se radikalno loteva delitve dela na upravljsko in izvršno, s tem da postavlja za temelj družbenoekonomskih odnosov oblast delavskega razreda, družbeno lastnino produkcijskih sredstev, pravico dela z družbenimi sredstvi itn. Mehanizmi neposrednega upravljanja z osebnim izjavljanjem in prek delegatov dajejo osnovo ne le za združevanje upravljskega in izvršnega dela, temveč za preseganje te delitve ki se, kolikor predvideni odnosi zaživijo, prenese v slehernega posameznika, ki hkrati upravlja in je upravljan. Vzpostavljeni sistem odločanja naj bi tako imel vlogo, da vedno znova prevaja interese delavcev-posameznikov na raven delovnih skupin, TOZD, DO in na ravni širše narave, jih usklaja in na posameznih ravneh institucionalizira v obliki ciljev organizacij ali njihovih delov. Gre za premoščanje razlik med individualnim proizvajalcem in njegovimi združbami.

Glede na to, da se delitev na upravljsko in izvršno delo delno pokriva tudi z delitvijo na umsko in fizično delo, na ustvarjalno in ponavljajoče se ter sestavljeno in enostavno delo, je to tudi delno odpravljanje omenjenih delitev. Gre za ponovno obogatitev človekove delovne aktivnosti tako, da si človek spet najprej nekaj zamisli v svoji glavi in nato opredmeti. Vendar pa je pri tem pomemben predvsem družbenopolitični vidik spajanja elementov delovnega procesa. Samoupravljanje zahteva od posameznikov miselne ustvarjalne aktivnosti pretežno pri oblikovanju družbenoekonomskih odnosov in splošnih ciljev organizacije tako, da se v njih izražajo temeljni interesi zaposlenih delavcev. Sicer pa ostaja delitev dela pri realizaciji splošnih ciljev skozi ustaljene delovne procese več ali manj nespremenjena. S tega vidika je združevanje dela predvsem družbenopolitični akt posameznikov in skupin, ki se ob upoštevanju objektivnih razmer enakopravno sporazumevajo o vsebini in načinu izvrševanja svojih delovnih aktivnosti.

b) V sferi obče, posebne in posamične delitve dela obstajajo številna nasprotja med proizvodnim in neproizvodnim delom, nasprotja med različnimi gospodarskimi panogami, med delovnimi organizacijami v panogah itn. Trg in plan kot dva pomembna integracijska elementa imata tu še vedno pomembno vlogo. Z osnutkom zakona pa dobivata posebno vsebino. Družbeno dogovarjanje in samoupravno sporazumevanje naj bi dalo planu naravo družbenega dogovora. Z istimi mehanizmi pa naj bi tudi vplivali na omejevanje tržnih zakonitosti. Načela svobodne menjave dela naj omogočajo preseganje nasprotij med proizvodnim in neproizvodnim delom v čimvečjem obsegu brez klasičnih posrednikov. Tako so družbeni dogovori in samoupravni sporazumi novo integrativno sredstvo, za katerim pa naj ne stoji neki tretji dejavnik, temveč le neposredno zainteresirane strani.

Posebno vlogo je v osnutku zakona dobil tudi sistem delitve dohodka, ki je zamišljen tako, da se ob njegovem razporejanju v smeri proti osebnim dohodkom delavcev deli na več stopnjah za zadovoljevanje splošnih in skupnih potreb delavcev, za enostavno in razširjeno reprodukcijo kot pogoj dela delavcev itn. Združevanje dela na različnih ravneh naj se izraža tudi v združenem rezultatu. Sistem delitve dohodka pa naj razrešuje tudi vprašanje delitve na živo in minulo delo.

c) Poseben problem je tako imenovana posamična delitev dela, ki se pogosto prekriva tudi z delitvijo na enostavno in sestavljeno, fizično in umsko ter ponavljajoče se in ustvarjalno delo. To je delitev dela, ki se pojavlja v obstoječih proizvodnih procesih v posameznih organizacijah. Dostikrat se označuje tudi s tehnično delitvijo dela, kar pa lahko pomeni dvoje: 1. da je odvisna od obstoječe proizvodne tehnike — od proizvodjalnih sredstev; 2. da je zato tehnični problem, ki nima posebnega družbenega pomena. Prva trditev je delno točna, in sicer v tem, da obstoječa proizvodjalna sredstva ne dopuščajo povsem poljubne organizacije delovnih procesov, ne določajo pa tudi tehnologije v celoti.

Najprej je treba ugotoviti, da običajno obstajajo različna proizvodjalna sredstva za proizvodnjo istih proizvodov, poleg tega pa je pri istih sredstvih možno oblikovati različne proizvodne procese, ki se razlikujejo prav glede na tehnično delitev dela, na preseganje razlik med ponavljajočim se in ustvarjalnim, fizičnim in umskim oziroma enostavnim in sestavljenim delom. Kako te vidike dela združiti oziroma kako določene plati dela odpraviti. Ob tem se pojavlja tudi

vprašanje izbora različnih proizvodnih sredstev glede na njihovo vlogo pri gospodarjenju in za njihov vpliv na družbene odnose. Ni namreč nujno, da neka določena proizvodna sredstva omogočajo najbolj učinkovito uresničevanje ekonomskih ciljev hkrati z uresničevanjem širših socialnih ciljev — in obratno. Pomembnosti teh vprašanj za družbene in posebej proizvodne odnose ni potrebno dokazovati z ustreznimi teoretskimi in raziskovalnimi ugotovitvami. To pa tudi pomeni, da je drugi vidik razumevanja tehnične delitve dela zgrešen.

Klasično integrativno sredstvo razdrobljenega dela je hierarhična organizacija, ki pa že v svoji zasnovi predpostavlja delitev dela na umsko in fizično, na enostavno in sestavljeno, upravljalško in izvršno itn. S tem sicer poveže posamezne dele delovnega procesa v celoto, nikdar pa ji ne uspe povezati nosilcev delovne aktivnosti — delavcev. Celo več; združitev delovnega procesa doseže z razdružitvijo delavcev. Za večino se pojavlja kot tuja vladajoča jim sila. Kljub prizadevanjem za oblikovanje drugačnih organizacijskih rešitev, kot sta na primer projektna in matrična organizacija, ki naj bi vplivali tudi na preoblikovanje odnosov v sferi neposrednih proizvodnih procesov, kadar gre za izvrševanje dogovorjenih nalog, so rezultati bolj pičli. Znano pa je, da je delavec, ki mehanično opravlja ponavljajoče se delovne operacije, miselno zunaj dela, da delo jemlje v povsem instrumentalnem smislu. Tak položaj pa, kot smo videli, opredeljuje določena tehnologija, ki vsebuje tudi posebno organizacijo dela.

Vprašanje je, kako daleč bi osnutek zakona o združenem delu lahko šel glede združevanja tega vidika razdeljenega dela, če je to še njegova naloga. Mislim, da vsaj v načelu tu obstajajo določene neizkoriščene možnosti. Trdilo bi se sicer lahko, da imajo delavci prek mehanizmov samoupravljanja vse možnosti, da si izberejo ustrezno tehnologijo in da postavijo ustrezno organizacijo dela, vendar menim, da ta trditev v celoti ne drži. Ker je vzajemno pogojevanje upravne in izvršne delovne aktivnosti očitno, menim, da bi osnutek zakona vsaj okvirno lahko urejal tudi drugo in ne le prve. Kazalo bi naglasiti pomen vsebinsko polnega dela, kjer bi pomembno vlogo lahko imele delovne skupine, ki ne bi le mehansko združevale delovnih operacij, temveč bi bile izhodišče za združevanje dela delavcev in sredstev na najnižji ravni.

Delovne skupine predstavljajo namreč tisti splet mikroodnosov v organizaciji, v okviru katerega se izvršujejo neposredne delovne naloge, kjer se oblikuje in izraža odnos do dela, nad katerim ima lahko vsak član zadovoljiv pregled — tako v pogledu delovnih kot drugih odnosov. To pa so tiste še neizkoriščene možnosti, ki tudi v dosedanjih ne najbolj uspešnih poskusih z delovnimi skupinami — v svetu in pri nas — najbrž niso bile zadosti proučene in vsestransko ocenjene. Glede na pomen, ki ga ima pri tem vidiku združevanja dela tehnologija, bi bilo potrebno usmerjati njen izbor, in to ne le glede na tehnične in ekonomske kriterije. Čeprav je na primer lažje uvesti tehnologijo, ki zahteva nekvalificirano delovno silo, kot pa delavce usposobiti za opravljanje zahtevnejših delovnih nalog v takih primerih ne bi smelo biti dilem . . .

Samoupravna aktivnost delavcev, ki opravljajo monotono delo, je že zelo pomemben vidik dopolnitve njihove delovne aktivnosti, pomemben vidik kreativne intelektualne dejavnosti. Aktivna delovna skupina je lahko drug vidik. Spreminjanje in ustrezen izbor tehnologije lahko prispevata tako k odpravi ponavljajočih se operacij kot k širšemu obsegu oziroma drugačni zasnovi delovnih nalog. Pomembno vlogo ima pri tem usposabljanje delavcev — za samo-

upravljanje in za neposredne delovne aktivnosti. Pomen tehnologije pa ni le v tem, da v perspektivi odpravi repetitivno delo v proizvodnji — da avtomatizira delovne procese, ampak tudi v tem, da avtomatizira rutinske operacije z informacijami v okviru administrativnih, strokovnih, vodstvenih, upravnih in tudi samoupravnih aktivnosti. S tem bodo delovne zmogljivosti lahko v večji meri namenjene ustvarjalnemu delu.

2. Osnutek zakona o združenem delu daje tudi nekatere vsebinsko nove organizacijske rešitve, ki so se sicer že uveljavljale v praksi vse od sprejetja ustavnih dopolnil. Nakazuje diferenciacijo v smeri oblikovanja manjših organizacijskih enot, od katerih sta gotovo najpomembnejši TOZD in delovna skupina. Na drugi strani pa nudi številne možnosti povezovanja od skupnosti TOZD do delovne in sestavljene organizacije, raznih poslovnih združenj itn. Organizacijsko je tako obogatitev dosedanje prakse.

Čeprav je TOZD opredeljena kot temeljna celica, pa se je hkrati pokazala nujnost, da se uveljavi delovna skupina. Brez te bi TOZD v veliko primerih ne mogla zadostiti pogoju, ki jo opredeljuje ne le kot temeljno ekonomsko in tehnološko, pač pa tudi kot temeljno samoupravno celico. Odločanje z neposrednim izjavljanjem je v večjih skupinah nemogoče izpeljati tako, da bi večina zainteresiranih lahko izrazila svoje mnenje — posebej še, če o problemih predhodno ne razpravljajo ožje skupine. TOZD štejejo tudi po več sto članov. Na drugi strani pa ravno z uveljavitvijo delovnih skupin nastane vprašanje njihove vloge v celotnem sistemu OZD, zlasti pa njihove povezave v TOZD in odnosa do TOZD. S tem v zvezi bi tudi v osnutku zakona kazalo opredeliti nekaj rešitev.

Ker je glede združevanja dela bistveno poudarjeno preseganje razlik med upravljalским in izvršnim delom, je tudi v organizacijski strukturi zastopan predvsem ta vidik. Organizacijsko je oblikovan samoupravni sistem, ki naj uresničuje predvsem tako imenovano konstitutivno in upravno funkcijo, manj pa kontrolno in izvršno — zlasti ne na področju izvrševanja konkretnih delovnih nalog. Razen načelnih stališč in nekaterih norm, ki določajo minimum obnašanja, v osnutku zakona ni o tem področju veliko govora. Tako se odnosi pri delu in do dela oblikujejo bolj ali manj na osnovi klasičnih organizacijskih principov in tradicionalnih vrednot. V sferi upravljanja tako nastane v organizacijskem pogledu radikalna sprememba, ki dobi shematsko obliko preverjene piramide z osnovnico, ki predstavlja kolektiv TOZD na vrhu in ki se oži navzdol prek samoupravnih organov ter njihovih izvršilnih teles. Individualni ali kolektivni poslovodni organ je vez med dnem te piramide in vrhom one, ki je še vedno navzoča v sferi izvrševanja konkretnih delovnih nalog in ima še bolj ali manj klasično obliko. Ne da bi se loteval nadaljnje analize tako zasnovane organizacije in ne da bi kritično presojal navedeno delitev funkcij v organizaciji, mislim, da ta zamisel v grobem vendarle kaže na neko dvojnost v organizaciji — dvojnost tudi v principih v organizaciji vzpostavljenih odnosov. Morda je ta dvojnost v obstoječih družbenoekonomskih razmerah nujna, morda je prepuščena presoji strokovnih delavcev v kolektivih oziroma kolektivu kot celoti. Ne glede na to pa menim, da bi bila tudi v tem primeru vloga delovnih skupin lahko pomembna. To je tista organizacijska in družbena enota, ki lahko prevzema pomembne funkcije v izvrševanju neposrednih delovnih nalog ob hkratnem uveljavljanju principov neposrednega odločanja.

3. Osnutek zakona kaže na stopnjevanje formalizacije v dveh smereh:
 - a) v smeri opredeljevanja širšega polja družbenih odnosov kot doslej;
 - b) v smeri bolj podrobnega in konkretnega opredeljevanja teh odnosov.

V prvem primeru gre za vključevanje tistih kvalitativno novih družbenih razmerij v formalni sistem odnosov, ki so se neformalno že izoblikovala v dosednji praksi ali so v tem času postala pomembna ali pa se s formalno vzpostavljenim sistemom odnosov poskuša uresničiti v praksi določena nova družbenoekonomska razmerja. To bi bil nov splet odnosov, ki se uveljavlja z delegatskim sistemom, z novimi oblikami neposrednega upravljanja, vlogo sindikata pri razreševanju konfliktov ipd... Druga smer formalizacije je zanimiva po tem, da poskuša veliko bolj podrobno in konkretno, kot je bila to praksa doslej, zajeti in usmerjati obravnavane družbene odnose. Tako so dokaj podrobno urejini odnosi pri pridobivanju, ugotavljanju in delitvi dohodka in posamezni instituti upravljanja, na več mestih zakon obravnavane primere konkretno opredeljuje z naštevanjem itd. Obe omenjeni dimenziji formalizacije tako dajeta osnutku zakona hkrati večjo splošnost in večjo konkretnost.

Večja stopnja formalizacije odnosov ima lahko mnogostranske posledice, ki se jih da le hipotetično nakazati, odvisne pa so tudi od tega, kako razumemo obravnavani družbeni dokument. Kot kodeks samoupravljalcev je lahko osnutek zakona koristen pripomoček za utrjevanje in usmerjanje odnosov med delavci v združenem delu ter njihovimi združbami. Ustreznost vzpostavljenih norm se vrednoti skozi družbeno prakso, pri čemer ne gre le za problem večjega ali manjšega odstopanja od norm, pač pa je potrebno vedno znova razmisliti o normah samih. Seveda pa so konkretna razmerja na tak način lahko dokaj dinamična, manj ustaljena, pa tudi sistem sankcij je specifičen. Če pa osnutek zakona jemljemo kot zakon v ustaljenem smislu, ki natančno ureja določene družbene odnose in odstopanja od njih tudi sankcionira, potem povečana stopnja formalizacije tudi v večji meri stabilizira že obstoječe odnose ter deluje bolj usmerjevalno, kar zadeva oblikovanje novih razmerij. Zaostri se problem sankcioniranja. Ne le zato, ker logika zakona to terja, temveč tudi zato, ker s podrobnim opredeljevanjem širšega polja odnosov nastane potencialno večje število odstopanj. Zdi pa se, da je to drugo razumevanje nujno vsaj v dveh primerih: a) kadar poskušamo s povečano formalizacijo urediti relativno anomično polje družbenih odnosov (morda bi bil tak primer odnos do dela); b) kadar poskušamo s povečano formalizacijo vplivati na oblikovanje kvalitativno novih razmerij (morda bi lahko vzeli za primer poskus vplivanja na spremembo tako imenovane negativne skupinske solidarnosti pri sankcioniranju v pozitivno, s čimer se spoprijema tudi osnutek zakona). Slejkoprej pa zlasti ob oblikovanju kvalitativno novih razmerij ostaja odprto vprašanje posledic sprejetih regulativov; na to vprašanje bo odgovorila šele praksa.

4. Osnutek zakona o združenem delu ureja odnose med posamezniki, skupinami, organizacijami itn. samimi ter njihove medsebojne odnose glede na stvari. S tega vidika bi lahko gledali nanj kot na formalni izraz sistema odgovornosti, kjer so opredeljeni nosilci odgovornosti, predmeti odgovornosti ter subjekti sankcioniranja. Z vidika stopnjevanja formalizacije to pomeni, da so s tem nekatera razmerja, ki so bila že sicer neformalno prisotna, sedaj formalizirana, da so druga drugače postavljena in tretja na novo vzpostavljena. V prvem primeru, ki je glede tega morda najzanimivejši, gre za formalizacijo tako imenovane neformalne oziroma moralne odgovornosti. To je seveda možno le

v razmerah, ko nimamo opravka z anomičnim stanjem. Le tako je mogoče vključiti nekatere določene norme in vrednote v formalne sisteme odgovornosti. S tem pa postane tudi polje odnosov, ki je podvrženo formalnemu sankcioniranju, širše. Kot vemo, pa formalni sankcijski subjekti sankcije uporabljajo pogostejše kot neformalni, njihove sankcije so manj zahtevne, bolj podrobne in manj učinkovite.

Gotovo je v razmerah obstoječe družbene diferenciacije in sekundarnih skupin iluzirano postavljati za temeljno le moralno odgovornost, čeprav bi se iz osnutka zakona dalo sklepati tudi na tako vsebino tega pojma, in to zlasti takrat, kadar ga zakon uporablja v zvezi s pojmi »odvisnost, povezanost in solidarnost«. Mnenja sem, da bi zakon ta vidik odgovornosti lahko uporabil na več mestih. Ne gre toliko za natančno opredelitev tega, kdo komu zakaj odgovarja, kot za izpostavitve nekoliko konkretnjših norm in vrednot, ki naj bi rabile za okvir obnašanja zlasti v tistih okoliščinah, ki jih natančno ni niti mogoče niti zaželeno opredeliti. Za primer morda lahko vzamemo odnose v delovni skupini in med skupinami, odnose do sodelavcev itn. Tako oblikovanje moralne odgovornosti, ki bi ga morale spremljati tudi pozitivne sankcije, bi lahko dvignilo obnašanje posameznikov in skupin nad tisti minimum, ki ga določajo negativne sankcije. S tem bi zakon tudi pridobil težo kot kodeks samoupravljalcev.

Za dosedanje razmere v OZD je značilno, da so v glavnem uporabljali le materialne nagrade, in to predvsem v obliki večjega ali manjšega osebnega dohodka in v obliki drugih materialnih nagrad iz okvira družbenega standarda. Vendar obstaja določena verjetnost, da to nagrajevanje deluje bolj kot »higienski faktor« in ne toliko kot motivator, kar do neke mere potrjuje tudi padanje produktivnosti dela ob hkratnem padanju realnih osebnih dohodkov. Kakor kažejo tudi najnovejši podatki, pa je uporaba kakršnihkoli oblik in sistemov nematerialnega nagrajevanja v naših OZD zelo redka. Narobe je bilo s kaznimi, ki so bile nematerialne narave. Osnutek zakona je predvidel tudi denarne — torej materialne kazni, toda o nedenarnem oziroma nematerialnem nagrajevanju v njem ni veliko govora. Sploh večjo pozornost posveča negativnim kot pozitivnim sankcijam.

Uvedba denarnih kazni je razumljiva iz več razlogov, ki jih navaja tudi obrazložitev osnutka zakona o združenem delu. Hkrati pa se ob tem pojavlja več odprtih vprašanj: a) dosedanje raziskave kažejo, da so bili doslej (nematerialnim) kaznim podvrženi pretežno delavci na najnižjih ravneh v organizaciji oziroma v neposredni proizvodnji. Čeprav iz navedenih primerov v osnutku zakona lahko sklepamo, da so sankcije v večji meri predvidene za neproizvodne delavce, se je vendarle bati, da bodo tudi denarne kazni porazdeljene glede na dosedanje izkušnje. Obstoječa hierarhija gotovo ne odseva le pri porazdelitvi nagrad, temveč tudi pri porazdelitvi kazni. b) Za delavce na višjih ravneh organizacije, posebej pa za delavce v skupnih službah, je veliko težje ugotavljati kvaliteto in kvantiteto dela kot za delavce v proizvodnji, ker so po pravilu njihovi delovni cikli veliko daljši, ker se vključujejo v proizvodni proces na več točkah in ker imajo zato njihovi prispevki v obliki neposrednega dela ali medfaznih odločitev večstranske učinke. To tudi zmanjšuje verjetnost uporabe omenjenih sankcij. Vse to pa je tudi eden izmed razlogov proti organiziranju skupnih služb v obliki temeljnih organizacij. c) Posledice dejanj, za katere se predvidevajo denarne kazni, so v primeru vo-

dilnih in strokovnih delavcev pogosto tako velike (gledano s socialnega kot tudi le s finančnega vidika), da zanje ne morejo materialno odgovarjati niti v celoti niti v približno enakem deležu kot delavci v proizvodnji. Tudi zato je uvedba denarnih kazni vprašljiva.

Navedena vprašanja imajo svojo osnovo, kolikor jih postavljamo glede na obstoječa družbena razmerja, lahko pa postanejo manj pomembna z uvajanjem kvalitativnih sprememb v obstoječo prakso. Te spremembe bi lahko šle v smeri pozitivnega sankcioniranja materialne (to predvideva zakon za stimulacijo inovativne dejavnosti) in nematerialne narave, pa tudi v smeri spreminjanja dejanjskih subjektov sankcioniranja. Ne glede na to, da so se kot formalni subjekti do sedaj pojavljali samoupravni organi, obstaja določena verjetnost, da so ti delovali pod vplivom tistih socialnih plasti v organizaciji, ki zavzemajo gornje položaje v hierarhiji, ali pa je bil ta vpliv implicitno prisoten prek norm, katerim so se nosilci brez težav prilagajali, druge družbene plasti pa so pri svojem obnašanju od njih bolj ali manj odstopale. Osnutek zakona prinaša novost s tem, da predvideva zunanje člane v disciplinskih komisijah, in s tem, da se bodo posamezni neustrezno rešeni primeri razreševali s pomočjo drugih ustreznih institucij v organizaciji ter prek samoupravnih sodišč oziroma sodišč združenega dela. To je vsekakor pozitiven premik, saj sankcijski subjekt ne bo več tako neposredno vključen v obravnavani primer kakor prej, toda hkrati bo razreševanje kritičnih problemov nekoliko zgubilo neposrednost. Zato bi morda na drugi strani kazalo poudariti tudi neposredno razreševanje spornih zadev — recimo na ravni delovne skupine. Zakon bi lahko s svojo dimenzijo kodeksa samoupravljalcev dal ustrezno normativno in vrednostno podlago za tako delovanje.

ALEKSANDER BAJT

Marxov pojem proste konkurence in delitev po delu*

Buržoazna enakost del

V »Kritiki gothskega programa« pravi Marx v zvezi z nagrajevanjem na prehodu iz kapitalizma v socializem tole:

»Isto količino dela, ki ga je dal družbi v eni obliki, prejme (posamezni producent) vrnjeno v drugi obliki.

Očitno vlada tu isto načelo, ki urejuje blagovno menjavo, kar pa se tiče razdelitve potrošnih sredstev med posamezne proizvajalce, velja isto načelo kakor pri menjavi blagovnih ekvivalentov, zamenja se enaka količina dela v eni obliki za enako količino dela v drugi obliki.«¹

Ker pomeni ekvivalentna menjava blaga menjavo blaga enake vrednosti le v tržnem smislu, mora tudi ekvivalentna menjava del pomeniti menjavo enakih vrednosti le v tržnem smislu. Z drugimi besedami, podobno kot skriva menjava blaga enakih vrednosti v sebi izkoriščanje enih producentov po drugih, je tudi menjava enakovrednih del v resnici izkoriščanje enih delavcev po drugih.

Marx navaja dva razloga, ki povzročata razlike med tržno in dejansko enakostjo različnih del:

1. »Toda eden lahko prekaša drugega telesno ali duševno, daje torej v istem času več dela ali lahko dela dalje časa; . . . Ta enaka pravica je neenaka pravica za neenako delo . . . mo če . . . priznava neenako individualno nadarjenost in zato neenako storilnost kot naraven privilegij. Je torej po svoji vsebini pravica neenakosti kakor vsaka pravica . . .«

2. »Dalje: en delavec je oženjen, drug ne, eden ima več otrok kakor drug itd. Pri enakem delu in zato enakem deležu iz družbenega potrošnega fonda dobi potemtakem dejansko eden več kakor drug, je eden bogatejši ko drug itd.«

Zaradi navedenih razlik je navzlic tržni enakosti del in delavcev med njimi vendar dejanska neenakost. Zato imenuje Marx tržno enakost, za katero tiči dejanska neenakost, buržoazno:

»Enaka pravica je tu v načelu torej še vedno — buržoazna pravica . . . ta enaka pravica (ima) še vedno neki buržoazni okvir. Pravica producentov

* Ob stoletnici Marxove *Kritike gothskega programa*

¹ Vsi citati *Kritike gothskega programa* so iz izdaje CZ, Mala knjižnica marksizma-leninizma, 1950.

je sorazmerna njihovim prispevkom dela; enakost je v tem, da se meri z istim merilom, z delom.«

Na navedenem mestu opredeljuje Marx dejansko enakost med producenti z dveh različnih stališč: 1. s stališča delovnih sposobnosti in 2. s stališča potreb producentov.

Enakost s stališča potreb, se pravi delitev po potrebah, t. i. komunistična enakost, nas bo pritegnila le mimogrede (glej konec tega dela). Ukvarjali pa se bomo z enakostjo z vidika dela oziroma delovnih sposobnosti. Imenoval jo bom socialistično enakost, ker je načelo »enako plačilo za enako delo«, se pravi nagrajevanje po delu oziroma v produktu materializiranih delovnih sposobnosti, na splošno sprejeto kot socialistično.

Preden preidemo na analizo dela kot kriterija socialistične delitve, moramo ugotoviti smisel Marxove »enake količine dela«, ki jo imenujejo med seboj producenti v družbi, »kakršna po dolgih porodnih bolečinah izide iz kapitalistične družbe«...; »ki se je zato v vseh pogledih, ekonomsko, moralno in duhovno, še drže znamenja stare družbe, iz katere izhaja«. Z drugimi besedami, pogledati moramo, kaj pomeni »enaka količina dela« v kapitalistični družbi.

Pojasnilo daje Marx v svojem drugem znanem delu, »Bedi filozofije«. Pri tem je povsem nedvoumen:

»Ali je ura tvojega dela vredna toliko kot mojega?« se sprašuje in odgovarja: »O tem vprašanju odloča konkurenca«² Ker pa se v teoriji vrednosti pogosto poudarja, daje merilo vrednosti delovni čas, je še bolj natančen: »Ali predpostavlja delovni čas kot merilo vrednosti vsaj to, da so enako vredni delovni dnevi in da je dan enega vreden enako kot delovni dan drugega?« Njegov odgovor je odločno: Ne! Po enoti časa so dela različno vredna, »konkurenca pa je tista, ki določa lestvico« njihovih vrednosti.

Konkurenca med delavci različnih kvalifikacij (poklicev) odloča o mezdah na enoto časa. Če jih korigiramo za sezonska, ciklična in druga nedolgoročna nihanja, so mezde, kakršne oblikuje konkurenca med delavci, torej trg, merilo količine dela različnih delavcev na časovno enoto. Ne glede na to, kako se dela tehnično razlikujejo drugo od drugega, predstavljajo na enoto delovnega časa enake količine dela, če so njihove mezde enake. Dvakrat večja mezda pomeni dvakrat večjo količino dela. Z drugimi besedami, dela ne merimo s kakšnimi njegovimi imanentnimi lastnostmi, ampak z mezdami, ki mu jih priznava trg.

Prosta konkurenca in količina dela

Iz katerih razlogov ne daje trg vsem delavcem enakih mezd na enoto časa? Odgovor je neobstoj proste konkurence med delavci. Ker pa se po poprej prikazanem Marxovem mnenju oblikujejo različne mezde prav v konkurenci med delavci, terja odgovor pojasnilo.

V svojih delih uporablja Marx izraz »konkurenca« v dveh smislih: tržnem in produkcijskem. V tržnem smislu vzpostavlja konkurenca ravnotežje med ponudbo in povpraševanjem po delovnih sposobnostih. Delavci ponujajo na trgu svoje delovne sposobnosti (delovno silo), produkcija pa po njih povprašuje. Rezultat so mezde, enake za enake delovne sposobnosti (delovno silo), različne

² K. Marx, *Beda filozofije*, v K. Marx in F. Engels, *Dela*, zv. 7, Beograd 1974, str. 69.

za različne delovne sposobnosti. V tem pogledu med delovnimi sposobnostmi in produkti in razlike. Tudi različnim produktom določa cene konkurenca, enake enakim, različne različnim. Posebne oblike konkurence, kot so atomistična konkurenca (nešteto ponudnikov in povpraševalcev), odprta konkurenca (možnost vsakega producenta, da ponuja katero koli sposobnost ali produkt), homogena konkurenca (enakost delovnih sposobnosti ali produktov), čista konkurenca (atomistična, odprta in homogena skupaj), monopolistična konkurenca, oligopol in podobne, poznamo tako na trgu produktov kakor tudi na trgu delovnih sposobnosti.

Poleg konkurence v tržnem pomenu pozna Marx tudi konkurenco v produkcijskem pomenu, v smislu razpolaganja s produkcijskimi tvorci. Ta je njegova posebnost, obenem pa bistvo njegovega ekonomskega nauka. Z njeno pomočjo analizira Marx razmerja med producenti.

Prosto konkurenco v produkciji definira Marx kot položaj, v katerem ima vsak producent dostop do kateregakoli produkcijskega tvorca, torej položaj, v katerem razpolaga vsak producent s katerimkoli produkcijskim tvorcem in zato sodeluje v produkciji s tistim, s katerim hoče.

Ta pojem proste konkurence je uporabil Marx posredno za producente kot celoto, neposredno pa za nekatere skupine producentov.

Če ga uporabimo za producente kot celoto in se omejimo na produkcijska sredstva (materialne tvorce), likvidira prosta konkurenca razredno gospodarstvo. Če imajo vsi producenti vsa sredstva, če nobena skupina producentov ni monopolist na produkcijskih sredstvih (kapitalu), odpade kapitalist kot poseben produkcijski agent. S produkcijskimi sredstvi (kapitalom) sodelujejo v produkciji delavci sami. Edino neobstoj proste konkurence, torej monopol skupine producentov na produkcijska sredstva (kapital), omogoča razredno gospodarstvo.

Pojem proste konkurence je obdelal Marx najnatančneje glede na kapitaliste. Čeprav so sredstva razredno monopolizirana, so lahko znotraj kapitalističnega razreda monopolizirana ali nemonopolizirana. Predpostavka proste konkurence med kapitalisti pomeni, da, čeprav so kot celota monopolistični lastniki produkcijskih sredstev, posameznik med njimi vendar razpolaga s katerimkoli od teh sredstev. V nasprotnem primeru — če znotraj kapitalističnega razreda ni proste konkurence — razpolagajo z nekaterimi produkcijskimi sredstvi samo nekateri, drugim pa je dostop do teh sredstev onemogočen.

Prosto konkurenco med kapitalisti je obdelal Marx v teoriji produkcijske cene in zemljiške rente. Teorija produkcijske cene temelji na prosti konkurenci. Vsak kapitalist lahko vloži svoj kapital v katerokoli panogo. Produkcijska sredstva vseh panog so nemonopolizirana. V takšnem primeru pride do medpanožnega izenačevanja dobičkov in oblikovanja produkcijske cene. Z drugimi besedami, medpanožna prosta konkurenca vodi do enakih dohodkov kapitalistov, razumljivo, ker sodelujejo v produkciji s kapitalom, enakih na enoto kapitala. Če med panogami ni proste konkurence, se cene v panogah, v katere ni prostega dostopa, povečajo nad produkcijske, s čimer prinašajo ustreznim kapitalistom monopolne dobičke. To jih kvalificira kot monopolne cene.

Kljub medpanožni prosti konkurenci lahko razpolagajo nekateri kapitalisti iste panoge z bolj učinkovito (na enoto kapitala), drugi pa z manj učinkovito tehniko. V takšnem primeru ni proste konkurence znotraj panoge. Posledica

so ekstra dobički. Če bi imel vsak kapitalist katerokoli tehniko (definicija proste konkurence), poznano v njegovi panogi, bi bili dobički vseh na enoto kapitala enaki. Ekstra dobičkov bi ne bilo.

V resnici sta medpanožna in znotrajpanožna prosta konkurenca eno in isto. Podobno kot Marx ju obravnavam posebej le zaradi tradicionalnega razvrščanja procesov v panoge, kljub temu da teoretično ni prepričljivo. Če opredelimo prosto konkurenco v razmerjih med kapitalisti kot možnost razpolaganja s kakršnokoli tehniko, ne glede na to, ali gre za tehniko pri proizvodnji sorodnih ali povsem različnih produktov (iste ali različne panoge), pobere kapitalistom tako monopolne kakor tudi ekstra profite.

Poljedelstvo je ena od panog. Glede sodelovanja kapitalistov med njo in drugimi panogami ni razlike. Posebnost je sodelovanje zemlje v procesu proizvodnje, prek nje pa sodelovanje njenih lastnikov v procesu delitve. Če bi bila med zemljiškimi lastniki prosta konkurenca, kar bi pomenilo, da imajo vsi enako plodna zemljišča, bi bili njihovi dohodki na enoto zemlje enaki (primer absolutne rente). Ker pa med zemljiškimi lastniki ni proste konkurence, ker imajo eni plodnejšo, drugi pa manj plodno zemljo, so njihovi dohodki na enoto zemlje različni. Tisti z najmanj plodno zemljo dobivajo najmanjše dohodke, t. i. absolutno rento, vsi drugi pa še dodatne monopolne dohodke, t. i. diferencialno rento, toliko večjo, kolikor plodnejša je njihova zemlja.

Marx svojega pojma proste konkurence ni nikoli raztegnil tudi na odnose med delavci samimi. Ker je analiziral kapitalistično gospodarstvo, je to razumljivo, saj so ga zanimali predvsem odnosi med razredi. Že v prvem zvezku *Kapitala* je ta problem zavestno obšel; »Različne proporcije, v katerih se različne vrste dela reducirajo na enostavno delo kot na svojo merilno enoto, se določajo v družbenem procesu za hrbtno producentov, tako da se jim zdi, kakor da jih je določil običaj. Zaradi enostavnosti bomo v nadaljnjem raziskovanju obravnavali delovno silo vsake vrste neposredno kot enostavno delovno silo, s čimer si bomo prihranili trud z redukcijami.«³ Z odpravo kapitalistov pa postanejo edino zanimivi odnosi med delavci.

Če jo raztegnemo na delavce, pomeni prosta konkurenca, da razpolaga vsak od njih s katerokoli delovno sposobnostjo. Nobena delovna sposobnost ni monopol skupine ali posameznih delavcev. Vsak je sposoben opravljati vsa dela, od najbolj preprostih do najbolj zahtevnih.

Kakšni bodo dohodki delavcev pri prosti konkurenci med njimi? Ker sodelujejo v nasprotju s kapitalisti in zemljiškimi lastniki v proizvodnji z delom, nas zanimajo njihovi dohodki na enoto dela, v praksi na enoto delovnega časa.

Čeprav imajo vsi delavci vse delovne sposobnosti, vsebujejo različna dela faktorje teže dela v zelo različnih razmerjih. Nekatera dela so telesno bolj naporna, nekatera zahtevajo intelektualne napore, opravljajo jih v neugodnih okoliščinah, potekajo pod strogim vodstvom drugih, so nevarna za življenje in zdravje, nalagajo odgovornost za delo, življenje in zdravje drugih, zahtevajo dolgoletno šolanje in (ali) prakso, so družbeno neugledna in podobno. Lahko bi seveda predpostavili, da je delavcem v prosti konkurenci vseeno, katero delo opravljajo. To bi bila v resnici zelo radikalna, čeprav ne posebno rea-

³ K. Marx, *Kapital*, I, CZ 1961, str. 54.

listična opredelitev proste konkurence. Če bi bili delavci res v povedanem smislu indiferentni, bi bili njihovi dohodki na enoto časa enaki, alokacija delavcev po panogah pa bi natančno ustrezala družbenim potrebam po storitvah ustreznih delovnih sposobnosti. Če pa nismo pripravljeni verjeti, da bi bilo delavcem v prosti konkurenci vseeno, kako težko je delo, ki ga opravljajo, bi se kljub razpolaganju z vsemi sposobnostmi nekaterih del izogibali, ponudba za opravljanje drugih pa bi bila prevelika. Čiščenje čevljev na ulici gotovo ni monopolizirana delovna sposobnost. Kljub visokim dohodkom pa je ponudba za opravljanje tega dela majhna, kar je najverjetneje posledica njegove družbene neuglednosti. Tudi drugi faktorji teže dela bi najbrž vplivali na ponudbo delavcev. Z drugimi besedami, bolj realistična se zdi predpostavka, da delavci kljub povsem enakim sposobnostim ne bi bili indeferentni glede del, ki jih opravljajo. V primerjavi z indiferentnostjo bi bila ponudba precej spremenjena, ponudba enih del povečana, drugih zmanjšana, to pa bi peljalo k diferenciaciji dohodkov na enoto časa. Pri določenem povpraševanju po delovnih sposobnostih — ta izhaja iz ekonomske strukture in tehničnih značilnosti produkcije — in ponudbi delovnih sposobnosti — ta izhaja iz tega, kako ocenjujejo faktorje teže dela delavci — bi bila ravnotežna povsem določena struktura osebnih dohodkov. Ravnotežje v tem primeru pomeni, da so vsem procesom enako dobro zagotovljene potrebe količine storitev ustreznih delovnih sposobnosti.

V takšnem položaju bi bila diferenciacija osebnih dohodkov izključno posledica diferenciacije ponudbe delovnih sposobnosti glede na ponudbo pri indiferentnosti delavcev. Ker se ponudba diferencira izključno zaradi ocenjevanja faktorjev teže dela, pri delavcih, so ustrezni osebni dohodki merilo teže ali količine dela na enoto delovnega časa, in to edino merilo, ki ga sploh imamo. Visok dohodek, ki bi bil posledica sorazmerno nizke ponudbe delavcev za opravljanje ustreznega dela, ta pa posledica tega, da delavci ocenjujejo delo za zelo težko (v smislu navedenih faktorjev teže dela), bi bil dokaz velike teže ali količine dela na enoto delovnega časa.

Imenujmo osebne dohodke v prosti konkurenci prostokonkurenčne ali *normalne* dohodke. Na enoto časa so zelo diferencirani, na enoto »dela« (v smislu teže ali količine dela, kakor jo ocenjujejo delavci s ponudbo svojih delovnih sposobnosti) pa enaki. Večje ali težje delo prinaša večji dohodek. Kljub neenakim dohodkom ne moremo reči, da je med delavci neenakost, da eni izkoriščajo druge, tj. pridobivajo dohodke na račun drugih. Ker imajo vsi vse delovne sposobnosti, se lahko vsakdo v kateremkoli trenutku zaposli s katerokoli sposobnostjo in pridobi ustrezni dohodek. Če se ne zaposli, je to dokaz, da šteje položaj, v katerem je, za optimalen. Če nekateri delavci dobivajo nižje dohodke od drugih, jih dobivajo zato, ker nočejo sodelovati v produkciji s sposobnostmi, ki prinašajo večje dohodke. Njihovi dohodki niso nižji, ker ne bi mogli priti do večjih, ampak ker ne žele dobivati večjih.

Normalni dohodki ustrezajo Marxovi enakosti v dejanskem smislu. Delavci menjavajo svoja dela kot enakovredna v dejanskem, ne le v tržnem smislu. Ta enakost del ni »buržoazna«, ampak socialistična enakost.

Čeprav smo razločevali med indiferentnostjo in neindiferentnostjo delavcev, je to za našo razlago v resnici nepomembno. Če bi bili delavci indiferentni, bi imeli različna dela za enako težka, zato pa bi bili njihovi dohodki enaki ne le na enoto dela, ampak tudi na enoto časa. V enem in drugem primeru pa bi

bila struktura (normalnih) osebnih dohodkov bistveno drugačna od tiste, na katero smo navajeni v resničnem gospodarstvu. V primerjavi s svojimi normalnimi dohodki, se pravi dohodki kakršne bi dobivali v prosti konkurenci, dobivajo v resničnem gospodarstvu nekateri delavci pozitivne, drugi pa zato negativne delovne rente. Ker so te rente nasledek monopolističnega razpolaganja z delovnimi sposobnostmi, so monopolne, zaradi česar lahko imenujemo tudi dohodke, ki jih prinašajo, *monopolne dohodke*.

Nihče ne more reči, kakšni bi bili dohodki posameznih vrst delovnih sposobnosti v prosti konkurenci. Nihče namreč ne ve, kako bi delavci ocenjevali posamezne faktorje teže dela in kakšna bi bila kot posledica v prosti konkurenci njihova pripravljenost (ponudba) za opravljanje ustreznega dela. Ker pa vključuje prosta konkurenca med drugim obče šolanje vseh delavcev na najvišji ravni, kar bi zelo povečalo ponudbo del, pri katerih je takšno šolanje potrebno, zelo pa zmanjšalo ponudbo napornih fizičnih del (na primer rudarjev, kovinarjev ali gradbincev), lahko domnevamo, da bi bila normalna struktura osebnih dohodkov na glavo obrnjena sedanja monopolna struktura. Delavci, ki dobivajo danes nizke dohodke, bi dobivali visoke, dohodki danes dobro plačevanih delavcev pa bi se zelo zmanjšali. Takšno mnenje podpira primerjava strukture osebnih dohodkov med razvitimi in nerazvitimi deželami kakor tudi opazovanje dolgoročnih silnic v strukturi osebnih dohodkov ene in iste dežele. Na primer, medtem ko daje v nerazvitih deželah že gola pismenost delavcem dohodke daleč nad dohodki fizičnih delavcev, je razmerje v razvitih kapitalističnih deželah čisto obrnjeno. Medtem ko so dobivali rudarji za časa Marxa v zahodni Evropi mizerne mezde, posekajo danes dober del delavcev z visoko šolo.

Takšna previranja v strukturi osebnih dohodkov, ki dejansko strukturo postopoma približujejo normalni, je opazil tudi Marx. »Razlika med višjim in enostavnim delom, 'skilled' in 'unskilled labour', temelji deloma zgolj na iluzijah ali vsaj na razlikah, ki so že zdavnaj nehale biti realne in živijo naprej samo še v tradicionalni konvenciji; deloma na bolj brezizhodnem položaju nekaterih plasti delavskega razreda, zaradi katerega jim je manj mogoče kakor drugim, da bi izsilili *plačevanje svoje delovne sile po njeni vrednosti*. Slučajne okoliščine imajo pri tem tako veliko vlogo, da se menjava položaj ene in iste vrste dela. Kjer je npr. fizična substanca delavskega razreda oslabiljena in relativno izčrpana, kakor v vseh deželah razvitejših kapitalističnih produkcije, zavzemajo v splošnem težjša dela, ki zahtevajo zelo močnih mišic, višji položaj v primeri z mnogo finejšimi deli, ki zdrsnejo na stopnjo enostavnega dela, kot npr. zavzema v Angliji delo bricklayerja (zidarja) mnogo višjo stopnjo kakor delo tkalca damasta. Po drugi strani velja delo fustion cutterja (rezača bombažnega baržuna) za 'enostavno' delo, čeprav zahteva veliko telesnega napora in je vrhu tega zelo nezdravo.«⁴

To je bilo iz prvega zvezka *Kapitala*. Podoben primer navaja Marx tudi v tretjem zvezku: »Pravi komercialni delavec spada v bolj plačani razred meznih delavcev, med tiste, katerih delo je spretno, nadpovprečno delo. Toda z napredovanjem kapitalističnega načina produkcije ima ta mezda tendenco, da pada, celo v primerjavi s poprečnim delom; deloma zaradi delitve dela v pisarni sami; zato se mora producirati samo enostranski razvoj delovne zmož-

⁴ K. Marx, *Kapital*, I, CZ 1961, str. 223—4, pripomba 18.

nosti ter stroški te produkcije ne stanejo kapitalista deloma nič: delavčeva spretnost se razvija s funkcijo samo in tem hitreje, čim bolj enostranska postaja z delitvijo dela. Drugič, ker se z napredkom znanosti in ljudske izobrazbe čedalje hitreje, laže, vsesplošneje, ceneje reproducira predizobrazba, znanje trgovanja, jezikov itd., kolikor bolj kapitalistični način produkcije usmerja metode pouka v praktično smer itd. S tem, da je ljudsko šolstvo postalo splošno, je možno, da se ta vrsta delavcev rekrutira iz razredov, ki jim je bila prej ta pot zaprta, ki so bili navajeni na slabši način življenja. Prav tako se zaradi tega povečuje naval in s tem konkurenca. Z nekaterimi izjemami se zato z razvojem kapitalistične produkcije zmanjšuje vrednost delovne sile teh ljudi; njihova mezda se niža, medtem ko se njihova delovna zmožnost veča.«⁵

Delitev po delu

Po tem, kar smo povedali lahko merimo količino dela na dva načina: z monopolnimi in z normalnimi dohodki. Če jo merimo z monopolnimi dohodki, dobivajo delavci v resničnih gospodarstvih za enako delo enake dohodke. Če pa jo merimo z normalnimi dohodki, dobivajo delavci za enako delo neenake dohodke. Med delavci je enakost v »buržoaznem«, ne pa tudi v socialističnem pomenu. Delavci z monopoliziranimi delovnimi sposobnostmi dobivajo pozitivne, tisti z nemonopoliziranimi delovnimi sposobnostmi pa negativne delovne rente.

»Socialistični« princip enakega plačila za enako delo je tako v bistvu nagrajevanje po buržoazno pojmovanem delu, tj. delu, kakor ga merijo osebni dohodki pri sedanjih razmerjih med ponudbo in povpraševanjem po delovnih sposobnostih, se pravi monopolni osebni dohodki. Ta ugotovitev ni kritika sedanjih struktur osebnih dohodkov v socialističnih deželah. Če je sploh kritika česarkoli, je kritika nekritičnega pojmovanja, da ima nagrajevanje po delu skladno z obstoječimi razmerji med ponudbo in povpraševanjem karkoli skupnega s socialističnimi odnosi med delavci. To so v resnici »buržoazni« odnosi med delavci. To ni kritika obstoječih struktur osebnih dohodkov v socialističnih deželah iz preprostega razloga, ker so po temeljni zakonitosti družbenega razvoja K. Marxa produkcijska razmerja odraz ravni produktivnih sil. V konkretnem primeru je buržoazna pravica v delitvi neizbežna zaradi nizke ravni produktivnih sil. V *Kritiki gothskega programa* pove Marx to zelo jasno: »Toda te pomanjkljivosti so neizogibne v prvi fazi komunistične družbe ... Pravo ne more biti nikdar na višji stopnji kakor ekonomska ureditev in od te ureditve odvisna stopnja družbene kulture.« Ekonomsko strukturo družbe pa tvori v našem primeru neobstoj proste konkurence med delavci.

To navaja na sklep, da so razmerja med delavci v najbolj razvitih kapitalističnih deželah, ker je monopoliziranost delovnih sposobnosti v njih manjša kot v socialističnih deželah, v resnici bolj socialistična (manj buržoazna) kot v socialističnih deželah. To je, morda, ilustracija za ugotovitev E. Kardelja.⁶ po kateri: »razvoj produktivnih sil v najrazličnejših oblikah razbija okvire

⁵ K. Marx, *Kapital*, III, CZ 1973, str. 337—8.

⁶ E. Kardelj, Govor na VI. kongresu KPJ, *Borba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo*, CZ 1952, str. 58.

starih družbenih odnosov in odpira poti socialističnim družbenim oblikam.« Zaradi tega je povsem razumljivo, da so lahko posamezna razmerja v okviru kapitalistične družbe bolj socialistična kot v samih socialističnih družbah, ki so nastale v manj razvitih gospodarstvih.

Razumljivo, da se nanaša povedano le na tisti del udeležbe delavca v družbenem produktu, ki ga dobiva v svoji mesečni kuverti.

Alokacije delovne sile in struktura relativnih osebnih dohodkov

Ravnotežno strukturo osebnih dohodkov, ki pri dani razvojni stopnji produktivnih sil, tj. pri neobstoju proste konkurence, uresničuje »buržoazno« enakost med delavci, smo opredelili kot strukturo, ki preskrbuje vsem procesom enako dobro potrebne količine potrebnih delovnih sposobnosti. V alokacijskem smislu je ta struktura optimalna.

Alokacijska optimalnost je dvojna: kratkoročna in dolgoročna, oziroma, kar je eno in isto, medpanožna in medpoklicna. Preskrbovanje potrebnih količin delovnih sposobnosti vsem procesom (panogam) je kratkoročni, medpanožni vidik alokacije. Gre za razdelitev obstoječe količine delovne sile, po obsegu in strukturi, med posamezne produkcijske procese. Dolgoročni vidik vključuje spremembe v strukturi delovnih sposobnosti. Tu gre za preskrbo s potrebno kvalifikacijsko (poklicno), strukturo delovne sile. Dolgoročno je alokacija optimalna, če ni le obstoječa delovna sila razporejena na posamezne procese skladno z njihovimi potrebami, ampak je tudi struktura delovnih sposobnosti prilagojena potrebam produkcije.

V socialističnih deželah so v navadi intervencije v alokacijo delovnih sposobnosti, za kakršno skrbi ravnotežna struktura osebnih dohodkov. Intervencije so dvojne: 1. odprava alokacije s pomočjo osebnih dohodkov in uvedba planske ali fizične alokacije delovnih sposobnosti in 2. sistematični odmiki strukture dejanskih osebnih dohodkov od ravnotežnih.

1. Fizična alokacija, ki jo pogosto spremlja egalitarianstvo, ne upošteva, da je ponudba delovnih sposobnosti tridimenzionalna: dolžina delovnega časa je ena, delovni napor na enoto časa druga, kakovost dela na enoto napora pa tretja dimenzija. Fizična alokacija je ponavadi uspešna po prvi dimenziji. Po drugi in tretji dimenziji je uspešna le izjemoma, ponavadi tedaj, če jo podpro z neekonomskimi spodbudami, kot so obramba pred elementarnimi nesrečami, obnova za časa vojne in po vojni in podobno. Če takšnih spodbud ni ali so se izčrpale, se ponudba delovnih storitev prilagaja pri danem delovnem času z zmanjševanjem delovnega napora na enoto časa in z zmanjševanjem kvalitete dela na enoto napora. Ustrezno ponudbo delovnih naporov ustrezne kakovosti lahko celo pri fizični alokaciji zagotovi le ravnotežna struktura osebnih dohodkov.

2. Čeprav meni Marx, da se v prvi fazi komunistične družbe ni mogoče izogniti »buržoazni« enakosti, tj. realizaciji ravnotežne strukture, bomo vendar obravnavali posledice neskladij dejanske strukture osebnih dohodkov z njo. Praksa socialističnih dežel, ki brez izjeme prilagajajo strukturo osebnih dohodkov svojim predstavam o socialistični delitvi, očitno dvomi o pravilnosti Marxovega mnenja.

Sistematične odmike dejanskih struktur osebnih dohodkov od ravnotežnih, čeprav je vsem skupna intervencija v razpone osebnih dohodkov, lahko razdelimo na dve skupini:

a) zavestno egalitarno ožjenje razporov z namenom, da bi jih odpravili, t. i. uravnilovka,

b) določanje uradne, dogovorjene ali podobne strukture osebnih dohodkov ne glede na namen določanja.

V največ primerih bo zmanjševala razpone tudi intervencija tipa b). Vendar to ni bistveno. Skupina b) obsega tudi primere, katerih namen je kar najbolj točna ugotovitev ravnotežne strukture osebnih dohodkov. Skupna značilnost tega tipa intervencije je neradikalno spreminjanje dejanske strukture. Ker je med korekturami dejanske strukture, katerih namen je krčenje razponov, in izenačevanjem osebnih dohodkov v smislu a) ogromna razlika, priključujemo takšne korekture tipu b).

Z vidika našega gospodarstva ni odveč samo obravnava fizične alokacije, ampak tudi intervencije v osebne dohodke tipa a). Pogoste pa so intervencije tipa b), ki naj korigirajo tržne razpone. Toda celo če bi bil namen intervencije čimbolj približati oficialno strukturo ravnotežni in če bi bili pri tem uspešni, bi ostajala zaradi nenehnih sprememb same ravnotežne strukture oficialna struktura vedno odmaknjena od ravnotežne. Zdi se pa, da je uspešnost takšnih prizadevanj kar se da neverjetna. Toliko različnih delovnih sposobnosti je, toliko odtenkov intenzivnosti dela, toliko ozemeljskih, demografskih, socialnih in individualnih posebnosti, da je vsaka, celo najbolj podrobna in tekoče popravljana oficialna struktura osebnih dohodkov le groba in izkrivljena podoba ravnotežne. Vsaka razlika med dejansko (oficialno v tem primeru) in ravnotežno strukturo pa po definiciji napačno alocira delovne sposobnosti, to pa povzroča suboptimalni produkt.

To bi lahko bilo videti kot sklep brez posebnih praktičnih koristi. Odmiki dejanske strukture osebnih dohodkov od ravnotežne pa privzemajo oblike, kot so kronično pomanjkanje nekaterih vrst delavcev, pomanjkanje delavcev v nekaterih področjih ali panogah, brezposelnost na drugih področjih, fluktuacija delovne sile, emigracija visoko kvalificiranih delavcev, nezanimanje mladine za šolanje, ustavitve dela in podobno.

Zahteva, naj bo dejanska struktura usklajena z ravnotežno strukturo osebnih dohodkov, bi lahko sprožila tale ugovor. V razdobju klasičnega liberalizma ni nihče določal lestvice osebnih dohodkov, nekatere od navedenih posledic odmkov pa so se pojavljale celo pogostejše. Štrajki so primer. Vendar ne drži, da ni nihče vplival na lestvico osebnih dohodkov, čeprav se država zanje res ni brigala. Kapitalistični podjetniki so, da bi dosegli čim večji dobiček, zadrževali mezde pod ravnovesnimi. Zaradi političnih posledic takšnega ravnanja je država kasneje spremenila svoje stališče in danes se skoraj povsod vtika v določanje relativnih mezd, očitno z namenom čimbolj približati dejansko strukturo ravnovesni. Državna ali samoupravna intervencija v osebne dohodke bi bila v takšnih primerih koristna tudi pri nas. Ne smemo pa pozabiti, da gre za primere očitnih odmkov od ravnotežne strukture ali nevarnost, da do njih pride, ne pa za oktroiranje oficialnih struktur mezd.

Naš sklep torej je, da je zaradi številnosti faktorjev, njihove individualnosti v posameznih primerih, posebno pa njihove spremenljivosti ugotavljanje ravnotežne strukture nemogoče, zaradi česar vodijo takšni poskusi do neskladij

med oficialnimi in dejanskimi ravnotežnimi strukturami, s tem pa do napak v alokaciji delovnih sposobnosti.

Jugoslovanska praksa usmerjanja osebnih dohodkov zaradi svoje amaterske preprošćine ni posebno močan dokaz v prid napravljenega sklepa. Treba pa je vendar opozoriti, da se njeni avtorji sami že po nekaj letih pritožujejo nad uravnilovko, ki »se je pojavila«, da so bila potrebna nujna nesistemska povečanja osebnih dohodkov rudarjem (in da bodo potrebna še večja), da je očitno preveč nekaterih in premalo drugih delavcev, da se nekateri poklici sploh ne obnavljajo, da brezposelnost narašća in podobno.

Kljub temu naša praksa kaže, da nikakor ni jasno, kaj je »socialistična« struktura osebnih dohodkov, niti ko gre za neznatne korekture dejanskih razponov. Če upoštevamo, da so sedanji dejanski razponi osebnih dohodkov s kakršnimikoli praktično izvedljivimi korekturami v katerokoli smer pravo nasprotje dejansko socialističnih odnosov, kakršni izhajajo iz nemonopoliziranih delovnih sposobnosti, življenje z nekoliko bolj ali manj nesocialističnimi odnosi najbrž ne bo videti tako nesocialistično, kot se zdi na prvi pogled. To drži posebno glede na mesečno kuverto, ki prinaša samo del delavčevega realnega dohodka.

Socialistična zavest in delitev

Predloženi sklepi ne zagovarjajo kapitulacije pred zahtevo po socializaciji delitvenih odnosov. Očitno je njeno bistvo približevanje dejanske strukture osebnih dohodkov normalnim dohodkom. V tej smeri gredo tako blaga oženja razpon kot z »enakimi želodci« utemeljevana uravnilovka. Razlike so le v radikalnosti.

Da bi socializacija strukture osebnih dohodkov bila lahko ekonomsko uspešna, si ne sme vzeti za cilj osebnih dohodkov oziroma razponov neposredno. Če jo uvajamo z neposredno intervencijo v strukturo osebnih dohodkov, neizbežno odmikamo dejansko (oficialno) strukturo od ravnotežne, s tem pa družbeni produkt pod možnega. Potrebna je sprememba same ravnotežne strukture.

Če naj dosežemo to, mora izhajati socializacija strukture osebnih dohodkov iz analize družbenoekonomskih odnosov, ki jih opredeljujejo razlike med monopolnimi (dejanskimi) in normalnimi osebnimi dohodki, tj. delovne rente. Delavci s pozitivnimi delovnimi rentami bi morali spoznati ekonomsko poreklo svojega družbenega položaja. To bi sprožilo proces nastajanja socialistične zavesti, ki bi zmanjšala negativne posledice razlik med dejansko in ravnotežno strukturo osebnih dohodkov, tj. slabšanje kakovosti in manjšanje količine dela visoko kvalificiranih delavcev in strokovnjakov. Točneje, sprožilo bi proces spreminjanja same ravnotežne strukture osebnih dohodkov v smeri normalnih dohodkov, to pa bi preprečilo negativne reakcije na gibanja dejanske strukture osebnih dohodkov v isti smeri.

»Socialistično zavest« namreč lahko razložimo ne le kot nereagiranje na razlike med dejansko in ravnovesno strukturo osebnih dohodkov, v bistvu torej kot neekonomsko ravnanje. Če jo vključimo med koristi, katerih maksimizacijo zasleduje človek, jo lahko obravnavamo s čisto ekonomskim aparatom. V motivacijski teoriji je že zdavnaj znano, da so materialne koristi samo del koristi, po katerih se ravnaajo ljudje pri odločanju o oblikovanju in po-

nudbi svojih delovnih sposobnosti, se pravi o velikosti svojega produkta. Razen

a) materialnih koristi (v obliki denarnih in naturalnih dohodkov) obsegajo koristi (nematerialni dohodek), s katerimi je plačan delovni prispevek, še:

b) moč, ki jo daje delovno mesto v razmerju do soljudi, tako v delovnih organizacijah kot v družbi kot celoti, in

c) zadovoljstvo zaradi sodelovanja v ustvarjanju kolektivnih, družbenih in nacionalnih koristi.

Vsak delavec odloča o ponudbi delovnih sposobnosti na temelju kompleksno zajetih koristi, ki jih pridobiva, materialnih koristi, družbene moči in občutka družbene koristnosti svojega dela. Pri posameznih skupinah delavcev in delež zadnjih dveh prvin lahko zelo majhen, nikoli pa nepomemben. Pri tem moramo vedeti: 1. Kolektiv ali družba, ki je delavcem pred očmi, ni vedno ali niti po pravilu celotna družba, ampak so to majhni, pogosto zelo majhni izseki celotne družbe (primeri so vojska, gospodarstveniki, medicinsko osebje, srednješolski učitelji, vse do čistilcev ulic, delavcev v mestnih kanalizacijah, pa celo zaporniki) z zelo pomanjkljivimi ali kar pretrganimi medsebojnimi vezmi (skrajni primer so koncentracijska taborišča). 2. Pravilno pojmovanje koristi oz. dohodek pod b) ne obsegajo le neposredno moč hierarhične nadrejenosti, ampak tudi moč, ki izhaja iz ugleda poklica, osebnega ugleda in ugleda družbenega sloja, institucije in organizacije, vse do popularnosti. Film, televizija, časopisi, šport so sodobni primeri pridobivanja te vrste družbene moči. 3. Ponudba delovnih storitev enake kakovosti in količine je zagotovljena pri različnih delavcih z zelo različnimi kombinacijami koristi pod a), b) in c). 4. Vrednost zadnjih dveh prvin je lahko tudi negativna. Občutek družbene nemoči, nekoristnosti, nepomembnosti, obročnosti vodi bodisi v zmanjševanje delovnih naporov in uničevanje že ustvarjenih vrednosti, bodisi k zahtevam, da se primanjkljaj zadnjih dveh prvin nadomesti s presežkom prve. Dober del »materialističnega« obnašanja delavcev izvira od tod.

Oženje razponov osebnih dohodkov pod ravnotežne, o katerem smo govorili v zvezi s socialistično zavestjo, se očitno nanaša samo na prvino a) dohodka delavcev. S substitucijo prvin b) in c) za izpadlo prvino a) lahko skupni dohodek zadrži ravnotežni razpon, zato pa kljub vsemu zagotovi ustrezno ponudbo delovnih storitev. Kot vsota a), b) in c) je skupni dohodek ravnotežen.

Samoupravljanje lahko pojmujeemo kot družbeni sistem, ki izenačuje delež dohodka b) v skupnem dohodku delavcev. Na spodnjem koncu lestvice osebnih dohodkov dosežemo to z neposredno udeležbo delavcev v procesu odločanja, na zgornjem koncu pa z nenehnim onemogočanjem prilaščanja oblasti po tehnokratskih slojih (kar je le ena izmed oblik dohodka b). Medtem ko prvo vsaj v načelu povečuje delovne storitve, jih drugo gotovo zmanjšuje. Kompenziranje z ustreznim povečanjem materialnega dohodka a) je ena možnost. Čeprav to oddaljuje strukturo osebnih dohodkov od ravnotežne v nasprotni smeri od njene socializacije, zaradi česar bi morala biti njena družbena ocena negativna, se zdi, da je poglobljena smer našega sedanjega razvoja.

Socializacija strukture osebnih dohodkov, ki bi bila v resnici v skladu s samoupravnim značajem našega tipa socializma, pa je možna edinole s povečanjem deleža c) v skupnem dohodku. Ker je treba odpraviti dohodek b), mora povečanje c) nadomestiti tudi izgubo b). Ker razumemo s socializacijo

zmanjševanje razponov v materialnih dohodkih, je povečanje c) v skupnem dohodku pomembno le na zgornjem delu lestvice osebnih dohodkov.

Naša družba v tej smeri še ni napravila kakšnih resnejših naporov. Celo več, uradna ideologija zadnjih let je ideologija materialnih koristi a). Vlada prepričanje, da je povsem združljivo s socialistično osebnostjo, če je njeno delo motivirano izključno s prvino a). Nič čudnega, če velik del naših strokovnjakov odhaja na delo v tujino. Na ugovor, da je to splošen pojav, lahko odgovorimo z ugotovitvijo, da to ne drži. Odtekanja francoskih strokovnjakov v ZDA skorajda ni. Narodni ponos, veličina francoske genialnosti, konkurenca anglosaški kulturi, kar vse spada v prvino c) skupnega dohodka, v zadostni meri kompenzirajo primanjkljaj v denarnem dohodku (v primerjavi z dohodkom v ZDA). V socialistični družbi bi bilo mogoče kombinirati nacionalni ponos z zavestjo o soustvarjanju novega tipa socializma kakor tudi o družbeno-ekonomskem poreklu delovnih rent.

Kljub temu ne more biti dvoma, da je dober del delovnih storitev v našem gospodarstvu plačan prav s prvino c) dohodka. Ni verjetno, da bi bili mogoči resnično veliki prispevki izključno na temelju materialne stimulacije. Nasprotno, pretežni del resnično velikih storitev plačuje prvina c) skupnega dohodka. Bilo bi koristno, če bi s sistematičnimi naporji podprli njeno povečanje, obenem pa jo vtakli v dohodke vseh delavcev, katerih storitve naj bi bile izjemno velike. Pri tem bi bilo treba jasno razločevati med prvinami b) in c), da ne bi z odpravo prvine b) odpravili tudi prvino c).

Socialistična morala in osebni dohodki

V tržnem gospodarstvu skuša vsak subjekt doseči na trgu najvišjo prodajno in najnižjo nabavno ceno. To je njegova »buržoazna« pravica, ki je nihče ne more krniti brez škode za delovne storitve in s tem za velikost družbenega produkta.

To velja tudi za socialistično družbo. Uravnilovke, ki jih niso podprli z ustrežno substitucijo materialnega dohodka s prvino c) ali tudi b), ponazarjajo negativne posledice omejevanja »buržoaznih« pravic delavcev. Lahko pristanemo tudi na to, da tudi v socializmu nihče nima pravice očitati nesocialistično obnašanje delavcem, ki maksimirajo materialne dohodke. Vendar pa je treba upoštevati troje:

Prvič, ker tvori velik del dohodkov delavcev z gornjega dela lestvice osebnih dohodkov pozitivna delovna renta, pomeni maksimizacija tržnega dohodka v resnici maksimizacijo monopolnih delovnih rent, s tem pa oddaljevanje od normalnih dohodkov, ki lahko služijo kot kriterij socialističnih produkcijskih razmerij znotraj delavskega razreda. To je objektivno dejstvo ne glede na to, ali delavec zanj ve ali ne.

Drugič, socializem pospešuje gospodarsko rast, s čimer povečuje povpraševanje po strokovnjakih, s tem pa njihove relativne dohodke in delovne rente, ki jih vsebujejo. Ker pospešujejo v novjšem času gospodarski razvoj tudi mnoge kapitalistične dežele, posebno pa ker je strokovnjakom zaposlitvi doma alternativa zaposlitev v tujini, ta argument ni posebno močan.

Tretjič, socializem ustvarja povpraševanje po posebnih strokovnih delavcih, posebno političnih. Brez institucionaliziranega socializma bi bil tržni produkt, s tem pa dohodek pretežnega dela takšnih delavcev blizu 0. Maksi-

miranje tržnega dohodka v institucionaliziranem socializmu pomeni maksimiranje dohodka na trgu, katerega strukturo določajo ponudniki takšnih sposobnosti sami. To ne pomeni, da bi bili normalni dohodki takšnih delavcev nujno enaki 0, gotovo pa je, da izčrpava pozitivna delovna renta velik del, v skrajnem primeru tudi 100 % njihovih dohodkov.

Dejstvo, da zagotavljajo ustrezno ponudbo delovnih storitev zelo različne kombinacije prvin a), b) in c) skupnega dohodka, pri čemer je povečanje b) na račun zmanjšanja a) v sistemu delavskega upravljanja nezaželeno, povečanje c) na račun zmanjšanja a) pa ne le zaželeno, ampak tudi edini način učinkovite socializacije strukture osebnih dohodkov v času, ko razvoj produktivnih sil še ni zadosten, da bi s svojo lastno silo približal dejansko strukturo osebnih dohodkov normalni, omogoča, da kvantificiramo dejansko identifikacijo (v nasprotju z deklarativno) delavcev s socializmom. Kolikor večji je delež c) dohodka, ki v danem primeru nadomešča tržni dohodek a) in (ali) dohodek b), toliko pristnejša je identifikacija posameznika s socializmom, njegova subjektivna socializacija. Pri tem seveda ne smemo pozabiti, da se razlike v subjektivni socializaciji ne izražajo le v različnih materialnih dohodkih pri enakih delovnih storitvah, ampak tudi in morda celo predvsem v različnih delovnih storitvah pri enakih materialnih dohodkih. Tudi to se naša predvsem na delavce na zgornjem delu lestvice, ker je za delavce, ki opravljajo fizično delo in ki še vedno tiče na spodnjem delu lestvice, že kapitalizem izumil učinkovite sisteme, ki preprečujejo, da bi se dejanska storitev bistveno znižala pod ustrezni materialni dohodek (delovne norme, akordno delo, analitična ocena delovnih mest in delavcev, delovna disciplina ipd.).

To nikakor ne pomeni plediranja, da bi sedanji sistem rangiranja pripadnosti socializmu zamenjali s subjektivno socializacijo v razloženem smislu. Najprej je subjektivna socializacija v navedenem smislu omejena na ekonomsko identifikacijo, razen te pa gotovo obstajajo še neekonomske, kakor so politična, ideološka in družbenoaktivnostna identifikacija. Ne bo pa sporno, da je subjektivna socializacija v navedenem smislu pomemben element za oceno stvarne socializacije delavcev. Če smo pristali na to, da niti v socializmu nikomur ne pripada pravica očitka zaradi maksimiranja buržoaznih pravic, bi se najbrž zedinili tudi v tem, da je moralni lik delavca, ki maksimira delovne rente, s stališča njegove resnične socializacije vsaj sporen, če drugega ne. Sporna pa je s tem tudi politična, ideološka in družbenoaktivnostna identifikacija takšnih delavcev s socializmom. Maksimiranje delovnih rent je tipično buržoazno obnašanje.

Nagrajevanje po potrebah in ravnotežni osebni dohodki

Po dosedanjih izvajanjih lahko štejemo za pogoj uspešne, to pa pomeni ekonomsko učinkovite spremembe strukture osebnih dohodkov v smeri normalne strukture privzganje socialistične zavesti, ki bi s substitucijo dohodka c) za materialni dohodek a) spremenila z vplivom na ponudbo delovnih storitev samo ravnotežno strukturo osebnih dohodkov (materialnega dela). Intervencija od zunaj, neposredno v strukturo osebnih dohodkov, z njenim uradnim približevanjem socialistični strukturi, ne glede na to, kaj si s to predstavljamo, zmanjšuje družbeni produkt pod možnega, to pa zavira pribli-

ževanje dejanske strukture normalni pod pezo visoko razvitih produktivnih sil.

Sedanji razvoj nagrajevanja, in to ne le v socialističnih, ampak tudi v kapitalističnih deželah, gre s pomočjo zavesti solidarnosti v sistematične spremembe strukture osebnih dohodkov v smeri, ki je različna od smeri normalnih dohodkov. V tej zvezi moramo razširiti pojem osebnih dohodkov z denarnih dohodkov na vse materialne dohodke. V mislih imamo dohodke, ki pritekajo posameznikom na temelju potreb. Čeprav je delitev po potrebah ideal, ki naj bi se uresničil šele v komunistični družbi, se že danes razdeljuje precejšen del produkta na temelju potreb prebivalstva in ne po delovnih storitvah. Socialne dajatve, otroški dodatki, davčne olajšave, socialni krediti in stanovanja, brezplačno šolanje in zdravstvo, brezplačna prehrana, podnormalne cene so glavni primeri.

Če vse te in podobne dohodke prištejemo k osebnim dohodkom, je njihova struktura daleč od ravnotežne. Kljub temu ne zmanjšuje znatneje delovnih storitev, kar pomeni, da štejejo delavci v medsebojnih primerjavah za dohodek predvsem mesečno kuverto, najrazličnejše prejemke (drugih) po potrebah pa sprejemajo kot normalne, neizbežne ali potrebne. Dohodki (drugih) po potrebah lahko postanejo ob primerni socialni kulturi posebna oblika prvine c) nagrajevanja, ki pompenzira izpad a). To je »simpatija«, A. Smitha, občutek ugodja zaradi odprave pomanjkanja, bede, zapostavljenosti ipd. sočloveka. Pri tistih, ki jih prejemajo, pa naj bi po pravilu vplivali na njihove delovne storitve (šolanje, zdravstvo, rekreacija) pozitivno.

Dober del nenegativnega reagiranja delavcev na prejemke po potrebah je prav gotovo posledica njihove denarne iluzije. Pretežen del prejemkov po potrebah je nedenarne narave, denarni del ne priteka pred mesečne kuverte, predvsem pa priteka ljudem, ki so zunaj socialne primerljivosti. Tako so od mikri dejanske strukture osebnih dohodkov od ravnovesne močno prikriti. V tej meri je sprejemanje delitve po potrebah bolj pasivno kot aktivno.

Vendar denarna iluzija ne more nevtralizirati negativnega vpliva zaradi delitve po potrebah razobličene strukture osebnih dohodkov v neki drugi zvezi. Gre za primerjanje domačih dohodkov z dohodki v najbolj razvitih deželah. Delitev po potrebah zmanjšuje delež produkta, ki se razdeljuje po delu, to pa zmanjšuje delovne storitve doma. Zato bi lahko zagovarjali tezo, naj delež dohodka po potrebah pri nas ne presega onega v tujini. Zaradi nižje produktivnosti bi se dalo zagovarjati celo manjšega.

Delitev po potrebah zmanjšuje delovne storitve zaradi primerjav z razvitejšo tujino še na drug način. Upravičenci dohodkov po potrebah so v veliki meri družinski člani, ne sam delavec. Maksimizacijo dohodka omogoča v takšnem primeru zaposlitev delavca v tujini in bivanje družine v domovini. Čim bolj popolno je zadovoljevanje potreb in družbenih skladov, tem močnejša je zato spodbuda za delo v tujini.

Znatni del družbenega produkta se razdeljuje v našem gospodarstvu zunaj sistema osebnih dohodkov, tudi zunaj sistema delitve po potrebah. Luksusna stanovanja z neekonomskimi najemninami, visoki stanovanjski in drugi krediti, subvencionirane cene luksusnih dobrin so glavni primeri. Denarna iluzija v zvezi s to delitvijo, čeprav jo pogosto štejejo za delitev po potrebah, je škodljiva gospodarsko in socialno. Razen glede negativnih posledic za ponudbo delovnih storitev se naša izvajanja ne nanašajo na njo.

V kateri smeri naj bi se razvijala struktura osebnih dohodkov v našem gospodarstvu?

Iz dosedanjih razglabljanj izhaja, da so možnosti za spremembo strukture osebnih dohodkov tako v smeri normalnih dohodkov kakor tudi v smeri obsežnejše delitve po potrebah dosti omejene. Ali to pomeni, da za politiko osebnih dohodkov ni plodnejših perspektiv, kot so občasna širjenja pa spet ožena razponov?

Značilna za našo strukturo osebnih dohodkov (prav tako pa za zahodno-evropsko, posebno za njene konservativnejše dele) je opiranje na hierarhično pojmovano strukturo poklicev. Po tem pojmovanju so poklici višji in nižji, vsak od njih opravlja hierarhično opredeljeno družbeno funkcijo, za to pa jim pripadajo »stanu primerni« dohodki. Kakor ima telo različne organe in kakor so ti po svoji vlogi razvrščeni v bistvene in dopolnilne, vodilne in izvrševalne, so pojmovani poklici v svoji povezanosti in hierarhični strukturi kot organi velikega bitja, ki ga predstavlja gospodarstvo in celotna družba. Takšno pojmovanje družbe ni omejeno na neizobražene ali politično odmaknjene sloje. Ni dolgo tega, kar je visok državni funkcionar v naši republiki prikazal družbene službe kot možgane, gospodarstvo pa kot srce in plediral za usklajeno delovanje vseh organov.

Pojmovanje različnih poklicev kot delov enovitega, hierarhično urejenega gospodarskega in družbenega bitja je izraz organicističnega koncepta družbe. V znanosti je povzdignil takšno pojmovanje v zavestno družbeno ideologijo A. Schäffle v svojem delu »Bau und Leben des sozialen Körpers«, iz njega je zraslo nacionalsocialistično in korporativistično pojmovanje družbe. V zavesti evropske družbe je bedelo še iz fevdalne ureditve, ki je bila po celotni zasnovi izrazito organicistična. Poklici, sloji in posamezniki so bili organi fevdalne družbe, njihovo delovanje pa podrejeno njenim interesom. Sistem je bil tako dosleden, da je celo pravice na stvareh (lastnino) rezerviral za družbo kot celoto, posameznim njenim organom pa dodelil samo tista upravičenja, ki so omogočala njihovo funkcioniranje v interesu fevdalnega družbenega bitja (deljena lastnina). Povsem razumljivo je, da so ga šteli za izraz »Voluntas Dei« in da je posebno katoliška cerkev nastopala kot njegov družbeni ideolog, obenem pa kot posrednik z Vrhovnim Zakonodajalcem, preko katerega je celo vladar prišel do dežele in krone.

Evropska miselnost je vseskozi prežeta s kategorijami »višji« in »nižji«, »pomembnejši« in »manj pomembni«, »uglednejši« in »manj ugleden«, »plemenitejši« in »manj plemeniti«. Po njej so ljudje po naravi stvari in božji volji med seboj različni, z različnimi položaji in nalogami v družbi. To je miselnost zaničevanja telesnega dela in identifikacije najplemenitejših osebnih lastnosti z nedelavnim salonskim življenjem. Mnogim staršem, pa tudi otrokom, je šolanje sredstvo, ki jih oprošča umazanega dela in še bolj umazane družčine. »Intelektualec« pomeni pripadnost družbeni eliti, ne pa delovne obveznosti. Doktorji, asistenti, magistri, diplomiranci in podobni s posebnimi oznakami poudarjajo svojo izjemno družbeno vrednost. Mladi zdravniki izsiljujejo doktorat, kajti »čemu smo pa potem študirali?« Velikosti delovnih storitev strokovnjakov ne merijo toliko zaradi tehničnih težav kot zaradi njihove »načelne« neprimerljivosti s storitvami delavcev, ki opravljajo telesno delo. Nikakor ni čudno, če se takšna miselnost prenaša v sodobni čas in tudi

v socializem, preseneča pa, kako brezbrizni smo do nje. Razprava o nazivu »gospod« se je pričela leta 1974, povsem pa je spregledala, da bo tudi »tovariš« ostal rezerviran za družbeno elito.

Organicistično pojmovanje družbe je negacija humanitarnih idej delavskega samoupravljanja. V zvezi z našimi izvajanji velja to posebno za razvrščanje poklicev v višje in nižje, organsko povezane v družbeno bitje. Po našem pojmovanju izhaja delavsko samoupravljanje od predpostavke, da so posamezniki v bistvu enaki, in vidi izvor razlik med njimi v različnih možnostih, ki so jih imeli pri pridobivanju monopolnih delovnih sposobnosti. To velja tudi za t. i. podedovane sposobnosti, ki so v veliki meri pridobljene od staršev v najzgodnejših letih mladosti. Zaradi obstoječih razlik v delovnih sposobnostih morajo ljudje kajpak opravljati zelo različna dela, nekateri pretežno telesna, drugi pretežno umska, nekateri prijetna in družbeno ugledna, drugi naporna in umazana, kljub temu pa je njihova družbena in človeška vrednost povsem enaka. Razlike, ki obstajajo med osebnimi dohodki različnih poklicev in slojev, negirajo predpostavljeno enakost družbene in človeške vrednosti ljudi. To je tem težje razumeti, ker bremenijo stroški pridobivanja monopolnih sposobnosti družbo kot celoto, uporabnike pa le neznatno. Gre za tipičen primer socializacije stroškov in privatizacije koristi, ki se povrh vsega ne omejuje na maksimizacijo ekonomskih koristi, ampak se z utrjevanjem organskega pojmovanja družbe in uvrščanjem v njen vrh razširja na politične.

V takšnem položaju je pomembna okoliščina, da so delovni prispevki posameznikov v okviru istih poklicev zelo različni. Različna je kakovost (o delovnem mestu odloča pripadnost poklicu, ne delovna sposobnost), pa tudi količina delovnih storitev. To je posebno važno pri pretežno umskih delih, kjer nagrajevanje po delu nikoli ni zavzelo oblik, kakršne ima pri pretežno telesnem delu (delovna norma, akord, kontrola kvalitete, prisotnosti na delovnem mestu). Dejstvo, da so kljub temu dohodki ljudi istih poklicev v bistvu enaki, kar pomeni enako plačilo za neenako delo, je izraz organicističnega, stanovskega pojmovanja družbe. V bistvu fevdalne strukture so preživele kapitalizem in se usidrale v socializmu.

Negativnost takšnega položaja je ekonomsko očitna. Onemogoča gibljivost delavcev med različnimi deli (poklici), s tem pa optimalno izkoriščanje njih delovnih sposobnosti. Če bi bili dohodki v okviru istega poklica diferencirani po količini in kakovosti delovnih storitev, bi imel del delavcev vsakega poklica sorazmerno nizke dohodke. S prehodom na primernejšo vrsto dela bi ta del delavcev z izboljšanjem svoje relativne delovne storitve povečal svoje dohodke. To bi vodilo ne le k pravilnejšemu nagrajevanju in boljši alokaciji delovnih sposobnosti, ampak predvsem k drugačnemu vrednotenju poklicev in s tem k rušenju organicističnega pojmovanja družbe. V skrajnem primeru bi bili lahko povprečni dohodki vseh poklicev enaki, razponi pa bi temeljili edinole na razlikah v kakovosti in količini delovnih storitev znotraj poklicev. S tem bi omogočili, da pridejo najboljši delavci, ne glede na delo, ki ga opravljajo, do nadpovprečnih dohodkov, v bistvu enakih pri vseh delih (poklicih), prav tako pa v bistvu do enakih dohodkov tudi najslabši delavci vseh poklicev, samo da podpovprečnih. V takšnem sistemu bi bil delavčev interes predvsem, da doseže čim večji dohodke, precej vseeno pa bi mu bilo, pri katerem delu ga doseže. O izbiri poklica ne bi odločala stopnja šolske izobrazbe, ampak sposobnost, da pridobljeno znanje, visoko, osnovno ali nikakršno, čim bolj

ekonomično izkoristi. To bi razmestilo delavce na dela, na katerih bi bili relativno najproduktivnejši.

Mislim, da je odveč posebej poudarjati, da pojmem enakost povprečnih dohodkov obenem z enakostjo najvišjih in najnižjih dohodkov vseh poklicev kot usmeritev. Vedno bodo med različnimi deli obstajale razlike v dohodkih celo v sistemu normalnih dohodkov; lahko pa bi se skrčile oziroma odprle v drugo smer. Kar je glavno, je prizadevanje, da se celim družbenim slojem, ki so obsojeni na naporno, nezdravo, neprijetno in neugledno delo, odpre s pomočjo boljšega in intenzivnejšega dela perspektiva družbenega dviga, ista perspektiva pa ne zapira niti umskim delavcem, katerih delovni prispevki so nadpovprečni. Oblikovanje družbenih elit bi temeljilo v takšnem primeru na povsem spremenjenih temeljih. Družbene elite bi vključevale delavce vseh poklicev, vendar samo najboljše.

Pisec teh vrstic si ne dela utvar, da bi bilo mogoče uvesti, posebno pa ne kmalu, prikazano shemo osebnih dohodkov. Zaveda se objektivnih težav in subjektivnih odporov, na katere bi naletelo njeno uvajanje. Prepričan pa je, da vnaša skicirana shema nekaj svežega zraka v razprave o samoupravnem sistemu osebnih dohodkov, tako z vidika njegove socialistične vsebine kakor tudi ekonomske učinkovitosti. Če ni verjetno, da bi se kmalu približali normalni strukturi dohodkov, je pa premik v nakazano smer ne le možen, ampak predvsem ekonomsko upravičljiv.

Italijanske parlamentarne volitve 1976

V dveh letih — 1975—1976 so se v Italiji politične sile bistveno drugače razvrstile. Iz dveh volilnih bitk — 15. in 16. junija 1975 ter 20. in 21. junija 1976 — so izšli rezultati, ki najavljajo, da bo zaradi sprememb v družbeno-gospodarski stvarnosti moralo priti do večjih sprememb v italijanski politični stvarnosti.

Razlika med lanskimi in letošnjimi volitvami pa je v tem, da se je lani spremenila politična razvrstitev na upravni ravni (deželni, pokrajinski in občinski), medtem ko se je letos spremenila slika italijanskega parlamenta, kar je povzročilo, da se je zmanjšal manevrski prostor za vladne koalicije, ki so prevladovali od 1948 naprej. Z letošnjimi parlamentarnimi volitvami, ki so jih razpisali leto dni pred rokom zaradi vladne krize, izhajajoče iz nerešenih družbenogospodarskih in političnih vozlov, se je smer političnega razvoja, ki so ga že nakazale lanske upravne volitve, v veliki meri spremenila in je Italija stopila v obdobje iskanja novega ravnovesja.

V povojni dobi se je Italija razvijala, če to shematično in poenostavljeno prikažemo, na podlagi treh različnih ravnovesij. V prvi povojni dobi po porazu fašistične države kot zaveznice Hitlerjeve Nemčije in nositeljice svojih lastnih imperialističnih apetitov — to je bil hkrati čas aktivnega angažiranja italijanskega ljudstva v boju za svobodo in proti nacifašizmu zlasti na severu — so politične sile, ki so se zbrale v koalicijskem narodnoosvobodilnem odboru (Comitato di Liberazione nazionale) demokristjanov, socialistov, komunistov, liberalcev in pristašev akcijske stranke, uresničile ravnovesje okrog antifašističnih načel in začele bolj ali manj enotno graditi novo povojno državo, ki naj bi bila temeljila na antifašističnih in demokratičnih načelih. Že pri vprašanju republikanske ali monarhistične oblike nove države so se pokazala prva nesoglasja, kar se je prav posebno izrazilo v dvoumnem stališču krščansko demokratske stranke, ki ni zavzela odločnega stališča proti monarhiji — so-krivki Mussolinijevega režima. Vendar je to ravnovesje trajalo kljub izgonu komunistov in socialistov iz vlade (1947) in kljub izstopu socialdemokratov iz socialistične stranke (prav tako 1947) do odobritve nove, republikanske ustave (27. decembra 1947). V tem času so se vrstili kompromisi in nasprotja, vendar še vedno na podlagi utrjenega načela o »solidarnosti« med antifašističnimi strankami, kar je pomenilo, da so komunisti in socialisti aktivno sodelovali pri vodstvu profašistične države in pri iskanju novih družbenogospodarskih, političnih in pravnih načel, ki naj bi vodili naslednje korake prenovljene Italije.

Drugo ravnesje se je pokazalo, ko je bilo konec sodelovanja med anti-fašističnimi strankami, ko se je začela notranja in mednarodna hladna vojna in so bili socialisti in komunisti izločeni iz sfere oblasti, izolirani in postavljeni v položaj, ki je že postavljaj v dvom njihov legalni obstoj. Bila je to doba »centrizma«, t. j. koalicije krščanskih demokratov, socialdemokratov, republikancev in liberalcev z občasno pomočjo monarhistov in celo neofašistov, ostrih političnih in družbenogospodarskih spopadov, restavracije vodilne vloge kapitala, blokvske delitve na znotraj in navzven, začetek pospešene industrijske rasti na severu Italije, emigracije z juga in z otokov, skrajne individualizacije potrošnje in popolnega zanemarjanja družbene življenjske ravni.

Prav v tem obdobju pa so kljub izkrivljenemu političnemu in družbenogospodarskemu razvoju postopoma začele pronicati potrebe po drugačni usmeritvi, ki naj bi upoštevale širše sloje prebivalstva. Utrditev kapitalizma v Italiji in njegov razvoj sta povzročila, da se je Italija začela razvijati v industrijsko silo, čeprav na trhlih temeljih izključno potrošniškega gospodarstva brez večjih in globljih investicij in na škodo desetih milijonov prebivalcev juga in gorskih krajev. Začetki »malega italijanskega gospodarskega čudeža«, kar se je do neke mere ujemalo tudi s procesom popuščanja na mednarodni ravni, so omogočili delno popuščanje prisile na notranjepolitičnem področju, kar se je pokazalo v krizi drugega povojnega političnega ravnesja.

Zanimivo je, da se je začetek globoke krize »centrizma« in njegove politike v glavnem ujemal tudi s tem, da so v vrstah KPI, ki je na svoj poseben način pristopila k procesu destalinizacije, čedalje bolj poudarjali »italijansko pot v socializem«. V tem času — začetki šestdesetih let — se je porodilo tretje povojno ravnesje, ki se je izrazilo v koaliciji med strankami leve sredine — krščanskimi demokrati, socialisti, socialdemokrati in republikanci — in je imelo na eni strani namen instrumentalizirati del delovnih ljudi in s tem oslabilo komunistično komponento, na drugi strani pa je izhajalo iz večjih sprememb družbenogospodarske in politične narave, ki so terjale naprednejšo usmeritev.

Tretje ravnesje, ki je na družbenogospodarskem področju v glavnem nadaljevalo »potrošniški« razvoj, praznilo jug, polnilo sever, krepilo razvite in še dalje slabilo nerazvite, zanemarjalo družbeno življenjsko raven in še vedno privilegiralo individualno korist, je na političnem področju razširilo oziroma objektivno omogočilo razširitev pogojev za razvoj demokracije. V obdobju »levosredinskega« ravnesja so se začeli postopoma kazati konflikti, ki so bili že sto let navzoči v Italiji: vprašanja nerazvitega juga, vprašanje družbenih storitev, vprašanje kmetijstva, monopolne narave kapitala, parazitskega in zbirokratiziranega državnega kapitala, prevelike koncentracije industrije v nekaterih delih na severu (Lombardija, Piemont, Ligurija, del Veneta), izseljenstva v notranjosti države in v inozemstvu, kratkovidnosti investicij, enosmernost razvoja s t. i. belo in avtomobilsko industrijo itn.

Medtem ko je bila v letih ob koncu drugega ravnesja (»centrizma«) in na začetku tretjega ravnesja (»leve sredine«) konfliktnost na družbenogospodarskem in celo na političnem področju frontalna in se je gibala predvsem okrog najnujnejših vprašanj mezdne narave, zaposlitve, podpore individualnemu kmetijstvu, zaježitve izseljevanja, večje demokratičnosti do levičarskih strank, se je proti koncu tretjega ravnesja pokazala potreba po organski rešitvi starih in novih vozlov. V tem trenutku se kažejo na obzorju kot izraz

nekega novega sintetičnega pogleda na italijansko stvarnost enotne sindikalne težnje in se KPI predstavi z gesli o konstruktivni opoziciji. Te težnje so bile sad odločnih bojov delovnih in študentskih množic v letih 1968—1969, ko je postalo jasno, da je »potrošniški razvoj« pripeljal Italijo v družbenogospodarsko, zato pa tudi v globoko politično krizo. V tej družbenogospodarski in politični krizi se v vseh strankah, tudi v krščanski demokraciji, pojavljajo težnje po iskanju novega, četrtega povojnega ravnovesja. Vendar je bilo jasno, da so bile konservativne in zmerne sile še vedno premočne, da bi dopustile, da bi se takšno ravnovesje našlo. Predvsem pa so konservativne in zmerne sile od tistega časa dalje, ko je ravnovesje »leve sredine« stopilo v agonijo — dolgo agonijo, začele na svoji skrajni desni, ter s pomočjo nekaterih določenih mednarodnih dejavnikov preizkušati metodo, ki naj bi pripeljala Italijo v novo ravnovesje, vendar avtoritativne in fašistične narave. Od tod atentati, pokoli, provokacije, grožnje z vojaškimi udari. V tem času, ki je tudi čas iskanja novega ravnovesja, ker je staro že skoro pokopano, je prišlo do referendumov o razvezi zakona (maja 1974), ki je dokazal, da je Italija zrela za naprednejše rešitve. Poskusi »desnega ravnovesja« so do tedaj propadali prav zaradi stalne krepitve naprednih sil, ki so sunkovito onemogočile, da bi zmerne sile ponovno prevzele nadoblast. Referendum o razvezi zakona je bil preskus, ki je najbolj izpričal, da se je Italija v precejšnji meri spremenila.

Najboljši dokaz pa, da se proces spreminjanja Italije v napredni smeri ni ustavil, so bile lanske deželne, pokrajinske in občinske volitve. Tedaj so italijanski volivci obnovili 15 od 20 deželnih zborov in 92 od 95 pokrajinskih svetov. KPI je zabeležila velikanski skok naprej in dosegla 32,2 % glasov, Krščanska demokracija pa je močno nazadovala in dosegla le 35,6 %. Vsa levica — KPI, PSI in druge manjše levičarske stranke — se je povzpela na 45,5 % glasov.

Rezultati upravnih volitev so pretresli Italijo in zahodno mednarodno javnost. Krščansko demokracijo je zajelo malodušje, ker je levica postala vodilna sila v novih deželah in novih pokrajinah, kmunisti pa so postali župani velikih mest (Torino, Benetke, Napoli) ali pa so omogočili levičarske uprave v drugih velikih mestih (Genova, Firenze). Krščanska demokracija je ohranila vodilni položaj le v Venetu, Puglii, Abruzzu in Moliseju. Vse ostale dežele, poleg že tradicionalnih »rdečih« (Emilija-Romagna, Toscana, Umbrija) so izvolile levičarske uprave ali uprave po poprejšnjem sporazumu s komunisti.

Tedaj se je pojavila tako na desni in v centru politične razvrstitve kakor tudi na levi, razen v KPI, zamisel, da je možen še nadaljnji skok in bo levica odnesla absolutno število glasov. Pri tej zamisli KPI ni sodelovala, ker se je držala strategije »zgodovinskega kompromisa«, s katerim se je predstavila italijanskim volivcem na referendumu o razvezi zakona 1974 in na upravnih volitvah 1975. Po načelih strategije o »zgodovinskem kompromisu« ni mogoča t. im. politika »leve alternative«, ki se je z Mitterandom pojavila v Franciji, pač pa je mogoč le nov »zgodovinski blok«, ki naj zajema komunistične, katoliške in socialistične sile in naj povede Italijo v novo ravnovesje, prek katerega se bodo na najširši množični bazi razrešili družbenogospodarski in politični problemi, ki tarejo Italijo.

Deželne in upravne volitve 1975 so bile v ozračju čedalje težjega gospodarskega položaja, ki se je v Italiji zlasti poslabšal po oktobrski arabsko-

izraelski vojni 1973, zato ker vodilni gospodarski krogi še vedno trmasto vztrajajo pri koncepcijah razvoja izpred desetih let, t.j. pri koncepcijah kratkoročnih investicij v porabniško industrijo, namesto da bi se industrijski in kmetijski razvoj preusmeril z daljnovidno politiko razvoja perspektivnejših in močnejših panog gospodarstva. S to krizo so se ujemale tudi deželne in upravne volitve, njihovi rezultati pa so v precejšnji meri prestrašili gospodarske operaterje, italijanski kapital se je začel trumoma izlivati iz države, že tako slabe prejšnje investicije so se še zmanjševale, država se je začela utapljati v čedalje večjem primanjkljaju, plačilna bilanca je postala katastrofalno pasivna, vrednost italijanske valute je vrtoglavo padla, inflacija je dobila neznanska razmerja. V takšen političen in gospodarski položaj pa se je vrnil tudi mednarodni politični in gospodarski pritisk. Večnacionalne družbe so začele zapuščati minirano področje Italije, iz raznih političnih in gospodarskih krogov ZDA, Nemčije, Velike Britanije in Francije so se oglašali najrazličnejši glasovi, ki so grozili Italiji zaradi njenih najnovejših političnih usmeritev, oglašal se je po tolikih letih tudi Vatikan, ki je ponovno oživil teorijo o tem, da sožitje med marksisti in katoličani ni mogoče.

V takem ozračju, ki je že mejilo na razkroj, so bile razpisane predčasne parlamentarne volitve, ki naj bi odgovorile na vprašanja, ki so se zastavljala vsa zadnja leta, predvsem pa na vprašanje, ali so se temeljito spremenili odnosi med političnimi silami. Zato je bila volilna kampanja zelo podobna prvim volilnim kampanjam po vojni, t.j. v dobi frontalnega spopada in hladne vojne. Zmerne in konservativne sile so v njej uporabile vsa sredstva: od zunanjih pritiskov na političnem in gospodarskem področju do pozivov k reševanju demokracije, ki jo ogroža morebitna zmaga levičarskih sil, zlasti komunistov.

Volilni izidi so bili taki:

<i>Senat</i> (volivci od 25. leta starosti)		%
KPI	10.631.871	33,8
KPI-PSI	52.908	0,2
PSI	3.208.382	10,2
PSDI	965.478	3,1
DP	78.055	0,2
PR	265.420	0,8
PRI	845.629	2,7
DC	12.215.036	38,9
PLI	436.506	1,4
PLI-PRI-PSDI	334.908	1,1
PLI-PRI	51.273	0,2
SVP	158.605	0,5
MSI-DN	2.088.318	6,6
Drugi (med temi SI. S)	44.581	0,1

<i>Poslanska zbornica</i> (volivci nad 18. leti)		%
KPI	12.620.509	34,4
PSI	3.541.383	9,6
DP	555.980	1,5
PR	394.623	1,1

PSDI	1.237.483	3,4
PRI	1.134.648	3,1
DC	14.211.005	38,7
PLI	478.157	1,3
SVP	184.286	0,5
MSI-DN	2.243.849	6,1
Drugi (Med temi Sl. S.)	62.714	0,1

Kratice: PCI = KPI, PSI = Socialistična stranka Italije, PSDI = Italijanska socialno demokratska stranka, DP = Proletarska demokracija, PR = Radikalna stranka, PRI = Italijanska republikanska stranka, DC = Krščanska demokracija, PLI = Italijanska liberalna stranka, SVP = Südtiroler Volkspartei, MSI-DN = Italijansko socialno gibanje in nacionalna desnica (neofašistično gibanje), Sl. S = Slovenska skupnost.

Sedeži v obeh vejah parlamenta so bili razdeljeni takole:

Senat: KPI 116, KPI-PSI 1, PSI 29, PSDI 6, PRI 6, Drugi 2, DC 135, Union Valdotaín 1, SVP 2, PLI 2, MSI-DN 15.

Poslanska zbornica: KPI 228, Valdonstanska levica 1, DP 6, PSI 57, PR 4, PSDI 15, PRI 14, DC 262, SVP 3, PLI 5, MSI-DN 35.

Razlike glede na parlamentarne volitve leta 1973 so tele:

Za senat: KPI + 5,5 % glasov in + 25 sedežev (1972 je KPI za senat nastopila skupno s sedaj neobstoječo stranko proletarske enotnosti — PSIUP); PSI — 0,5 % in — 4 sedeže; PSDI — 2,2 % in — 5 sedežev; PRI — 0,3 % in + 1 sedež; DC + 0,7 % in isto število sedežev; SVP + 0,04 % in isto število sedežev; PLI — 2,9 % in — 6 sedežev; MSI-DN — 2,6 % in — 11 sedežev.

Za poslansko zbornico: KPI + 7,4 % in + 49 sedežev; PSI enak odstotek in — 4 sedeže; PSDI — 1,7 % in — 14 sedežev; PRI + 1,1 % in — 1 sedež; DC enak odstotek glasov in — 5 sedežev; SVP enak odstotek glasov in enako število sedežev; MSI-DN — 2,6 % in — 21 sedežev. Poleg teh strank sta pridobili sedeže še dve novi levičarski stranki: proletarska demokracija 6 sedežev in radikalna stranka 4 sedeže.

Če primerjamo rezultate poslanske zbornice, za katero od lani dalje glasujejo volivci nad 18. letom starosti, z lanskimi rezultati deželnih in upravnih volitev, pridemo do tehle sklepov:

KPI je pridobila 2,4 % glasov, KD 3,1 % PSI je izgubila 2,4 %, velike izgube so pretrpeli socialdemokrati in liberalci (— 2,2 oz. 1,3).

Očitna sta dva rezultata: še nadaljnje naraščanje glasov KPI in relativno močno izboljšanje položaja krščanske demokracije, ki je lani na upravnih volitvah dosegla najnižje število glasov po letu 1948 (1946 na volitvah v ustavodajno skupščino je prejela še nižje število glasov — 35,2 %). Da bi bila slika jasnejša in da bi bolje razumeli premike v italijanskem volilnem telesu, je morda pravilno, če razporedimo odstotek glasov na drug način.

Leta 1972 je imela levica (KPI, PSI, še obstoječa PSIUP in druge male skrajno levičarske skupine) 39,8 % glasov, krščanska demokracija 38,7 % in male vmesne stranke (PSDI, PRI, PLI) 11,9 % glasov.

Leta 1975 je dosegla vsa levica 45,5 %, krščanska demokracija 36,5 %, male stranke 11,4 %. V bistvu je torej levica pridobila kar 5,7 %, KD je izgubila 3,1 %, male stranke pa so izgubile le 0,5 % glasov.

Leta 1976 pa je levica dosegla 46,6 %, DC se je povzpela na 38,7 %, medtem ko so male stranke padle na 7,8 % glasov. Ob tem postaja jasno, da je krščanska demokracija ponovno zrasla v primerjavi z lanskim letom na škodo malih strank, ki so izgubile svojo moč in ne morejo več pokrivati krščanskih demokratov.

Zaradi ponovnega naraščanja KPI in ponovne okrepitve DC v primerjavi z lanskim letom ob hkratnem stagniranju socialistov ter ob krepkem nazadovanju socialdemokratov in liberalcev se je po letošnjih parlamentarnih volitvah začelo govoriti o tem, da italijanska družba teži k strankarskemu bipolarizmu. Ta biopolarizem pa je številčno zelo šibak, ker imajo tri manjše stranke (PSDI, PRI in PLI) skupno s socialisti 17,4 % glasov, kar pomeni, da je tudi od teh strank zelo odvisno, po kakšni poti bo šla Italija v bližnji prihodnosti in v naslednjih letih.

Zanimivi so tudi še nekateri drugi računi. Danes je zavezništvo iz dobe »centrizma« (DC-male stranke) številčno nemogoče, ker dosega le 46,5 % glasov, t.j. manj kot združena levica. Leta 1972 je bilo to zavezništvo mogoče s 50,6 %.

Na ta način so letošnje volitve popolnoma izbrisale drugo poveljno ravnovesje, t.j. centrizem. Vendar bi bil mogoč t. im. »nečisti centrizem«, h kateremu se je DC zadnjič zatekla leta 1960 s Tambronijevo vlado, t. j. indirektna podpora desnice (monarhistov in fašistov). Leta 1960 je tak desni centrizem predstavljal 61,93 % glasov, danes pa predstavlja le 53,1 %. Vendar je takšna možnost izključena, ker se je v zadnjih letih iskanja novega ravnovesja uresničila vsaj enotnost antifašističnih sil na podlagi osamitve fašistične desnice.

Koalicija leve sredine pa je še danes številčno mogoča, ker predstavlja 54,8 % glasov (1972 — 56,3; 1975 — 56,5), vendar pa ni mogoča iz političnih razlogov, ker jo odklanjajo predvsem socialisti s svojimi 9,6 % glasov.

Iz vseh teh podatkov postaja razvidno, da je danes v Italiji odnos med političnimi silami spremenjen, ni pa toliko spremenjen da bi se lahko v kratkem izluščilo novo ravnovesje, čeprav je staro že porušeno. Levica je zelo močna, vendar sama ne more prevzeti bremena oblasti, zlasti zato ne, ker njen najmočnejši del, KPI, odklanja levo alternativo in se zavzema za »zgodovinski kompromis«, t. j. za ravnovesje, ki naj bi zajemalo komuniste, socialiste in katoličane.

Krščanska demokracija je kljub temu, da je ohranila relativno večino, daleč pod ravniyo prejšnjih koalicij, zlasti zato, ker je kot Saturn pojedla, da bi se rešila, svoje lastne male zaveznike.

Desničarska varianta je politično in družbeno nemogoča, ker se je v Italiji proces demokratizacije in antifašistizacije tako poglobil, da bi takšna rešitev sprožila nepredvidljive procese.

Možne so torej različne rešitve. Vendar pa je jasno, da morajo različne rešitve upoštevati nekatera dejstva: DC in KPI sta dve veliki politični sili, obe nositeljici različnih izhodov, ki pa ob današnjem utrjenem razmerju sil ne moreta niti prva niti druga ostati ob strani pri iskanju novega ravnovesja. Pri tem iskanju pa igra nemajhno vlogo socialistična stranka, ki je največja med malimi strankami ali najmanjša med velikimi.

Da bi globlje spoznali spremembe, ki so se v Italiji izrazile ob letošnjih junijskih volitvah, ne bo odveč, če pokažemo (v odstotkih) pot, ki so jo pre-

hodile različne politične sile v Italiji od prvih volitev leta 1946 (za izvolitev ustavodajne skupščine) do danes.

Prizak bo upošteval predvsem pot strank, ki še danes obstajajo in predstavljajo določeno politično silo.

	1946	1948	1953	1958	1963	1968	1972	1975 (v %)
KPI	19,0		22,6	22,7	25,3	27,0	27,2	34,4
		31,0*						
PSI	20,7		12,7	14,2	13,9		9,6	9,6
						14,5**		
PSDI	—	7,1	4,5	4,5	6,1		5,5	3,4
PRI	4,4	2,5	1,6	1,4	1,4	2,0	2,9	3,1
DC	35,2	48,5	40,1	42,3	38,3	39,1	38,7	38,7
PLI	6,8	3,8	3,0	3,5	7,0	5,8		
Desnica (MSI in monarhisti)	5,3	4,8	12,8	9,6	6,9	5,8	8,7	6,1

* Leta 1948 sta KPI in PSI skupno nastopili v Ljudski demokratični fronti.

** Leta 1969 sta bili PSI in PSDI združeni.

Iz gornjih števil in primerjav je razvidno, da se je pot KPI stalno usmerjala navzgor. Do kvalitetnega skoka pa je prišlo med 1972 in 1976. Glede DC moramo poudariti, da je dosegla svoj vrhunec 1948, nato pa je stalno upadala, dokler ni 1963 — ob ustanovitvi prve levsredinske koalicije — dosegla najnižje število glasov na parlamentarnih volitvah — 38,3 %. Od tedaj dalje se vedno giblje med 38 in 39 % glasov, kar tudi pomeni, da je njena realna specifična teža v italijanskem političnem življenju precej močna. V tem času se je valovito spreminjala teža socialistične stranke in malih sredinskih strank. Od leta 1968 pa se je pojavila druga tendenca: stagniranje PSI na 10 % in postopni padec malih strank, razen republikanske, ki pa še ni dosegla svoje moči izpred tridesetih let. Desnica je dosegla svoj vrhunec v letih najhujše hladne vojne — 1953, in je tedaj dejansko omogočala drugo politično ravnovesje — centrizem. Od tedaj dalje pa se je začela njena moč gibati med 6 in 8 % glasov, kar pomeni, da je njena številčna moč rahla.

Italija se iz zgodovinskih, zemljepisnih, političnih in družbenogospodarskih razlogov deli na tri velika področja: sever, center in jug. Sever zajema tele dežele: Aosta, Piemont, Ligurija, Veneto, Lombardija, Tridentinska-Južna Tirolska, Furlanija-Julijska Krajina. Na tem področju so bili rezultati treh zadnjih volitev v odstotkih taki:

	1972	1975	1976
KPI	24,4	32,4	33,3
PSI	10,6	12,8	10,6
Male stranke (PSDI, PRI, PLI)	14,1	12,1	9,0
DC	39,3	35,7	38,7
Desnica	5,2	4,3	3,7

Center sestavljajo tele dežele: Emilia-Romagna, Toskana, Marke, Umbrija, Lacij. Rezultati so tile:

	1972	1975	1976
KPI	34,4	39,5	41,4
PSI	8,3	10,4	8,8
Male stranke	11,0	9,9	6,7
DC	33,7	30,8	34,2

Jug sestavljajo dežele: Kampanja, Abruzzo, Molise, Puglia, Basilicata, Sicilija in Sardinija. Rezultati so tile:

	1972	1975	1976
KPI	23,7	26,6	31,5
PSI	8,9	11,3	8,9
Male stranke	9,1	11,4	6,7
DC	41,2	38,5	41,3
Desnica	13,7	10,3	9,6

Na razvitem severu krščanska demokracija v primerjavi z lanskimi volitvami ni pridobila, kolikor bi ji bilo potrebno, da bi dosegla rezultate izpred štirih let. KPI je v štirih letih pridobila 6,9 % glasov, v primerjavi z lanskimi volitvami pa 0,9 %, socialisti so ostali na pozicijah izpred štirih let, izgubili pa so v primerjavi z lanskimi rezultati. Pravo katastrofo so doživele male stranke, desnica se je močno oslabila.

V centru Italije je KPI pridobila 7 % v primerjavi z 1972 oz. 1,9 % v primerjavi z lanskim letom, DC je pridobila celo v primerjavi z volitvami 1973, PSI je pridobila v primerjavi z 1972, male stranke so tudi na tem področju doživele katastrofo, desnica se je močno oslabila.

Na jugu Italije je KPI pridobila 7,8 % glasov v primerjavi z volitvami 1972 in kar 4,9 % v primerjavi z lanskimi volitvami. V tem delu Italije je KPI doživela svoj največji povojni vzpon, kar dokazuje, da še niso izčrpane njene možnosti, ker še ni dosegla vsedravnega poprečja. Hkrati pa je tudi KD na jugu ohranila svojo moč, ki je nad vsedravnim poprečjem. To pa pomeni, da je italijanski jug najbolj kritična točka italijanskega položaja. Socialisti so ohranili svojo moč, male stranke so na jugu izgubile sorazmerno manj kot na severu in v centru Italije, desnica pa je doživela svoj največji poraz, ker je padla pod 10 % glasov.

Po 20 deželah, ki sestavljajo Italijo, pa so bili med 1972 in 1976 rezultati zelo zanimivi tako za KPI kot za DC. Na Sardiniji je KPI pridobila 10,3 % glasov, DC je izgubila 1,0 %, v Kampaniji KPI + 9,6 %, DC + 0,3, v Piemontu KPI + 9,2, DC na istem, v Laciju KPI + 8,8 %, DC, + 1,1, v Moliseju KPI + 8,6, DC — 4,3, v Basilicati KPI + 8,4, DC — 4,6, v Abruzzu KPI + 7,8, DC — 4,0, v Lombardiji KPI + 7,8, DC isto število glasov, v Liguriji KPI + 7,5, DC + 0,9, v Calabriji KPI + 7,1, DC — 0,2, v Markah

KPI + 7,1, DC — 0,4, v Furlaniji-Julijski krajini KPI + 6,43, DC enako število glasov, v Venetu KPI + 6,4, DC — 1,7, na Siciliji KPI + 6,3, DC + 2,4, v Pugliah KPI + 6,0, DC + 0,1, v Umbriji KPI + 5,6, DC enako število glasov, na Tridentinskem-Južnem Tirolskem KPI + 5,6, DC — 6,7, v Toskani KPI + 5,4, DC enako število glasov, v Emiliji KPI + 4,6, DC + 1,6.

Glede moči obeh največjih strank v različnih deželah je stanje takole: KPI ima relativno večino v Liguriji, Emiliji, Toskani, Markah, Umbriji, Laciju. DC ima absolutno večino v Venetu in Moliseju, relativno večino pa v Piemontu, Lombardiji, Furlaniji-Julijski krajini, na Tridentinskem, v Abruzzu, v Campaniji, v Pugliah, v Basilicati, v Calabriji, na Sardiniji in na Siciliji. Levica (KPI-PSI) ima absolutno večino v Liguriji, Emiliji, Toskani, Umbriji in ima krepko relativno večino v Piemontu, Lombardiji, Markah, Laciju, Campaniji, Calabriji in na Sardiniji.

Pri opredeljevanju volilnih rezultatov je morebiti zanimivo pogledati, kaj se je zgodilo v štirih letih v treh deželah, kjer živijo narodnostne skupnosti: francoska v dolini Aosta, avstrijskonemška in ladinska na Tridentinskem-Južnem Tirolskem in slovenska v Furlaniji-Julijski krajini.

Dolini Aosta ima po ustavi glede volitev poseben položaj: izvoli 1 poslanca in 1 senatorja. Kandidat je izvoljen, če prejme večino glasov. Tamkaj je bil za senatorja izvoljen skupni kandidat DC in desnega dela Union Valdotaïn, medtem ko je bil za poslansko zbornico izvoljen skupni kandidat KPI-PSI in napredne francoske liste.

Na Tridentinskem-Južnem Tirolskem, kjer pa velja preporčni sistem, je bil rezultat treh zadnjih volitev (1972 za poslansko zbornico, 1973 za deželni zbor in 1976 za poslansko zbornico) takle:

	1972	1973	1976
KPI	7,62	7,54	13,2
PSI	7,03	8,37	7,87
PSDI	4,94	4,73	2,48
PRI	1,88	2,68	2,71
DC	39,23	35,6	32,74
PLI	2,91	1,72	0,98
SVP (Südtiroler Volkspartei)	30,12	31,68	32,59
Tirol	—	2,5	1,32
MSI-DN	3,73	3,12	2,59

Tudi na Tridentinskem-Južnem Tirolskem je KPI odločno napredovala in po pisanju tiska Südtiroler Volkspartei žela glasove tudi med nemško in ladinsko govorečim prebivalstvom. SVP je ohranila in okrepila svojo vlogo enotne nemško-ladinske stranke in opravila z nekaterimi majhnimi nemškimi formacijami. DC pa je izgubila 6,5 % glasov, kar je zanjo težak udarec. Ostale stranke pa so v postopnem nazadovanju, celo PSI, ki je še pred kratkim bila močnejša od KPI. Vendar pa že klasična koalicija med DC in SVP šteje kar 65,5 % glasov in še ni znakov, da bi jo resneje ogrožali.

V Furlaniji-Juljski krajini so bili rezultati taki:

	1972	1975	1976
KPI	20,16	24,84	26,59
PSI	10,93	13,32	11,38
Slovenska skupnost	—	1,09	0,89
PSDI	8,44	7,82	5,42
PRI	2,71	3,02	3,49
DC	43,13	37,77	42,36
PLI	4,23	2,70	1,35
MSI-DN	7,65	6,60	5,70

Težnja skokovitega naraščanja KPI se je potrdila tudi v Furlaniji-Juljski krajini, čeprav je to naraščanje za 7,8 % pod vsedržavnim poprečjem. PSI je celo napredovala v primerjavi z 1972, medtem ko je nazadovala v primerjavi z lanskimi volitvami. Vsekakor pa je za 0,8 nad svojim vsedržavnim poprečjem. PSDI je nezadržno nazadovala. Če pomislimo, da je bila PSDI pred kakšnimi 10 leti na ravni socialističnih glasov, pomeni, da je njeno nazadovanje zelo vpadljivo. Republikanci so nad svojim vsedržavnim poprečjem in so prav tako linearno, čeprav malenkostno stalno napredovali. Liberalci so se v štirih letih znašli v velikih škripcih in so tik pred tem, da izginejo. DC je krepko napredovala v primerjavi z lanskimi volitvami (+ 4,6 %), medtem ko je nazadovala v primerjavi z 1972 (—0,8 %). Vendar pa je za 3,66 % nad vsedržavnim poprečjem. Desnica (neofašisti) pa že štiri leta stalno upadajo. Tokrat so s svojimi glasovi v deželi Furlaniji-Juljski krajini padli celo pod svoje vsedržavno poprečje, kar se ni dogajalo ves čas po vojni.

Vprašnje zase je Slovenska skupnost, ki se je tokrat prvič v povojni dobi kot samo slovenska politična formacija predstavila na parlamentarnih volitvah (tako za senat kot za poslansko zbornico) po vsej deželi, torej tudi v videmski pokrajini. V sedmih volilnih okrožjih za senat v Furlaniji-Juljski krajini je Slovenska skupnost dobila 9066 ali 1,1 % glasov. V štirih pokrajinah dežele (Trst, Gorica, Videm in Pordenone) pa je zbrala 7895 ali 0,89 % glasov. Poleg tega je za poslansko zbornico dobila še 152 glasov v pokrajini Belluno (dežela Veneto), ki za poslansko zbornico spada v skupno volilno okrožje Gorica-Videm-Pordenone-Belluno. Njena odločitve za nastop na parlamentarnih volitvah (samo enkrat prej — 1963 — se je predstavila le v Trstu za poslansko zbornico) je verjetno temeljila na politični odločitvi, da strne svoje sile, in na polemičnem odnosu do vsedržavnih strank, zlasti do DC, ki ji je na prejšnjih letih večinoma ali — kakor na Goriškem — skoraj popolnoma dajala svoje glasove. Zanimivo pa je, da se v Furlaniji-Juljski krajini ni predstavila nobena druga avtohtona avtonomistična sila, pri čemer mislimo zlasti na Furlansko gibanje, ki pa se predstavlja na deželnih in upravnih volitvah.

Po vroči predvolilni kampanji in po pretresu, ki so ga povzročili volilni rezultati, bi se ne moglo reči, da je jasno, kakšno je ali kakšno bo novo politično ravnoesje v Italiji. Starega ali starih ravnovesij ni več, krščanska demokracija je ohranila moč stranke relativne večine, toda to njeno moč od blizu ogroža KPI, ki ji zaupa več kot tretjina italijanskih volivcev. Prav zaradi

tega je zanimivo primerjati, kako se je od 1946 KPI stalno približevala DC. 1946 je KPI imela 16,21 % manj glasov kot DC, 1948 skupno s PSI kar 17,45 % manj, 1953 17,44 % manj, 1958 19,63 % manj, 1963 12,96 % manj, 1968 12,13 % manj, 1972 11,53 % manj, 1976 pa le 4,3 % manj glasov. Specifična teža leve v primerjavi z DC je bila od 1946 dalje takale: 1946 4,62 % več kot DC, 1948 17,37 % manj kot DC, 1953 3,88 % manj kot DC, 1958 5,37 % manj kot DC, 1963 0,81 % več kot DC, 1968 6,47 % več kot DC, 1972 1,33 % več kot DC, 1976 7,90 % več kot DC. Nekakšno prelomno leto je bilo torej 1963, ko je začela levica naraščati in izpodbijati moč DC s tem, da je predstavljala večjo volilno silo kot stranka, ki je že toliko let prevladovala v povojni Italiji.

Na podlagi teh podatkov se nam torej prikazujejo kar tri prelomnice: leta 1946, ko je še vedno prevladovalo ozračje antifašističnega boja, leta 1948, ko se je hadna vojna z vso silo uveljavila navznoter in navzven, ter leto 1963, ko so se začeli kazati prvi znaki določene preusmeritve prav v trenutku, ko se je sklenila doba drugega povojnega političnega ravnovesja — centrizma, in se je šele začelo tretje povojno politično ravnovesje — leva sredina. Globoka politična in družbenogospodarska gibanja so torej že tedaj omajala konservativno strukturo in začela pripravljati dobo, ki se je v zametkih začela 1968 do 1969, dobila zalet 1974—1975 in se razvijala v letošnjem letu.

Težko je predvideti, kako se bodo družbeni in politični procesi razvijali. Vendar postaja jasno, da sta se porodila dva politična bloka, ki pa vsak zase nimata moči, da usmerita Italijo po lastnih smostojnih konceptih. Zaradi tega postaja jasno, da je nujen in življenjsko potreben kompromis, ki bo omogočil začetek reševanja najnujnejših družbenogospodarskih in političnih vzlovov v Italiji. Verjetno je vlada, ki je bila sestavljena ob koncu julija in dobila zaupnico parlamenta v začetku avgusta 1976 z vzdržanjem KPI (prvič po letu 1947), zamelek prihodnjega bolj organskega ali vsaj bolj jasnega kompromisa. Politične sile v Italiji razen skrajno konservativnih in reakcionarnih, ki tičijo tudi v DC, in skrajno levičarskih elementov, ki so pa sedaj zastopani v poslanski zbornici, se odgovorno zavedajo težkega trenutka, ki ga Italija preživlja zaradi nerazrešenih problemov in zaradi pritiskov od zunaj. Zaradi tega je do sedaj njihovo vedenje previdno, ker bi vsaka pustolovščina ali vsakršen frontalni spopad v tem trenutku pomenil tvegati nasprotni udarec, pasivizacijo in poslabšanje položaja.

Vsekakor bo pot do novega, četrtega političnega ravnovesja, ki naj bi izhajalo iz nove družbenogospodarske stvarnosti, težavna, vijugasta in naporna.

Viri za podatke: Listi »l'Unità«, »Il Corriere della sera«, »La repubblica«, »Messaggero Veneto«, »Friuli Sera«, »Primorski dnevnik« 22., 23., 24. in 25. junija 1976, ter »Rinascita«, šte. 26. z dne 25. junija 1976, »L'Europeo« — Fatti e cifre, Storia delle elezioni in Italia, priloga k šte. 26, »L'Europeo« z dne 24. junija 1976.

Kako si v Bolgariji prisvajajo tujo zgodovino in zakaj?

Ko je pred kratkim neki madžarski državljani na budimpeštanski televiziji pri oddaji z naslovom »Madžari vprašujejo, Bolgari odgovarjajo« zastavil gostujoči bolgarski ekipi vprašanje: Kako živi turška narodna manjšina v Bolgariji?, ne da bi se dotaknil drugih narodnih manjšin, ki štejejo danes v Bolgariji — skupaj s turško okoli 3.000.000 prebivalcev,¹ je glavni urednik bolgarske televizije Slavkov odgovoril: »Turki, ki jih omenjate, pravzaprav niso Turki, temveč Bolgari, ki uporabljajo turščino. Izdajajo svoje časnike in imajo oddaje v turščini, vendar zadnje čase opažamo, da je pri njih za to čedalje manj zanimanja.«²

Odgovor Slavkova je zanimiv z dveh vidikov. Najprej zato, ker iz njega implicitno izhaja sklep o raznarodovalnem procesu, ki ga izvajajo danes v Bolgariji nad narodnimi manjšinami pod parolo: »Boj za ustvaritev homogene bolgarske socialistične nacije«. In drugič zato, ker je Slavkov »pomotoma« — v freudovskem smislu besede — nehote spravil na površje enega najbolj kočljivih problemov bolgarske zgodovine, ki je bil zaradi izredne občutljivosti že ob prvem popisu prebivalstva v kneževini Bolgariji leta 1881 razglašen za tabu.

Dasi deluje Slavkov s svojim odgovorom zmedeno, ker govori o Bolgarih, ki govorijo turški jezik, pa njegov odgovor drži. Kar v njegovem odgovoru človeka zmede, je pač to, da ni bil do kraja precizen do madžarskih televizijskih gledalcev, ko je pojasnjeval, za katere Bolgare sploh gre. Bolgarska zgodovina pozna namreč dve vrsti Bolgarov: prvi so slovanskega izvora in so jedro sedanjega bolgarskega naroda, drugi pa so Asparuhovi turanski Bolgari, torej turško ljudstvo iz Turana, ki so se pod knezom Borisom leta 865 pokristjanili in o katerih je bolgarska zgodovinska znanost že izrekla kategorično sodbo, da so se pred več kot tisoč leti brez ostanka »pretopili« v Slovane. S tem ni bila »le dokončno določena etnična fizionomija starobolgarske države kot slovanske države, marveč se je v mejah te »poslovanjene« države začrtala tudi

¹ Od okoli 8.500.000 prebivalcev po zadnjem popisu je v Bolgariji po ocenah okoli 3.000.000 narodnih manjšin, in sicer: različnih turških ljudstev okoli 1.000.000, Romunov okoli 400.000, Armencev okoli 300.000, Makedoncev v Bolgariji s tistimi v Pirinski Makedoniji 600.000—700.000, dalje Romov okoli 500.000, Židov, Vlahov in drugih okoli 200.000.

² M. Popović. Na madžarskoj televiziji, Mađari pitaju, Bugari odgovaraju, Politika, 23. novembra 1975.

bolgarska narodnost, slovanska po vsebini in bolgarska po imenu, ki se ji je navzlic vsem pripetijam in zgodovinskim usodam posrečilo, da se je v teh mejah obdržala vse do dandanes.«³ ne da bi nam pojasnila tri osnovne probleme. *Prvič*, kako je bilo mogoče, da se je v takrat zelo prostranem bolgarskem carstvu, ki se je raztezalo, če smemo verjeti bolgarskim zgodovinarjem, od Dnestra do Tesalije, od Črnega morja do Jadranskega morja, tako da je obsegalo vso Romunijo, današnjo Moldavijo (ZSSR), več kot polovico Madžarske, in na jug prek Srbije, Bolgarije. Trakije in Makedonije, ter je obsegalo Epir, Albanijo in dele Tesalije,⁴ v ta etnografski proces vključilo le slovansko prebivalstvo Mizije (današnje severne Bolgarije), Trakije, Makedonije in jugovzhodne Srbije s turanskimi Bolgari, ki jih je v severovzhodnem delu Bolgarije leta 679 naselil kan Asparuh, različnih drugih ljudstev iz vseh naštetih pokrajin pa ta etnografski proces ni zajel, ko pa so bili pogoji in možnosti za vse enaki. *Drugič*, kako je bil mogoč nastanek bolgarskega ljudstva in v čem je bila kohezijska sila tako formiranega bolgarskega ljudstva, ki je bilo celih tisoč let ločeno, pa še brez skupnega političnega in kulturnega središča in brez sleherne ekonomske povezanosti, kar sta vsiljevala fevdalna naturalna proizvodnja in fevdalni politični partikularizem, kako da se ni začela nobena druga etnična evolucija in da je nato s prerodom v 19. stoletju, in sicer samo v Miziji, Trakiji, Makedoniji in jugovzhodni Srbiji, v celoti prerastlo v bolgarski narod. *Tretje* vprašanje, ki se vsiljuje in je posebno pomembno za naš problem, pa je: zakaj bolgarska znanost po osvoboditvi Bolgarije (leta 1878) ni začela antropološko, etnografsko, lingvistično in zgodovinsko kompleksno raziskovati prav na ozemlju vzhodne Bolgarije, natančneje, tam, kjer so bile nekoč stacionirane turansko-bolgarske sile in kjer bi predvsem moral potekati ta etnografski proces, in nato na podlagi takega vsestranskega proučevanja ugotoviti nov slovanski tip bolgarskega človeka, ki je rezultat tega mešanja. To bi bil tudi nepobiten dokaz, da se je tak etnografski proces v resnici zgodil. Nasprotno, ker so rezultati popisa prebivalstva v Bolgariji iz leta 1880 v teh predelih pokazali, da imajo različna turška ljudstva absolutno premoč nad slovanskim — tako so Gagauzi celo zahtevali, naj jih v popisne sezname vpišejo kot »stare Bolgare«, ker so tako pač čutili in ker so bili pravoslavne vere — se iz strahu pred tem pojavom ne samo ni lotila takih raziskav, marveč je to vprašanje razglasila za tabu.

Ne da bi se spuščali globlje v razpravo o vprašanju, kako je mnenje o »pretopitvi« turanskih Bolgarov v Slovane prišlo v temelje bolgarskega zgodovinopisja, od tod pa je bilo nekritično preneseno v svetovno historiografijo — o tem vprašanju sem obširno pisal v svoji študiji *O etnogenezi makedonskega naroda*⁵ — je dejstvo, da je tako stališče, ki sestavlja ogrodje sodobnega bolgarskega zgodovinopisja, nepravilno in ga zato moramo odkloniti. Da so to bolgarsko mnenje, bolje, neargumentirano podmeno o pretapljanju turanskih Bolgarov v Slovane nekateri evropski zgodovinarji brez vsakršnega empiričnega proučevanja kratko malo sprejeli in jo nekritično prenesli v evropsko in svetovno zgodovinsko znanost, ni stvar znanstvenega dokaza. Nasprotno, ne glede na vrednost teh znanstvenikov, katerih avtoriteta, žal, pogosto tehta

³ В. Н. Златарски, История на първото българско царство, I, 2. del, Sofija 1927, str. 258.

⁴ Атаас по българската история — Територия за време владенето на цар Симеон I (893—927), БАН, Sofija 1963, str. 13.

⁵ Д. Ташковски, Кон етногенезата на македонскиот народ, Наша книга, Скопје 1974.

več kakor objektivna resnica in na katere se po navadi sklicuje bolgarska zgodovinska znanost kot na »nepobiten dokaz«, zgodovinska dejstva so tudi tu »trdoglava«. Ta dejstva ne silijo samo, da se proučijo korenine takih zablod, ampak tudi terjajo, da se revidirajo vsi stari sistemi mišljenj, ki porajajo take pojave in ki se še danes neverjetno močno držijo in silovito pritiskajo na moderno znanstveno misel. Moje dolgoletno proučevanje makedonske in bolgarske zgodovine in studiozna analiza zgodovinskih dejstev, povezanih s tem izredno pomembnim vprašanjem, bolje zablodo, ki je sčasom dobila obliko resnice in je kot taka postala prepričanje ali vera ne le mnogih, ki sprejemajo informacije in sklepe brez preverjanja, temveč je prišla, kakor smo že omenili, v tok zgodovine kot znanstvena resnica, opozarja, da je resnica čisto nasprotna. Samo dejstvo, da Asparuhovi Bolgari še danes živijo v Bolgariji kot pravoslavni Gagauzi in mohamedanski Gadžali in Kzlabaši, za katere Slavkov pravilno ugotavlja, da niso osmanski Turki, marveč Bolgari, ki govorijo turško, resda ne jezik osmanskih Turkov, marveč — kakor so ugotovili tudi sovjetski turkologi — jezik turanskih Bolgarov,⁶ jasno dokazuje, da tak etnogenetski proces ni potekal niti v starobolgarskih pokrajinah vzhodne Bolgarije, kaj šele zunaj njih. Zatorej tudi teza o »pretopitvi« turanskih Bolgarov v Slovane ni odsev tistega, kar bi se v resnici zgodilo, marveč tistega, kar je konec šestdesetih let prejšnjega stoletja terjala praktična bolgarska politika.

Da gornja ugotovitev drži, lahko vidimo iz dejstva, da je ta teorija prišla v trenutku, ko so nova odkritja v zgodovinski znanosti, zlasti še odkritje »imenika protobolgarskih kanov«, ki ga je objavil leta 1866 Rus A. Popov,⁷ dokončno pobila teorijo Jurija Venelina o »slovanstvu« Asparuhovih Bolgarov ter s tem pretrgala generično zvezo med starimi in novimi Bolgari in nujno terjala, da se bolgarsko ime kot Slovanom tuje opusti, hkrati pa naj se opusti tudi starobolgarska bogata državna dediščina. Bolje povedano, opusti naj se ves tisti ideološki kapital, na katerem se ni samo oblikoval in utrjeval pod bolgarskim imenom nov slovanski narod na osrednjih območjih današnje Bolgarije, obrzda pa naj tudi bolgarske nacionalne voditelje pri njihovem imperialističnem pohlepu po deželah in ljudstvih, ki so bila nekoč v mejah konglomeratskega starobolgarskega carstva in so jih že vračunali v svojo dediščino. To ni bilo sprejemljivo niti za politične kroge carske Rusije, kaj šele za poleta polno bolgarsko buržoazijo. Opustitev starobolgarske dediščine v tem trenutku ni pomenila samo smrti in vrnitve na mrtvo točko, na kateri je bil slovanski element v Bolgariji pred preobratom, ki je nastopil z Venelinovo knjigo *Stari in sedanji Bolgari* (izšla leta 1829), ampak se je postavilo tudi vprašanje prostorskega širjenja novih slovanskih Bolgarov, kar je v bistvu pomenilo, prevedeno v politični jezik: »Čim manjša Bolgarija, ki jo je carska Rusija jela buditi iz mrtvila,⁸ tem manjša opora Rusov na Balkanu«.

V takem kritičnem trenutku bolgarske stvarnosti, ki se je z bolgarsko zgodovinsko znanostjo vred znašla, kakor je rekel tudi T. Panov, na razpotju,⁹ saj so nova odkritja pretrgala sleherno kontinuiteto med starimi in novimi

⁶ М. М. Губолог, Критические статьи и обзоры о этнической принадлежности гагаузов, Советская этнография, 3, Москва 1967, стр. 162—163.

⁷ А. Шопов, Обзор хронографов русской редакции, Москва 1866.

⁸ А. Шопов, Материяли за българското възбуждане в Македония. Периодическо списание, knj. XVIII, Sredec 1885, стр. 444.

⁹ Т. Панов, Психология на българския народ, София 1914, стр. 58.

Bolgari, se je pojavila »tretja« teorija o domnevni »pretopitvi« Asparuhovih Bolgarov v Slovane. Ta teorija naj bi v bistvu obnovila pretrgano kontinuiteto med starimi in novimi Bolgari in ni bila popolnoma nova. Prvi jo je namreč vrgel v svet P. J. Šafárik leta 1837,¹⁰ a je evropski zgodovinarji niso sprejeli, ker je bila podana mimogrede in neutemeljena in zato tudi nerazumljiva.¹¹ Bolgar Marin Drinov, takrat profesor na harkovski univerzi, se je v tem kritičnem trenutku bolgarske zgodovine spomnil na to teorijo, jo pod plaščem Šafárikove avtoritete, ki jo je ta užival med slavisti, obudil v življenje in tako našel dokončno »rešitev« za nastalo bolgarsko dilemo. V bistvu je to pomenilo, da so sprejeli mit, velik mit, zakaj tudi bolgarski zgodovinarji sami od M. Drinova naprej vse do danes niso objavili dobesedno nobenega dokumenta, ki bi potrdil tezo o pretopitvi Asparuhovih turanskih Bolgarov v Slovane, marveč so sklepe delali iz analogij in miselnih spekulacij. Tega ne moremo videti le pri pobudniku te teorije M. Drinovu, ki je prišel na dan s Šafárikovo tezo, potem pa glede tega »etnogenetskega procesa« spričo pomanjkanja argumentov enostavno sklenil: »Tu ne bomo podrobneje navajali zgodovine tega zedinjenja, pripomnimo naj le, da se je to posrečilo«¹²; to tezo omenjajo tudi drugi bolgarski zgodovinarji. V tem ko B. Conev v tej zvezi pravi: »Kako je nastalo pretapljanje dveh različnih plemen v eno, je vprašanje, ki še niti za bolgarske zgodovinarje same ni popolnoma jasno«,¹³ pa je današnji vodilni medievalist v Bolgariji D. Angelov na vprašanje: »Kaj vemo o oblikovanju bolgarske narodnosti?« odgovoril: »To je najpomembnejši, vendar še zmeraj slabo proučen proces v bolgarski zgodovini«.¹⁴ Podobno pravi tudi I. Dujčev, ki poudarja, da »bolgarski zgodovinarji vse do danes še ne poznajo procesa, kako se je oblikovala nova bolgarska narodnost v vseh njenih nadrobnostih tako navznoter kakor tudi navzven«.¹⁵

Če bolgarski zgodovinarji še dandanes ne vedo, kako je potekal proces oblikovanja bolgarskega naroda iz slovansko turanske mešanice, in jim to še ni popolnoma jasno, kakor pravi B. Conev, delajo sintezo, kakor poudarja J. Sakzov, iz »splošnih sodb«, ne pa iz faktografskega zgodovinskega gradiva.¹⁶ O tem vprašanju, kakor ga dopolnjuje A. Strašimirov, je namreč bolgarska literatura »revna glede dokumentov«,¹⁷ zato se zares zastavlja vprašanje ne le o »znanstvenosti« bolgarske zgodovine v celoti, marveč se v vsem tem sklopu, in to je še bolj zanimivo, postavlja tudi vprašanje: Kako so mogli to neargumentirano bolgarsko tezo o »pretapljanju« Asparuhovih turanskih Bolgarov v Slovane sprejeti brez globlje analize evropski zgodovinarji in jo spustiti v kolesnice svetovne historiografije?

Res je, da se turanski Bolgari pretapljajo v Slovane. Vendar ta proces ni bil izvršen pred tisoč in več leti, kakor zatrjuje bolgarsko zgodovino pisje, temveč se je prvikrat začel v kneževini Bolgariji po popisu leta 1881, ko so se Gagauzi izjavili, da so »stari Bolgari«, končuje pa se dandanes v sociali-

¹⁰ P. J. Šafárik, *Starožitnosti*, 39, str. 4.

¹¹ M. Дринов, Поглед върху произхождането на българския народ и началото на българската история, Plovdiv 1869, str. 69.

¹² Prav tam, str. 33.

¹³ Б. Цонев, История на българския език, Sofija 1919, str. 64—69.

¹⁴ Д. Ангелов, Създаването на българската народност, Народна Армия, Sofija, 5. dec. 1968.

¹⁵ Ив. Дуйчев, Славяни и првобългари, ИИБИ, БАН, 1—2, Sofija 1951, str. 191.

¹⁶ Я. Сакъзов, Българите в своята история, Sofija 1922, str. 39.

¹⁷ А. Страшимиров, Книга за Българите, Sofija 1918, str. 56.

stični Bolgariji pod geslom »ustvariti homogeno bolgarsko socialistično nacijo«, kakor nas o tem obvešča tudi sam Slavkov, ko govori o Bolgarih, ki uporabljajo turščino. Če so še danes v Bolgariji Bolgari, ki uporabljajo eni slovanski, drugi pa turški jezik, in postavimo jezikovne oznake pred narodnim imenom, bomo v bistvu dobili sedanje slovanske Bolgare in stare turansko-turške Bolgare. Ne, bodo v en glas trdili sedanji bolgarski zgodovinarji. To niso ostanki Asparuhovih Bolgarov, natančneje turanskih Bolgarov, pač pa tisti Bolgari, ki uporabljajo turščino, to so »poturčeni« slovanski Bolgari, ki so opustili slovansčino in sprejeli »turščino«, zato pa obdržali pravoslavno vero. Da pa niso »poturčeni« slovanski Bolgari, marveč pravi Asparuhovi turanski Bolgari, nas obveščajo bolgarski zgodovinarji in znanstveniki sami, in to ne nepomembni, marveč takšni, kakor so: P. Opakliev, brata Škorpil, Karl Herminglid, dalje G. Zanetov, N. Načov in celo avtoritativni L. Miletič; pozneje pa so se te nepobitne resnice oprijeli še drugi bolgarski zgodovinarji in jezikoslovci, med njimi tudi S. Mladenov, Ž. Čankov in drugi. Vtem ko je P. Odžakliev govoril, da »so potomci neslovanskih (Asparuhovih turanskih Bolgarov, — D. T.) še zdaj, leta 1894, v vzhodni Bolgariji med Gagauzi in Tozluki, poturčeni (turanski — D. T.) Bolgari ne pa Slovani«,¹⁸ pa je Karl Škorpil že leta 1898 na vprašanje: »Kaj se je zgodilo s pravimi neslovanskimi Bolgari in ali je mogoče, da bi se to ljudstvo, ki se je dve stoletji upiralo, da ni popolnoma zginilo, in se ni pomešalo s slovanskim elementom, ki je bil po etnični naravi popolnoma drugačen od etnične narave starih Bolgarov?« odgovoril: »Sedanje muslimansko prebivalstvo v Deliormanu, Gadžali, morda pa tudi krščanski Gagauzi v vzhodni Bolgariji so ostanki neslovanskih Bolgarov.«¹⁹

Tej ugotovitvi se pridružuje tudi besarabski Bolgar G. Zanetov, ki na podlagi neposrednega stika z Gagauzi v Besarabiji pristavlja: »Posebej glede Gagauzov pa imamo povedati še nekaj. Glede vprašanja njihovega izvora se ne moremo strinjati s tem, da je nanj dokončno odgovoril K. Jireček, ki jih šteje za Kumane. Nasprotno, v teh številnih Turkih v vzhodni Bolgariji, zlasti v Gagauzih iz vzhodnih krajev, ki so ali kristjani ali mohamedanci (Zanetov ima v mislih Gadžale, ki sestavljajo z Gagauzi enotno etnično celoto, a s tem razločkom, da so Gadžale, odkar so pod pritiskom Osmanov sprejeli islam, avtomatično začeli imenovati »Turke«, vtem ko so Gagauzi, ki so vztrajali v krščanstvu, še naprej ostali Bolgari, — D. T.), vendar govorijo turško, je treba iskati, tako sklepa G. Zanetov, ostanke turanskih Bolgarov«. Ali drugače. »Za potomce starih turanskih Bolgarov je treba šteti večji del današnjih Gagauzov in večji del sedanjega turškega prebivalstva v vzhodni Bolgariji, ki ga sestavljajo naši Kzlabaši, Gadžali in drugi.«²⁰ Turansko »bolgarski element«, pristavlja N. Načov, »se je zgubil v morju grškega in gagauškega elementa«,²¹ in v njih moramo iskati ostanke Asparuhovih Bolgarov, ne pa v današnjih Bolgarih slovanskega izvora, ki so, kakor pravi M. Drinov, prevzeli starobolgarsko ime za svoje čisto po naključju.²²

¹⁸ П. Оцаканев, История на българското право и пр., I, Видин 1894, str. 49.

¹⁹ К. Шкорпила, Годишен отчет на Варненската мъшка гимназия, Varna 1898.

²⁰ Г. Занетов, Българското население в средните векове, Ruse 1902, str. 71, 108—110.

²¹ Н. Начов, Годишен отчет на Варненската мъшка гимназия, Varna 1898.

²² М. Drinov, nav. delo, str. 41.

K temu lahko dodamo tudi izjave Dubrovčana P. Đorđića in Rusa Sokolova, pa tudi A. Javaševa, B. Coneva in drugih bolgarskih zgodovinarjev in znanstvenikov. Vtem ko šteje P. Đorđić, ki je kot trgovinski predstavnik preživel v 16. stoletju okoli deset let med temi turškimi ljudstvi v Provadiji — Bolgariji, za čiste bolgarske pokrajine samo področja od reke Osme proti Črnemu morju, natančneje Dobrudžo, Deliorman in današnji Tozluk, poudarjajoč, da so to poglavitna področja Bolgarije, ne pa kakšna druga, kjer so v njegovem času živele strnjeno tudi krščanske množice Asparuhovih turanskih Bolgarov,²³ pa je Rus Sokolov rekel, da »je bil položaj (turanskih — D. T.) Bolgarov v severovzhodnem delu Bolgarije izoliran in so zategadelj tudi mogli ohraniti svojo prvotno naravo. Na teh prostorih,« tako sklepa Sokolov, »so se pozneje mogla zlahka utrditi tudi druga azijska ljudstva, kakor so Polovci (Kumani) in Tatari. Tega si ne moremo razlagati samo s stepsko naravo navedenega področja, marveč tudi s tem, da so kot bojevito ljudstvo (v ohranjenih Asparuhovih turanskih Bolgarih — D. T.) našli sebi sorodne elemente.«²⁴ B. Conev pa je o tem problemu dejal: »Zelo verjetno je, da so današnji Gagauzi, ki so raztreseni po pokrajini Varne in govorijo turško narečje (ne pa turški jezik, D. T.), so pa pravoslavne vere ter se imenujejo Bolgare, ostanki Asparuhovih družin.«²⁵ Na enako stališče se je postavil tudi S. Mladenov, ki pravi: »Tako imenovani 'bolgarski Gagauzi' so potomci Asparuhovih Prabolgarov in se zato tudi sami štejejo za Bolgare.«²⁶

Da so se izrekli, da so »stari Bolgari«, vsekakor ni bila nekakšna običajna zmešnjava, marveč izraz dejanskega stanja. Na to opozarja tudi L. Miletič, češ da se je »to prebivalstvo že od starih časov imelo za Bolgare«,²⁷ ne pa za Gagauze. Ta vzdevek mu je dal slovanski element, ki se je nedavno začel imenovati »Bolgare«.²⁸ Zato so tudi pri popisu prebivalstva v Bolgariji leta 1881 izrecno zahtevali od popisovalcev, naj jih v nasprotju z »novimi« slovanskimi Bolgari vpišejo kot »stare Bolgare«. Kot take jih najdemo tudi v seznamih beguncev v Besarabiji in drugih predelih Rusije, kakor sta Moldavija in Ukrajina, kamor so se v začetku prejšnjega stoletja, pod pritiskom Osmanov, ker niso marali prestopiti v islam, izselili iz vzhodne Bolgarije in kot turška ljudstva pravoslavne vere figurirali kot Bolgari. Okrog »avtentičnosti« bolgarstva, pravzaprav okrog prednostne pravice do tega imena, so tudi nastali tisti žolčni prepiri v Besarabiji med Gagauzi in »novimi« slovanskimi Bolgari: prvi so drugim govorili »tukani«, pač zato, ker so pogosto uporabljali slovansko besedo »tuka«,²⁹ ti pa so onim vračali, češ da so Gagauzi, kar je veljalo za žalitev.

Izjave Gagauzov, da so »stari Bolgari«, so kajpada vznemirile bolgarsko javnost, zlasti bolgarsko inteligenco, kakor o tem poroča M. K. Sarafov, saj je popis prebivalstva pokazal čisto nekaj drugega, kot je bilo mogoče brati

²³ П. Пиков, Българското възраждане в Варна и варненско, София 1934, стр. 12.

²⁴ G. Zanetov, nav. delo, str. 70.

²⁵ B. Conev, nav. delo, str. 65.

²⁶ С. Младенов, Печенезите и Узи-Куманите в българската история, БИБ, IV. letnik, I, София 1931, str. 134.

²⁷ А. Милетиц, Старото българско население в североизточна България, София 1902, стр. 17—20.

²⁸ Ж. Чанков, Гагаузите в България, ИБАД, IV, София 1937, стр. 67.

²⁹ G. Zanetov, nav. delo, str. 73—74.

v zgodovinskih sestavkih M. Drinova in K. Jirečka. Ko so se tako znašli iz oči v oči z resničnostjo, bolje povedano, pred tistim, kar so pisale »zgodovine«, in tem, kar se je dogajalo med ljudstvom, so se razburjeno vprašali: »Ali je gradivo o preštevanju ljudstva že obdelano? Koliko Turkov je v severni Bolgariji? Takšna vprašanja,« pravi M. Sarafov, »sem dobival dan za dnem od številnih prijateljev. Noben drug rezultat iz popisa ni bolj vznemirjal bolgarske inteligence, samo to jo je zanimalo, koliko različnih ljudstev je v kneževini.«³⁰

Kaj bi se ne bila zanimala, ko pa so zahteve Gagauzov, da jih v popisne sezname vpišejo kot »stare Bolgare«, po besedah G. Danailova, »spravile v zadrego celo naše velike zgodovinarje, kakršna sta K. Jireček in M. Drinov.«³¹ Velikanske turansko-turške množice, ki so na starobolgarskih ozemljih bile v absolutni premoči nad slovanskimi, so namreč popolnoma spodbile njihovo neargumentirano teorijo o »pretopitvi« Asparuhovih turanskih Bolgarov v Slovane v tako imenovanem prvem bolgarskem carstvu, ki so ga vsi prikazovali kot očetnjava Slovanov. Vodilna bolgarska zgodovinarja M. Drinov in K. Jireček in z njima tudi tedanje bolgarske politične garniture so ob tem nepričakovanem dejstvu zabredli v še eno hudo krizo po tisti, ki so jo doživljali v Venelinovo teorijo v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, o kateri smo že govorili. To so »premagali« z novo, »tretjo« ali »srednjo« Šafárikovo teorijo, ki se je je oprijel M. Drinov in jo položil v temelj moderne bolgarske zgodovine, da je zdaj dobivala hude udarce. V bistvu deklariranje Gagauzov za »stare Bolgare« ter obstoj Gadžalov in Kzlabašev nista samo jemala vrednosti uradni bolgarski zgodovini, temveč sta imela globlje reperkusije na širšem nacionalnem področju, zlasti političnem: na mitu o »pretopitvi« turanskih Bolgarov v Slovane so bolgarske politične garniture utemeljevale tudi svojo zgodovinsko »sveto pravico« do Makedonije, jugovzhodne Srbije, severne Dobrudže in Belomorske (Egejske) Trakije, natančneje, do predelov in ljudstev, ki so bili nekoč, pa čeprav le malo časa, v konglomeratskem bolgarskem carstvu.

Ker je obstoj turanskobolgarskih elementov v Gagauzih, Gadžalih in Kzlabaših zapiral vse poti bolgarski ekspanziji na Balkanu zunaj bolgarskega etničnega prostora, je bolgarska zgodovina znanost tudi tokrat stopila v službo bolgarske politike. Da bi pomirila razburjene duhove v Bolgariji, kjer so bili celo tako pomembni zgodovinarji, kakršen je bil L. Miletič, pripravljeni sprejeti mnenje bratov Škorpilov, G. Zanetova in skupine okrog njih in so se proti svoji volji spustili v iskanje izhoda iz tega neprijetnega položaja, sta si M. Drinov in K. Jireček prizadevala »dokazati«, da ta turška ljudstva niso ostanki Asparuhovih Bolgarov, ampak so kumanskega izvora, trdila sta torej prav isto, kar je pred njima nasploh poudarjal že V. Grigorevič. Vendar je tudi ta neargumentirana teorija kakor že »slovanska« teorija, ki so jo v Besarabiji zagovarjali S. Ivanov in odeški Bolgari, kmalu doživela polom. Rus Moškov, ki je primerjal jezik Gagauzov s kumanskim jezikom na podlagi dokumenta Codex Cumanicus (odkrili so ga v cerkvi svetega Marka v Be-

³⁰ M. K. Сарафов, Народностите в източната част на Княжевството, Периодическо списание, V, Sredec 1883.

³¹ Г. Т. Данаилов, Исследования върху демографията на България, Сборник на БАН, кнј. XXIV, III. del, Sofija 1931, str. 385.

netkah), je nespodbitno dokazal, da se jezika Kumanov in Gagauzov tako močno razlikujeta kakor jezika osmanskih Turkov in volških Bolgarov.³²

Bolgarska znanost se je znašla v slepi ulici tudi po tem poskusu, saj ni mogla dati nobenega tehtnega dokaza zoper turanskobolgarski izvor Gagauzov in Gadžalov, ki so z izseljenimi Gagauzi v Besarabiji, Moldaviji in Ukrajini šteli skupaj 350.000 ljudi; zato se je bolgarska zgodovinska znanost zatekla k novim spekulacijam; namreč, da Gagauzi niso niti Kumani niti poturčeni Slovani, temveč »čisti«³³ Turki, priseljeni iz Male Azije, kakor so tudi Tozluki. Ker so Gagauzi in Gadžali iz iste etnične skupine, so tedaj tudi te avtomatično razglasili za »čiste«³⁴ Turke, zlasti še, ker so bili islamske veroizpovedi. Ko se spekulacija s »turško«³⁵ teorijo, ki jo je objavil D. Gadžalov, ni obnesla in je še naprej prevladovala teorija, da so zgoraj omenjena turška ljudstva ostanki Asparuhovih Bolgarov, je bolgarska zgodovinska veda zabredla v težaven položaj, zlasti še, ker so mnogi bolgarski zgodovinarji, med njimi tudi S. Mladenov in K. Škorpil, zahtevali, naj bolgarsko zgodovino ne gre tako zlahka mimo tega vprašanja, brez katerega je vse drugo preprosta pravljica.³⁶ Toda namesto da bi bolgarski zgodovinarji po empirični poti razčistili to osrednje vprašanje bolgarske zgodovine, so še intenzivneje nadaljevali s »proučevanjem«³⁷ zgodovine Slovanov iz Trakije, jugovzhodne Srbije, zlasti pa iz Makedonije, pač zato, da bi »znanstveno podkrepili«³⁸ imperialistična hotenja bolgarske buržoazije in »dokazali«, da so vsi ti Slovani »Bolgari«.

Ko pa je leta 1934 izšla obsežna študija vestnega in avtoritativnega K. Škorpila in nespodbitno potrdila dejstvo, da so Gagauzi in Gadžali potomci Asparuhovih Bolgarov,³⁹ razoroženi bolgarski zgodovinski znanosti ni preostalo nič drugega, kakor da je obudila v življenje pozabljeno »slovansko«⁴⁰ teorijo iz šestdesetih let prejšnjega stoletja: vnovič je razglasila, da Gagauzi, Gadžali in Kzlabaši niso potomci turanskih Bolgarov, pač pa nasilno »poturčeni«⁴¹ Slovani in da so pri tem eni — Gadžali in Kzlabaši zgubili tudi jezik in pravoslavno vero, drugi — Gagauzi — pa so zgubili samo jezik, a ohranili pravoslavno vero. Ta stara obnovljena teza, s katero je bolgarska znanost želela zavrniti tezo, da Gagauzi, Gadžali in Kzlabaši niso potomci Asparuhovih Bolgarov, pač pa Slovani, ni bila samo neargumentirana, marveč je bila nevzdržna z dveh vidikov. Prvič, ko so Osmani nasilno islamizirali krščanska ljudstva, niso nikoli zahtevali od njih, da bi hkrati z vero morala spremeniti tudi jezik, saj je splošno znano, da je v osmanskem teokratskem imperiju igrala poglobitveno vlogo veroizpoved, ne pa narodnost. Pri tem so bili podložniki razdeljeni v dva kulturno-politična kroga: muslimani so bili ne glede na veroizpoved gospodujoča, privilegirana plast, kristjani in pripadniki drugih konfesij pa so bili podrejeno ljudstvo. Spremenitev jezika, ne pa tudi veroizpovedi za Osmane v tem primeru ne bi imela nobenega pomena. Tako je bilo s Pomaki v Rodopih, tako s Torbeši v Makedoniji, tako pa je bilo tudi z velikansko slovansko množico v Bosni in Hercegovini, ki je sprejela islam, vendar ohranila svoj slovanski govor, in zatorej tudi v vzhodni Bolgariji niso možni nikakršne izjeme. Drugič, če dopustimo, da se je jedro slovansko-

³² А. Милетич, Найновите исследования по етнографията на Гагаузите, Периодическо списание, knj. LXVI, 3.—4. zv., Sofija 1905, str. 267.

³³ S. Mladenov, nav. delo, str. 134.

³⁴ К. Шкорпил, Материял към въпроса за »сдѣбата на прабългарите и на северите«³⁵ и към въпроса за »произхода на денешните българи«, Bizantinoslavica, V, Praga 1933—1934.

bolgarskega ljudstva »poturčilo« in s tem razumemo tudi, da so zgubili svoj jezik, kajti Gagauzi, Gadžali in Kzlabaši govorijo turške jezike oziroma turansko turški jezik, iz tega neizogibno izhaja sklep, da ta elementi pri oblikovanju današnjega bolgarskega naroda ni bil udeležen, kajti etnični substrat sedanjih Bolgarov niso te »poturčene« množice in tudi ne staroslovanske množice iz teh predelov, marveč slovanski element zahodno od njih, bolje povedano, tisti element, ki se sploh ni mešal z Asparuhovimi Bolgari.

Resda v teh starobolgarskih območjih dandanes prevladuje slovansko prebivalstvo. Toda razen neznatnih ostankov v novopazarskem in silistrskem okraju tistih osmih slovanskih plemen, ki jih je v teh območjih našel kan Asparuh in jih nato razselil na zahod in jugovzhod, ki pa so se, da bi se izognila pritisku turanskih Bolgarov, že leta 763 izselila v Malo Azijo na porečje reke Artane (bilo jih je kar 200.000),³⁵ je vse to slovansko prebivalstvo, tako pravi L. Miletič, zdaj popolnoma novo.³⁶ Natančneje, najprej se je selilo v izpraznjene vasi Gagauzov po letu 1828, in to stihijsko vse do leta 1878, po tem datumu, ko je potok drugih turansko-turških ljudstev muslimanske veroizpovedi nenehoma tekkel proti Carigradu in Mali Aziji sploh, pa je bolgarska vlada na njihovo mesto naseljevala Slované iz Trakije, z vzhodnih pobočij planine Balkan in celo iz Makedonije, pač z namenom, da bi popolnoma spremenila etnično fizionomijo teh starobolgarskih območij v korist slovanskega elementa. Zato ni naključje, da se bolgarski narodni prerod ni začel na teh že od nekdaj starobolgarskih območjih, kjer so velikanske množice prebivalstva sestavljale starobolgarske ostanke kot Gagauzi, Gadžali in Kzlabaši, marveč na nasprotni strani, se pravi na sedanjih centralnih področjih Bolgarije, severno od planine Balkan v mestih Gabrovo, Trnovo, Elena, Drenovo, Trevna, in južno od planine Balkan v mestih Kotel, Sliven, Kalofer, Sopot, Koprišnica in Panagurište. Tu v resnici tudi živi prvotno slovansko prebivalstvo, ki so ga bolgarski preroditelji pod vplivom Venelinove teorije o slovanskem izvoru sedanjih in starih Bolgarov začeli »mesiti« v novo narodnost, slovansko po vsebini in bolgarsko po imenu, ki jo danes poznamo kot bolgarski narod s pretežno slovanskim substratom.

Res je, da si ima sleherni narod — zlasti še »nezgodovinski«, kakor bi dejal Hegel, katerega zgodovina se dejansko začne z novim časom, natančneje, s prodorom kapitalizma, in se začne konstituirati v narod — pravico izbrati ime, kakršno si želi; pri taki izbiri ne morejo biti izjema ne današnji Makedonci ne današnji Bolgari. Prvi so si v razmahu svojega nacionalnega razvoja in nacionalne romantike privzeli ime starih Makedoncev, po deželi, ki so jo naseljevali, današnji Bolgari pa so si vzeli ime Asparuhovih Bolgarov. Toda privzetje imen, ki so nekoč pripadala tujim ljudstvom, še ne daje pravice ne današnjim Makedoncem, da bi pretendirali na staromakedonsko državno dediščino Aleksandra Velikega, katerega falange so dospele celo do Pandžaba v Indiji, niti ne današnjim slovanskim narodom v Bolgariji, da bi pretendirali na starobolgarsko dediščino oziroma na Simeonovo in Petrovo carstvo, zakaj to carstvo ni carstvo njihovih prednikov, marveč turansko bolgarskega ljudstva, na katerega ostanke še danes naletimo v Gagauzih,

³⁵ Теофан Исповедник и Пратиярх Никифор. Гърцки извори за българската история, III, БАН, София 1960, str. 263 in 303.

³⁶ M. Drinov, nav. delo, str. 41.

Gadžalih in Kzlabaših. Tu je ključ do rešitve stoletne uganke v bolgarski zgodovini o narodnosti omenjenih turansko bolgarskih ljudstev, hkrati pa tudi pojasnilo za vse tisto, kar so bolgarske nacionalistične vlade, celo sedanja, počele z narodnimi manjšinami z ostanki Asparuhovih Bolgarov vred.

Kakor vidimo, vprašanje narodnosti teh Bolgarov, ki po trditvah Slavkova niso Turki, marveč turško govoreči Bolgari, ni tako preprosto niti za »poprečnega človeka, kaj šele za znanstvenika. To, da današnja bolgarska zgodovinska veda namenoma prikriva dejstva v zvezi z usodo starobolgarskega neslovanskega prebivalstva, ki ga mi ugotavljamo v Gagauzih, Gadžalih in Kzlabaših, ima dvojni namen: prvič, da sedanje bolgarske generacije ne bi zvedele prave resnice o izvoru, in drugič, in to je še važnejše, da o tem ne bi zvedela svetovna javnost vse dotlej, dokler ne bo ta starobolgarski element z denacionalizatorsko politiko zginil s svetovnega prizorišča in bo s tem končno tudi ta tabu tema črtana z dnevnega reda. Tako kot so v imenu »svetle« prihodnosti sedanjih slovanskih generacij v Bolgariji, ki so si najprej privzele ime starobolgarskih ljudstev, nato si prilastile njihovo zgodovino, danes pa jim končno vzele še njihovo »dušo« — turansko bolgarski jezik in ga s premišljeno denacionalizacijo pretopile v slovansko bolgarsko strukturo, tako kakor počnejo dandanes tudi z drugimi narodnimi manjšinami v Bolgariji, zlasti z Makedonci, katerih zgodovino si prav tako prilastčajo, ter ob teh dveh zgodovinah — turanskih Bolgarov in makedonskih Slovanov — ne le gradijo mit o svoji veliki zgodovinski preteklosti s slavnimi carji in velikimi kulturno-političnimi dejanji, temveč bi si radi prilastili polovico Balkana, češ da je »bolgarski«. Kadar potemtakem prebiramo danes bolgarsko zgodovino, v resnici ne beremo zgodovine prednikov današnjih slovanskih pokolenj v Bolgariji, marveč zgodovino čisto drugih narodov: starobolgarskega, za katerega je M. Drinov že leta 1869 rekel, da »nima mesta v današnji bolgarski zgodovini, kajti današnji bolgarski narod kot slovanski ni njihov potomec in nima nič skupnega z njim razen (bolgarskega — D. T.) imena, ki pa ga je čisto po naključju vzel za vsoje«, ³⁷ in slovanskomakedonskega naroda, s katerim imajo današnji Bolgari toliko skupnega kot s Srbi ali Čehi in Poljaki z Rusi; izjema je to, kar se je na ozemlju sodobne Bolgarije odigralo od tridesetih let prejšnjega stoletja do danes.

Seveda pa nikakor nočem trditi, da današnji slovanski rodovi v Bolgariji niso imeli v srednjem veku svoje zgodovine. Narobe, dasiravno se v srednjem veku ni izoblikovalo nobeno slovansko ljudstvo z bolgarskim imenom, celo v sami Miziji ne, da ne govorimo o širših balkanskih področjih, ima slovanski element v Miziji, — čeprav je bil več kot tisoč in dvesto let pod tujim suženjstvom: najprej pod turanskimi Bolgari od leta 679 do 971, nato pa vse do leta 1878 sprva pod Bizantinci in nato pod osmanskimi Turki (če ne upoštevamo tako imenovanega drugega bolgarskega carstva, kar je posebna tema), — tudi kot »nezgodovinski« narod v srednjem veku svojo zgodovino, vendar ne tako »slavne« in »veličastne«, kakor jo prikazujejo bolgarski zgodovinarji. Iz tega pa se je rodila tudi omenjena neumnost, da ni »bolgarska« le Makedonija, temveč tudi polovica Balkana.

Zavoljo vsega tega tudi uradna bolgarska teza o »pretapljanju« turanskih Bolgarov v Slované že v zgodnjem srednjem veku ne drži; to je le želja, zato

³⁷ А. Милетич, Старото българско население, стр. 14—15.

pa v imenu »velike« prihodnosti sedanjega bolgarskega naroda v Bolgariji z zvenečo parolo »ustvariti homogeno bolgarsko socialistično nacijo« uničujejo ostanke turanskih Bolgarov. Žrtve tega procesa »ustvarjanja homogene bolgarske socialistične nacije« danes niso le ti turanskobolgarski ostanki, o katerih govori Slavkov, temveč tudi nekaj stotisočev pravih Turkov Osmanov, dalje Romunov, Romov, Židov, Vlahov, Makedoncev v Bolgariji, zlasti pa v Pirinski Makedoniji. In iz te etnične mešanice in pravega bolgarskega naroda si prizadevajo v modernem 20. stoletju zvariti novo »socialistično homogeno nacijo«, v kateri razen Bolgarov ne bi bilo nobene druge narodnosti.

Položaj »malih« držav v mednarodnih ekonomskih odnosih

(nekateri vidiki)

V sedanjih zapletnih razmerah mednarodne menjave in razvoja svetovnega gospodarstva se v mednarodnih ekonomskih odnosih vse bolj očitno izražajo in stopajo v ospredje tudi posebni vidiki položaja »malih« držav.

Pojem »mala« država je zgodovinska kategorija, ki se je oblikovala hkrati z razvojem nacionalnih gospodarstev kot ekonomsko pa tudi politično opredeljenih celot; te so nastajale, se spreminjale in se prostorsko oblikovale vzporedno z razvojem proizvodjalnih sil v vsaki državi posebej in tudi v odvisnosti od razvoja svetovnega gospodarstva. Pojem države — torej tudi male države — se je razen tega spreminjal glede na subjektivne pristope k organizaciji družbeno-ekonomskih sistemov, glede na zgodovinsko zaporedje dogajanj v mednarodnih odnosih in glede na spremembe v mednarodnem razmerju sil. Čim bolj so se ta razmerja zaostrovala, tem bolj so prihajala v mednarodnih ekonomskih odnosih v ospredje razna vprašanja položaja in razvoja posameznih držav, posebej še glede na njihovo velikost. Gre za posebne vidike položaja malih držav v mednarodnih ekonomskih odnosih, ki se je oblikoval v preteklih stoletjih: najprej v razmerah samodejnega delovanja tržnih mehanizmov, kasneje pa v razmerah vse bolj intenzivnega intervencionizma, ki je na poseben način vplival tudi na položaj in na sistem povezav malih držav z mednarodnimi gospodarskimi gibanji. V tem razvoju so delovale različne smeri in tendence, ki so jih v mednarodnih ekonomskih odnosih rojevale različne sile in usmeritve in ki so pogosto izhajale iz različnih ali pa celo protislovnih ekonomskih, strateških in drugih pozicij.

Ti protislovni interesi so v mednarodnih ekonomskih odnosih dosegli svoj vrh takrat, ko so dobile dominanten položaj močne oligopolistične strukture, ki so sprožile tudi sedanjo krizo v mednarodnih ekonomskih odnosih. Vzporedno ko raste moč teh oligopolističnih struktur, pa narašča tudi moč druge strani tega protislovnega procesa, se pravi moč tistih držav in družbenih sil v svetu, ki jih je visoka stopnja koncentracije moči in kapitala teh oligopolističnih struktur prizadela. Gre za tiste države in narode sveta, katerih razvoj in vlogo so omenjene oligopolistične strukture pretežno podredile svojim razvojnim interesom; zdaleč največji delež v tej kategoriji imajo male države in narodi, ki so večina sveta. Njihov odpor proti pritisku oligopolističnih struktur v mednarodnih ekonomskih in političnih odnosih se tudi organizacijsko vse bolj oblikuje.

V mednarodnih ekonomskih odnosih — bodisi v okviru OZN ali zunaj nje — se vse bolj uveljavljajo razne mednarodne organizacije in agencije, ki jih ustanavljajo mednarodne skupnosti in države; te organizacije izražajo poleg lastnih interesov tudi širše interese svetovnega gospodarstva kot celote. Te mednarodne organizacije in agencije se bojujejo za tako organizacijo mednarodnega sodelovanja, da bi zagotovili relativni položaj in razvojne možnosti za vse države sveta. V novem času deluje v mednarodnih ekonomskih odnosih približno 300 takih organizacij. Te v neki meri že vplivajo na vsebino in oblike mednarodnih ekonomskih odnosov, zagotavljajo varstvo nekaterih interesov širše mednarodne skupnosti, hkrati pa pospešujejo decentralizacijo in demokratizacijo gospodarskih gibanj v mednarodnih razsežnostih — tudi v korist razvoja manjših držav. Moč in vplivnost teh organizacij se večata vzporedno z naraščajočim vplivom držav in področij sveta, ki se združujejo v omenjene organizacije; pri tem pa je treba povedati, da še vedno niso zadostna nasprotna utež oligopolističnim mednarodnim strukturam, ki se prav tako vse bolj organizirajo, uporabljajo vse prožnejše prijeme in pristope, da bi v mednarodnih ekonomskih odnosih ohranile pridobljene položaje.

Težavnost mednarodnih organizacij prve kategorije držav je v tem, da temelji njihov vpliv v mednarodnih odnosih predvsem na moralnopolitičnih vrednotah, na tem, da zajamejo največji del človeštva, medtem ko je vloga mednarodnih oligopolističnih struktur in največjih držav zasnovana na ekonomski in hkrati tudi na vojaški moči. Vendar je treba poudariti, da vpliv teh dveh usmeritev v mednarodnih ekonomskih odnosih ni sorazmeren obsegu njunega absolutnega gospodarskega potenciala; v korist prvih organizacij delujejo tudi objektivne razvojne potrebe in zakonitosti, ki terjajo demokratizacijo mednarodnih ekonomskih odnosov in teritorialno decentralizacijo razvoja glede na nove države in grupacije v svetu. Te razvojne potrebe in tendence so tudi dejavnik, ki omejuje vpliv oligopolističnih struktur na mednarodno gospodarstvo; tudi te strukture iščejo pota in sredstva za izhod iz obstoječe krize, vendar v razmerah, ki naj bi ohranile bistvo njihovih sedanjih položajev v mednarodnih ekonomskih odnosih in hkrati zavarovale njihove interese in položaj v svetovnem razmerju sil.

Kljub tem prizadevanjem pa se postopno oblikujejo (zaradi akcije posameznih držav in mednarodnih teles, ki skušajo vnesti v mednarodne ekonomske odnose in v razvoj mednarodnega gospodarstva nasploh nova merila obnašanja in najti izhod iz slepe ulice) obrisi novih pogojev za nastopanje na mednarodnem trgu in v mednarodnem sodelovanju nasploh, pogojev, ki bodo vplivali na značilnosti gospodarskega razvoja in na značilnosti ekonomskih odnosov vseh držav sveta, velikih in majhnih.

To pa seveda ne bo odpravilo nekaterih posebnosti v razvoju posamičnih držav, posebnosti, ki izvirajo iz velikosti teh držav. Prav nasprotno: lahko pričakujemo, da se bodo v novih razmerah za razvoj in nastopanje na mednarodnem trgu posebnosti razvoja držav še bolj uveljavile. V vse bolj raznolikih in razčlenjenih oblikah in vsebinah mednarodnih ekonomskih odnosov se bodo pojavljale in razraščale posebne politične, kulturne, sociološke, gospodarske in druge značilnosti razvoja posameznih držav, in te značilnosti bodo bogatejše kot kdajkoli poprej; bolj kot v preteklosti in tudi bolj kot v dosedanjem razvoju bodo te posebnosti vplivale na razvoj malih držav v svetu, med katere lahko, vsaj z nekaterih vidikov, štejemo tudi Jugoslavijo.

Ekonomska teorija je razvoju malih držav in značilnostim njihovega položaja v mednarodnih ekonomskih odnosih posvečala določeno pozornost v vseh fazah njihovega razvoja: od nastanka nacionalnih ekonomij in uveljavljanja norm obnašanja na mednarodnem trgu (kot smo že omenili — najprej na načelih »laissez-faire«, pozneje pa na načelih vse bolj intenzivnega intervencionizma in usmerjanja v mednarodnih ekonomskih odnosih).

V vseh fazah razvoja svetovnega gospodarstva in razvoja ekonomskih odnosov posameznih držav s tujino so se male države razvijale bolj ali manj uspešno, vendar pa vedno po nekih posebnih zakonitostih, ki jih je ekonomska teorija že zdavnaj ugotovila, čeprav jih ni posebej in sistematično proučevala.

Že klasična buržoazna ekonomska teorija je, vsaj z nekaterih zornih kotov, opozorila na posebnosti razvoja malih držav. Probleme različnih razvojnih možnosti glede na velikost je obravnaval že Adam Smith v delu »Welfare of Nations«; v njem je opozoril na omejene možnosti delitve dela na ozkem lokalnem tržišču in poudaril prednosti delitve dela ne le med regijami znotraj držav, marveč tudi in predvsem med regijami in državami v svetovnem merilu. Pri tem je obseg trga opredelil neposredno s številom prebivalstva dane regije ali države, spodbudo za mednarodno delitev dela pa je utemeljil na absolutnih razlikah v stroških proizvodnje med državami — in sicer na podlagi teorije delovne vrednosti in na načelih svobodne konkurence kot tržnega odnosa. Pri tem je Smith izhajal iz razmerja sil, ki se je začelo uveljavljati v drugi polovici 18. stoletja, ko so postali nacionalni okviri najbolj razvitih držav pretesni za narasle proizvodne sile in so začele države iskati izhod za reševanje svojih razvojnih problemov na mednarodnem trgu. Klasična ekonomska teorija je torej opozorila na nekatere posebnosti v razvoju držav glede na njihovo velikost — vendar pa zelo nedoločno in brez dovolj izdelanih kriterijev.

Tudi poznejša ekonomska teorija ni izoblikovala, vse do najnovejšega časa ne, natančnejših načel in strategije gospodarskega razvoja in razvoja ekonomskih odnosov malih držav s tujino, čeprav so se s to problematiko ukvarjali mnogi ekonomisti mednarodnega slovesa.

Vzrok za tako stanje je v tem, da je uradna ekonomska misel v preteklosti odsevala predvsem ekonomske, politične, vojnostrateške in druge razvojne interese največjih in najmočnejših držav v svetu, mnogo manj pa posebne razvojne interese malih držav, tudi tistih, ki so bile na najvišji stopnji razvitosti.

Posebnosti razvoja malih držav so ostale v preteklosti delno zanemarjene tudi zaradi tega, ker je pri proučevanju in usmerjanju ekonomskih gibanj prevladoval pristop, ki je temeljil na liberalističnih načelih — upošteval ni niti dimenzije niti drugih značilnosti držav, na katere so se raziskave nanašale. Pomanjkljivi rezultati proučevanj te problematike so izvirali tudi iz splošno sprejete metodologije, ki je bila zasnovana na statičnih elementih raziskave: izsledki so veljali le za določen trenutek, kasneje so jih morali takoj dopolnjevati oz. spreminjati. Pogosta pomankljivost raziskav je bila tudi v tem, da se je analiza ukvarjala s pojavnimi oblikami, zanemarjala pa je vsebino, ali pa so bili rezultati utemeljeni samo na enem razvojnem dejavniku, kvečjemu na majhnem številu teh dejavnikov, pri čemer je analiza puščala vnemar nekatere izredno pomembne razvojne dejavnike.

Zanimivo je tudi, da je ekonomska teorija v preteklosti posvetila mnogo več pozornosti ugotavljanju posebnih značilnosti razvoja malih držav kot pa

neposrednemu reševanju razvojnih problemov v njihovih gospodarstvih. Na tako usmeritev ekonomske teorije je vplival splošno sprejeti zakon buržoazne ekonomske teorije o globalnem ravnotežju, ki temelji na trgu kot glavnemu usmerjevalcu gibanj v proizvodnji, v katero naj bi se prenašale spodbude s trga; te spodbude naj bi se prenašale tudi na družbo, v kateri naj bi se usklajevala protislovja med ponudbo in povpraševanjem delovne sile tudi prek trga.

Hkrati z omenjenimi pristopi ekonomske teorije so se v preteklosti uveljavljale raziskave, ki so poudarjale tudi strukturne vidike razvoja malih držav, ki pa jih je uradno sprejeta doktrina preslišala ali pa je na razne načine časovno zavlačevala reševanje odprtih problemov na tem področju.

K ohranitvi omenjene doktrine tudi po 2. svetovni vojni je med drugim prispevala relativno dolgotrajna gospodarska konjunktura v svetovnem gospodarstvu. V isto smer so v tej razvojni fazi delovali neoliberalistični prijemi pri usklajevanju razvojnih gibanj v okviru držav, prijemi, ki so vključevali tudi nekatere posege v strukturo gospodarstva; toda osnova tega je bil še vedno omenjeni zakon o globalnem ravnotežju, ki je izhajal, kot smo že omenili, iz gibanj na trgu kot temeljnem usmerjevalcu razvoja proizvodne strukture.

V evoluciji raznih pristopov k reševanju razvojnih problemov lahko po 2. svetovni vojni opazimo fazo, ko je ekonomska teorija zagovarjala uveljavljanje raznih intervencionističnih ukrepov v okviru držav (med katerimi je dobil najbolj popolno obliko sistem avtomatičnih stabilizatorjev) s predpostavko, da bodo relativno uravnovešeni tokovi v okviru držav zagotavljali delovanje mednarodnega trga na liberalističnih načelih (v skladu s omenjenim zakonom o globalnem ravnotežju); v najnovejši fazi pa poskušajo posamezne najbolj razvite in največje države v svetu z intervencijskimi ukrepi na mednarodni ravni podrediti (po načelih neokolonializma) razvoj celotnega svetovnega gospodarstva svojim lastnim interesom.

Skraini primer takih prizadevanj so področja in veje gospodarstva, v katerih je mednarodnim korporacijam uspelo, da so dobile v svoje roke celoten proces reprodukcije. Gre za proizvodne in finančne korporacije, ki so ozemeljsko neopredeljene, institucionalno pa nadnacionalne, tako da vlade in uradno ustanovljene mednarodne organizacije (v katerih imajo države svoje predstavnike) nanje ne morejo neposredno vplivati. Ta prostorska neopredeljenost korporacij se v najnovejšem času kaže med drugim tudi v ustanavljanju lastnih skladišč strateških surovin na eksteritorialnih prostranstvih oceanov, v uveljavljanju svoje prisotnosti na najbolj pomembnih nahajališčih naravnih bogastev v svetu — mimo vseh zakonov rentabilnosti itn. Tem neosebni mednarodnim organizacijam je uspelo, da so prek svojih zakonitih podružnic v najrazličnejših državah v svetu monopolizirale mnoge energetske in surovinske vire, razvojno najbolj propulzivne veje, hkrati pa svojo prisotnost uveljavljale na proizvodno najbolj pomembnih točkah svetovnega gospodarstva — ne glede na izdatke za uresničenje omenjenih ciljev. Hkrati si te korporacije ustvarjajo zaloge strateških proizvodov (na primer avtomobilske industrije) v svojih podružnicah na juridično opredeljenih točkah posameznih držav. Ponekod si korporacije zvečujejo finančni potencial s tem, da prenašajo izdatke za reševanje socialnih in drugih problemov na nacionalne vlade.

Ekonomska teorija pod vplivom omenjenih sil seveda v svojih raziskavah ni odpirala bistvenih razvojnih problemov mnogih velikih, kaj šele malih držav.

Zaradi tega so bile raziskave fragmentarne, enostranske, predvsem pa izrazito neangažirane oziroma indikativne, ne pa operacionalne. Gre za pristope, ki so ustrezali interesom največjih in strateško najmočnejših držav, zlasti pa interesom intranacionalnih in internacionalnih korporacij v svetu.

Ker pa so se protislovja in nesorazmerja v razvoju posameznih držav, delov sveta in celotnega svetovnega gospodarstva naglo povečevala, je morala ekonomska teorija v zadnjem času le začeti s pospešenim in globljim raziskovanjem ter iskanjem izhoda iz danega stanja. V okviru prizadevanj se kažeta spet dve metodi oziroma naravnosti: cilj prve je v tem, da išče rešitve za razvojne probleme v svetovnem gospodarstvu v spremembah proizvodne strukture in institucionalnih elementov, v spremembah, ki naj bi odpravile pomanjkljivosti dosedanjega mednarodnega ekonomskega sistema. Druga usmeritev si zastavlja nalogo, kako v obstoječi sistem mednarodnih ekonomskih odnosov vnesti nekatere fragmentarne korektive, ki naj bi delovanje mehanizmov na mednarodnem trgu nekoliko prilagodili spremenjenim razmeram — v bistvu pa bi ohranili sedanjo vsebino mednarodnih ekonomskih odnosov neokrnjeno.

Seveda so morale v omenjenih prizadevanjih ekonomske teorije dobiti svoje mesto tudi posebne razvojne značilnosti malih držav, čeprav jih obravnavajo z različnih zornih kotov, v skladu s teoretičnimi koncepti, pristopi, konkretnimi cilji in praktičnimi rešitvami problemov, ki si jih posamezniki zastavljajo.

b) Kriteriji za opredelitev malih držav

V različnih obdobjih (odvisno od sprememb v teoretičnih konceptih, ki so praviloma odsevali posebne razvojne probleme tržnega gospodarstva v določenem trenutku) so se uveljavljali v ekonomski teoriji zelo različni kriteriji za opredeljevanje pojma male države. Razen tega so se avtorji odločali le za enega ali pa za manjše število kriterijev za ugotavljanje malih držav.

Večina ekonomistov, ki so neposredno po prvi svetovni vojni obravnavali problem specifičnega položaja in razvoja malih držav, je med kriteriji dajala prednost površini ozemlja države. Med ekonomisti, ki so v svojih raziskavah izhajali iz tega kriterija, so bili: A. Marshall, Mac Gregor in drugi. Razmišljanja teh ekonomistov so se (v grobem) nanašala na tele ugotovitve:

— da je upravičeno domnevati, da je majhen obseg države povezan s skromnimi zalogami naravnih bogastev in da so ta bogastva slabo diverzificirana;

— da so skromna naravna bogastva vzrok za majhno diverzifikacijo proizvodnje in izvoza malih držav;

— da v obseg države ne bi smeli vračunavati celotnega geografskega prostora posamezne države, marveč le gospodarsko koristni prostor (brez hribovitih predelov, puščav itn.); tako stališče je zagovarjal MacGregor v delu »Trade of Large and Small Countries« iz leta 1925.

To so bila statična, dokaj poenostavljena in zelo naivna stališča, ki so izražala tele nedoslednosti:

— da so ekonomski prostor držav izenačevala z geografskim prostorom ali pa v najboljšem primeru s prostorom, kjer so naravna bogastva, upoštevaje obdelovalne površine;

— da so v bistvu izhajali iz domneve, da so naravna bogastva dejansko enakomerno razporejena in sorazmerna obsegu geografskega prostora — in da so ta bogastva manjša, če je prostor manjši;

— da so zanemarila valorizacijo proizvodnega potenciala kot kriterija obsega posamezne države, predvsem pa število in vlogo človeškega dejavnika v proizvodnji, vlogo tako imenovanega geografskega okolja, katerega sestavni del je posamezna država itn. — kar je izredno pomembno za razvoj države, vsekakor pa bolj pomembno kot pa omenjeni kazalci velikosti države.

Očitno je, da so taki pristopi zasnovani na filozofskem pojmovanju vloge družbenega sistema, na načelih naravnega prava kot izhodišča razvoja, ki naj bi se odvijal brez vmešavanja v dejavnost ljudi od zunaj; to je bila hkrati filozofska predpostavka koncepcije »laissez faire«, ki pa so jo svetovna ekonomska kriza 1929—1933 in kasnejša razvojna gibanja povsem ovrgla. Lahko tudi trdimo, da so ti pristopi obravnavali razvojne možnosti posameznih manjših držav ločeno od odnosov z drugimi državami in od gibanj v mednarodnih ekonomskih odnosih nasploh — za razliko od omenjene krize pa vse do najnovejšega časa, ko so začeli iskati v usmerjanju mednarodnih ekonomskih odnosov spodbude za izhod iz protislovnih gibanj in kriznih stanj.

Res je, da se je že takoj po prvi svetovni vojni pojavil tako imenovani geometrijski pristop k ugotavljanju potencialnih možnosti za razvoj malih držav, ki je bil korak naprej v primerjavi s prvim pristopom. Uveljavljal ga je A. Marshall. Ta pristop je temeljil na valorizaciji relativnih prednosti v položaju malih držav na tržišču drugih držav. Po Marshallu izhajajo prednosti malih držav v primerjavi s položajem velikih držav iz tega, da je dolžina meja male države v odnosu do površine njenega ozemlja mnogo večja kot pa je to razmerje pri veliki državi. Iz te prednosti naj bi izviralo po Marshallu večji delež zunanjetrgovinske menjave na prebivalca male države, lažji pristop in plasman proizvodnje teh držav na tržiščih sosednjih držav in na svetovnem trgu nasploh. Čeprav bi lahko trdili, da je ta pristop mehanicističen, da ni moč trditi, da je razmerje med dolžino meja in površino ozemlja tista glavna značilnost, iz katere bi morali izhajati pri ugotavljanju posebnosti v razvoju malih držav v primerjavi z veliki, pa vendar drži, da ta značilnost opozarja na neposrednejšo prostorsko povezanost gospodarstva malih držav z gospodarstvom zunaj njihovih meja. To stališče je Marshall zagovarjal v delu, ki je bilo v Londonu objavljeno leta 1919 in je poudarjalo praktični pomen prevoznih stroškov v strukturi cene. Delo se je pojavilo v času, ko je začela postajati premajhna razvitost prevoznih sredstev omejevalni dejavnik za hitrejši izvoz blaga na vse bolj oddaljena svetovna tržišča in velika obremenitev za gospodarstva posameznih držav; to seveda ne velja toliko za sedanje razmere, ko običajno prevozni stroški ne presežejo 10 % vrednosti blaga.

Po svetovni krizi v obdobju 1929—1933 so se problemi razvoja posameznih držav — ne glede na njihovo velikost — in mednarodnih ekonomskih odnosov še bolj zaostрили. In ker niso našli ustreznih rešitev, so ostala ta vprašanja odprta vse do 2. svetovne vojne, ki je bila v bistvu posledica zaostrenih nasprotij v gospodarskih gibanjih, spremenjenega razmerja sil v mednarodnih odnosih, kolonialnih ambicij posameznih velesil itn.

Stagnacija v gospodarskih gibanjih tega obdobja je vplivala tudi na razvoj ekonomske misli, in narobe, kar pa seveda ne pomeni, da ni bilo tudi v tem obdobju prizadevanj posameznikov, da bi našli izhod iz nastalega položaja.

Med ekonomisti, ki so se uveljavili v tem obdobju in katerih koncepti so imeli velik vpliv na razvoj ekonomskih misli tudi neposredno po 2. svetovni vojni, je treba omeniti Johna Maynarda Keynesa. Ta se poskušal izdelati sistem ukrepov za dinamiziranje razvoja nacionalnih gospodarstev iz kriznih stanj in neugodnih gibanj v gospodarstvu. Med ekonomisti, ki so v tem obdobju obravnavali probleme razvoja ekonomskih odnosov posameznih držav s tujino, je treba omeniti predvsem Bertila Ohlina, ki je v delu »Interregional and International Trade« (objavljeno leta 1933) načel tudi probleme razvoja ekonomskih odnosov malih držav z mednarodnim gospodarstvom.

B. Ohlin je zagovarjal stališče, da izhajajo težave malih držav v mednarodnih ekonomskih odnosih iz njihove relativno ozke proizvodne specializacije, ta pa naj bi bila posledica premajhne diverzifikacije njihovih naravnih bogastev; to je v bistvu pomenilo, da je Ohlin v pojmovanju značilnosti razvoja malih držav ostal na stališčih prve skupine ekonomistov, ki smo jih že omenili.

V letu 1945 je nastalo delo ameriškega ekonomista A. O. Hirshmana z naslovom: »National Power and the Structure of Foreign Trade«. V tem delu je Hirshman zagovarjal stališče, da sta izvoz in uvoz malih držav geografsko bolj skoncentrirana, strukturno pa bolj enostranska kot sta uvoz in izvoz velikih držav; to je po njegovem potencialna možnost, da velike države lahko izkoriščajo male države. A. O. Hirshman je predpostavljал tudi možnost, da ima mala država geografsko disperzen izvoz, če se specializira za proizvodnjo majhnega števila proizvodov, ali pa če se odloči za proizvodnjo enega samega proizvoda, s katerim nastopa na najbolj različnih tržiščih in s tem obvladuje celotno svetovno ponudbo določenega proizvoda. Dovoljeval je tudi možnost, da ima lahko neka mala država strukturno diverzificiran izvoz, če se usmeri na diverzificirano proizvodnjo za potrebe neke države — kupca; taka usmeritev pa skriva v sebi razne nevarnosti in je za malo državo veliko tveganje.

Tudi v petdesetih letih je obravnavala ekonomska teorija posebne vidike razvoja malih držav predvsem s stališča možnosti za njihovo udeležbo v mednarodnih ekonomskih odnosih, vendar z vzvodi, ki jih je iskala v značilnostih ekonomskega potenciala malih držav v svetu, predvsem tistih na najvišji stopnji razvitosti. Ekonomisti, ki so se v petdesetih letih odlikovali z raziskavami tovrstne problematike, so bili: H. S. in W. S. Woytinsky, A. Ostlind, G. A. Duncan, F. Graham in W. A. Salant.

Konec petdesetih let so se posebni vidiki razvoja malih držav (kot dejavnik pa tudi kot izhodišče za pospešen razvoj mednarodnih ekonomskih odnosov oziroma kot opora za usklajevanje gibanj na mednarodnem trgu — na katerem so dotlej uveljavljale svoje interese predvsem največje in najbolj razvite države v svetu, med katerimi pa so se razmerja v mednarodni menjavi vse bolj krhala —) že toliko uveljavili v ekonomski teoriji, da jim je mednarodno ekonomsko združenje leta 1957 posvetilo celo posebno mednarodno posvetovanje. To je bilo v letu, ko so ustanovili Evropsko gospodarsko skupnost, zato so teme na dnevnem redu posvetovanja v dokajšnji meri odsevale posebne vidike položaja in perspektive razvoja omenjenih držav v integracijskih procesih. Ker so se posvetovanja udeležili predstavniki velikih in malih držav, vključno z državami, ki so bile nosilke integracijskih procesov, je povsem razumljivo, da je posvetovanje odsevalo tudi protislovne interese omenjenih dveh skupin držav; to pa pomena posvetovanja ni zmanjšalo.

Na posvetovanju so izdelali zelo širok program raziskav, ki pa je bil prej seznam nerešnih problemov s tega področja kot pa okvirni program dela posvetovanja. Posvetovanje si je zastavilo tele vprašanja, ki jih zaradi zanimivosti navajamo:

- povzeti in opozoriti na rezultate dotedanjih raziskav te problematike;
- ugotoviti, v kolikšni meri sta rentabilnost in stabilna proizvodnja odvisni od velikosti države — s predpostavko, da obstaja v okviru države popolna mobilnost dejavnikov proizvodnje — in raziskati, v kolikšni meri je ta stabilnost odvisna od prihrankov obsega (economies of scale);

- v kolikšni meri je obseg proizvodnje odvisen od obsega trga in koliko se spreminja z obsegom trga;

- ali obstaja neki ugotovljeni obseg nacionalnega trga, izražen s številom prebivalstva, ki zagotavlja največje prihranke iz obsega; konkretna raziskava naj bi odgovorila na vprašanje, v kolikšni meri je učinkovitost gospodarstva ZDA odvisna od obsega trga in od katerih dejavnikov je odvisna visoka raven produktivnosti in dohodka na prebivalca v državah z majhnim številom prebivalstva — kot so na primer Švica, Švedska, Kanada in Avstralija;

- v kolikšni meri sta razvitost in večji nacionalni trg dejavnika, ki utrujeta položaj domačega gospodarstva na izvoznih trgih — oziroma: ali je manjši nacionalni trg omejevalni dejavnik za večjo učinkovitost in diverzifikacijo domačega gospodarstva; v kolikšni meri so posebne porabniške nagnjenosti prebivalstva posameznih držav omejevalni dejavnik za liberalizacijo mednarodnih ekonomskih odnosov;

- ali je učinkovitost višja v večjih proizvodnih enotah; kateri dejavniki omejujejo povečevanje obsega gospodarskih enot in — ali obstajajo neke meje, nad katerimi je gospodarstvo indiferentno do prihrankov obsega;

- v kolikšni meri so značilnosti in stopnja konkurenčnosti gospodarskih enot na trgu odvisne od raznovrstnosti njihove proizvodnje, od obsega trga in tudi od dinamike gospodarske rasti — in v kolikšni meri obseg trga vpliva na obnašanje in planske cilje individualnih proizvodnih enot;

- katere meje je treba ob upoštevanju carinskih in drugih unij oziroma pri liberalizaciji mednarodnega gibanja blaga upoštevati, s predpostavko, da pri tem ne bo prizadeta politična suverenost držav; oziroma, v kolikšni meri nacionalne meje ovirajo gibanje blaga in dejavnikov proizvodnje; v kolikšni meri carinske unije med državami, povezanost med metropolami in odvisnimi ozemlji, regionalne integracijske grupacije itn. povečujejo možnosti za realizacijo blaga, in upoštevaje komparativne prednosti, tako prispevajo k specializaciji proizvodnje v posamičnih državah;

- ali so gospodarska gibanja v velikih državah bolj stabilna kot gibanja v malih državah — zaradi manjše odvisnosti velikih držav od mednarodnega trga, zaradi večjega manevrskega prostora v prilagajanju strukture proizvodnje in tehnologije potrebam domačega trga — oziroma ali velikost države vpliva na njeno konkurenčno sposobnost na mednarodnem trgu;

- ali so rezultati raziskovalnega dela in razvojnih prizadevanj nasploh odvisni od velikosti države in v kolikšni meri so odvisni;

- ali izvirajo nekatere prednosti velikih držav iz tega, da imajo manjšo obremenitev na prebivalca za vzdrževanje državnega aparata in vojske;

- ali temeljijo prednosti manjših držav na večji prilagodljivosti njihovega gospodarstva nihanjem na mednarodnem trgu itn.

Gre za številna vprašanja (ki so v nekaterih primerih tudi protislovna) in za vidike razvoja države glede na njihovo velikost, ki jih je posvetovanje postavilo na dnevni red, ni pa zanje našlo ustreznih dogovorov. Na mnoga od omenjenih vprašanj bo ekonomski teoriji uspelo najti prave odgovore šele v prihodnosti.

Iz razprav na posvetovanje, ki je bil v Lizboni leta 1957, so se izkristalizirala predvsem nekatera stališča glede značilnosti položaja malih držav v odnosu do drugih držav v mednarodnih ekonomskih odnosih; to je bilo izredno pomembno za proces integracijskega povezovanja med državami, ki je bilo tudi neposredni povod za samo posvetovanje. Na posvetovanju so se strinjali glede teh značilnosti ekonomskih odnosov malih držav z mednarodnim gospodarstvom:

— da je za male države značilen relativno velik delež zunanjetrgovinske menjave v njihovem družbenem proizvodu;

— visoka stopnja geografske koncentracije izvoza;

— enostranska in neizdiferencirana struktura izvoza.

Pomenu omenjenih treh značilnosti ekonomskih odnosov malih držav s tujino so na posvetovanju v Lizboni dala še večjo težo stališča nekaterih uglednih ekonomistov mednarodnega slovesa; ti so na podlagi ugotovitev izoblikovali teze glede perspektiv razvoja malih držav v prihodnosti.

Zanimivo je, da sta znana francoska ekonomista G. Leduc in J. Weiler ter znani pobudnik za uvajanje statističnih metod v ekonomske analize, avtor številnih študij o razvojnih trendih v svetovnem gospodarstvu, profesor na harvardski univerzi S. Kuznets, postavili na posvetovanju tezo, da lahko visoka stopnja odvisnosti male države od mednarodnega trga, merjena z deležem zunanjetrgovinske menjave v družbenem proizvodu, in visoka stopnja strukturne in geografske izvozne koncentracije malih držav v daljšem obdobju neugodno vplivata na razvojno dinamiko v teh deželah, vsekakor pa povzročata neenakomerno razvojno dinamiko.

Pri tem je treba opozoriti, da so ta stališča temeljila na statističnih podatkih za obdobje od 1945 do 1955 leta; zato so načeli vprašanje, ali te značilnosti v razvoju ekonomskih odnosov malih držav z mednarodnim trgom veljajo tudi v novih razmerah, ki so nastopile v fazi uveljavljanja integracijskih procesov, od druge polovice petdesetih let dalje; zato so proučevanje te problematike nadaljevali tudi v šestdesetih letih in še pozneje (tako iz omenjenih in še iz drugih zornih kotov).

Že na začetku šestdesetih let je S. Kuznets objavil rezultate novih raziskav, ki zadevajo plačilnobilančno odvisnost malih držav od mednarodnega trga kapitala. Na podlagi podatkov za obdobje 1957—1961 in glede na stanje plačilnih bilanc najbolj razvitih malih držav v svetu je S. Kuznets zagovarjal tezo o visoki navezanosti tekočega bilančnega stanja malih držav na priliv mednarodnega kapitala (predvsem komercialnih kreditov). Gre za dopolnilno kreditiranje relativno velikega uvoza malih držav, ki naj bi obremenjevalo države-izvoznice v male države; to je po mnenju S. Kuznetsa posledica relativno omejene proizvodne diverzificiranosti malih držav in dejavnikov dezintegracije mednarodnih ekonomskih odnosov kot svetovnega procesa.

S približno enakih pozicij (namreč s stališča možnosti pospeševanja mednarodnih ekonomskih odnosov in s stališča prizadevanj za ohranitev danega sistema in razmerja sil v mednarodnih ekonomskih odnosih) so obravnavali

v svojih raziskavah v šestdesetih letih posebne vidike ekonomskih odnosov malih držav s tujino tudi drugi ekonomisti; med njimi naj omenimo W. Salanta in F. Machlupa, predvsem pa Ch. P. Kindlebergerja, ki so, čeprav z drugačnih zornih kotov, v bistvu potrjevali omenjeno Kuznetsovo stališče. Zagovarjali so tezo, da je v razmerah rastočega povpraševanja v okviru držav tendenca k povečevanju uvoza vedno večja na strani malih kot pa na strani velikih držav; da povečevanje uvoza malih držav zaradi skromnega deleža in torej tudi skromnega vpliva na gibanje izvoza iz velikih držav ne more odločneje vplivati na povečevanje dohodka in povpraševanja v državah izvoznicah; da so zaradi tega prizadeti dohodki od izvoza malih držav na tržišča velikih držav. Male države naj bi bile zaradi tega prisiljene uvajati ukrepe za zaščito svoje plačilne bilance, oziroma ukrepe, katerih posledica je tudi omejevanje mednarodnih tokov kapitala in blaga.

Hkrati s temi stališči so prišla na omenjenem posvetovanju v Lizboni (in tudi pozneje) na dan tudi drugačna stališča in mnenja, ki so opozarjala na pozitivne vidike v razvoju malih držav v svetu, ki pa se zaradi zgoraj omenjenih stališč niso mogla bolj uveljaviti. Med pozitivnimi elementi v razvoju malih držav so omenjali:

- večjo elastičnost in prilagodljivost ekonomskega razvoja malih držav gibanjem v mednarodnem gospodarstvu — v primerjavi z možnostmi prilagajanja velikih držav;

- večjo in časovno hitrejšo prilagodljivost gospodarstva malih držav spremembam v strukturi svetovnega gospodarstva, večjo sposobnost za uvažanje novih dosežkov in tehnologije;

- večjo operativno sposobnost državne uprave v malih državah, ki naj bi izhajala iz večje kulturne homogenosti prebivalstva, iz pomembnejšega deleža javnega sektorja, na katerega se javna uprava opira itn.;

- visoko stopnjo privlačnosti malih držav za priliv mednarodnega kapitala, ki je v malih državah visoko zastopan v družbenem proizvodni in v tekoči plačilni bilanci; relativno visoko udeležbo nekaterih malih držav v mednarodnem izvozu kapitala itn.

Kljub prizadevanjem te skupine ekonomistov, da bi v ekonomski teoriji uveljavili tudi pozitivne vidike v razvoju malih držav, so dobila v razpravah mnogo več prostora stališča prve skupine ekonomistov. K temu je prispeval tudi pritisk iz največjih in najbolj razvitih držav, ki so videle v prizadevanjih malih držav, da bi zavarovale lastne razvojne interese, razvojne posebnosti in tudi politično suverenost, oviro za nemoten potek mednarodnega gibanja blaga in kapitala po že ustaljenih načelih; poseganje v razmere, v katerih imajo največje in najmočnejše države v svetu v mednarodnih ekonomskih odnosih dominanten položaj, ki vključuje tudi podrejanje proizvodne strukture malih držav razvojnim potrebam velikih držav.

Stališča prve skupine ekonomistov so z veliko pozornostjo sprejeli (razen na omenjenem posvetovanju v Lizboni) tudi v raznih mednarodnih telesih OZN, v regionalnih grupacijah in na drugih ravneh; na podlagi raziskav so poskušali ugotoviti, v kolikšni meri temeljijo njihovi koncepti na objektivnih razvojnih zakonitostih, v kolikšni meri pa gre za pragmatična prizadevanja in pritiske v korist velikih držav.

Pomanjkljivo argumentiranost omenjenih tez o značilnostih ekonomskih odnosov malih držav s tujino je v zadnjem času poskušal dokazati ameriški

ekonomist P. Lloyd v delu »International Trade Problems of Small Nations«. Na podlagi podatkov za 60 držav v svetu, ki se nanašajo na stanje v letih 1963 in 1964, je P. Lloyd izdelal regresijsko analizo, v katero je vključil 6 neodvisnih spremenljivk: število prebivalstva, skupni družbeni proizvod in površino ozemlja kot merila velikosti države, stopnjo akumulacije v odstotku družbenega proizvoda (za katero mnogi ekonomisti trdijo, da je pomemben dejavnik relativno visoke stopnje uvozne naravnosti malih držav), družbeni proizvod na prebivalca in stopnjo industrializacije. Glavno pozornost v tem izračunu P. Lloyd posvetil deležu zunanjetrgovinske menjave v družbenem proizvodu in stopnji strukturne koncentracije izvoza malih držav — oziroma dvema značilnostima, za kateri sta A. O. Hirshman in M. Michaely trdila, da izvirata iz nizke stopnje industrializacije malih držav in (v nasprotju s stališčem A. Marshalla) iz njihove velike oddaljenosti od glavnih trgov v svetu. Rezultati analize kažejo, da ni moč trditi, da imajo ekonomski odnosi s tujino pri vseh malih državah izrazite skupne značilnosti; to pa ne zato, ker bi skupnih značilnosti ekonomskih odnosov malih držav s tujino ne bilo, ampak zato, ker so te značilnosti preoblikovane v različne težnje — in sicer zaradi vpliva drugih najrazličnejših dejavnikov, ki se v tem izračunu in tudi v praksi medsebojno izključujejo. Zaradi povedanega so skupne značilnosti ekonomskih odnosov malih držav s tujino v izračunu prej prikriti kot pa poudarjene.

Zaradi tega je P. Lloyd predlagal, naj bi temeljili izračuni za ugotavljanje posebnosti razvoja ekonomskih odnosov malih držav s tujino na takih skupinah držav, za katere domnevamo, da imajo več skupnih razvojnih značilnosti. Lloyd je pri tem opozoril, da v teh izračunih ne bi smeli preveč poudarjati pomena skupnega družbenega proizvoda kot merila za obseg države; ta kazalec namreč zanemarljivo raven družbenega proizvoda na prebivalca, ki je v večini držav (razen v izjemnih primerih, ko gre na primer za države izvoznice nafte) merilo stopnje razvitosti. Kljub temu pa tega kazalca tudi ne bi kazalo zanemarjati, kajti Lloydovi izračuni so na primer pokazali, da imajo države s skupnim družbenim proizvodom pod 10 milijard dolarjev bolj enostransko strukturo izvoza kot pa države, katerih skupni družbeni proizvod presega 10 milijard dolarjev.

Lloyd je v svojem delu opozoril, da ni prav, če v proučevanju ekonomskih odnosov malih držav s tujino grupiramo te države na razvite države in na države v razvoju — se pravi po kriterijih, s katerimi se pogosto srečujemo. Po njegovem mnenju so dejavniki, ki pomembno opredeljujejo značilnosti ekonomskih odnosov malih držav s tujino, tudi tile: položaj države v določenem področju sveta in razvojne značilnosti tega področja; oddaljenost od zunanjih tržišč; tradicionalna ekonomska povezanost s posameznimi področji sveta; odnosi menjave (terms of trade), ki jih posamezna država dosega v zunanjetrgovinski menjavi, in drugi zunanji vplivi.

Razen tega je Lloyd v svoji raziskavi ugotovil, da mnoge male države, ki imajo visok delež zunanjetrgovinske menjave pogosto sploh ne kažejo enostranske strukture izvoza — in obratno; iz tega Lloyd sklepa, da niso v celoti utemeljene trditve glede značilnosti ekonomskih odnosov malih držav s tujino, trditve, ki so jih v preteklosti zagovarjali mnogi ekonomisti. To je poskušal dokazati tudi s posebno analizo skupine držav, izbranih po načelih, ki jih sam zagovarja. V analizo je zajel 15 najbolj razvitih malih držav v svetu (od tega 9 evropskih) po stanju iz leta 1964; s številom prebivalstva od 2,5 do 17,5 mi-

lijonov (s tem je Lloyd praktično sprejel stališče S. Kuznetsa in A. E. G. Robinsona, ki sta ga zagovarjala na posvetovanju v Lizboni, da je število prebivalcev od 10 do 15 milijonov kriterij za uvrščanje med male države); s skupnim družbenim proizvodom od 2,5 do 20,1 milijarde dolarjev; z več kot 700 dolarji dohodka na prebivalca; s povprečno nad 50 odstotnim deležem zunanjetrgovinske menjave v družbenem proizvodu (v primeru posameznih držav pa z deležem od 34 % do 100 %). Na podlagi analize je prišel do tehle sklepov:

— da obstaja samo pri dveh obravnavanih državah (Venezuela in Nova Zelandija) enostranska struktura izvoza do ravni 70 % oziroma 44 %, da pa se pri vseh drugih državah giblje ta koeficient pod 40 %.

— da je samo pri Irski in Novi Zelandiji ugotovil navezanost uvoza na eno samo tržišče do ravni 72 % oziroma do 50 %, v vseh drugih primerih pa je pod 34 %.

Te in še druge ugotovitve posameznih ekonomistov glede vloge malih držav v mednarodnih ekonomskih odnosih še zdaleč niso dale zadovoljivih odgovorov na vsa odprta vprašanja iz te problematike. Dosedanje raziskave so ta vprašanja bolj razkrila, niso pa še našle zanje ustreznih rešitev. Tovrstne probleme potencirajo vse bolj zapletena razmerja v odnosih na mednarodnem trgu, prizadevanja malih držav, da bi si zagotovile ustrezni razvojni prostor v mednarodnih ekonomskih odnosih, predvsem pa objektivne razvojne potrebe in zakonitosti, ki terjajo decentralizacijo ekonomskih gibanj na širša območja sveta — tudi s teritorialnega vidika.

Za proučevanje problematike s tega širšega zornega kota pa ne zadoščajo samo analize značilnosti ekonomskih odnosov malih držav s tujino, pač pa je treba v analizo vključiti značilnosti ekonomske strukture malih držav s stališča posebnih razmer, v katerih se ta gospodarstva vključujejo v splošne razvojne procese svetovnega gospodarstva — kot tudi perspektive razvoja teh držav.

Te probleme so ekonomisti v preteklosti že načeli oziroma so nanje opozorili, vendar z drugačnih zornih kotov in z drugačnimi nameni; razen tega so imela ta prizadevanja le skromen vpliv na vladajoče pristope v ekonomski misli; razloge za to smo že omenili. Ker gre za zapleteno in širšo problematiko bomo ta problem obravnavali v posebnem prispevku.

Ljubljana, 6. 8. 1976

JOŽE ŠTER

Teoretična etika in moralni pouk

K vsebini tega sestavka me je spodbudil sam naslov simpozija »O moralnom i društvenom obrazovanju«. Naslov teme — zavestno ali ne — implicira predpostavko, da je možna le moralna vzgoja, ne pa tudi moralno *izobraževanje*.¹

Vsem je dobro znano, da so bile pri nas v preteklosti močne težnje za popolno »znanstvenost« šole. Dejansko so se pod tem plaščem skrivali koncepti »nevtralne« šole. Posledica tega je bila izrazito pozitivistična usmerjenost posameznih predmetov, reduciranje pouka na golo faktografijo in deskripcijo. To še danes prevladuje pri marsikaterem predmetu. Brž ko smo s to koncepcijo začeli obračunavati — med drugim je šolo skušala reducirati na izobraževanje — se je pojavila nevarnost druge skrajnosti, prepotenciranje vzgoje. V zgodovini se je že pogosto dogajalo, da se je kritika ene enostranosti končala v nasprotni enostranosti. Mislim, da eno teh teženj izraža tudi tema tega simpozija.

No, v pogledu morale in moralnega pouka te težnje po *redukciji moralnega pouka na moralno vzgojo* niso nove, saj zlasti nekateri »praktiki« že dolgo zagovarjajo takšno koncepcijo.

1. Kako »praktiki« negirajo moralno izobraževanje

Ko »praktiki« »dokazujejo« (bolj zatrjujejo), da se morale ni mogoče učiti in naučiti, temveč je možna samo moralna vzgoja, se največkrat ne zavedajo, da tako pojmovanje moralnega pouka pomeni reducirati moralno izobraževanje in vzgojo na *golo moralizatorstvo*. Poglejmo najprej nekaj »argumentov« »praktikov«.

Leta 1952 je dr. Jože Potrč pisal: »Ob uvajanju etike v naše šole so se znašli v skupni »opoziciji« klerikalno navdahnjeni učitelji in nekateri partijski birokratje. Ob zgodovinski nujnosti, ki narekuje socialistični šoli sistematično etično vzgojo in pouk, so tisti, ki tega zaradi neznanja ne morejo razumeti ali to nočejo, oziroma tisti, ki želijo verskomoralni pouk obdržati kot monopol Cerkve, začeli zahtevati, naj ostane pri starem. Poseben laični, celo socialistični pouk etike se jim zdi docela nepotreben, priznavajo le dolžnosti vsakega učitelja, da ob svojem predmetu vpliva tudi etično. Kakor da kdo to zanika! Pri

¹ Ta članek je nekoliko prirejen prispevek s simpozija »O moralnem in družbenem izobraževanju«, ki ga je junija 1976 organiziral v Beogradu Inštitut za pedagoška istraživanja.

tem se zapletajo v kontradikcijo: posebnega sistematičnega etičnega pouka naj bi učitelji ne bili sposobni, vsak posamezni učitelj pa naj bi to zmožel brez sistematične priprave! Kakor da ni toliko stoletij poseben učitelj — veroučitelj — poučeval etiko in svetovni nazor, po katerem so se morali učitelji vseh ostalih predmetov še kako ravnati! Od protiargumentov naj navedem še enega, ker je — čeprav siromašen — razmeroma še najmanj banalen: pouk etike lahko postane dolgočasen — pouk vsakega predmeta utegne postati dolgočasen — in ubijajoč, če učitelj ni pedagog in metodik, ki ima rad svoj predmet in otroke. Etika seveda postane v šoli še zlasti dolgočasna, če se spremeni v formalno ali celo v lažno moraliziranje.²

Popolnoma iste »argumente« so uporabljali »praktiki« v letih 1969 in 1970, ko se je revidiral predmetnik osnovne šole, in *popolnoma iste »argumente«* 1973. leta, ko se je začela uvajati etika in kasneje tudi posebna usmeritev za etični pouk na kadrovske šole.³

Ob tem je bilo še zlasti pogosto poudarjeno, da je učitelj družbenopolitični delavec in mora zato vsakdo biti sposoben moralno vzgajati ter v praksi pri svojem predmetu to tudi delati; vsak *samostojen* (poseben) moralni pouk pa bi nujno pomenil »rdeči katekizem«. Treba je reči, da to stališče izraža popolno neznanje o etiki (saj moralo razume le kot heteronomno, le kot krščansko moralo) na eni strani, na drugi strani pa je to pojmovanje v popolnem nasprotju s konceptom šole, kjer je vsak učitelj dolžan tudi skrbeti za pravilno telesno vzgojo, za pravilno rabo jezika itn., pa vendar to še zdaleč ne pomeni, da ni potreben poseben (samostojen) predmet telesne vzgoje, materinega jezika itn.

Implicitno stojijo na stališču »rdečega katekizma« tudi mnogi dobronamerni učitelji, čeprav se tega ne zavedajo. Sem spadajo tisti, ki venomer govorijo: otroku moramo privzgojiti čut za solidarnost, čut za pravičnost, čut za dolžnost itn. (kot da bi imeli za moralo neko posebno, deseto čutilo, ki ga je treba le razvijati, učiti pa se za to ni potrebno). Implicitno so na tej heteronomno moralni poziciji tudi učitelji, ki učence »vzgajajo« s tezami: to in to zahteva od vas naša družba, to in to so zahteve sodobnega človeka itn.⁴

Ni naključje, da so bili ti nastopi »praktikov« najbolj množični in ostrigli prav o obdobju liberalizma. Tako se je takrat tudi zgodilo, da so se temelji socialistične morale komaj obdržali v predmetniku osnovne šole in še to le za ceno koncesije »praktikom«, da se ta predmet spremeni v »družbenomoralno vzgojo«.

Čeprav so ti »argumenti« proti etiki in moralnemu pouku isti skozi vseh trideset let, to še ne pomeni, da so *enaki*, da imajo danes enako težo in pomen kot pred dvajsetimi ali tridesetimi leti. Medtem so namreč na *teoretičnem* področju — zlasti v filozofiji — nastale teorije, ki se ne le ujemajo s temi hotenji »praktikov« in jim dajejo ustrezne *teoretične argumente*, temveč imajo tudi mnogo daljnosežnejše konsekvence. Gre namreč za koncepte marksistične teoretične etike, ki *negirajo samo možnost kakršnekoli marksistične etike in s tem seveda tudi kakršnegakoli moralnega pouka in izobraževanja sploh*.

² Jože Potrč, *O socialistični etiki in morali*, Maribor 1972, str. 101.

³ Več o tem glej: Jože Šter, *Moralizatorstvo — da, morala — ne!*, »Komunist, 30/6—1973, str. 3 in 4.

⁴ Glej npr.: *Izbrana poglavja za družbenomoralno vzgojo*, Zavod za šolstvo SR Slovenije, 1973.

2. Kako teoretiki negirajo moralni pouk

Poglejmo nekaj eksplicitnih negacij marksistične etike in socialistične morale:

»Pač pa je vprašanje, prav odločilno vprašanje, ali je sploh možno in kako je možno to dvojnost ali dualističnost (med je ‚Sein‘ in treba je ‚Sollen‘) preseči. Kajti ob predpostavki dualizma je vsaka človeška dejavnost nemogoča. Če pa smo videli, da je ta dualizem pogoj možnosti samega konstituiranja etičnega, potem je očitno, da je to zelo težko ali celo nemogoče doseči, če se ostane znotraj etičnih okvirov. Etično namreč pušča dano v tem, kar ono je, dejansko ga niti ne negira niti ga ne spreminja, temveč ga samo idealno, to je moralno, samo v zavesti transcendirata in s tem ostaja pri dualizmu kot svoji dejanski predpostavki.«⁵

»Ker pa je dejanska zgodovinska dejavnost, izvirno in resnično človeško prizadevanje — v Marxovem smislu — usmerjeno k spreminjanju obstoječega sveta, se pravi k njegovemu dejavnemu osmišljanju in humaniziranju, ki je tu, zdaj in vsak trenutek pripravljeno delovati, tega *ne more nadomestiti nikakršna etika* kot gola refleksija o svojem moralnem (=sedanjem, odtujenem) obstoju, je to že poskus marksističnih teoretikov (ki v tem primeru zares obstajajo le *teoretiki* v meščanski družbi o meščanskem svetu!), da revolucionarno jedro Marxove misli (. . .) spremene v *izdelan etični sistem* obstoječih vrednot, je to tista temeljna napaka, ki ni dopuščala prodiranja do bistvene predpostavke Marxovega filozofiranja.«⁶

»Bistvo moralne pozicije (kot je bilo prikazano) se namreč nič ne spremeni, če dobi drugačno obliko ali če je izpolnjena z drugačno vsebino (s t. i. novimi vrednotami, normami, kategorijami itd.) . . .«⁷ Nič se ne spremeni, če morali dodamo atribut socialističnega, ker to pomeni »ne spoznati in ne dojeti samo bistvo moralnosti, ki se končuje v čisti kontemplativnosti in nemoči, torej v abstraktnem krogu svojih lastnih protislovij.«⁸

Da ne nadaljujem s podobnimi citati, sklep iz vsega je zelo jasen:

Etika v marksizmu ni možna.⁹ Ali: Marksizem nima normativne etike; vsaka normativna etika je moralizem.¹⁰

Mislim, da tu ni zanimivo spuščati se globlje v kritiko teh pojmovanj — temveč bom raje kasneje razvil pozitivni koncept — vendarle pa je treba ob tem, vsaj mimogrede, spomniti na dve stvari.

Prvič, ta koncepcija morale je očitno popolnoma zgrajena (ali celo prevzeta) na Kantovem pojmovanju. V okviru Kantovega dualizma (svet je popolnoma determiniran, svoboda je možna le v sferi razuma itn.) seveda ni možna morala, ni možno moralno *delovanje*, temveč le moralizem, le kontemplativnost.

Drugič, ti negatorji marksistične etike morajo pri dokazovanju, da je to bistvo *vsake* etike — in ne le Kantove — uporabljati neki sofizem: to etično »treba da« z realizacijo negira samo sebe, torej negira samo moralo, pravijo.

⁵ M. Kangrga, *Etika i sloboda*, Zagreb 1966, str. 70.

⁶ M. Kangrga, *Etički problemi u djelu Karla Marxa*, Zagreb 1963, str. 8—9.

⁷ M. Kangrga, *Etika i sloboda*, str. 124.

⁸ Prav tam.

⁹ M. Kangrga, *Etički problemi . . .*, str. 250.

¹⁰ M. Životić, *Covjek i vrednosti*, Beograd 1969, str. 70.

Toda ali gre v morali res za neki *abstraktni, nedoločeni* »treba da«? V morali gre vedno za *konkretne* vrednote in norme ter njihovo konkretno realizacijo. Ko neko konkretno vrednoto ali normo realiziramo v eni situaciji, je nismo že odpravili, temveč moramo to enako vrednoto ali normo uresničevati tudi v naslednji prihodnji konkretnosti. Neko konkretno vrednoto uresničujemo vedno le v določeni konkretnosti, ne pa naenkrat v *vsem* svetu in za *vedno*. Pa tudi če bi bilo to možno, bi ta nova konkretnost zahtevala spet *novi* »treba da«. Ne samo moralno delovanje, temveč *katerokoli res človeško delovanje* je konstituirano na tem nenehnem prevladovanju konkretnega nasprotja med »je« in »treba« ter s tem hkrati nastajanju novega konkretnega nasprotja med »je« in »treba«.

Konstrukcija tega nerazrešljivega protislovja med »je« in »treba« v etiki je torej zgrajena na sofističnem *zamenjavanju konkretnega in občega*.

To, kar je za naš problem pri tem zanimivo, je seveda konsekvence te negacije etike. Če *marksistična etika ni možna, potem seveda ni možno tudi nikakršno moralno izobraževanje, še več, tudi ne vzgoja*.

V naši konkretni jugoslovanski stvarnosti (torej tudi v naši šoli) seveda lahko obstaja morala in moralni pouk, toda to tedaj pomeni ohranjanje (in celo formiranje) *samoodtujitve*. Ta odtujitev v tem konkretnem primeru pomeni, da otroku (in tudi vsakemu človeku) vladajo neke *tuje, neznane, neobvladljive* vrednote ali norme kot neka *mistična* sila, ki ga *podreja*. Kajti: »Niti en teh vrhovnih ali najsplošnejših etičnih principov, ki tvorijo, kot smo videli, bistvo neke posebne etične znanosti, ni sam po svojem bistvu teoretičnega značaja (...), niti enega navedenih principov se ne dá, prvič, vsebinsko opredeliti in, drugič, dokazati, to pa je prav temeljna zahteva in predpostavka vsake teorije...«¹¹

Torej etike kot ateoretične že načeloma ni mogoče proučevati in učiti. Lahko obstaja kvečjemu le moralna *vzgoja*, pa še ta je ostajanje in ohranjanje odtujene družbe.

Pod večjim ali manjšim vplivom teh filozofskih koncepcij so tudi nekateri pedagogi in psihologi.¹²

3. Nekateri strukturni elementi moralnega delovanja

Vsaka dejanskost ima v sebi številne možnosti; kadar gre za človekovo dejanskost, takrat je prav od človeka odvisno, katera od teh realnih možnosti bo postala dejanskost. To vsak človek ve iz lastnih izkušenj. Marx je to spoznanje formuliral v znanem stavku: *zgodovina je alternativa*. Človek torej lahko *izbira* med raznimi alternativnimi možnostmi. To pa pomeni, da pri izbiri *vrednoti* razne alternative, izbere najvrednejšo in si potem tudi *prizadeva* za njeno uresničenje. Klasiki marksizma so to s svojim teoretičnim in praktičnim življenjem nenehno dokazovali.

Prav v tej Marxovi misli — *zgodovina je alternativa* — so že vsebovane vse bistvene predpostavke morale: *svoboda, znanje, družbenost*.

1. Od Sokrata — očeta etike — dalje so vsi etiki poudarjali pomen znanja za moralnost. Sicer pa je brez velikih teoretičnih razglabljanj dovolj očitno, da

¹¹ M. Kangrga, *Etika i sloboda*, str. 21—22.

¹² Glej: B. Popović, *Uvod u psihologijo morala*, Beograd 1973, str. 17, 18, idr.

moralnega delovanja ne more biti brez *poznavanja* moralnih vrednot oziroma norm. Še več: moralne norme morajo biti *jasno in razumljivo* formulirane, če naj resnično pomenijo napolnilo za delovanje vseh ljudi.

Tu se seveda takoj postavljata — zlasti za pedagoga — dve bistveni vprašanji: 1. Ali je moralne vrednote možno *teoretično (racionalno)* dokazati? 2. Ali je mogoče in potrebno te vrednote *racionalno* dojeti?

Dobro je znano, da so etiki in tudi »marksistični etiki« na ti dve vprašanji odgovarjali povsem nasprotno. Mislim, da je marksističen odgovor na ti vprašanji lahko pritrdilen. Zakaj?

Da je moralne vrednote mogoče teoretično dokazati in pojasnjevati, dokazuje vsa zgodovina etike. Pri tem gotovo ni naključje, da so se vsi pomembni normativisti sklicevali na vrednostno hierarhijo s človekovim bistvom in jo dokazovali. Drugič, dejstvo je, da imajo enaki družbeni sistemi tudi enako najvišjo moralno vrednoto. To pa pomeni, da vendarle vrednote niso nekaj čisto iracionalnega, temveč jih je mogoče racionalno utemeljiti. Tretjič, če je socializem le ena od alternativ današnjega sveta, pomeni to, da je izbira te alternative tudi vrednostna, tudi moralna. Pa vendar sta Marx in Engels svoj nauk imenovala znanstveni socializem. To tedaj pomeni, da sta menila, da je možno vrednostne alternative znanstveno (teoretično, racionalno) utemeljiti. Seveda lahko razni etiki zatrjujejo, da v marksizmu socializem ni moralna naloga, da ni moralna vrednota itn.,¹³ temveč humanistična naloga in vrednota. Toda s spremembo imena bistva stvari ne spremenimo, kot sta Marx in Engels sama mnogokrat dokazovala.

Seveda iz vsega povedanega ne izhaja, da zagovarjam enakost indikativnih in normativnih sodb, da enačim znanstvene resnice (v smislu aдекватnosti stvarnosti) z vrednotenjem. Pomeni pa vse navedeno, da je moralne vrednote *možno teoretično, racionalno dokazati*, in ne samo možno, temveč tudi *potrebno*.¹⁴

Drugo, ali je možno moralne vrednote in norme racionalno dojeti? Praksa nam na to vprašanje odgovarja pozitivno. Razni etiki seveda lahko dokazujejo, da je doživljanje vrednot vedno le iracionalno. Gotovo je, da človek doživlja vrednote *tudi* iracionalno ali pa jih ta ali oni človek doživlja predvsem iracionalno. Tem je treba reči, da je vsako človekovo spoznanje in doživetje racionalno in iracionalno, da ta ali oni človek tudi znanstveno resnico lahko doživi predvsem iracionalno. Le eksistencialisti so iz tega povzeli očitno nesmiseln sklep o popolni iracionalnosti, subjektivnosti, individualnosti vsakega spoznanja in zato tudi nemožnosti njihovega posredovanja sočloveku (kar seveda implicira nemožnost vsakega normiranja in s tem tudi morale).

V marksizmu — ki sicer priznava vpliv iracionalnih elementov na spoznavni proces — pa se dokazuje možnost iracionalnega dojetja tako znanstvenih resnic kot tudi vrednot. To logično izhaja že iz prej omenjenega, namreč da je vrednote mogoče racionalno dokazovati (znanstveni socializem). Posredno pa to misel dokazujejo tudi veliki napor klasičkov za teoretičnimi razreševanji problemov (tudi vrednostnih) v delavskem gibanju; če bi klasiki sodili, da vrednot in norm ni moč racionalno posredovati, se gotovo ne bi toliko trudili s tovrstno dejavnostjo. Še več, Lenin je večkrat poudarjal, da je pravi

¹³ Na primer: M. Kangrga, *Etički problem u djelu K. Marxa*, str. 189.

¹⁴ Več o tem glej npr.: V. Rus, *Bistvo vrednosti in človeške vrednote*, Anthropos, 1—4/1975, ali istega avtorja *Etika in socializem*, MK — 1976, str. 73, 74, 271, 280 idr.

komunist le tisti, ki je sposoben in pripravljen samostojno razmišljati o problemih partije in jih presojudati.¹⁵

V prid tej tezi lahko navedemo tudi dva »praktična« argumenta.

Prvič, pri ocenjevanju moralnih dejanj v praksi upoštevamo tudi sposobnost racionalnega dojetja moralnega subjekta. Zlasti je to očitno, kadar gre za ocenjevanje moralnega delovanja otrok, kjer uporabljamo drugačna merila kot pri odraslih ljudeh, prav upoštevajoč nezadostno sposobnost otroka za racionalno dojetje moralnih vrednot in norm.

Še mnogo »hujši argument« proti etičnim iracionalistom¹⁶ pa so posledice, ki izhajajo iz takšnega koncepta. Zgodovinska praksa nam daje dovolj tragičnih primerov, kaj se je dogajalo, kadar so ljudje moralne (pa tudi druge) norme sprejemali predvsem iz čustvenih ali drugih iracionalnih razlogov.

Dovolj je, če se spomnimo inkvizicije v srednjem veku ali stalinizma iz sodobnosti¹⁷ pa nas bo to prepričalo, kakšne strahotne posledice lahko nastanejo ob ne zadosti racionalnem dojetanju vrednot oziroma norm.

2. Druga bistvena predpostavka moralnega delovanja je svoboda. Že iz omenjene Marxove misli — zgodovina je alternativa — in iz njegove življenjske borbe za eno od teh alternativ jasno izhaja njegovo pojmovanje *možnosti* človekovega svobodnega delovanja. Poudarek je ravno na možnosti, kajti gre le za možnost, ali kot to formulirajo antropologi-etiki, človek nosi v sebi dispozicije, da sebe uresniči človeško ali nečloveško.¹⁸ Od česa je tedaj odvisna možnost človeškega delovanja človeka? Od mnogih dejavnikov in eden teh je tudi znanje in poznavanje možnosti.

Kot je znano, je Engels celo opredelil svobodo kot spoznano nujnost. Tu gre seveda za to, da se svoboda pogojuje (ne pa izenačuje) s spoznanjem zakonitosti (nujnosti) sveta. To pomeni, da je možnost človekove svobode tem večja, čim večje je njegovo znanje. Če govorimo o moralnem delovanju, potem gre predvsem za poznavanje na eni strani družbenih dejstev in zakonitosti, na drugi strani pa tudi znanje o specifičnih moralnih dejstvih in zakonitostih.

Torej je možnost človekovega svobodnega (in moralnega) delovanja odvisna tudi od večjega ali manjšega, bolj temeljitega ali manj temeljitega, bolj racionalnega ali manj racionalnega poznavanja etike.

Iz te grobe analize dveh temeljnih predpostavk vsake morale — znanja in svobode — v marksistični teoriji in praksi jasno izhaja, da je prav *racionalno vedenje, znanje bistveni pogoj polnega moralnega delovanja*.

Z vidika obravnavane teme to pomeni, da je moralo *možno tudi poučevati*, da je možno tudi *moralno izobraževanje* in ne le moralna vzgoja. Še več, če je racionalno znanje eden izmed pogojev polnega moralnega delovanja, tedaj je moralno izobraževanje tudi ena izmed *moralnih zahtev*, ena *moralnih norm*!

Da ne bi bilo nepotrebnih nesporedumov, moram poudariti, da vse to nikakor ne pomeni, da se je morale mogoče preprosto naučiti, da je dovolj le

¹⁵ Npr. v delu *Sporna vprašanja* II. zv., glej: V. I. Lenin, Izbrana dela, Ljubljana 1948, str. 202, 213 idr.

¹⁶ Tudi R. Lukijč v svoji knjigi *Sociologija morala*, Beograd 1974, zagovarja večkrat ta stališča (npr. str. 114), čeprav kasneje eksplicitno trdi, da je možno moralno izobraževanje (str. 188, 193 idr.).

¹⁷ Podobno nam govori tudi podatek, da so ameriški študentje v neki anketi razglasili načela iz »Deklaracije o neodvisnosti ZDA« izpred 200 let za komunistična.

¹⁸ Glej npr. V. Rus, *Dialektika človeka, misli in sveta*, Ljubljana 1967, str. 359.

solidno znanje (ali moralno znanje), pa bi nekdo postal moralen. Nikakor. Nujna je tudi moralna vzgoja, nujno je tudi oblikovanje volje, moralnih čustev, nujna je tudi moralna praksa itn. Sicer pa, ali je na drugih področjih človekovega delovanja, kjer je dober teoretik že vnaprej zanesljivo tudi dober in uspešen praktik? To seveda spet ne pomeni, da se ne zavedam specifičnosti morale in oblikovanja moralnega človeka, hočem le poudariti, da kljub specifičnostim morale velja zahteva po vzgoji in izobraževanju tudi za druga področja človekove ustvarjalnosti. Razumljivo je, da moralno delovanje kot eno najcelovitejših človekovih dejanj (saj vključuje vse človekove fizične in duševne zmožnosti, od volje, čustev, znanja do fizične moči in vzdržljivosti) zahteva tudi *specifične in kompleksne* vzgojne in izobraževalne prijeme, če naj bo ta proces tudi uspešen.

STOJAN CIGOJ

Ali načelo nominalizma ustreza našemu sistemu?

V osnutkih zakona o obligacijah je sprejeto načelo monetarnega nominalizma. Določeno je: če je predmet obveznosti vsota denarja, mora lastnik plačati enako število denarnih enot, ne glede na to, ali se je njihova kupna moč medtem povečala ali zmanjšala, razen če zakon določa kaj drugega. Denarna vrednost, kupna moč po navadi pada. Po nominalističnem načelu nosi riziko zgube vrednosti denarja upnik. Če je, npr., dal posojilo, prejme isti znesek, kot ga je posodil, čeprav je čez leta, ko se mu posojilo vrne, vrnjena vsota le majhen del tiste vrednosti, ki jo je dal.

Načelo monetarnega nominalizma najdemo uzakonjeno v večini držav. Sprejem tega načela utemeljujejo nekateri (Miccio) z zdravim tekmovanjem na trgu. zlasti na borzi, veljajo pravila iger. Nekateri igrajo na znižanje, drugi na povečanje vrednosti. Kdor daje posojila, pričakuje povečanje denarne vrednosti, kdor jemlje posojilo, pričakuje zmanjšanje denarne vrednosti. Isto velja za stranke, ki kupujejo ali prodajajo na kredit. Oscilacije denarne vrednosti na trgu omogočajo velike koncentracije bogastev na eni strani in zgubi na drugi strani. Tisti, ki znajo bolje preračunati prihodnja gibanja, tisti, ki imajo jasne vizije, imajo večje možnosti. K temu je treba prišteti ugodne učinke oscilacij na ekonomski razvoj, kajti zmanjšanje vrednosti denarja pospešuje ekonomsko dejavnost. Če kupna moč pada, nastaja bogastvo tistemu, ki skrbi za denarno cirkulacijo, zgubo pa ima tisti, ki denar zadržuje, ki ga samo kopiči.

Takšni argumenti so v nasprotju z načeli našega sistema. Igra na trgu ne sme biti dopustna: z njo se izjalovi namen trga. Okoriščenje enih na račun drugih samo z izkoriščanjem priložnosti na denarnem trgu brez vlaganja dela

je zoper poslovno in delovno moralo. Položaj, v katerega zaide stranka, ki jo zadene pravilo o monetarnem nominalizmu, je lahko hudo krivičen. V našem združenem delu se lahko zgodi, da dobijo tisti, ki so dobro organizirani, ki dobro producirajo, ki dobro poslujejo, plačilo za svoje produkte in storitve od tistih, ki slabo delajo in so zato plačilno nesposobni, šele po dolgem času, ko je kupna moč denarne vsote, do katere so upravičeni, že znatno padla. Organizacije, ki dajejo dolgoročne kredite, zlasti za gradnje, prejmejo po dolgih letih vrnjen le majhen del vrednosti, ki so jo dale. Toda tistemu, ki je kredite uporabil za gradnjo, se vrednost predmeta vse bolj zvišuje. Na koncu ima veliko vrednost, za katero je dolžan plačati le sorazmerno malenkostno povračilo. Čim hitreje denarna vrednost pada, tem večje so koristi enih in zgube drugih. Koristi ne temeljijo na dobrem gospodarjenju in zgube ne temeljijo na slabem gospodarjenju. Takšen položaj pripelje nujno do spoznanja, da se *zadolževanje izplača*, da prinaša lahko pridobljene koristi. Koristi enih morajo trpeti drugi, tisti, ki varčujejo, tisti, ki ne prejmejo takoj plačila za opravljeno storitev, za izdelan produkt.

Drugi, manj cinični argumenti v prid nominalizmu povedo, da je treba računati z dvema fluktuirajočima elementoma, z denarnimi tečaji in cenami blaga. Tečaji in cene pa so odvisni od količine blaga in denarja (Mann). Toda utemeljitve, zakaj bi morala biti ekvivalenca obveznosti (enaka vrednost izpolnitev obeh pogodbenih strank) porušena, so šibke: češ, težko je potegniti jasno črto med obema elementoma. Menijo tudi, da se država ne more odreči nominalizmu, če zapove, da je njen denar obvezno plačilno sredstvo. Toda tudi če ta argument drži, ne izključuje, da se vrednost denarja kot obveznega plačilnega sredstva posebej ugotovi, če prvotni vrednosti ne ustreza več. Verjetno je največja ovira, da bi se obveznosti prilagajale resničnemu položaju, ta, da države ne želijo priznati zgub vrednosti njihove valute.

Krivičnost nominalizma pripelje v večini držav do tega, da se to *načelo ne izvaja*, kadar postane *nesorazmerje* med tem, kar je upnik dal, ter med tem, kar ima pravico prejeti, preveč očitno. V Avstriji je bilo razglašeno načelo nominalizma, toda kadar je šlo za preživitve in nominalni znesek ni bil več sorazmeren kupni moči ob času odmere preživitve, je sodna praksa postavila fikcijo, češ volja strank je bila taka, da naj se preživitve ne zmanjšuje zaradi padanja kupne moči, in je zaradi tega prilagojevala zneske preživitve spremenjenim tržnim razmeram. Zneske so prilagojevali vedno tudi takrat, kadar bi se nesorazmerje pokazalo med udeleženci premoženja, v katero so nekateri vložili denar, drugi pa drugačno premoženje (npr. pri družbeni pogodbi — Ehrenzweig, Stanzl). V Nemčiji je sodna praksa večkrat zavrgla nominalistično načelo, zlasti v obdobjih, ko je denarna vrednost katastrofalno padla oziroma skoraj skopnela. Opirala se je pri tem na pravilo civilnega zakonika o vestnosti in poštenju v prometu (Esser, Fikentscher, Enneccerus). Pri tem se je uveljavilo stališče, da je 4 % zguba kupne moči zneska, ki ga ima pravico prejeti upnik, vendarle še v znosnih mejah, tako da mora tolikšno zgubo upnik vendarle trpeti. V italijanskem pravu dopuščajo že na podlagi civilnega zakonika uveljavljanje škode, ki jo je stranka imela zaradi zmanjšanja vrednosti denarja, vendar samo, če stranka dokaže posebno škodo. Zmanjšanje vrednosti denarja samo po sebi še ne velja za škodo. V večini držav je prilagoditev vrednosti dopustna, če gre za pogodbenike iz različnih držav. Na zunanjem trgovinskem področju se dopuščajo zlate, valutne, blagovne in indekzne klav-

zule, s katerimi se zagotovi, da prejme upnik ustrezno plačilo s tem, da se določi, da lahko zahteva namesto zneska, določenega v pogodbi, prednost denarja, ki ob plačilu ustreza ceni določene količine zlata, tuje valute, določenega blaga ali določenemu indeksu cen. Nekatere teh klavzul, zlasti blagovna in indeksna, dopuščajo tudi v notranjem prometu, zlasti če so v zvezi z blagom, ki je predmet pogodbe, ali z blagom, s katerim se katera od strank poklicno ukvarja (italijansko, francosko, angleško pravo: Miccio, Mazeaud, Chitty). V Švici je tudi zlata klavzula (razen v nekaterih posebnih primerih) dovoljena (Guhl).

Na posameznih področjih so posebej urejene klavzule o prilagajevanju denarnih izpolnitev. Dohodki delavcev se prilagajajo glede na indekse na Danskem, v Italiji, Belgiji, Finski, Švici, Nizozemski, Norveški, Islandu, Avstriji, Veliki Britaniji, Braziliji, Združenih državah Amerike; posojila in krediti v Franciji, Finski, Danski, Braziliji; zakupnine ali rente se prilagojujejo po indeksnih načelih v Avstriji, Švici, Zvezni republiki Nemčiji, Braziliji; socialno zavarovanje po teh načelih prilagajajo v Belgiji, Danski, Švedski, Finski, Švici, Avstriji, Združenih državah, Braziliji; police življenjskega zavarovanja v Franciji, Veliki Britaniji, Švedski, Finski, Italiji, Avstriji, Nizozemski, Izraelu, Združenih državah. Davke prilagajajo na Danskem, Nizozemskem, Franciji, Švici in Braziliji. V Braziliji je bila v letu 1964 letna inflacija nad 100 %, v letih 1973 in 1974 pa je znašala samo še 16 %. Menijo, da je k temu znižanju *pripomogla valorizacija*, zlasti prilagajanje osebnih dohodkov glede na indeks cen življenjskih stroškov. Prilagodili so kredite in posojila ter hranilne vloge, življenjska zavarovanja, davke (Kafka).

Iz povedanega je videti, da načelo nominalizma ni izpeljano do konca. Tudi naše dosedanje pravo že zdaj v mnogih primerih odstopa od nominalizma ter je sprejelo načelo valorizacije. Že takoj po vojni je stare terjatve, zlasti preživninske in dedne pa tudi hranilne vloge valoriziralo. Pozneje je v dednem pravu upoštevalo padanje vrednosti denarja s tem, da so darila, ki jih je dedič prejel, in ki se vračunajo v njihov dedni delež, izračunali po stanju, ko jih je dedič prejel, toda po vrednosti v času zapustnikove smrti. Zlate klavzule niso šteli za dopustno, češ da je tečaj vrednosti denarja določen s predpisi o denarju in z deviznimi predpisi, toda sodna praksa je priznala blagovno klavzulo v dednem pravu (ko je zapustnik kateremu od sorodnikov izgovoril dedni odpravek). Načrt zakona delno dopušča indeksno klavzulo: znesek denarne obveznosti v domačem denarju je lahko povezan s spremembo v cenah blaga in storitev, toda le, če je izbrani indeks v neposredni gospodarski zvezi. V sodobni praksi valorizirajo preživninske terjatve; valorizacijo dopuščajo tudi pri odškodninah: pri povračilu odškodnine za bolečine in telesne poškodbe pri odmeri zneska upoštevajo kupno moč zneska ob odmeri odškodnine. Pri uničenju ali poškodovanju stvari upoštevajo vrednost zgube (stanje po času, ko je škoda nastala), vrednost zgube (škoda) pa ocenjujejo po času, ko odškodnino odmerijo. Načelo vrnitve v prejšnje stanje, na katerem temeljijo odškodninski zahtevki, terja, da prejme oškodovanec tisto vrednost, ki jo je zgubil.

Že ta dosedanja praksa naših sodišč kaže, da je valorizacija potrebna vedno, kadar nastane zaradi razvrednotenja očitna krivica — prikrajšanje, ki ga stranki nista hoteli, nastalo pa je zaradi hunanjih okoliščin. Zaradi tega je predpis v osnutku zakona o obligacijah, ki določa nominalizem, preozek, razen če zakon kaj drugega določa. Da bi se približali načelom pravičnosti in

poslovne morale, ki jih je sprejel naš pravni sistem, tudi v zvezi z denarnimi nihanji, bi bilo treba dovoliti, da se sodna praksa razvija še naprej v smeri, v kateri se je začela razvijati. Pravilo o nominalizmu v sedanjem besedilu ovira ta razvoj.

Vprašanje denarnega nominalizma nima samo svoje pravne plati, ne gre le za poseganje v načelo pravičnosti, vprašanje ima svojo *ekonomsko plat*, ki je izredno tehtna in zahteva posebno proučitev. Veliko padanje kupne moči denarja, inflacija, vpliva na ravnanje ljudi v ekonomskih odnosih: osebni, psihološki moment ima očitno velik učinek pri sprejemanju sklepov gospodarske narave. Spoznanje, da se zadolževanje izplača, ne pripomore k stabilizaciji razmer. Pride do razvrednotenja dobro organiziranega dela, ki je sposobno kaj nuditi, s tem da je to delo prepozno plačano, s tem da se produkti in storitve prepozno realizirajo v denarju. Zneski so bili določeni za drugačne okoliščine, kot so potem tiste, v katerih se opravi plačilo. Takrat so bile okoliščine za upnika mnogo bolj ugodne. Psihološki učinek padca vrednosti denarja je torej, da se ustvarja čezmerna potrošnja, čezmerna zaradi tega, ker tisti, ki troši, še ni ustvaril dohodka, marveč pričakuje, da bo dohodek šele ustvaril, da bo šele pridobil sredstva; pričakuje celo, da bodo sredstva, ki jih bo pridobil, dobila večjo denarno vrednost, kot pa je ocenjeno njegovo današnje delo oziroma današnje pridobivanje siceršnjih koristi (iz trga). Šele takrat opravi plačilo, bodisi da mu je odlog dovoljen s kreditiranjem, bodisi da zavlačuje plačilo svojih že zapadlih obveznosti. Novejši predpisi o plačilih so sicer takšno prakso zavrli, toda ni popolnoma in zlasti ne na vseh področjih. Razen tega utegnejo biti ti predpisi le začasni, subjektivni vplivi na ekonomska gibanja pa so spričo inflacije trajni. Zaradi padanja vrednosti denarja želijo zlasti posamezniki obdržati vrednost svojega premoženja z vlaganjem denarja v zemljišča in stavbe. Pretirano vlaganje denarja v stvari, premične ali nepremične, dodatno pritiska na vrednost denarja. Povpraševanje po dobrinah je čezmerno; s tem njihova cena raste, denarna vrednost pa dodatno pada. Poleg drugih elementov, kakršna je, npr., čezmerna emisija denarja, utegne znatno vplivati na zgubo vrednosti denarja tudi nominalistično načelo v poslovnem prometu. Mnogi tuji znani ekonomisti poudarjajo, da je eden od vzrokov inflacije, če politika ni sposobna omejiti volumna denarja. Indeksiranje denarnih izpolnitev (indeksne klavzule) bi sicer ne moglo izključiti vzrokov inflacije, toda zmanjševalo bi njene učinke (Giersch, Friedman, Fallner, Bernstein, Kafka; gl. tudi starejše avtorje: Eckstein, Hubrecht, ki so se zavzemali za valorizacijo).

Vse kaže, da je sprejem načela o monetarnem nominalizmu v obligacijski zakon neprimeren. Bolje bi bilo, če bi zakon o obligacijah o njem molčal in dovolil sodni praksi, da v posameznih primerih išče in najde pravično rešitev.

Ali naj v naš sistem sprejmemo načelo valorizacije ali načelo nominalizma, bi bilo treba odločiti šele, ko bi bile opravljene ekonomske raziskave o tem, kakšen bi bil vpliv načela valorizacije v našem ekonomskem sistemu. Verjetno bi načelo valorizacije izključilo veliko tistih špekulativnih elementov, ki se ne ujemajo s temeljnimi načeli jugoslovanskega ekonomskega in pravnega sistema.

Nato bi zakonodajalec o načelu valorizacije oziroma nominalizma odločil v tistem predpisu, ki je temu vprašanju najbližji: v zakonih o denarnem in deviznem sistemu Jugoslavije. Verjetno bi končni rezultati raziskav pokazali,

da je upniku treba naložiti breme inflacije do nekega določenega odstotka, do 5 % ali celo 10 %. Toda nad tem zneskom bi lahko zahteval upnik prilagoditev terjatve glede na splošni indeks cen, o kupni moči denarja. Nemara se bo pokazalo, da je treba nekatere kategorije terjatev izvzeti, zlasti tiste, ki se že zdaj urejajo po posebnih pravilih (zahtevki iz socialnega zavarovanja, osebni dohodki), toda verjetno bi se pokazalo, da bi splošna valorizacija najbolj zaviralno vplivala na inflacijo. Tudi če bi, npr., banka morala valorizirati hranilne vloge, bi prejela povračilo za to valorizacijo v valoriziranih kreditih, ki jih daje svojim strankam. Kljub temu da bi v prvi fazi moralo priti do splošnega zvišanja terjatev, bi prav ta moment dolžnike verjetno prisilil, da bi pritiskali na dobrine, za katere si niso ustvarili ali niti ne bodo ustvarili sredstev (dohodkov) ekvivalentne vrednosti. Razmerja na trgu bi tako temeljila na realnih vrednostih, na resničnih stvaritvah.

Zdi se mi torej, da bi bilo v tej fazi treba pravilo o nominalizmu iz *osnutka zakona izpustiti*, nato pa pripraviti na podlagi *ekonomskih analiz* v denarni zakonodaji dokončno odločitev o nominalizmu, o valorizaciji ali nemara ó kompromisni rešitvi.

MOJCA DRČAR-MURKO

Odmevi na konferenco neuvrščenih držav v Colombu

Značilno je, da so odmevi na sleherni mednarodni dogodek, ki ga posvetijo ugotavljanju izidov minulih prizadevanj in dolgoročnemu načrtovanju prihodnjega dela, posebno če hkrati prelamljajo v danem času tradicionalna in uveljavljena pravila mednarodnih odnosov, raznovrstni; takšni so tudi odmevi na konferenco voditeljev držav ali vlad neuvrščenih držav v Colombu. V najbolj splošnih pogledih je mogoče glede na konkretne potrebe posameznih držav, odmeve razdeliti na take, ki so 1. zelo kritični zato, ker se njihovi protagonisti vnaprej zavedajo kolizije med svojimi lastnimi stališči in sklepi neuvrščenih držav; 2. ustvarjalno kritični in spoznanih različnosti ne jemljejo na vzrok za vnaprejšnje zavračanje stališč drugih; 3. taki, da gibanje neuvrščenosti in njegovo politično doktrino ocenjujejo ugodno in sodijo, da ustrežata sedanji stopnji razvitosti mednarodne skupnosti; 4. taki, da neuvrščenost štejejo za dejavnik, ki je v mednarodnih odnosih pomemben, vendar drugim, že uveljavljenim ni enakopraven.

Način ocenjevanja in razlaganja sklepov je v veliki meri odvisen od prostora, kjer države živijo, in od tega, kako so se razvrstile (ali so jih drugi uvrstili) na mednarodnem prizorišču. Vsebinsko bi bilo mogoče razdeliti načine ocenjevanja in tudi vsebino ocen na države, ki nastopajo kot zagovornice *status quo* (tako mednarodne politične kot gospodarske ureditve), in na tiste,

ki želijo tak položaj spremeniti; med obojmi se pojavljajo še države, ki se zavedajo, da je del mednarodnih odnosov zastarel, vendar za zdaj še niso pripravljene dejavno sodelovati v spreminjanju teh odnosov.

Večino najostrejših kritičnih komentarjev je mogoče zajeti z geografsko-političnimi značilnostmi (razvite industrijske države na Zahodu), kar je razumljivo. Dokler se bodo pojavljale kot skupina, ki se ostro sooča s silami, ki prihajajo in želijo spremeniti nevzdržne danosti, ali dokler bodo sodile, da je sedanji sistem mogoče oživiti z manjšimi popravki, bo omalovaževanje neuvrščenih držav ostalo del sistema za ohranjanje zakonitosti njihovega položaja in utemeljenosti njihovih teženj v svetovni politiki. Nekakšna ošabnost, ki jo je zlasti tisk omenjene skupine držav namenil poročanju o konferenci, izvira iz tega, da gre zvečine za močne države, ki imajo v veljavnem svetovnem kapitalističnem sistemu precejšnje možnosti, da zaustavljajo in razbijajo nujni proces demokratizacije mednarodnih odnosov ter emancipacije novih skupin ljudi, ki so se sorazmerno pozno združile v neodvisne države. Njihovo vojaško in gospodarsko moč dopolnjuje moč na področju obveščanja in vplivnost v mednarodnih organizacijah, ki so zvečine nastale v času drugačnega ravnotežja moči v svetovnem merilu in so zato, če njihovo vlogo premislimo do konca, še vedno del blokofske ureditve sveta.

V krogih pozitivnih odmevov na konferenco, torej tistih, ki sodijo, da je gibanje neuvrščenih realno ovrednotilo zgodovinske možnosti in se uveljavilo kot dejavnik mednarodnih odnosov s tem, da je svetu predložilo načrt svetovne strategije za naš čas, je mogoče razlikovati med celostnimi afirmativnimi sodbami in med tistimi, ki jemljejo iz celote samo posamezne dele, kolikor ustrezajo konkretnim političnim potrebam.

Večino pozitivnih odmevov je na prvi pogled mogoče razporediti na področje dežel v razvoju, naj bo tistih, ki so sodelovale na konferenci, ali pa tistih, ki veljajo za opazovalke in spremljevalke neuvrščenosti. Te države so svoje ugotovitve praviloma strnile v sklep, da se je konferenca, čeprav heterogena v sestavi in raznolična po svetovnonazorskih prepričanjih, v zelo pomembnem času odločanja o prihodnji usmeritvi gibanja neuvrščenih držav uspeła izogniti nekaterim dilemam in vsebinskim nesoglasjem o naravi neuvrščenosti, o dolžnostih držav in o smeri, v katero naj gredo odnosi v gibanju. V času, ko se je pokazala velika potreba po skupnim nastopanju, zlasti na področjih, ki so del uresničevanja nove svetovne gospodarske ureditve in ko biopolarna ureditev nikakor ni prenehala veljati, se je torej gibanje spopadalo z vrsto tez, ki so logična posledica širjenja neuvrščenosti, so pa v nasprotju z dolgoročnimi skupnimi cilji (suverenostjo, neodvisnostjo, miroljubno koeksistenco).

Med teze, ki so jih, po ocenah dobronamernih kritičnih opazovalcev, na tej konferenci presegli, sodijo teza o »tretjem svetu« kot edinole ustreznem prostoru za izvajanje politike neuvrščenosti, teza o »trikontinentalizmu« kot geografsko omejenem območju, ki vodi v nadaljnjo tezo o »nujnosti konfrontacije« med dvema sistemoma ter teza o svetovnem Severu in svetovnem Jugu. Sem sodi tudi sorazmerno nova teza o nujnosti, da se poišče celostna in popolna definicija, ki bi zajela tudi idejne cilje sodelujočih držav; glede na to, da tega preprosto ni mogoče storiti, saj gre za mednarodno gibanje posebne vrste z zdaj že dokaj natančno določenim krogom skupnih ciljev, bi tudi omejene zamisli lahko uvrstili v svojevrsten poskus razdeljevanja držav po zna-

menjih, ki so seveda tudi idejno-politična, toda v tem primeru predvsem znamenja blokovske privrženosti.

Poudarjanje protiimperialistične naravnosti kot izključne karakteristike gibanja neuvrščenosti, ki je mnogo bolj celostno definiralo svoje cilje, določa temu gibanju položaj priveska tistemu središču, ki se šteje za prvega borca proti imperializmu. Če pa ocenimo »popuščanje napetosti« za osnovno gibalno sodobnih mednarodnih odnosov (kar ima v odnosih med velikima silama veljavno doktrino o tem, kako je mogoče vzdrževati mir v obdobju izenačene moči jedrskega orožja), pa se prav tako hkrati sprijaznimo s trajno podreditvijo velikim središčem svetovne politike.

Positivne ocene konference v Colombu so zajele to, da je neuvrščenim državam torej uspelo ohraniti enotnost posebne vrste glede na dolgoročne cilje; zavrnilo so zamisli nekaterih neuvrščenih držav, ki so vodile v izolacionizem, obarvan s posebnostmi treh celin, in tista stališča, ki so izhajala iz teze o tem, da se eno blokovsko uvrščanje bistveno razlikuje od drugega. Zunanji izraz tega je bilo sistematično prizadevanje sodelujočih držav, da ne vztrajajo pri tistih elementih, za katere je bilo že vnaprej znano, da jih večina ni mogla sprejeti, ki pa bi ustvarili nepotrebne besedne boje, ki bi zakrili mnoga bistva sodobnih mednarodnih vprašanj. Večina opazovalcev ugotavlja, da je vsebinski odsev tega politično jasno stališče o ciljih neuvrščenosti, o njegovih načinih uresničevanja in o prednostnem vrstnem redu zastavljenih nalog.

V krogu pozitivnih odmevov na sestanek v Colombu je najti razlike v poudarkih, ki so naravne glede na to, da so jih države zavestno dopustile, ko so se odločile za določen način sprejemanja sklepov (s konsenzom, ki zahteva obširno pripravljalno delo in uskladitev bistvenih točk stališč pred formalnim glasovanjem). Razlike v poznejših ocenah konference se raztezajo do meja, ki jih sklepni dokumenti dopuščajo. Praviloma je uspeh diplomatske konference odvisen od tega, v kolikšni meri so sodelujoče države voljne, da v dnevni politiki uresničujejo sprejete dogovore. Vprašanje, ki si ga je dobro zastaviti v zvezi z učinkovitostjo te konference, je zato najbolj primerno usmeriti v ugotavljanje, ali so tiste točke, ki so se večini zdele sprejemljive in so bile sprejemljiva osnova za prihodnje delovanje v mednarodnem merilu, našle ustrezne pozitivne ocene tudi v obdobju po sestanku. V splošnem je na to vprašanje mogoče odgovoriti tako, da so kritične točke, torej tiste, od katerih je odvisno, ali se bo gibanje v mednarodnem merilu pokazalo za potrebno in učinkovito, dosledno ohranili (enotnost v nastopih na mednarodnih forumih, odpor blokovskim pritiskom, vzajemno sodelovanje), do razlik pa prihaja pri ocenjevanju posameznosti, ki zadevajo ožja vprašanja s področja mednarodnih konfliktov (Koreja, Angola, Portoriko, odnos do Izraela itn.)¹

Odmeve na konferenco, ki jih je mogoče poskusno uvrstiti med deloma ugodne, je prav tako treba prostorsko razvrstiti. V to skupino sodijo zlasti države vzhodnega tabora, ki v delu programa neuvrščenosti vidijo konkretne možnosti za skupno nastopanje, ne da bi prenehale poudarjati, kako razumna je njihova odločitev za »uvrstitev«. Ocene iz teh držav, z izjemo Romunije, naj gre za uradne izjave ali za pisanje tiska, so bile glede tega dokaj usklajene: sprejele so zlasti načelne usmeritve konference neuvrščenih, niso pa se strinjale z mnogimi podrobnostmi (s poudarki v razoroževanju, z elementi boja)

¹ Na primer: »Kakor poroča agencija ANDINA, je perujska vlada izrazila zadržke v zvezi z resolucijami, ki so jih sprejeli na konferenci v Colombu« Delo, 30. avgust 1976.

za novo gospodarsko ureditev, s protiblokovstvom kot ključno prvino neuvrščeni.² Take odmeve je bilo pričakovati glede na osnovo, ki so jo te države že dalj časa razvijale v pripravljalnem obdobju na konferenco in v glavnem ustrezajo dolgoročnim političnim strategijam teh držav.³

Kot najbolj značilno velja v tej zvezi navesti kompleksno oceno, ki so jo skupaj izdelali politiki in publicisti, pri čemer so slednji nekoliko določnejše, ali vsaj odločnejše namigovali na nesprejemljivost dela neuvrščeni za globalno politiko velike sile in za njene zaveznike v vojaško-politični skupini. Medtem ko se je sekretar sovjetske partije v poslanici, ki jo je naslovil na udeležence konference,⁴ odločil za selektivno metodo poudarjanja za sovjetsko politiko sprejemljivih dejstev, so bili publicisti strožji (zlasti še v deželah zunaj Sovjetske zveze) do vseh tistih gibanj v okviru neuvrščeni, ki so jih prišteli med objektivne zaveznike imperializma.⁵ To, da je voditelj velike sile in blokvske skupine sodil, da je dobro, če še med konferenco opozori na pripravljenost za sodelovanje in s tem pokaže, da so stališča približno podobna, je nedvomno znamenje o pričakovanju ugodnih izidov sestanka, ki je bil nedvomno protiimperialistično usmerjen, hkrati pa je poskus, da bi vplivali na tisti del članstva, za katerega je znano, da dokaj odločno odklanja hegemonistične težnje obeh velikih sil. Leonid Brežnjev je v svoji poslanici navedel predvsem dva elementa, ki se zdita odločilnega pomena tudi v poznejšem ocenjevanju izidov sestanka v Colombu; gre za »popuščanje napetosti« kot najpomembnejšo težnjo v mednarodnih odnosih in za miroljubno koeksistenco kot »sistem pravil za odnose med državami z različnimi družbenimi ureditvami«; ta elementa pa se na konferenci nista pojavila v taki obliki, niti v takem zaporedju pomembnosti. »Popuščanje napetosti« so sicer ocenili kot koristno v sodobnih mednarodnih odnosih, toda hkrati so opozorili, da je nezadostno, ker je omejeno. Miroljubna koeksistenca pa je po sprejeti interpretaciji neuvrščeni držav oblika odnosov med državami, ki zavestno izključujejo uporabo sile, ne le norma za sodelovanje med različnimi družbenimi ureditvami, ki naj še naprej slonijo na logiki moči. Tudi teza o nujnem povezovanju vrst za boj proti imperializmu na konferenci ni našla ustreznega potrdila. Naravno je, da razlagalci dokumentov v vzhodnih taborskih državah vsa našeta vprašanja štejejo za škodljiva in celo protisocialistična.

V skladu z dolgoročno strategijo v zunanji politiki, uveljavljeno po letu 1968, so dali na Češkoslovaškem poseben poudarek vlogi socialističnih držav v gibanju neuvrščeni (brez Jugoslavije), zaradi česar naj bi gibanje v njihovih očeh dobilo legitimnost. Trem državam (Kubi, DR Vietnamu in LR Koreji) so pripisali tudi pomembno nalogo, da usmerjajo gibanje v spopad s tezami,

² »... madžarski časniki poudarjajo, da so nekatere socialistične države leta 1973 predlagale Svetovno konferenco o razoroževanju... Na osnovi tega sodijo, da je pobuda neuvrščeni držav za sklicanje izrednega zasedanja generalne skupščine Združenih narodov sprejemljiva, vendar opozarjajo tudi na razlike med predlogoma.« Delo, 4. sept. 1976.

³ O tem je pisala Teorija in praksa v št. 7–8, 1976, str. 629 in naslednje.

⁴ »Brežnjev izraža željo, naj bi konferenca v Colombu znova izpričala odločnost pripadnikov neuvrščeni gibanja, da se dosledno borijo proti imperializmu in da prispevajo k nadaljnji strnjivosti sil, ki nastopajo za mir, neodvisnost, svobodo in napredek narodov.« Delo, Ljubljana 17. avg. 1976.

⁵ »... Rabotniško delo trdi... da govori nekaterih delegatov niso puščali dvomov o tem, da je v njih 'imperializem našel svoje govornike'... ti govorniki so se zavzemali za boj proti 'hegemonistični tendenci dveh velesil' in so govorili o izkoriščevalski vlogi 'bogatih držav'.« Delo, 31. avg. 1976.

ki nasprotujejo naprednim ciljem.⁶ Ocene te vrste dokaj kategorično dopuščajo delitev na napredne in na konservativne neuvrščene države, kar je seveda mogoče storiti s primerjanjem načinov notranje družbene-ekonomske urejenosti in razlik, ki jih realistični opazovalec ne more prezreti; toda ugotovitve o naprednosti in konservativnosti se v očeh vzhodnega tabora merijo skoraj izključno s stopnjo pripravljenosti držav, da se mu približajo. To pomeni, da vzhodni tabor še naprej dvomi v univerzalne namene gibanja neuvrščenih in mu jemlje tisto širino, zaradi katere se je edinole lahko uveljavilo kot gibanje večine držav za splošne cilje emancipacije. Teza o nujnosti povezovanja neuvrščenosti s cilji vzhodnega tabora, teza, ki so jo na konferenci zastopale nekatere države, ni našla prostora v dolgoročni usmeritvi sodelujočih držav, v politični publicistiki omenjene skupine držav pa ostaja odločilni preskusni kamen za naprednost gibanja. Čeprav je videti, da gre za nesporazum, oziroma za vprašanje manjšega pomena, je mogoče sklepati tudi, da se v tem stališču skriva dalj časa trajajoče nerazumevanje bistva neuvrščenosti; vzdržuje namreč tezo o škodljivi širini gibanja in zanemarljiva dva elementa, ki sta od vsega začetka ključna (bitka za suverenost in politično neodvisnost ob zagotovljenih ustreznih mednarodnih razmerah za razvoj), ne da bi te mednarodne politične nujnosti vnaprej ogradjali z zavezništvu po idejno-političnih značilnostih. Kritika je še hujša tedaj, kadar gre za obsodbe blokovstva (kar zvečine pripisujejo maoističnim težnjam v okviru neuvrščenih), ali za sporazumno pogajanje o merilih nove gospodarske ureditve, ne da bi socialističnim državam posebej odvzeli obveznosti, ki jih imajo kot razvite države v mednarodni skupnosti.

Čeprav gre za blokovsko državo, je treba v posebno skupino odmevov uvrstiti Romunijo, ki je izide srečanja neuvrščenih uporabila za dokazovanje utemeljenosti svojih dolgoročnih političnih izhodišč. Posebej je izpostavila pojem suverenosti,⁷ ki so ga nekatere strokovne revije razlagale tako, da so polemizirale z (neimenovanimi) zagovorniki zmanjševanja suverenostnih pravic v korist višjih ciljev skupnosti, in je zato nekatere dele sodbe takoj mogoče primerjati s postopki, ki tečejo v okviru hitrejše integracije vzhodnih socialističnih držav. Vprašanja tako imenovane regionalne integracije, ki jo je v tem času videti tudi kot poskus novega zapiranja v blokovske strukture, so se zdela Romuniji tako pomembna, da je ob mnogih priložnostih poudarila stališča neuvrščenih držav o njih. Opozarjanje na mogoče zlorabe sicer koristnega procesa tesnejšega meddržavnega sodelovanja, ki je lahko namenjeno omejevanju suverenosti držav, je najbrž veljalo še enemu vse pomembnejšemu elementu v odnosih med deželami socialistične skupnosti, namreč proletarskemu internacionalizmu. Po dokaj razširjenih znanstvenih, verjetno tudi veljavnih političnih ocenah, se pogloblja teza o specifikah mednarodnih odnosov med socialističnimi državami, kjer naj načela socialističnega internacionalizma posta-

⁶ »Po njegovih besedah (namestnika češkoslovaškega zunanjega ministra) imajo te države možnost, da pozitivno vplivajo na usmeritev gibanja neuvrščenih in da se bojujejo proti prodiranju teorij, ki so sovražne njegovim naprednim interesom.« Delo, 7. avg. 1976.

⁷ »Neuvrščenost je v svojem zgodovinskem razvoju postala temeljna zahteva politike neodvisnosti.« (Lumea, cit. po Delu, 7. avg. 1976.) »Številne neposredne ali prikritke kritike, naperjene proti neodvisnosti in suverenosti držav, in predlogi za njuno reformo, ki jih izražajo nekateri privrženci regionalne meddržavne integracije, ... prikazujejo le-to kot proces postopnega odpovedovanja državni suverenosti v korist nekega meddržavnega gospodarskega in političnega organizma.« (Era socialista, cit. po Delu, 2. sept. 1976.)

nejo tudi pravne norme. Take razlage so v ostrem nasprotju s pojmovanjem miroljubne koeksistence med neuvrščenimi državami. Polemični toni so nedvoumni, čeprav niso vidni na prvi pogled;⁸ privrženci obeh pogledov na suverenost socialističnih držav nastopajo z afirmativnimi definicijami in se izogibajo temu, da bi se spopadli zunaj meja načelnosti (na primer, ali tako pojmovanje suverenosti pomeni »omejeno suverenost«, kar je povsem določen pojem, nastal v nedavni zgodovini odnosov med socialističnim državami).

Skupina držav, ki je pretežno neugodno ocenjevala izide konference neuvrščenih, je zemljepisno in politično locirana na zahodu, čeprav so bile med posameznimi državami dokajšnje razlike. Razlikovati je treba tudi med ocenami uradne politike in med pisanjem tiska, ki je bil videti bolj skrajno kritično usmerjen, čeprav je ocenjeval konferenco in gibanje v približno taki smeri kot uradna politika. Kar zadeva Združene države Amerike, je treba narediti določeno razliko med sedanjo politiko in med enim izmed kandidatov za prihodnjega predsednika Carterjem, ki šteje sodelovanje z deželami v razvoju (čeprav ne govori o neuvrščenih) za bistveni del svojihboljšav v zunanji politiki, če bi naj jesenskih volitvah zmagal.

Negativne ocene so idejno izhajale iz prepričanja, da je dogovor o skupnem nastopanju razbijanje naravne povezanosti in vzajemne odvisnosti sveta, in so zato temeljile na podobnih pobudah kot tiste, ki se pojavljajo v Združenih narodih in govorijo o »nasilju večine«. Konkretno oblike takega predstavljanja gibanja neuvrščenih so zato spremljali poskusi, da bi prikazali notranjo šibkost posameznih neuvrščenih držav, kakor tudi neresnost njihovega prizadevanja, da bi se z omejenimi gmotnimi sredstvi pojavile v svetovni politiki kot upoštevanja vreden dejavnik.

Resnejši zven, ki je, tako se zdi, navsezadnje le prevladal, so dali ocenam iz razvitega zahodnega sveta tisti komentatorji in tisti politiki, ki so izhajali iz stališča o vzajemni povezanosti mednarodne skupnosti in o tem, da je hkrati nedopustno in nesmotrno, da bi povečevali razlike med njenima deloma.⁹ Komentarji te vrste so v glavnem upoštevali dve vrsti vzrokov: 1. to, da gre za države, ki sestavljajo večino v Združenih narodih in so, ne glede na sorazmerno gospodarsko šibkost, vendarle pomembni številčni dejavnik; to, da imajo precejšnja naravna bogastva, ki jih razviti svet potrebuje, hkrati pa so tržišča za izvoz proizvodov in znanja. Taki so bili komentarji zlasti v skandinavskih državah in tudi v deželah Evropske gospodarske skupnosti: logično sklepanje na osnovi izhodišč, ki so jih zaokrožili že v okviru Združenih narodov ob načrtu za nastajanje nove gospodarske ureditvi, pa je navsezadnje dobilo odmev tudi v uradnem ameriškem stališču.¹⁰

⁸ Sovjetska revija Međunarodna žizn je v članku Kozina z naslovom »Približevanje socialističnih dežel — objektivna zakonitost« zapisala, da je del tega objektivnega procesa »vse močnejše uveljavljanje načel socialističnega, proletarskega internacionalizma v odnosih med partijami in narodi« in na drugem mestu, »politična in teoretična osnova enotnosti in strnjenosti držav socialistične skupnosti«. (Št. 9/1976, str. 15, 16)

⁹ Monde diplomatique (št. 270, sept. 1976) je pisal v zvezi z ekonomsko deklaracijo in programom sodelovanja, da ti dokumenti »priporočajo utrjevanje solidarnosti neuvrščenih držav in drugih držav v razvoju, da bi dosegli kolektivno avtonomijo, pozivajo industrializirane države, naj prispevajo pomoč, in ugotavljajo, da je prišlo do poslabšanja ekonomskih razmer ter poglobljanja prepada, ki loči bogate in revne države.«

¹⁰ »Konferenca na vrhu, ki so jo imele neuvrščene države v Colombu, je razpravljala o velikem številu aktualnih mednarodnih vprašanj, ki jim bomo v prihodnjih mesecih posvetili največjo

Če povzamemo, da so neuvrščeni dali svetu predlog univerzalne doktrine mednarodnih odnosov, ki predvideva postopno in sistematično odstranjevanje vzrokov za razdeljenost v svetu in oblik diskriminacije, potem je razumljivo, da so naleteli na živahen odmev. Glede na to, da skoraj ni bilo mogoče najti geografskega ali političnega prostora, ki bi v celoti, vnaprej in dokončno zavrnil izide konference, je mogoče skleniti, da je srečanje vendarle doživelo svetovni uspeh v okviru danih možnosti. Glede na to namreč, da gibanje neuvrščenih držav vendarle prihaja kot sila, ki nekaj spreminja in se zato pojavlja s svojimi posebnimi dokazi sredi sveta, ki že zaradi tega, ker želi ohraniti svoje lastne pozicije, novosti ni pripravljen takoj sprejeti in jih uresničevati. O relativnosti besede uspeh govori že to, da gre za nujen proces spreminjanja družbenih in ekonomskih osnov sveta, za proces, ki zahteva sodelovanje vseh dejavnikov, tudi razvitih držav in njihovo postopno prilagajanje nujnostim. Če je na eni strani iz načinov odmevanja na konferenco mogoče ugotoviti, da se je neuvrščenost utrdila, na novo opredelila in ponovila tisto, kar se je zdelo pozabljeno, potem je enotnost o teh prvinah že sama na sebi uspeh. Drugi del uspeha je v prepričevalni moči za vse tiste države, ki naj bi tudi sodelovale v procesu spreminjanja in naj bi same spoznali vrednost predlaganih oblik meddržavnega sodelovanja. Razširjeno spoznanje o nujnosti sprememb in o potrebnosti dialoga je zato dovolilo oceno o uspešnosti konference tudi v tem drugem pomenu.

pozornost.« Sporočilo zunanjega ministrstva ZDA, 25. avg. 1976, Zvanična obaveštenja, Ameriški bilten, Beograd, 26. avg. 1976.

ADOLF BIBIČ

Politična znanost in naloge Slovenskega politološkega društva*

I

1. Delo slovenskih politologov, slovenskega politološkega društva in njegovih organov je bilo v zadnjem razdobju opredeljeno z vse jasnejšim spoznavanjem razčlenjenih nalog politične znanosti v naši družbi. Predvsem smo še nadalje oblikovali in še oblikujemo politološke družboslovne kadre, za katere smo iskali in deloma še iščemo ustrezno strukturo izobrazbe, ki bi skladno povezovala teoretično z empiričnim, domače s svetovnimi dosežki in sedanjost s preteklostjo in prihodnostjo. Pokazalo se je, da je prostor politologije mnogo širši, kot ga omejuje število tistih, ki se odločajo za politološki študij. Da je namreč politologija po svojih splošnoteoretičnih, primerjalnih, mednarodno-političnih in zlasti samoupravnih prvinah bistveni sestavni del ne samo sorodnih družboslovnih profilov, kot so sociološki, novinarsko-komunikološki, ampak tudi, čeprav v bolj omejenem obsegu, drugih sorodnih družboslovnih smeri (pravo, zgodovina, geografija, ekonomske znanosti itd.) Posebno pomembna je tista vloga politologije, ki se uveljavlja v pripravi kadrov za pouk samoupravljanja in sorodnih predmetov na naših srednjih šolah in v študiju ljudske obrambe. Prav tako postaja čedalje bolj jasno, da je v oblikovanju strokovnjakov nedružboslovcev vse bolj potrebna tudi ustrezna družboslovna izobrazba, vključno politološka. Še več: bolj kot druge discipline je ravno politologija morda poklicana, da sodeluje pri oblikovanju socialistične zavesti, pri oblikovanju nove aktivne politične kulture samoupravne družbe. Posebno pomembno pa je bilo in je spoznanje, da je za uresničevanje vseh omenjenih nalog bistveno, da se intenzivno razvije tudi znanstveno raziskovalno delo na področju političnih ved in s tem v zvezi oblikovanje znanstveno kvalificiranih raziskovalnih kadrov. To pa je zahtevalo in zahteva intenzivni razvoj politološkega študija.

2. Uresničevanje teh smotrov so, razumljivo, opredeljevali splošni razvoj naše družbe, njena protislovja in tudi razreševanje teh protislovij. Predvsem smo bili ne samo opazovalci, marveč tudi udeleženci prizadevanj, da se poglobijo in razširijo samoupravni odnosi v naši družbi, kar je dobilo institucio-

* Za objavo prirejen prispevek, ki ga je avtor imel na občnem zboru Slovenskega politološkega društva dne 10. junija 1976. — Op. ur.

nalni izraz v novih ustavah in zakonih, ki jim sledijo. Za politično znanost in vlogo politologa v naši družbi so ti procesi izziv, ker mu nalagajo nove premisleke o konkretizaciji nalog, ki jih narekujejo prizadevanja za dejansko vodilno vlogo svetá dela v naši družbi, za nove oblike podružbljanja politike in socializacije ekonomije. Narava teh procesov zaostruje vprašanje vloge znanosti in posebej politične znanosti, še bolj problematizira poglede na znanosti, ki pod geslom nevtralnosti skušajo odtrgati znanost od revolucionarnih preobrazb družbe ali pa skušajo z napačnim razumevanjem ideološkosti spremeniti znanost v popularizatorja vsakodnevnih političnih ukrepov. Kot sestavni del velike pobude, ki naj vodi k združevanju dela in politike, je politična znanost postavljena v položaj, ki od nje imperativno terja, da po eni strani z objektivno analizo družbe razkriva njena protislovja, zlasti protislovje med monopolističnim razpolaganjem z lastnino in oblastjo na eni strani in med težnjo po podružbljanju politike in ekonomije na drugi; protislovje med oblastjo in samoupravljanjem; protislovje med veliko težnjo narodov po politični in ekonomski svobodi in med prizadevanji, da se vsilijo razmerja gospodovanja med njimi itn. Na drugi strani pa je naloga politične znanosti, da tudi sooblikuje sredstva in išče poti, kako ta protislovja v naši družbi in v sodobnem svetu presegati. Politična znanost je torej zrazito družbeno-ideološko opredeljena predvsem z dejstvom, da ne more biti ravnodušna do ciljev družbenega in političnega razvoja, do procesov, ki terjajo in pomenijo osvobajanje dela in narodov in njihovo čedalje tesnejše povezovanje. Politična znanost oz. politolog, ki bi sebi razglašal za svobodnega glede na te cilje, bi se izneveril znanstvenemu izročilu, ki ga nosi s seboj marksizem; še več, izneveril bi se tistemu plemenitemu humanizmu, ki je značilen za čedalje večji del sodobne politične znanosti.

Takšna družbena opredeljenost politološkega poklica pa seveda ne pomeni in ne sme pomeniti, da bi politično znanost razumeli kot nekakšnega eksekutorja poljubnih praktičnih političnih sklepov in jo tako spreminjali v njihovega nekritičnega apologeta. Politična znanost kot *znanost*, podobno kot vsaka znanost, ima nalogo, da odkriva resnico, da za predstavami o politiki odkriva dejanske odnose in sile, da torej loči objektivno od subjektivnega in subjektivističnega, da razkriva protislovja med stvarnim in normativnim, med programskim in že realiziranim. Zgodovinska praksa sploh in še posebej zgodovinska praksa socializma je pokazala, če parafraziramo znano ugotovitev, da je lastni pragmatizem prizadeval socialistični misli več škode kot vsa buržoazna kritika marksizma. Ko smo torej poudarili, da je politična znanost po svoji naravi še kako angažirana in da mora biti politična znanost v socialistični družbi zavestno angažirana, smo bili in smo daleč od tega, da bi angažiranost politične znanosti razumeli kot njeno pragmatično podrejanje praktikizmu, marveč jo razumemo kot strateško »vezanost« na proces emancipiranja dela, narodov in človeka.

Takšno razumevanje razmerja politične znanosti do družbene prakse je pomembno za njen nadaljnji razvoj, za odnos do teorije v politični znanosti, za načelno fundiranje empiričnih raziskav, za obravnavanje odnosa med znanstveno-raziskovalnim delom in njegovo praktično uporabnostjo itn., skratka, pomembno je za uresničevanje vseh bistvenih smotrov politične znanosti. Takšno dialektično pojmovanje razmerja med znanostjo in politiko, ki je načelno zapisano tudi v Programu ZKJ, je pomembno še posebej pri politični znanosti,

da bi laže zavračali enostranska pojmovanja, ki omejujejo znanstvena spoznanja zgolj na profesionalno znanost ali pa, na drugi strani, sploh ne razlikujejo med znanstveno in politično ravniyo obravnavanja družbenih problemov.

3. Pravilno pojmovanje razmerja med znanostjo in politiko pa je pomembno tudi z vidika razmerja med našo politično znanostjo in politično znanostjo drugih dežel. Sodobna politična znanost, pa najsi gre za politično znanost v meščanskih demokracijah ali v socialističnih deželah ali v deželah v razvoju se je v zadnjem desetletju dokaj razmahnila. Število politoloških raziskovalnih institucij in pedagoških ustanov je v silnem vzponu, politologija pa postaja čedalje bolj, zlasti v nekaterih deželah, predmet študija takorekoč na vseh visokošolskih ustanovah. Dokaj se je povečalo število politoloških revij, tudi revij s progresivno orientacijo. Mednarodno združenje za politične vede (IPSA), v katerem Jugoslavija že dolga leta, skoraj brez prekinitve, sodeluje v najvišjih organih, postaja čedalje bolj aktivno, krepijo se tudi vezi med politologi posameznih dežel. Na vsak način je politološki potencial, ki z njim razpolaga sodobna politična znanost, mnogo večji, kot je bil še pred nekaj desetletji, s tem pa postaja tudi potreba po interakciji med politično znanostjo posameznih dežel čedalje večja. Za našo politično znanost se je v tej zvezi zastavljalo in se zastavlja nekaj aktualnih nalog.

Predvsem je prva naloga, da na primeren način spremljamo, kaj se v svetovni politični znanosti sploh dogaja. To je pomembno predvsem zaradi tega, da bi se mogli do dosežkov sodobne politične znanosti kritično opredeljevati. Kvantitativna rast politične znanosti v sodobnem svetu namreč nima enakih predznakov. Politična znanost namreč ni niti v meščanskem svetu niti drugod zgolj neki čisti znanstveni potencial, ki bi ga bilo potrebno zgolj spoznavati in sprejemati. Sama narava znanosti zahteva kritično razločevanje med tokovi in šolami, zahteva identifikacijo interesov, ki vodijo določena občeteoretična spoznanja, zahteva, da ocenimo, kakšno vlogo igrajo posamezne politološke šole v kontekstu razrednega konflikta, v kakšnem smislu so ali bi lahko bile sestavni del emancipacije človeka, narodov in človeštva, kdaj pa so in v čem so včasih neposreden, včasih pa posreden instrument dominacije. Birokratizacija in tehnokratizacija sodobnih družb, težnje po ohranjanju političnih in ekonomskih privilegijev v mednarodnem obsegu in celo po njihovem razširjenju, monopolistične in hegemonistične tendence v mednarodnem socialističnem gibanju, fenomen multinacionalnih družb, vse to dobiva tudi določen izraz v politični znanosti posameznih dežel ali v tistem, kar se za znanost razglša. Zato je še zlasti pomembno, da v sodobni politični znanosti razkrivamo te tendence, kakor tudi da odkrivamo druge, ki so izraz naraslih moči delavskega razreda v sodobnem svetu, ki podpirajo socializem kot svetovni proces in demokratično-samoupravne težnje v njem, ki se zavzemajo za nove ekonomske, politične in kulturne odnose med narodi, itn. Menimo, da bi morali v večji meri spremljati metodološka prizadevanja v sodobni politični znanosti in v znanosti sploh, tako nove tehnike raziskovanja kot temeljno metodologijo, zlasti materialistično dialektiko. Pomembna naloga naših politologov je, da v večji meri in bolj celovito in organizirano spremljajo dogajanja v sodobni svetovni politologiji, da z vso kritičnostjo, vendar odprtostjo, ki je v naravi vsake

znanosti in naše družbe, sprejemajo iz nje vse pozitivne dosežke, ki lahko obogatijo njeno vsebino in metodološki temelj.

4. Bistveni, lahko bi rekli strateški del nalog, ki se zastavljajo pred politično znanost, je povezan z znanstvenoraziskovalnim delom. Lahko rečemo, da smo na tem področju dosegli nekatere pomembne preboje, vendar pa z doseženim še ne moremo biti zadovoljni. Družbenopolitični procesi v naši družbi in v sodobnem svetu so tako dinamični, da terjajo stalno raziskovanje. Nekateri rezultati dosedanjega raziskovanja, kot na primer konceptualno-teoretično utemeljevanje posameznih politoloških disciplin, kritika koncepta politične države, izdelava teoretičnih okvirov za raziskovanje politične kulture, politično javno mnenje, sistematične obdelave našega družbenopolitičnega sistema, komparativno proučevanje politoloških problemov vojske in obrambe, konceptualizacija problematike interesov in interesnih združenj, proučevanje zakonitosti in ustavnosti, obdelave kolonializma in antikolonialne revolucije, kritično ovrednotenje dela sodobne nove levice in funkcionalizma, začetek sistematičnega proučevanja zveze komunistov, zlasti njene socialne strukture, raziskovanje delegatskega sistema, — vse to so teme, ki pričajo, da se je politična znanost v preteklosti lotevala pomembnih problemov. Vendar pa lahko rečemo, da različen poklicni izvor posameznih raziskovalcev, relativna razpršenost raziskovalnih naporov, pa tudi nezadostno razčlenjena metodološka podlaga niso imeli na raziskovalne rezultate dobrega vpliva. Posebej pa moramo pibiti, da je pglavitni problem raziskovalnega dela na politološkem področju pomanjkanje samostojnih raziskovalnih kadrov, ki bi se profesionalno ukvarjali z raziskovalnim delom. Temu se pridružuje še dejstvo, da je politologija med redkimi sodobnimi disciplinami, ki nima vzpostavljene lastne dokumentacije, ki je gotovo eden od bistvenih pogojev za kvalitetno raziskovalno delo. Kot smo nakazali v srednjeročnem programu znanstvenoraziskovalnega dela, bi se morali raziskovalni naporl usmeriti predvsem k raziskovanju družbenopolitičnega sistema in samoupravljanja, vloge subjektivnih sil, politične kulture samoupravne družbe, procesov v sodobnem socializmu in deželah v razvoju, k temeljnim problemom mednarodnih odnosov, zlasti politike neuvrščenosti itn.

5. Politična znanost v Sloveniji je sestavni del naporov politologije v Jugoslaviji. Zato je njen razvoj bistveno povezan z razvojem politične znanosti po vsej državi. Mnogo nalog je, ki smo se jih skupno lotevali ali bi se jih bilo potrebno skupno lotevati. Predvsem je to tekoča izmenjava izkušenj na področju študija politologije in rezultatov politoloških raziskav. To so, dalje, skupne raziskovalne naloge, v katerih sodelujejo politologi iz vseh republik in pokrajin. Poleg tega je zelo pomembno, da koordiniramo naše mednarodne nastope, ki so bili v preteklosti vse preveč prepuščeni spontanosti. Pobude, ki jih daje v zadnjem času Zveza združenj za politične vede Jugoslavije, so spodbudne za hitrejši razvoj sodelovanja med jugoslovanskimi politologi tako doma kot na tujem.

II

6. Takšni so bili — v grobem — problemi in razmere, v katerih je delovalo Slovensko politološko društvo v zadnjih letih. Upravni odbor društva si je prizadeval, sicer ne dovolj enakomerno na vseh področjih in tudi ne vedno časovno brez nihanj, da uresničuje naloge, ki mu jih je naložil občni

zbor in ki mu jih je sproti ponujal čas. Na svojih sejah, ki so bile zlasti v nekaterih časovnih razdobjih dokaj intenzivne, je programiral delo in tudi analiziral dosežene rezultate. Naj na kratko omenimo nekatere konkretne oblike dejavnosti društva.

a) Sodelovanje pri organizaciji in izvedbi znanstvenih posvetovanj

Slovensko politološko društvo je bilo pobudnik in tudi organizator ali soorganizator nekaterih posvetovanj. Najprej je treba omeniti posvetovanje o teoretičnem konceptu interesov in njihovem uresničevanju v našem družbenopolitičnem sistemu (december 1973). Posvetovanje, ki ga je naše društvo organiziralo v povezavi z Zvezo združenj za politične vede Jugoslavije, je imelo dokajšen odmev v naši javnosti. Prav tako je društvo sodelovalo pri organizaciji in izvedbi (skupaj z FSPN) posvetovanja o uresničevanju delegatskega sistema (april 1975). Društvo je tudi spodbujalo in organiziralo udeležbo na več drugih posvetovanjih, med katerimi naj omenimo zlasti okroglo mizo o participaciji in samoupravljanju, ki je bila septembra 1975 v Dubrovniku in ki smo se je slovenski politologi aktivno udeležili v velikem številu, kar lahko štejemo kot najpomembnejši uspeh na tem področju naše dejavnosti v preteklem razdobju. Prav tako smo spodbujali in organizirali udeležbo politologov na posvetovanju Marksizem in družbene vede (december 1975), ki je dalo dobre rezultate.

b) Razprave o aktualnih politoloških temah

V društvu smo si prizadevali, čeprav ne v zadostni meri, da razvijemo strokovne debate. Tako smo imeli informativna srečanja, na katerih smo se seznanjali s stanjem političnih ved v posameznih deželah (ZRN, ZDA, Poljska), poslušali smo poročilo o udeležbi na posvetovanju v Tunisu »Svet v borbi proti agresiji«, organizirali smo tudi razpravo o knjigi »Politična kultura« itn.

c) Znanstvenoraziskovalno delo

Društvo se je, kot smo že povedali, angažiralo v spodbujanju znanstvenoraziskovalnega dela najprej tako, da je organiziralo znanstvene posvete in (ali) spodbujalo udeležbo na njih. Poleg tega pa se je ravno v tem razdobju lotilo prvič temeljitejše ocene razvojne strategije politološkega raziskovalnega dela. V okviru društva je bila v razpravi analiza stanja in razvojnih perspektiv politične znanosti na Slovenskem, ki jo je društvo posredovalo raziskovalni skupnosti Slovenije. V njej smo skušali podati ne samo splošno oceno stanja politoloških raziskav na Slovenskem, marveč smo tudi analizirali položaj in kadrovske primanjkljaje v posameznih disciplinah in pri tem tudi opredelili konkretna priporočila. Med temi naj zlasti omenimo razpravo v sekretariatu MC pri CK ZKS (oktober 1974), ki je bila zelo koristna za nadaljnje programiranje znanstvenoraziskovalnega politološkega dela. V društvu smo tudi sprejeli konkretna priporočila glede raziskave o uresničevanju delegatskega sistema, za katero je dala pobudo SZDL.

V tem času je prišlo do realizacije nekaterih pobud, za katere je dalo začetno iniciativo ravno naše društvo. Predvsem je bila z ustanovitvijo Sociološke in politološke knjižnice, ki jo izdaja FSPN v sodelovanju z mariborsko založbo Obzorja, tudi na zunanjo poodržano navzočnost politologije v našem družboslovnem prostoru. S tem je naša politologija dobila možnost, da dolgoročno planira objavljane del, ki so osrednjega pomena za razvoj naše politične znanosti. Prav tako moramo ugotoviti, da tudi druge založbe (Mladinska knjiga, Komunist, Cankarjeva založba, Državna založba Slovenije, Partizanska knjiga itn.) kažejo dokajšen pozitiven interes za objavljane aktualnih politoloških del, kar velja tudi za revijski tisk, ki bi ga morali še bolj izkoristiti ne samo za posredovanje raziskovalnih rezultatov, marveč tudi za informiranje o politični znanosti, delu politološkega društva itn.

d) Sodelovanje politologov v Jugoslaviji

Sodelovanje s politologi po Jugoslaviji se je razvijalo po eni strani z neposrednimi stiki s politologi v posameznih središčih, kot društvo pa smo bili institucionalno vključeni v Zvezo združenj za politične vede Jugoslavije. Zveza je bila pred leti reformirana, tako da se je skušala prilagoditi novim ustavnim odnosom. Dasi še ne moremo trditi, da je delo zveze na novih osnovah v celoti zaživelo, pa moremo vendar ugotoviti, da kljub težavam, ki so tudi finančne narave, Zveza čedalje bolj aktivno deluje v povezovanju prizadevanja jugoslovanskih politologov in njihovih organizacij. Predvsem je treba poudariti koristnost njenih iniciativ za različna znanstvena posvetovanja, med katerimi so bila: posvetovanje o reformi političnega sistema in omenjeni posvetovanji o interesih ter o participaciji in samoupravljanju. Slednje je bilo pravi mali mednarodni politološki kongres, ki je pomenil za nas pomembno izkušnjo. Z zvezo združenj za politične vede smo tudi sodelovali pri pripravah za mednarodne kongrese IPSA, dasi tu koordinacija še vedno ni dovolj učinkovita. V letošnjem letu, ko praznuje Zveza združenja za politične vede Jugoslavije svojo 20-letnico, bomo slovenski politologi imeli priložnost aktivno sodelovati na občejugoslovanskem posvetovanju o položaju in perspektivah političnih ved v Jugoslaviji.

e) Mednarodno sodelovanje

Kot smo že nekajkrat omenili, je bilo slovensko politološko društvo tudi aktivno v mednarodnih stikih. Po eni strani je vabilo priznane tuje strokovnjake (prof. dr. Wiatr, Poljska), (prof. dr. Umberto Cerroni, Italija), da so predavali o nekaterih aktualnih problemih političnih ved (politična znanost na Poljskem, komparativne politične raziskave, Gramsci kot politični mislec itn.), po drugi pa je spodbujalo in podpiralo nastope naših politologov v tujini ali na srečanjih doma, ki so imeli mednarodni značaj. Poleg že omenjenega dubrovniškega srečanja o participaciji in samoupravljanju je treba omeniti še naše priprave za zadnji kongres IPSA, ki pa se predvsem zaradi finančnih sredstev niso uspešno končale (tako da se je udeležil kongresa le en član

našega društva), in za letošnji, X. kongres IPSA v Edinburgu na Škotskem, ki se ga bo predvidoma udeležilo, kolikor bodo zagotovljena finančna sredstva, več kolegov.¹ Moramo tudi ugotoviti, da člane našega društva vse pogosteje vabijo na različna politološka posvetovanja v tujino in da jih tudi vključujejo v razne oblike dela v Mednarodni asociaciji za politične vede. Na vsak način se na tem področju, zlasti z nekaterimi novimi iniciativami na občejugoslovanski ravni, odpirajo za mednarodno uveljavljanje naše politologije nove možnosti in nove obveznosti.

f) Vloga društva v povezovanju slovenskih politologov

Lahko torej trdimo, da je bilo društvo relativno uspešno v povezovanju politologov, ki delajo na visokošolskem področju, ni pa imelo tolikšnih uspehov pri vključevanju in mobiliziranju politologov, ki delajo zunaj visokošolskih institucij, pa naj si gre tu za republiški center ali za druga območja v Sloveniji. Lahko bi celo samokritično ugotovili, da je bila ta dejavnost v preteklem obdobju celo nekoliko šibkejša kot v prvih letih obstoja društva. Glede na to, da je na FSPN oziroma predhodni visoki šoli za politične vede oziroma visoki šoli za sociologijo, politične vede in novinarstvo doslej diplomiralo že 209 študentov, ki delajo na številnih območjih in področjih v Sloveniji, se kaže še zlasti urgentna potreba, da se hitro in učinkovito lotimo organiziranja številnega potencialnega članstva (sedaj ima društvo 90 članov) in da organiziramo dejavnost članov v nekaj regionalnih sekcijah, ki bi imele svoj program dela in ki bi bile delegatska baza za oblikovanje organov Slovenskega politološkega društva. Posebej je treba poudariti naloge, ki se zastavljajo Slovenskemu politološkemu društvu oziroma ustrezni regionalni sekciji pri razvijanju politologije v novem univerzitetnem centru v Mariboru.

g) Vključevanje društva v družbenopolitični sistem

Društvo je v preteklem obdobju, za katero je značilno uvajanje delegatskih odnosov kot univerzalnega principa v organiziranju družbenopolitičnega sistema, aktivno sodelovalo in sodeluje prek konference delegacij v Republiški konferenci Socialistične zveze, s katero je tudi neposredno sodelovalo v razpravah o več aktualnih vprašanjih naše družbe in o statusu društev. Socialistična zveza delovnega ljudstva (koordinacijski odbor za organizacije in društva) pa je tudi finančno podprla prizadevanje društva, saj je bila med poglavitnimi sofinancerji naše udeležbe na dubrovniškem posvetovanju v letu 1975. Društvo tudi redno vabijo na seje skupščine področne raziskovalne skupnosti za družbene vede Raziskovalne skupnosti Slovenije in ima delegata v zboru uporabnikov, ki delegira skupino delegatov v svetu FSPN itn. Novi statut društva to prakso po eni strani institucionalizira tudi v društvenih pravilih, po drugi pa odpira nove možnosti, da se društvo v novih razsežnostih in še načrtneje povezuje z vsemi pomembnimi področji našega družbenega življenja.

¹ Iz Slovenije so se ga udeležili štirje politologi. — Op. ur.

7. Aktualne naloge

Že med poročanjem o delu društva smo omenjali nekatere aktualne naloge, ki se bodo zastavljale pred slovenskimi politologi, pred njihovim društvom v prihodnjem razdobju. Te naloge, ki naj bi o njih razpravljali občni zbor in jih dopolnili z novimi pobudami,² bi morda lahko zgostil v naslednje točke.

1. Preobraziti društvo v skladu z delegatskim načelom, ki omogoča in zahteva, da se ustanovijo regionalne sekcije društva, ki bi povezale članstvo na vseh področjih dela in z vseh območji Slovenije;

2. Poživiti strokovno delo v društvu, organizirati redna znanstvena posvetovanja, razgovore, okrogle mize itn.;

3. Spodbujati analizo profilov politologa in jo prilagajati razvoju znanosti in potrebam družbene prakse;

4. Analizirati položaj politološkega raziskovanja, zavzemati se za njegov kadrovski razvoj in nadaljnjo konkretizacijo raziskovalnega programa;

5. Sodelovati pri programiranju založniške dejavnosti na področju politoloških ved in se zavzemati za objavljanje rezultatov raziskovalnega dela v revialni publicistiki;

6. Proučevati družbeni položaj in družbeno vlogo politologov in spodbujati in organizirati dopolnilno politološko izobraževanje;

7. Zavzemati se za razvoj politoloških institucij in za uveljavljanje družbeno spoznanega nujnega deleža politologije v profilih sorodnih družboslovnih kadrov in v izobraževalnem sistemu sploh;

8. Razvijati sodelovanje s politologi in njihovimi društvi po drugih republikah in pokrajinah Jugoslavije in spodbujati in organizirati udeležbo slovenskih politologov v delu Zveze združenj za politične vede Jugoslavije;

9. Spodbujati izmenjavo izkušenj s politologi drugih dežel in v povezavi z Zvezo združenj za politične vede Jugoslavije spodbujati in organizirati aktivno nastopanje slovenskih politologov v tujini in v Mednarodni asociaciji za politične vede;

10. Prizadevati se za sistemsko rešitev problema virov financiranja društva;

11. Končno, a ne nazadnje: razvijati društvo kot sestavni del našega družbenopolitičnega sistema in si prizadevati, da bo uresničevalo svojo z ustavo in drugimi normami in njegovim statutom določeno vlogo.

² Občni zbor je te pobude sprejel z nekaterimi dopolnitvami, op. ur.

Ideološko politični okviri družboslovja ZDA

(in njegova infrastrukturna dejavnost)

V prispevku nakazujem nekatere prvine, ki določajo in karakterizirajo sedanje družboslovno raziskovalno dejavnost v ZDA; posebna pozornost bo veljala politološkimi raziskovanjem. Glavni viri informacij in ocen so razgovori s številnimi ameriškimi družboslovnimi raziskovalci in ogledi raznih raziskovalnih ustanov v letu 1975.¹

Prodor sistemske teorije

Prevladujočemu empiricizmu se v novejšem času vse bolj upirajo poskusi, da bi se pristopna proučevanja družbene problematike lotili bolj teoretično. Sistemska teorija, ki se najbolj prebija v sedanjem času, je poskus, da bi združili empiricizem in globalno družbeno teorijo. V družboslovju se uveljavlja delno tudi marksistična raziskovalna metodologija. V glavnem pa prevladujejo funkcionalizem, sistemska teorija, programski eklekticizem, simbolični interakcionizem, teorija konfliktov in behaviorizem.

V razgovoru na National Academy of Science v njenem oddelku Assembly of Behavioral and Social Sciences smo ugotovili, da je eden od ključnih problemov ameriške družboslovne znanosti pomanjkanje globalnih teoretičnih prijemov, modelov in izhodišč. Prodor sistemske teorije v tej smeri, v tem trenutku, v sedanjih konkretnih političnih razmerah sorazmerno največ obeta. Pri tem seveda sistemske teorije ni mogoče enačiti z marksizmom, čeprav nekateri to delajo. Ključno vprašanje sistemske teorije je medsebojno vplivanje sistemov, razlaga podsistema z zakonitostmi večjega sistema, globalne družbe. Ta teorija ne odgovarja na vprašanje v tistem, kar se poraja v sistemu ali podsistemu samem. Zanimivo je, da se največji del ameriških raziskav ustavi v okviru meja ameriške družbe kot globalne družbe. To družbo jemljejo kot osamljen otok, ki je zunaj problemov sodobnega sveta in človeštva. Zelo redke raziskave vidijo v ameriškem sistemu in njegovih podsistemih del globalne človeške družbe. Tak prijem seveda izpostavi povsem druge politične dimenzije, terja drugačne obrazložitve notranjega bitja ameriške družbe. Tak prijem lahko nosi v sebi prvine vsaj humanistične, če že ne revolucionarne kritike sedanje ameriške svetovne pozicije. To je družba, ki ima glavobole zaradi svojega bogastva, ker neizmerno zapravlja surovine in energijo in ker ne izkorišča svojih velikanskih kadrovskih in proizvodnih možnosti, kajti kapitalistični družbeni odnosi niso zmožni, da bi rešili nakopičene dileme te družbe izobilja. V primerjavi z manj razvitimi deželami, katerih problemi so lakota, obstanek, industrijski razvoj, graditev novih kapacitet, je to polarno

¹ Glej tudi članek: Piotr Sztompka »Dileme ameriške sociologije«, Teorija in praksa, št. 9–10, FSPN, Ljubljana 1974, str. 983–998. Ta članek predvsem z vidika analize pisanih virov obravnava zelo sorodno problematiko.

nasproten svet. Metodološko zapiranje v svoje lastne meje, znanstveni ideološki izolacionizem ne omogoča niti, da bi pravilno znanstveno interpretirali vsaj ameriške notranje probleme, predvsem pa zakriva razredno strukturo ameriške družbe doma in v odnosu do mednarodne skupnosti narodov.

V okviru znanosti so se specializirale posebne ustanove, ki se ukvarjajo z napovedovanjem prihodnosti, s futurologijo. Te se opirajo predvsem na tisto, kar je že zaznavno v sedanji družbeni praksi. Gre predvsem za bogato fantazijo. Na tem temelji tudi napovedovanje državnih ustanov. Delajo tudi velike raziskave, ki napovedujejo prihodnost za 10, 15 ali pa celo 200 let. V vseh raziskavah so nekatere temeljne ideološke konstante stalne. Tako sta npr. z delnimi izboljšavami konstanta ameriški institucionalni sistem in sistem družbenih vrednot. Amerika bo ves čas, tudi v prihodnosti, ostala na vrhu svetovne hierarhične piramide. Priznavajo sicer, da se bodo tudi druge dežele razvijale in se ji približevale, toda nihče je ne bo presegel.²

Večinoma pa se v raziskovalnih ustanovah, posebno na univerzah, uveljavlja strogo disciplinaren raziskovalni prijem. Raziskovalne institucije, predvsem tiste, ki se trudijo, da bi razrešile konkretne družbene probleme, so se močno naslonile na multidisciplinaren raziskovalni prijem v družboslovju, vključujejo tudi naravoslovce in iščejo stik z ljudmi iz prakse.

Večina raziskovalcev si ne prizadeva neposredno, da bi bili njihovi raziskovalni rezultati uporabni. Ukvarjajo se z ozko specializiranimi vprašanji. Skrbijo, da so raziskave opravljene z znanstveno natančnostjo, da ni metodoloških strokovnih ugovorov. Rezultate predstavljajo predvsem znanstveni skupnosti in jih uporabljajo v vzgojnoizobraževalnem procesu na visokih šolah. Večini se ne zdi potrebno, da bi z rezultati nastopala neposredno v javnosti.

Prevladuje ideološki »objektivizem«

Široko prevladuje mišljenje, da mora biti znanost »objektivna« in nevezana na idejne in politične tokove.³ Po tem mišljenju je naloga znanosti to, da ugotavlja, kaj je, ne pa da postavlja, kaj naj bi bilo.

Temu mišljenju pa ostro nasprotujejo predvsem bolj liberalno usmerjeni raziskovalci, ki nastopajo kot družbeno angažirana znanost, ki odpira družbene probleme, jih predstavlja javnosti in se za svoje predloge bori tudi na drugih področjih, predvsem s sredstvi političnega boja.⁴

Boljša ko je visoka šola ali univerza, večji ko je njen ugled, bolj so na njej liberalni. Raziskovalci so bolj liberalni kot učitelji, ki so precej konser-

² Seminar v »Hudson Institute« v državi New York pod idejnim vodstvom Hermana Kahna, julija 1975.

³ Na takem stališču je med drugimi npr. ugledna raziskovalna ustanova »The Conference Board« iz New Yorka, ki se ukvarja z ekonomskimi raziskavami. Taka pozicija se uveljavlja torej tako za celotne raziskovalne ustanove, množično pa je razširjena med raziskovalci kot posamezniki.

⁴ Raziskovalne ustanove, ki so npr. izrazito ideološko in družbeno angažirane, so npr. »The Rand Corporation« iz Santa Monice v Californiji, ki dela veliko vojaških raziskav. Znan je po aferah uporabe družbenih znanosti za potrebe subverzivnega vojskovanja. Zelo angažirani ustanovi sta med drugimi npr. Aspen Institute for Humanistic Studies in pa Brookings Institution iz Washingtona, D. C., ki stimulira raziskovalce, da se ukvarjajo z družbenimi problemi, da iščejo stik z družbeno prakso in z aplikacijo izsledkov. Seveda pa vsak raziskovalec govori le v svojem imenu. V teh ustanovah se npr. zbirajo liberalni intelektualci in humanisti, pa tudi hudi

vativni. Najbolj na levi strani so družbene znanosti, sociologija pa je od vseh najbolj leva. In najbolj na desni npr. biotehniki. Liberalci menijo, da je vloga intelektualca v tem, da mora biti kritičen, da mora biti nosilec idej in vrednot, da vzdržuje prepad med realnostjo in idealom.⁵

Ameriška država, ki porabi velika sredstva za raziskovalno delo, je naročila tudi več raziskav o kvaliteti raziskovalnega dela. Te raziskave so pokazale, da je metodologija v glavnem na zelo nizki ravni.⁶

Raziskovalne rezultate sorazmerno zelo slabo poznajo in jih malo spremljajo. Tisti, ki naj bi uporabljali raziskovalne rezultate, v glavnem berejo samo raziskovalne izvlečke. Veliko je problemov v razmerjih med raziskovalnim delom in njegovo praktično uporabo. Ugotavljajo, da ni posrednikov, ki bi se ukvarjali prav s temi vmesnimi procesi.

Rotacije kadrov iz proizvodnje na univerzo, na raziskovalno delo in nazaj, pravzaprav ni. Za univerzitetno kariero je bistveno število objavljenih člankov, ne pa, ali ima kdo za seboj ustrezno strokovno ali družbeno prakso. Zelo redke so šole in raziskovalne ustanove, ki se zavzemajo za to, da bi imeli družboslovni raziskovalci za seboj prakso. Rotirajo pa dejansko le najbolj sposobni kadri, ki se uveljavljajo zlahka na vseh področjih. Raziskovalni delavci in visokošolski učitelji se novačijo izmed najuspešnejših študentov, menjajo sicer različne univerze, vendar pa v bistvu ostajajo znotraj visokošolskih središč. Njihovo socialno izkustvo o neposrednih problemih prakse je v glavnem skromno. Zato tudi danes na ameriških univerzah cvete akademski elitizem, globoka specializacija in parcelizacija znanosti in pozitivizem v družboslovju. Del raziskovalcev se ukvarja z graditvijo teorije, z modeli. Toda pogosto so ti modeli daleč stran od dnevnih družbenih problemov, mnogi tudi v raziskovalnem delu ne doživljajo uspešne operacionalizacije.

Premalo je teoretične in politične sinteze

Na ravni samih raziskovalcev skorajda ne prihaja do globalnejših družboslovnih sintez množice podatkov. Ta proces se pravzaprav intenzivneje opravlja v središčih politične moči. To delajo v državnih organih, ki so tudi veliki naročniki raziskav. Sinteze delajo v politiki, ki precej uporablja rezultate družboslovnih raziskav. Tista faza raziskovalnega procesa, ki je politično ključna, ki je ideološko tudi najbolj opredeljena, najintenzivneje poteka v okviru obstoječega političnega in ekonomskega *establishmenta*.

Če je več kot očitno, da morajo raziskovalci vse bolj upoštevati Marxovo znanstveno metodologijo v procesu analize, ugotavljanja stanja, kakršno je, pa običajno celo tisti, ki so najbolj liberalni in na levi strani političnega

konservativci. Dobil sem vtis, da predvsem najbolj kvalitetni raziskovalci, tisti, ki imajo kaj povedati, iščejo stik z družbeno in politično prakso, zato so tudi vključeni v številne komisije in svete, tako v okviru države kot tudi v zasebnem sektorju.

⁵ Razgovor s Seymourjem Lipsetom, ki je proučeval 50.000 ameriških visokošolskih intelektualcev, in publikacija »Academics, Politics, and the 1972 Elections« American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, D. C. leta 1973.

⁶ Razgovor v »Bureau of Applied Research« New York University, razgovor z Nathanom Caplanom v Centru za raziskovanje uporabe znanstvenih dognanj v »Institute for Social Research«, The University of Michigan, in publikacija: Nathan Caplan, Andrea Morrison, Russel J. Stambough, »The Use of Social Science Knowledge In Policy Decisions at the National Level«, Institut for Social Research, The University of Michigan, Ann Arbor, Michigan 1975. Razgovor z Jackom Craigom na »Denver Research Institute«, Denver, Colorado.

spektra, ne delajo revolucionarnih sklepov. Večinoma se zadovoljijo s tem, da kritično ugotovijo, kaj vse je narobe. Redki se spuščajo na raven razsoje o tem, kaj je treba storiti, da bi se stanje stvarno preseglo.⁷ Ta faza je v praksi večinoma prepuščena politikom oziroma ostaja odprta.

Družboslovje ni nacionalna prioriteta

Na znanstveno politiko, na raziskovalne prioritete ima največji vpliv zvezna država prek svojih specializiranih agencij in ministrstev, ki naročajo družboslovne raziskave. Izredno velik naročnik je ministrstvo za zdravje, šolstvo in socialno varnost. Veliki naročniki so tudi Pentagon in CIA. Ti naročniki v veliki meri določajo znanstveni trg.⁸

Zanimanje za družbene raziskave je na drugih ravneh državne organizacije zelo majhno. Tako se celo raziskave o nekaterih problemih upravljanja New Yorka opravljajo s sredstvi zvezne vlade, čeprav gre za neposredne koristi tega velikega mesta. Nižje ravni družbenih institucij se mnogo manj naspelajo na znanstveno delo.

Iz svojih sredstev podpirajo družboslovno raziskovanje univerze in nekatere fundacije, ki financirajo raziskovalno delo. Delujejo pa na zvezni ravni, kot npr. Fordova fundacija, ipd.

Nacionalne prioritete znanstvene politike so energija, surovine, biologija, okolje, velika mesta, zdravje, prehrana, izvir življenja.

Družboslovno raziskovanje ni nacionalna prioriteta v znanstveni politiki. Razlog je preprost. Kot mi je izjavil član kongresa,⁹ je to zato, ker so Američani konservativni ljudje. Ne marajo, da kdo brska okoli njih in se zanima za njihove privatne zadeve. Družboslovno raziskovanje to počne. Zato niso preveč navdušeni nad njimi in nad njegovimi rezultati.

Prav družboslovni raziskovalci, posebno sociologi, so razmeroma zelo liberalno usmerjena družbena skupina, ki je kritična do stanja družbenih odnosov v ZDA in v svetu. Skratka, konservativna Amerika se upira sorazmerno kritični besedi družboslovnih raziskovalcev in humanistov.

Specializacija infrastrukture

S proučevanjem družbe in družbenih odnosov se v ameriški družbi ukvarja samo v politologiji okrog 10.000 raziskovalcev. Za družbene znanosti so porabili leta 1974 več kakor 3 milijarde dolarjev. Ob takšni populaciji raziskovalcev se je zelo visoko razvila specializacija dela v samem raziskovalnem procesu.

V raziskovalni skupnosti so se izločile posebne institucije, ki se ukvarjajo s tistimi fazami raziskovalnega procesa, ki so uslužnostna dejavnost za raziskovalce, namreč tiste, ki se ukvarjajo predvsem z najbolj kreativnimi fazami

⁷ Na ekonomskem področju je npr. John Kenneth Galbraith konstruktor novih politično-ekonomskih modelov, Pauli Bullock iz UCLA je izdelal model gospodarstva, ki uveljavlja polno zaposlenost, itn.

⁸ Razgovori v National Science Foundation in National Academy of Sciences, pregled njihovih publikacij in liste naročnikov številnih raziskovalnih ustanov.

⁹ Razgovor s članom kongresa Charlesom Mosherjem, ki je član kongresnega komiteja za znanost.

raziskovalnega procesa, kot je postavljanje problema in hipotez ter interpretacija podatkov in sklepanje. Najmočnejše so razvite tiste skupne službe, ki obdelujejo podatke.

Informacijski sistemi so izredno razviti. Raziskovalcem so na voljo velike univerzitetne knjižnice, Kongresna knjižnica in dober sistem medknjižničnega sposojanja knjig. Vsaka boljša univerza se trudi, da razvije odlično knjižnico. Stroški za vzdrževanje knjižnic so velikanski.¹⁰ Kongresna knjižnica predvideva, da bo do leta 1979 odprla novo stavbo, ki bo tolikšna kot obe sedanji stavbi skupaj. V Kongresni knjižnici, pa tudi v redkih drugih knjižnicah delajo na kompjuterizaciji katalogov, kar se je pokazalo, da je izredno zapletena naloga. Doslej samo nekateri katalogi v Kongresni knjižnici že poskusno obratujejo. Pričakujejo, da bodo morda v petih letih celotni katalog avtomatizirali. Z istim problemom se ukvarjajo v knjižnici chikaške univerze, ki je trenutno najsodobnejša univerzitetna knjižnica v ZDA. Pri tej akciji so obstali, ker so nemočni zaradi velikanskih stroškov ter nerazrešenih programskih problemov. Ukvarjajo se le z avtomatizacijo kataloga. Trdijo, da je še vedno čista iluzija pričakovanje, da bi prevedli na računalnikih vso vsebino knjig.

Razvite so posebne službe za dokumentacijo, za zbiranje informacij o znanstvenih člankih, ki jih obdelujejo na najrazličnejše načine in dostavljajo raziskovalcem. To so deloma privatne ustanove, ki delujejo povsem na ekonomski podlagi,¹¹ deloma pa tudi živijo od državne podpore. Skratka, raziskovalec lahko dobi na mizo sporočila o tem, kje in kaj se dogaja v svetu na njegovem raziskovalnem področju. Seveda pa to precej stane.

V družboslovju delujeta dve večji ustanovi, ki skladiščita družboslovne raziskovalne podatke, in to na komparativni ravni. V glavnem so v teh bankah podatkov vskladiščeni podatki iz raziskav, ki so tekle v ZDA in Kanadi.

V Ameriki trenutno delujeta dve banki podatkov družboslovnih raziskav. In sicer Roper Center v Pensilvanniji in pa Inter University Consortium for Political Research v Ann Arborju. V slednjem so podatki iz raziskav iz okrog 50 do 60 dežel. V njih je sorazmerno malo podatkov iz socialističnih dežel, največ jih je iz Poljske.

Podatki, ki prihajajo iz raziskav iz različnih dežel sveta, od članic inter-univerzitetnega centra, se tu standardizirajo, da so primerljivi. To je dobra podlaga za komparativno raziskovalno metodo in zelo bogati možnosti raziskovalnega dela v družboslovju. V bankah podatkov so vskladiščeni tudi podatki iz rednih statističnih virov.

Te informacijske ustanove se trudijo, da bi pokrivale čim večji del svetovne literature. Res pa je, da najmočnejše pokrivajo kapitalistično in angleško govoreče področje. Poleg tega pa še glavne sovjetske vire. Manj pa druge dežele sveta.

Opazno je, da je pritok jugoslovanske družboslovne raziskovalne skupnosti v te informacijske sisteme sorazmerno zelo majhen. Tudi na nas je pobuda, da bi dali predloge za selekcijo naših virov, ki naj jih stalno spremljajo. Glede na to, da zelo raste interes za to, kar se dogaja v samoupravnih in socialistični

¹⁰ Kongresna knjižnica je imela leta 1975 proračun, ki presega 80 milijonov dolarjev, Univerzitetna knjižnica v Chicagu pa je imela proračun čez 4,5 milijona dolarjev.

¹¹ Taka ustanova je npr. ASCA (Automatic Subject Citation Alert) v Philadelphiji, ki je najboljše za naravoslovne znanosti, toda uveljavlja se tudi v družboslovju. Obdelujejo izbrane strokovne revije. Izdelujejo od tekočih informacij do magnetnih trakov.

Jugoslaviji, bo morali storiti več, da poskrbimo za ustrezno prenašanje naših informacijskih virov in rezultatov v te sisteme. To pa je pomembno tudi za našo znanost, saj je za proučevanje globalnih družbenih odnosov prav metoda komparativnih študij ena izmed najboljših. Tudi s tega vidika je slabo, da niso vključeni v te banke niti podatki tistih raziskav, ki so bile mednarodne in smo v njih sodelovali. Iz teh bank pa se dobi na razpolago podatke za sorazmerno majhne vsote.¹²

Ameriška družboslovna znanost je posebno v času hladne vojne, tedaj, ko so prišla velika naročila za družboslovje, predvsem od vojaških organov in v okviru strateških raziskav, zbrala množico podatkov o družbenih odnosih in pojavih v vseh deželah sveta. Seveda je bil namen teh raziskav povsem jasen. Toda ti podatki so zdaj zbrani in le deloma obdelani in izkoriščeni.

Specializacija institutov

Instituti se v družboslovju v glavnem specializirajo glede na določene raziskovalne metode in tehnike. Zanje se optimalno usposabljaajo. Tako se v raziskovalnem procesu posamezne raziskovalne skupine pogosto obračajo na takšne institucije, da jim storijo usluge. Velik problem pri raziskavah javnega mnenja je problem vzorčenja, pokrivanja celotnega ozemlja ZDA. Zato so se za to področje specializirali samo nekatere ustanove, ki so razvile kvalitetno službo in ki sprejemajo naročila drugih.¹³ Dobijo vprašalnik, opravijo raziskavo, dostavijo podatke. Skratka, raziskovalci pogosto in praviloma uporabljajo usluge takih ustanov, kjer je to le mogoče.

Na univerzi Chappel Hill v North Carolini npr. dela že 50 let institut, ki se je osredotočil na problematiko sociološke metodologije. Institut pomaga raziskovalcem, posebno starejšim učiteljem, pri empiričnem raziskovalnem delu. Pomaga jim pri operacionalizaciji raziskovalnega problema in pri zbiranju podatkov. Poleg tega izučijo okrog 600 študentov na leto, da uporabljajo že zbrane raziskovalne podatke in računalniške obdelave podatkov.

Sodelovanje med raziskovalci, ki se ukvarjajo s sorodnimi problemi, se razvija na več načinov. Osnovni delovni komunikacijski sistem zunaj domače raziskovalne ustanove so predvsem znanstveni tisk in pa srečanja v okviru strokovnih združenj na regionalni in nacionalni ravni. Najboljše revije so zašicene s prispevki, zato se je razvil poseben sistem razpošiljanja delovnih materialov v notranjem krogu tistih raziskovalcev, ki obdelujejo sorodne raziskovalne probleme, ker ne morejo čakati leto ali dve, da bo članek objavljen v znanstveni reviji. Zelo redki so tisti raziskovalci, ki so toliko kvalitetni, da dobijo za rokopise knjig honorar. V njihovem sistemu ti objavljeni članki in knjige dvignejo splošno ceno raziskovalca. Tako se to delo pokrije z večjim osebnim dohodkom na univerzi ali v raziskovalni ustanovi. Verjetno pa gre tudi za izkoriščanje znanstvene inteligence po založnikih.

Ljubljana, maja 1976.

¹² S članarino 2000 dolarjev bi Jugoslavija dobila na razpolago vse podatke iz Interuniverzi-tetnega centra.

¹³ Razgovor z Normanom Neilom v National Opinion Research Center, University of Chicago, v katerem se ukvarjajo npr. z izdelavo računalniških programov za družbene znanosti (SPSS paket), z anketiranjem na vzorcu ZDA itn. ter razgovor s Henryjem Teunnijem; University of Penssilvannia.

LOJZE SOČAN

Stadij razvitosti in usmerjanje mednarodne menjave

1. Stadij razvitosti in struktura mednarodne menjave Slovenije

Glede na temeljne strukturne značilnosti v izvozu slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva je mogoče v dolgoročnejšem razdobju razločevati tri poglobitvene stadije.

a) Prvi stadij zajema obdobje do približno leta 1958 in je značilen po tem, da je pretežni del vrednosti izvoza slonel na izdelkih bolj ali manj predelanih naravnih bogastev ter kmetijstva. Regionalno je bil izvoz najintenzivnejše usmerjen v zahodnoevropske dežele, od koder je slovensko gospodarstvo hkrati uvažalo največ opreme. Jedro izvoza so bili: barvaste kovine, ferolegure, leseni hlodi, žagan les, drva, deli zabojev, pohištvo, vezane plošče, surove tkanine, živina, goveje meso, hmelj, vino.

b) Naslednji stadij zajema obdobje približno do konca šestdesetih let in je značilen na eni strani po zelo dinamičnem naraščanju izvoza (hitrejše naraščanje izvoza v primerjavi z uvozom) ter na drugi strani po načinu oblikovanja vrednosti izvoza. Le-ta se je oblikovala (in povečevala) z vključevanjem čedalje večjega števila novih izvoznih proizvodov (neredko tudi za vsako ceno), čeprav so le redki med njimi dosegali večje izvozne vrednosti, trajnejšo izvozno usmeritev na posamezne tuje trge ter višjo stopnjo izvozne usmerjenosti. Zaradi izredno hitrega širjenja izvozne nomenklature, ki je bila povezana z uvajanjem vedno novih proizvodov v slovenskem gospodarstvu, je tudi struktura uvoza dobivala poleg opreme novo in to vse močnejšo dinamiko na področju uvajanja novih proizvodov z namenom, da jih domače gospodarstvo čim prej osvoji. Tako je prišlo v dobrem desetletju do bistvene spremembe strukture izvoza slovenskega gospodarstva: ta je konec šestdesetih let slonela na izredno velikem številu izvoznih pozicij manjše vrednosti, s tem da so pretežni del izvozne vrednosti sestavljali izdelki industrijske predelave, pri čemer se je bistveno zmanjšal delež izvoza naravnih bogastev in najnižje obdelanih industrijskih surovin (predvsem barvastih kovin in lesa).

c) Za obdobje v začetku sedemdesetih let postaja značilno, da dinamika izvoza ne temelji več na vključevanju vedno novih proizvodov v izvoz, ampak na hitrejši izvozni rasti manjšega števila izvoznih proizvodov z večjimi izvoz-

nimi vrednostmi¹ (paličasto jeklo, polizdelki iz aluminija in aluminjskih zlitin, elektromotorji, elektrotehnični aparati in sestavni deli, transformatorji, deli za vozila, prikolice, gospodinjstva oprema, gradbeni leseni elementi, leseni stoli, pohištvo, tkanine iz sintetičnih vlaken, pletenine, svinjsko oblačilno usnje, obutev, meso, zdravila, ...). Ta proces je povezan z oblikovanjem večjih gospodarskih enot v slovenskem gospodarstvu kot tudi s specializacijo tujih trgov, še posebno v EGS, ki so vse manj primerni za izvoz velikega števila izdelkov nizkih vrednosti (predvsem zaradi specializacije med panogami in intenzivnega razvoja specializacije znotraj panog ter kooperacije med deželami članicami).

Po letu 1970 postane dinamika uvoza Slovenije in Jugoslavije v menjavi v EGS hitrejša od dinamike izvoza, kar je pripisati tako zadržani visoki stopnji reprodukcijske odvisnosti pri, za izvoz najpomembnejših proizvodnjah, kot tudi pri večini druge industrijske proizvodnje, namenjene pretežno notranjemu trgu. Poglavitni problem vse večjega neskladja med izvozno in uvozno vrednostjo v mednarodni menjavi (predvsem še z EGS) se kaže v naši tehnološko-razvojni stagnaciji, saj je našim proizvajalcem za proizvodnjo kvalitetnih finalnih izdelkov potreben naprej uvoz opreme in tehnologije (licence, know-how, ...), večina reprodukcijskih materialov, posebno pa še tehnološko modernejših (sintetična vlakna, petrokemijski derivati, elektrotehnični in strojni elementi in sestavni deli, kvalitetna jekla in pločevine itd.). To, da prepočasi uvajamo take proizvodne postopke ter stalna odvisnost od tujih licenc ter reprodukcijskih materialov in sestavnih delov pri večini izvozno dinamičnih proizvodnj in tudi pri večini proizvodnj za domači trg se kaže v tem, da omejevanje uvoza reprodukcijskih materialov in sestavnih delov zelo močno vpliva na zmanjšanje izvoza, zniževanje rasti domače proizvodnje ter manjšo kvaliteto industrijskih izdelkov. Po drugi strani pa visoka stopnja reprodukcijske odvisnosti našega gospodarstva od razvitejšega sveta ne povzroča samo to, da moramo upoštevati tehnološko najzahtevnejše sestavne dele in reprodukcijske materiale, ampak, se ta odvisnost nadaljuje vse do večine osnovnih surovin. V celoti pa visoka stopnja reprodukcijske odvisnosti našega gospodarstva od razvitejših dežel in predvsem še od EGS pomeni uvoz znanja v najdražji obliki (zmanjševanje domačih delovnih mest), to je v obliki tehnološke in razvojne odvisnosti in množičnega uvoza tehnološko bolj ali tudi manj zahtevnih reprodukcijskih materialov. Sicer pa je ta pojav splošna značilnost manj razvitih gospodarstev, pri katerih temelji proizvodna struktura predvsem na kriteriju uvozne substitucije, ki ne le, da ne rešuje plačilnobilančnega problema, ampak ga pogosto celo vse bolj pogloblja.

Seveda je do takega stanja pripeljalo več razlogov in ne samo precejšnja inertnost večine domačih proizvajalcev. Tu je treba poudariti predvsem dolgoročno precejevanje tečaja dinarja, kar je imelo za posledico (poleg pomanjkanja še drugih selektivnih in stimulativnih izvoznih ukrepov) praviloma stalno slabše pogoje gospodarjenja proizvodnj za izvoz in je stalno spodbujalo k uvozu (tudi reprodukcijskih materialov in opreme) ter destimuliralo izvoz. In končno, izredno naglo pritekanje neblagovnih dohodkov od zdomcev, ki se je od neznane vsote v letu 1969 povzpelo na okrog 1,4 milijarde \$ v letu

¹ Seznam takih proizvodov z izvozno vrednostjo nad 3 mio \$ v letu 1973 in prikazom stopnje rasti 1973/72: L. Sočan, »Ekonomska revija«, 1975/1, str. 30.

1974 podatek za SFRJ, teh hitro rastoči devizni dohodki turizma niso bili stimulatивно uporabljeni za nabavo najsodobnejših tehnologij in opreme in predvsem še za spodbujanje domačega razvoja vsaj v izvozno perspektivnih proizvodnjah, temveč so zaradi navidezne možnosti, da lahko pokrijejo vsako povečanje uvoza reprodukcijskih materialov in opreme dajali celo potuho tehnološki in razvojni stagnaciji v jugoslovanskem in tudi slovenskem gospodarstvu.² Zato ni naključje, da v Slovenskem gospodarstvu po letu 1968 uvozna vrednost reprodukcijskega materiala stalno presega skupno izvozno vrednost (z izjemo leta 1972, ki je bilo zaradi izrazitih uvoznih omejitev nenormalno); podobno velja tudi za Jugoslavijo. Upoštevati pa je treba, da dohodki od začasno zaposlenih jugoslovanskih delavcev v tujini ne le ne bodo naraščali, ampak se bodo prej ali slej začeli zniževati; zato je rešitev neugodnega razmerja v zunanjetrgovinski menjavi Slovenije in tudi Jugoslavije predvsem v tem, da se odpravi sedanja previsoka stopnja reprodukcijske odvisnosti (predvsem z EGS), ki pa izvira pretežno iz nezadostne tehnološke in razvojne dinamike v našem gospodarstvu.

Struktura mednarodne menjave Slovenije in Jugoslavije ne neugodna, spremembe pa niso mogoče v časovno zelo kratkem obdobju. Po drugi strani pa ima Jugoslavija (in še posebno Slovenija) ambicije, da se v prihodnjem daljšem srednjeročnem obdobju pridruži razvitim deželam. To pa pomeni, da slovensko gospodarstvo ne more že po temeljni logiki strukturnih značilnosti mednarodne menjave razvitih gospodarstev v prihodnje razvijati svoje menjave z visoko razvitimi gospodarstvi na temelju prevzemanja proizvodenj, ki postajajo v tem svetu konkurenčno občutljive in razvojno nedinamične, in na teh proizvodnjah graditi prihodnjo dinamiko izvoza. Delna usmeritev izvoza v tej smeri lahko pomeni največ srednjeročno rešitev za naše gospodarstvo; zato je treba iskati poglobitveno rešitev problema mednarodne menjave našega gospodarstva predvsem v smeri enakopravnjšega proizvodnega in zunanjetrgovinskega sodelovanja na področju razvojno dinamičnih proizvodenj z velikim obsegom mednarodne menjave.

Kot izhodišče za usmerjanje mednarodne menjave slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva je mogoče postaviti predvsem dolgoročneje strukturno nesorazmerje med izvozom in uvozom kot tudi vlogo in vpliv mednarodne menjave na bodočo gospodarsko rast slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva. Oba problema sta med seboj zelo tesno povezana. Dejstvo, da blagovni izvoz brez drastičnih uvoznih omejitev ni sposoben v še zmernih okvirih pokrivati blagovnega uvoza — in za to postajajo premajhna celo ciklično izredno narasla sredstva neblagovnega dotoka — ima svoj temeljni vzrok v tem, da nekatere važne ter tehnološko in razvojno zahtevnejše

² Vrednost uvoza reprodukcijskih materialov ter skupnega izvoza v slovenskem gospodarstvu v obdobju od 1967 do 1973:

	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
1. Vrednost uvoza reprodukcijskih mater. v mrd. din	3.3	3.5	4.6	6.2	6.8	7.2	10.2
2. Vrednost izvoza v mrd. din	3.7	4.0	4.7	5.0	5.7	7.3	9.4
3. 1 : 2 v %	88	86	98	124	120	99	108

Vir: Nove dimenzije in strukturne spremembe v zunanje trgovinski menjavi Slovenije, L. Sočan, »Ekonomska revija«, 1975/1.

proizvodnje reprodukcijskih materialov in opreme, ki pa so tako po obsegu kot tudi po dinamiki jedro izvoza razvitejših gospodarstev, tehnološko in razvojno zaostajajo. Glede na skromna naravna bogastva (kar še posebno velja za Slovenijo), ne dovolj učinkovito organizirano kmetijstvo (ob upoštevanju svetovnega agrarnega protekcionizma) ter manjšo vlogo klasičnih končnih izdelkov v mednarodni menjavi je problem strukturne neusklajenosti med blagovnim izvozom in uvozom neposredno povezan s proizvodno strukturo in tudi možnostjo, da se doseže nadpovprečna gospodarska rast v prihodnjem obdobju. Analitični podatki dokaj zgovorno opozarjajo, da jugoslovansko (in še posebno slovensko) gospodarstvo vse bolj presega tisto mejo v stadiju razvitosti, kjer je prevzemanje in osvajanje raznovrstnih proizvodenj na temelju uvozne substitucije poglavitni vzvod, da se doseže nadpovprečna gospodarska rast, ter obenem tudi temeljni vzvod, da se povečuje izvoz z vključevanjem vse večjega števila novih industrijskih izdelkov in tako doseže rastoča izvozna vrednost (za ta proces je predvsem značilno obdobje šestdesetih let v jugoslovanskem gospodarstvu.) Tak proces povečanja izvoza je bilo mogoče dosegati predvsem s stalnim precenjevanjem tečaja dinarja na eni strani (kar je omogočalo cenejši uvoz reprodukcijskih materialov in pogosto tudi opreme, posebno še v primeru znižanih carinskih stopenj, ob že tako in tako podcenjeni vrednosti kapitala v našem gospodarstvu), ter na drugi strani s sistemom izvoznih stimulacij ali pa s pokrivanjem izvoznih izgub s prodajo na domačem trgu — seveda pa le v primerih nizke stopnje izvozne usmerjenosti (največ do okrog 20—25 % izvoza v skupnem obsegu proizvodnje).

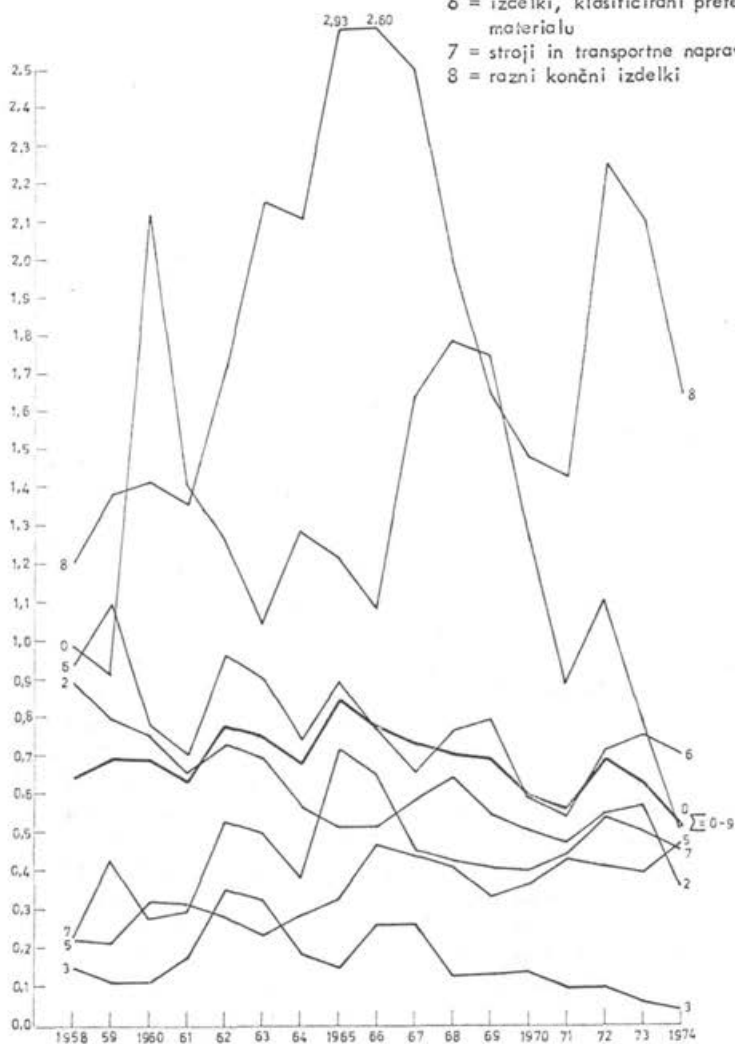
Seveda pa so take razmere začele dušiti domačo proizvodnjo predvsem tehnološko in razvojno zahtevnejših proizvodenj reprodukcijskih materialov in tudi opreme, še posebno, ker ni pravočasno prišlo do ustreznega razvojnega usmerjanja in pospeševanja teh proizvodenj. Posledica tega je bila vse večja uvozna odvisnost ne samo, kadar je šlo za kvaliteten izvoz, ampak tudi za vse proizvodnje, ki zahtevajo tehnološko in razvojno zahtevnejše reprodukcijske materiale in opremo, pri čemer pomeni administrativno zaviranje uvoza hkrati tudi že zaviranje gospodarske rasti. Tak položaj pa pomeni na eni strani povečanje tehnološke in razvojne odvisnosti od uvoza, ki je za gospodarstvo, ki se želi čimprej pridružiti razvitemu svetu, veliko nevarnejša kot materialna (surovinska) uvozna odvisnost; na drugi strani pa tak položaj zelo jasno opozarja, da je način usmerjanja mednarodne menjave v našem gospodarstvu z ukrepi nerealnega tečaja dinarja, z raznimi oblikami izvoznih stimulacij ter zaviranjem uvoza predvsem s kvantitativnimi restrikcijami preživel in da terja korenite vsebinske spremembe. Poleg tega pa terja potreba po večji stopnji selekcije v samem gospodarskem razvoju tudi potrebo po večji stopnji selekcije ukrepov na področju usmerjanja mednarodne menjave. Na to vprašanje posebno nazorno opozarja priloženi grafikon.

Grafikon prikazuje izvozno-uvozna razmerja Jugoslavije v obdobju od 1958 do 1974, in sicer za celotno blagovno menjavo kot tudi za posamezne sektorje blagovne menjave po namenklaturi SITC (od 0 do 9). Poleg izvozno-uvoznega razmerja za celotno blagovno menjavo so v grafikonu prikazani še naslednji sektorji:

- sektor 0 (hrana in žive živali)
- sektor 2 (surovine, razen goriv)

RAZMERJE (KVOCIENT) MED IZVOZOM IN UVOZOM JUGOSLAVIJE V OBDOBJU
OD 1958 - 1974

Legenda: 0 = hrana in žive živali
2 = surovine (neužitne), razen goriv
3 = mineralna goriva, maziva in podobni izdelki
5 = kemični izdelki
6 = izdelki, klasificirani pretežno po materialu
7 = stroji in transportne naprave
8 = razni končni izdelki



sektor 3 (mineralna goriva, maziva in podobni izdelki)
sektor 5 (kemični izdelki)
sektor 6 (izdelki, klasificirani pretežno po materialu)
sektor 7 (stroji in transportne naprave)
sektor 8 (razni končni izdelki)

Temeljna značilnost gibanja izvozno-uvoznega razmerja za celotno blagovno menjavo jugoslovanskega gospodarstva v obdobju od 1958 do 1974 je ciklično gibanje, za katero je značilno, da se je izvozno-uvozno razmerje po razvrednotenju dinarja (1961, v začetku 1965 ter na začetku in na koncu leta 1972) izboljšalo, nato pa se je postopoma poslabševalo z izgubljanjem vrednosti dinarja.³ Poleg te ciklične komponente pa globalno razmerje med blagovnim izvozom in uvozom Jugoslavije proti koncu šestdesetih let opozori še na strukturno komponento, ki se kaže v tem, da pokrivanje blagovnega uvoza z blagovnim izvozom zdrkne pod dve tretjini (kjer se je zadrževalo v prejšnjem dolgoročnem obdobju) in se spuša proti samo polovičnemu pokrivanju blagovnega uvoza z blagovnim izvozom. Ta tendenca, ki je postala izrazito opazna v sedemdesetih letih, pa je predvsem posledica zaostajanja našega gospodarstva na področju tehnološko in razvojno zahtevnejših reprodukcijskih proizvodenj in opreme. Tretja značilnost, na katero opozarja grafikon in ki ji je tu posvečena večja analitična pozornost, pa je različna stopnja intenzivnosti učinkovanja tečaja dinarja na izvozno-uvozno razmerje po posameznih sektorjih blagovne menjave jugoslovanskega gospodarstva.

Nedvomno najmanjša je povezanost med izvozno-uvoznim razmerjem ter tečajem dinarja v kmetijsko-živilskem kompleksu (sektor 0). Izrazito odstopanje od globalnega cikličnega izvozno-uvoznega razmerja je predvsem posledica spreminjajočega se uvoza žitaric in v manjši meri izvoza mesa. Tako je v letih 1960, 1967 in 1970 prišlo do izrazitega padca uvoza žitaric, kar je povzročilo izboljšanje izvozno-uvoznega razmerja, medtem ko je v letih 1963, 1966 in 1974 prišlo do nadpovprečne uvozne vrednosti žitaric, k temu pa se je v letih po 1970 pridružilo še hitro naraščajoči uvoz sadja in zelenjave ter živinske krme, kar je v teh letih nadpovprečno poslabšalo izvozno-uvozno razmerje. Grafikon opozarja še na dolgoročneje poslabšanje izvozno-uvoznega razmerja v kmetijsko-živilskem kompleksu, kar je, kot smo že ugotovili, posledica nekaterih neustrezno organiziranih temeljnih kmetijskih proizvodenj kot tudi nekaterih nezadostno razvitih predelovalnih industrij. Poleg tega pa je na poslabšanje razmerja vplivalo še omejevanje uvoza mesa v dežele EGS ter praviloma prenizko ocenjeni tečaj dinarja.

Surovinska in energetska menjava Jugoslavije s tujino ima tele pglavitne značilnosti. Predvsem je v analiziranem obdobju vidna razvojna komponenta, ki se kaže v stalnem slabšanju izvozno-uvoznega razmerja pri surovinah in gorivih. Poleg te normalne značilnosti je iz grafikona razvidno, da je izvozno-uvozno razmerje pri surovinah in energetskih virih razmeroma močno odvisno od realnosti tečaja dinarja, saj se je po vsaki devalvaciji dinarja izvozno-uvozno razmerje izboljšalo. In dalje, razmerje med izvozom in uvozom je doseglo stopnjo, ko postaja izvoz neracionalen in se postavlja kot temeljno vprašanje izgradnja stroškovno in razvojno zdravih zmogljivosti (to je selekcioniranih) na področju energetike in surovin kot veliko tehtnejši kriteriji v primerjavi s koristmi od neposrednega izvoza surovin (energetika je že tako pasivna, da je izvoz samo še simboličen). Tako stališče potrjuje tudi

³ Ta ugotovitev samo potrjuje, kako pomembno učinkuje tečaj dinarja na izvoz in uvoz jugoslovanskega gospodarstva, kar npr. lepo obrazložita že prof. Pertot v knjigi: »Ekonomika mednarodne razmene Jugoslavije«, knjiga II grafikon št. 124: Inverznost odnosov med izvozno vrednostjo Jugoslavije in tečajem dinarja v dolgoročnem obdobju in prof. Bajt v publikacijah »Gospodarska gibanja«, z ugotovitvijo, da okrog 3/4 gibanj izvozne vrednosti pojasnjuje tečaj.

grafikon s prikazanimi izvozno-uvoznimi razmerji na področju više obdelanih proizvodenj.

Najizrazitejše odstopa sektor končnih izdelkov, in sicer ne le po naraščajočem pozitivnem razmerju med izvozom in uvozom, ampak predvsem po izraziti občutljivosti izvoza in uvoza teh proizvodenj na tečaj dinarja. To obenem nakazuje možnost za ugoden vpliv tega sektorja proizvodenj na blagovno menjavo in sploh plačilno bilanco jugoslovanskega gospodarstva. Glede na to, da ne obstoje možnosti, da bi se aktive v tem sektorju dolgoročno ohranile, kaže razmisliti o tem, da bi aktivnost menjave s tujino v tem sektorju v prihodnjem (predvidoma daljšem) srednjeročnem obdobju čim bolj izkoristili.

Tudi za sektor strojev in transportnih naprav (sektor 7) je značilno, da je izboljševanje izvozno-uvoznega razmerja v veliki meri odvisno od realnosti tečaja dinarja oziroma bolj ali manj izenačenih pogojev gospodarjenja pri prodaji na domačem trgu ter v izvozu. Poleg te značilnosti, ki jo je mogoče usmerjati z ustreznimi ukrepi (od realnosti tečaja dinarja, ustreznega sistema kreditiranja, predvsem pa še z usmerjanjem in spodbujanjem domačega razvoja), je pomembnejša ta, da se je v zadnjih desetih letih zaustavila razvojna dinamika v mednarodni menjavi tega sektorja. Medtem, ko je do leta 1965 izvozno-uvozna razmerje kazalo tendenco izboljšanja, se je ta tendenca po tem letu zaustavila, in to predvsem zaradi izrazito neugodnega in še celo poslabšanega razmerja med izvozom in uvozom na področju neelektrične opreme, kjer je znašala v letu 1974 stopnja pokritja uvoza z izvozom samo 18 % — to je občutno manj kot pred 10 leti (izvoz 187 mio \$, uvoz pa 1049 mio \$). Jasno je, da tega strukturnega problema ni mogoče reševati z uvoznimi omejitvami (tudi najbolj strogimi ne), ampak s spremenjeno razvojno politiko.

Sektor 5 (kemični proizvodi) sicer kaže rahlo povezanost s spreminjanjem uradnega tečaja dinarja, vendar je za te proizvodnje bolj značilna razvojna komponenta, ki se kaže v dolgoročnejšem naraščanju pokrivanja uvoza z izvozom. Ta značilnost gre predvsem na račun hitrega naraščanja izvoza zdravil, kemičnih elementov ter v zadnjih letih umetnih gnojil (npr., pri umetnih gnojilih se postavlja vprašanje racionalnosti izvoza teh proizvodenj ob kritičnem pomanjkanju energetskih virov itd.).

Izrazito tendenco dolgoročnejšega zniževanja pokrivanja uvoza z izvozom kaže sektor 6 (proizvodnje, klasificirane pretežno po materialu). Ta značilnost je bistveno bolj pomembna kot razmeroma značilno prilagajanje izvozno-uvoznega razmerja spremembah tečaja dinarja (odstopanja v letih 1968 in 1969 gredo na račun izrazite restrikcije uvoza črne metalurgije, medtem ko je odstopanje v zadnjih dveh letih predvsem posledica povečanega izvoza črne metalurgije).

Za ta sektor proizvodnje ni značilen le največji obseg menjave (v letu 1974 1.245 mio \$ izvoza in 1.783 mio \$ uvoza), ampak tudi izredno velik obseg svetovne menjave ter praviloma tehnološko in razvojno nadpovprečna zahtevnost. Slabšanje izvozno-uvoznega razmerja v tem sektorju pomeni, da izgubljam stik z mednarodno menjavo na nekaterih temeljnih sektorjih reprodukcijske proizvodnje, kar ima nedvomno neugodne posledice tako za nadaljnjo stopnjo predelave, kot tudi za stopnjo tehnološke in razvojne uvozne odvisnosti gospodarstva. To potrjuje tudi dejstvo, da so razvita gospodarstva

dosledno (sicer bolj ali manj uspešno) rešila usklajenost mednarodne menjave v tem sektorju.

Že samo analitični pristop, ki smo ga uporabili, opozarja da obstaja na področju mednarodne menjave jugoslovanskega in slovenskega gospodarstva več problemov. Ne gre torej samo za raven pokrivanja uvoza z izvozom in sploh ne za enako pomembnost pokrivanja uvoza z izvozom po posameznih sektorjih blagovne menjave. Zelo pomembne so razvojne tendence, ki so npr. pri surovinah, tehnološko in razvojno zahtevnih reprodukcijskih materialih, opremi, kemičnih izdelkih, končnih izdelkih za široko potrošnjo ter končno v agrarno-živilskem sektorju različne. Še posebno pomembne so prelomne tendence v posameznih sektorjih, kot je npr. zastoj razvojne tendence v sektorju opreme, kar opozarja na to, da je treba korigirati gospodarsko politiko na tem področju. In končno, to je samo nekaj rezultatov, ki izhajajo iz analize zelo širokih skupin podatkov. Podrobnejša analiza bi nedvomno odkrila še veliko več odtenkov problemov na področju gibanj mednarodne menjave, kar daje hkrati tudi temelj za izoblikovanje ukrepov pri njenem usmerjanju — to je za izoblikovanje načrtnejše izvozne in uvozne politike.

3. Prenos usmerjanja mednarodne menjave na področje proizvodnega in razvojnega procesa

Tu nismo obravnavali stroškovnega problema in njegovega vpliva na konkurenčno sposobnost obstoječe proizvodne in izvozne strukture; ta problem postaja izredno pereč, še posebno za slovensko gospodarstvo. Ne gre samo za vprašanje izrednega zvišanja stroškov energetike, ampak se bo prej ali slej pri obstoječi proizvodni in izvozni strukturi pojavil tudi problem osebnih dohodkov, itd. Že samo te ugotovitve opozarjajo, da usmerjanje mednarodne menjave slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva ne more več sloneti na nekaterih bolj ali manj administrativnih ukrepih finančnega spodbujanja izvoza v zadnji fazi proizvodno-tržnega ciklusa ter na bolj ali manj strogih kvantitativnih omejitvah uvoza. Usmerjanje mednarodne menjave v jugoslovanskem in slovenskem gospodarstvu je treba zato čimprej povezati s proizvodno in razvojno politiko in ga prenesti na področje proizvodnega procesa.

Ta pa hkrati pomeni, da je treba proces usmerjanja mednarodne menjave spremeniti od sedanjih teženj za oblikovanje kratkoročnih (praviloma administrativnih) pogojev gospodarjenja v politiko razvojne strategije in na tej podlagi iskati elemente za konkurenčno sposobnost gospodarstva v daljšem obdobju. Ta problem ne postaja pereč samo zaradi stadija razvitosti, v katerem smo, ampak tudi zaradi zaostrovanja pogojev gospodarjenja, ki izhajajo iz nekaterih temeljnih planskih in drugih gospodarsko-političnih smernic, ki bodo predvidoma pomembno vplivale na pogoje gospodarjenja v prihodnjem obdobju (npr. možnosti in pogoji investiranja, pogoji plačil in možnosti prelivanja dohodka, vloga emisije v proračunski in kreditni politiki, visoka stopnja uravnilovke na področju osebnih dohodkov itd.). Zaradi tega bi kazalo intenzivneje razmišljati v okviru ukrepov za usmerjanje mednarodne menjave predvsem o naslednjih vprašanjih, tako v okviru jugoslovanskega in še posebno slovenskega gospodarstva:

a) Glede nato, da so strukturni problemi, tako v proizvodnji kot na področju mednarodne menjave, izredno pomemben element pri prihodnjem usmerjanju mednarodne menjave, je torej potrebno povezati področje proizvodnje s področjem mednarodne menjave, kot tudi poudarek prenesti z administrativnega na kvalitativno usmerjanje pogojev gospodarjenja, razvoja in s tem v zvezi tudi izvoza in uvoza.

b) Realnost tečaja dinarja je nedvomno pomemben element za usmerjanje mednarodne menjave, čeprav že dosedanja nepopolna analiza opozarja, da je lahko realen tečaj samo eden od ukrepov. Drugo je vprašanje gospodarsko-politične odločitve, na kateri ravni je tečaj dinarja realen; to za to, ker je tečaj valute gospodarskopoličen ukrep, pa tudi zaradi še vedno občutnih disparitet stroškov in cen v jugoslovanskem gospodarstvu. Ne glede na to pa bi bilo vendar treba upoštevati, da je jugoslovansko in še posebno slovensko gospodarstvo le prešlo obdobje široke industrijske diverzifikacije, ki je temeljila pretežno na uvoznosubstitutivnem načelu in praviloma na precenjevanju tečaja dinarja, s čimer je bilo gospodarstvu in še posebno industriji omogočeno, da sta dobivala iz uvoza ceneje reprodukcijski material in tudi opremo (previsoko cenjeni tečaj dinarja so na področju uvoza opreme pogosto kompenzirali z visokimi stopnjami carinskih dajatev, vendar pa je bil v vsem dosedanem obdobju kapital v jugoslovanskem gospodarstvu tako podcenjen, da je bil uvoz opreme praviloma vedno zanimiv). V nasprotju s to tendenco pa smo prišli oziroma prihajamo v položaj, ko mora jugoslovansko in slovensko gospodarstvo v čedalje večji meri tudi samo izvažati tehnološko in razvojno zahtevnejše reprodukcijske materiale (oziroma njihove končne izdelke) in opremo. Torej ne moremo več iskati ene od osnov za konkurenčnost na domačem trgu in v izvozu na temelju čim večjega uvoza, ampak na temelju čim kvalitetnejše domače dodane vrednosti.

c) Prišli smo torej do stadija razvitosti (oziroma pred stadij razvitosti), ko moramo bolj množično in intenzivneje vključevati razvoj in zahtevnejšo tehnologijo v proizvodni proces našega gospodarstva. Tu gre tako za sposobnost hitrega osvajanja sodobne tehnologije kot tudi za sposobnost, da to tehnologijo na nekaterih področjih tudi sami dopolnjujemo in dalje razvijamo. Temeljni sklep študij v zvezi s prenosom tehnologije je v tem, da je sodobna tehnologija pri poprečnih pogojih nakupa vedno poceni, če jo zna uporabnik s pridom uporabljati in izkoriščati, in da je vedno draga in pogosto tudi nerentabilna, če strokovno in organizacijsko ni sposoben izkoristiti njenih prednosti, pa četudi jo dobi zastonj (predvsem študije, ki so jih izdelali v okviru OECD — Development Center, Evropske ekonomske komisije, UNCTAD ...)

d) Dalje, taka razvojna orientacija, povezana s pomembnimi strukturnimi spremembami, ne more biti v skladu s še vedno visoko stopnjo uravnilovke v našem gospodarstvu. Neskladje, ki postaja še posebno kritično prav za slovensko gospodarstvo, se kaže predvsem v intenzivnem otekanju kvalitetnih kadrov v razvitejši svet in dotoku nekvalificiranih kadrov v Slovenijo (ta pojav pogojuje deloma tudi sama gospodarska struktura) ter v dejstvu, da bo mogoče slovensko gospodarstvo učinkovito prestrukturirati predvsem na temelju široke baze kvalificiranih kadrov. Da pa bi lahko ustvarili tako osnovo, bi bilo treba najprej spodbuditi k taki usmeritvi, obenem pa omogočiti, da bodo tisti, ki bodo intenzivneje vlagali v razvoj ter na tem temelju

dosegali boljše rezultate, te rezultate tudi občutili — tako razvojno kot tudi dohodkovno. Nujni proces prestrukturiranja, pred katerim je slovensko gospodarstvo, narekuje potrebo po izenačenju naložb v opremo in kadre; ponekod lahko dajejo naložbe v kadre dolgoročneje celo boljše rezultate.

e) Proces prestrukturiranja proizvodnje in mednarodne menjave je nadalje nujno povezan z intenzivnim družbenim usmerjanjem akumulacije, kar pa seveda ne bi smelo biti izvedeno administrativno. Dosedanja visoka stopnja nemobilnosti naložb izredno zavira ta proces. To je nedvomno ena temeljnih nalog sedanjega časa v našem gospodarstvu.

f) In končno, na ravni jugoslovanskega gospodarstva je treba zagotoviti določen minimalen kriterij poslovnosti (npr. problemi trajnih izgub, nizke produktivnosti, slabe organizacije — oziroma neracionalnosti na vseh ravneh, nepokritih in nepravočasno končanih naložb, proizvodnje za zalogo, visoke stopnje režije na vseh ravneh glede na učinkovitost neposredne proizvodnje, pokrivanje proračuna iz emisije itd.). To vprašanje zasluži vso gospodarsko-politično pozornost že zato, ker sedanja praksa inflatornega pokrivanja neracionalnosti v gospodarstvu in negospodarskih dejavnostih (izgube, višji proizvodni stroški, produktivnost — poraba, ...) ne more zagotoviti ustreznih sredstev za prestrukturiranje jugoslovanskega gospodarstva ter izboljšanja konkurenčne sposobnosti izvoza jugoslovanskega gospodarstva.

BORIS VERBIČ

Politika EGS do dežel v razvoju

(videz in stvarnost)

Uradni predstavniki EGS in nekateri evropski državniki radi prikazujejo svojo politiko sodelovanja z deželami v razvoju kot odprto in konstruktivno. Tudi v uradnih dokumentih lahko pogosto zasledimo izraze pripravljenosti, da se v čim večji meri prisluhne upravičenim zahtevam nerazvitega sveta in da naj bi bila politika EGS pravzaprav zgled drugim svetovnim gospodarskim velesilam. Tako je v velikem delu evropske javnosti — in verjetno tudi svetovne — nastal vtis, da pri uresničevanju pozitivnih teženj v politiki do dežel v razvoju EGS ne more iti dlje samo zaradi nepripravljenosti njenih tekmič, zlasti ZDA, da bi sledile njenemu zgledu. »EGS je poudarila, da sama ne bo mogla iti dlje po tej poti. Toda skupnost se mora pokazati vztrajnejšo, prepričljivejšo in včasih tudi izzivajočo v razpravah na svetovni ravni ter ob vsaki priložnosti naklonjeno sklenitvi svetovnih sporazumov o bazičnih proizvodih in določeni mednarodni organizaciji trgov...«,¹ lahko beremo v enem izmed dokumentov izvršilne komisije EGS.

Ker velik del tiska, vsaj evropskega, naseda omenjenim izjavam in s tem tudi sam prispeva k sorazmerno ugodni podobi o politiki EGS do dežel v

¹ »Fresque de l'action communautaire, demain«, Bulletin des CE, priloga 8/74.

razvoju, ne bi bilo odveč osvetliti drugo stran lica njene politike, pri čemer deklaracije marsikdaj ne vzdržijo soočenja s poglobljeno analizo in resničnostjo.

Neugodna menjava

Za politiko EGS do dežel v razvoju je značilno osredotočenje naporov in pozornosti na Sredozemlje z Bližnjim vzhodom in na Afriko z dvema glavnima ciljema:

— ohraniti področje nekdanjih evropskih kolonij kot svoje gospodarsko in politično lovišče;

— zagotoviti si ceneno in zanesljivo oskrbo s surovinami.

To jasno izhaja, če pregledamo nekaj pglavitnih podatkov o razvoju blagovne menjave EGS z deželami v razvoju. Medtem ko se je delež EGS v celotni blagovni menjavi OECD z DVR zmanjševal v celoti in na skoraj vseh celinah, se je njen delež v blagovni menjavi z Afriko povečal. Podatek, da dve tretjini izvoza OECD v Afriko in tri četrtine uvoza pridejo na EGS,

	Izvoz v Afriko v % od celotnega izvoza OECD		Uvoz iz Afrike v % od celotnega uvoza OECD	
	1967	1974	1967	1975
EGS	66 %	66 %	71 %	76 %
ZDA	12 %	10 %	11 %	9 %
Japonska	12 %	17 %	6 %	9 %
druge	10 %	7 %	12 %	6 %
skupaj OECD	100 %	100 %	100 %	100 %

(Vir: podatki v vseh razpredelnicah so iz »Analyse du commerce des PVD avec la CEE, les Etats-Units et le Japon«, Eurostate, marec 1976.)

že sam po sebi dovolj zgovorno priča o veliki gospodarski odvisnosti Afrike od EGS, ki je s svojo politiko pomoči razvoju in z institucionalizacijo preferencialnih trgovinskih vezi usmerjala gospodarski razvoj večine afriških držav v skladu s potrebami evropskih metropol. Svoje položaje skuša EGS ohraniti tudi v državah izvoznih nafte na Bližnjem vzhodu. EGS je še vedno daleč največji izvoznik na to področje, vendar pa se je njen delež v izvozu OECD zmanjšal od 57 % leta 1967 na 47 % leta 1974. Ker EGS sama ne razpolaga s pomembnejšimi nahajališči nafte, je daleč največja uvoznica nafte. Brez uvoza nafte pa je delež dežel Bližnjega vzhoda v uvozu OECD zelo majhen. EGS je leta 1974 uvozila za 1,3 milijarde dolarjev, ZDA za 0,2 in Japonska tudi za 0,2 milijarde. Povsod drugje pa se je EGS umaknila Japonski in ZDA. V Aziji je Japonska prevzela EGS prvo mesto v uvozu, Združenim državam Amerike pa v izvozu. EGS je tako v izvozu kot uvozu zdrknila na tretje mesto. V Latinski Ameriki je EGS prepustila prvo mesto v uvozu Združenim državam Amerike, drugo mesto v izvozu pa Japonski. Domnevo, da gre za proces delitve vplivnih področij, potrjuje tudi podatek, da je bila v obdobju 1967—1974 rast ameriškega izvoza in uvoza počasnejša

od evropskega samo v Afriki. Bolj od podatkov, ki potrjujejo proces neokolonialne delitve sveta med glavnimi ekonomskimi svetovnimi silami, prese-
nečajo podatki o tem, da se struktura uvoza EGS razvija manj ugodno kakor
struktura ameriškega in japonskega uvoza. Medtem ko se je delež primarnih
proizvodov v uvozu EGS znižal v obdobju 1967—1974 za 10 %, se je v ja-

	Primarni proizvodi CST 0 + 1 + 2 + 4		Industrijski izdelki CST 5 + 6 + 7 + 8	
	1967	1974	1967	1974
<i>Izvoz v DVR</i>				
EGS	11 0/0	11 0/0	89 0/0	89 0/0
ZDA	29 0/0	30 0/0	71 0/0	70 0/0
Japonska	5 0/0	4 0/0	95 0/0	96 0/0
<i>Uvoz iz DVR</i>				
EGS	74 0/0	64 0/0	26 0/0	36 0/0
ZDA	66 0/0	44 0/0	34 0/0	56 0/0
Japonska	84 0/0	70 0/0	16 0/0	30 0/0

ponskem uvozu za 14 0/0 in v ameriškem kar za 22 0/0. Delež primarnih pro-
izvodov je v evopskem in japonskem uvozu znašal okoli dve tretjini, medtem
ko se je v ameriškem znižal že pod polovico. Seveda bi ob upoštevanju uvoza
energetskih virov bila uvozna struktura razvitih dežel še neugodnejša za dežele
v razvoju.

Že bežen pregled teh osnovnih podatkov potrjuje ugotovitve, da so DVR
za EGS predvsem dobaviteljice surovin in drugih primarnih proizvodov. No-
benega dvoma ni, da gre v obeh obravnavanih točkah za načrtno politiko.
Prvenstveni interesi EGS po uvozu nepredelanega blaga jasno izhajajo iz se-
stave uvoznih carin. Čeprav se EGS ponaša z najnižjim poprečjem uvoznih

Poprečne uvozne carine	EGS	ZDA	Japonska
bazični proizvodi	0,7 0/0	3,8 0/0	6,0 0/0
polizdelki	7,1 0/0	9,1 0/0	9,6 0/0
končni izdelki	9,2 0/0	8,2 0/0	11,5 0/0

(Vir: Basic documentation for the tariff study, GATT 1974.)

carin, je vendarle sestava uvoznih carin v primerjavi z japonsko in ameriško
veliko bolj usmerjena k spodbujanju uvoza surovin, ki jih večinoma uvaža
brez carine, zaradi česar je dejansko ocarinjenje dodane vrednosti uvoznih
polizdelkov in končnih izdelkov znatno višje od nominalnega.

Kot je znano, je EGS prva uvedla sistem splošnih uvoznih preferenc v
korist dežel v razvoju. Oklevanje in zavlačevanje ZDA je spretno izkoristila
za to, da je prikazovala svoj trg kot enega izmed najbolj odprtih industrij-
skemu uvozu iz dežel v razvoju. Že prej navedeni podatki zanikajo resničnost
takšne predstave. To potrjujejo tudi drugi podatki o gibanju blagovne menjave
EGS z DVR. Analiza uvoza v letih 1967—1974 pokaže, da uvoz EGS za-
ostaja tako za ZDA, Japonsko kot za vsemi drugimi članicami OECD skupaj.

	Izvoz v DVR				mrd \$	Uvoz iz DVR				
	1967	%	1974	%		1967	%	1974	%	Indeks
EGS	11,4	41	40,6	35	356	10,2	48	27,0	39	266
ZDA	9,1	33	29,7	26	326	5,8	28	19,6	28	336
Japonska	4,5	16	24,4	21	542	2,9	14	11,7	17	403
Druge	2,5	9	20,0	17	800	2,1	10	10,8	16	514
OECD	27,5	100	114,7	100	417	21,0	100	69,1	100	329

Njen delež v uvozu OECD iz DVR (brez upoštevanja uvoza energetskih virov) se je v omenjenem obdobju zmanjšal od 48 % na 39 %, medtem ko so ZDA ohranile delež 28 %, Japonska pa ga je povečala s 14 % na 17 %. Veljavo zelo odprtega trga izpodbijajo tudi podatki o gibanju deleža DVR v skupnem uvozu EGS, ki se je znižal od 29,5 % na 26,1 %. Isti delež se je v ameriškem

	Delež dežel v razvoju v celotnem izvozu		Delež dežel v razvoju v celotnem uvozu	
	1967	1974	1967	1974
EGS	30,3 %	31,7 %	29,5 %	26,1 %
ZDA	31,1 %	32,6 %	24,8 %	26,7 %
Japonska	43,6 %	44,9 %	30,9 %	31,6 %

uvozu povečal od 24,8 % na 26,7 %, v japonskem od 30,9 % na 31,6 % in v sovjetskem od 13,0 % na 16,2 %. Hkrati pa se je povečal delež DVR v skupnem izvozu EGS od 30,3 % na 31,7 %. Prav tako se je njihov delež povečal tudi v ameriškem in japonskem izvozu, medtem ko se je znižal v sovjetskem izvozu. Gornji podatki torej ne potrjujejo nedvomne pripravljenosti EGS za kakovostno spremembo odnosov z DVR.

Nujnost ni odlika

Seveda to še ne pomeni, da EGS ni partner, na katerega bi DVR lahko računale v dialogu »Sever — Jug«. V EGS namreč kažejo dokajšnjo mero dojemljivosti do zahtev in predlogov nerazvitih, kar pa je predvsem posledica objektivnih razlogov, manj pa prebujenja zavesti o krivični svetovni gospodarski ureditvi. EGS namreč razpolaga z zelo malo lastnih surovinskih virov, zaradi česar je pri oskrbi z večino surovin 70—100 % odvisna od uvoza. Ta odvisnost se seveda povečuje vzporedno z njenim gospodarskim razvojem. Ker vase zaprta gospodarska in trgovinska politika za EGS ni sprejemljiva zaradi odvisnosti od nabave in prodaje na trgih tretjih dežel, niti ni možna zaradi pomanjkanja lastnih surovinskih virov, je EGS prisiljena izvajati odprto politiko do tretjih dežel, predvsem pa do DVR. Zaradi izkušenj z arabsko naftno zaporo si sicer prizadeva čimbolj razširiti mrežo svojih dobaviteljev, da bi se izpostavljala čim manjšim političnim tveganjem. Toda možnosti takšne razširitve so glede oskrbe s surovinami dokaj omejene, ker gospodarsko raz-

vite dežele skušajo čimveč lastnih surovin tudi predelati sam v ta namen večinoma razpolagajo z ustreznimi predelovalnimi zmogljivostmi. Tako mora računati predvsem z oskrbo iz DVR, ki pa si zaradi revščine in brezposelnosti tudi upravičeno prizadevajo razviti lastne predelovalne zmogljivosti in se vključiti v mednarodno menjavo na enakopravnejši podlagi.

V EGS so pravočasno spoznali, da bi bilo zapiranje trga pred obdelanimi proizvodi iz DVR zgrešen način obrambe lastnih interesov, saj bi dolgoročno takšna politika pripeljala do zaostrovanja odnosov z DVR, poleg tega pa bi se del evropske industrije nekega dne neizogibno znašel brez surovin in je tudi visoka carinska zaščita ne bi mogla rešiti. Uvedba splošnih carinskih preferencialov je bil prvi pomemben korak v smeri razumne politike dolgoročnega sodelovanja z DVR. Nadaljnji korak v tej smeri pomeni sklenitev sporazumov o sodelovanju z deželami Maghreba in predvsem sklenitev »konvencije Lome«. Ti sporazumi prinašajo v primerjavi s prejšnjimi nekaj pomembnih novosti, ki pomenijo novo kakovost v odnosih med razvitimi in nerazvitimi. Med njimi velja omeniti načelo preferenčne neregiprocitnosti v medsebojni blagovni menjavi in sistem stabilizacije izvoznih dohodkov od izvoza nekaterih najpomembnejših primarnih proizvodov. Čeprav veljajo omenjene ugodnosti žal samo za sredozemske, afriške, pacifiške in karibske dežele, pa redna in izredna pomoč v živilih, srednjeročni načrt finančne pomoči nepridruženim deželam, razvijanje industrijskega in znanstveno-tehničnega sodelovanja itd. kažejo na pozitivne premike tudi v odnosu do drugih dežel v razvoju. Omenjene pozitivne sestavine seveda še ne pomenijo, da je odprta in naklonjena politika do DVR soglasno sprejeta in potrjena.

Tudi glede ocene prihodnosti odnosov med EGS in DVR se je bolje opreti na dejstva kot pa na uradne programe in leporečne izjave. Že razhajanja develope terice glede nekaterih pomembnih predlogov dežel v razvoju na konferenci UNCTAD v Nairobiju so zgovoren dokaz, da politiko EGS do dežel v razvoju pogojujejo boljše ali slabše razumljeni dolgoročni interesi posameznih držav članic. Zato ni mogoče govoriti o trdno zasnovani dolgoročni politiki, ampak bolj o posameznih težnjah, ki se kažejo na površju. Politiko EGS do DVR ni mogoče enačiti niti z najbolj zadržano politiko ZR Nemčije niti z najbolj odprto nizozemsko politiko. Tako kot je ni mogoče enačiti s to ali ono državno politiko, pa je tudi ni mogoče enačiti z vsebino programov in dokumentov, ki jih pripravljajo skupne institucije in s katerimi EGS pogosto skuša napraviti čimbolj lep vtis, čeprav kasneje ostanejo v celoti ali deloma neuresničeni zaradi odpora te ali one članice ali zaradi medsebojnih nesoglasij znotraj skupnosti. Ker EGS nima sredstev, niti ji tega ne narekuje njena odvisnost od surovin, je jasno, da EGS v odnosih z DVR ne bo nastopala s pozicij sile in da se bo v čim večji meri skušala izogniti kakršnemukoli zaostrovanju medsebojnih odnosov. Kljub temu pa sile, ki delujejo prikrito v ozadju, ne razkrivajo nič manj vznemirljivih teženj, ki opozarjajo, da se utegne EGS v skrajnem primeru povsem poistovetiti z ameriškimi stališči.

Brez iluzij

Lep primer je potek evro-arabskega dialoga o sodelovanju, za katerega je EGS dala pobudo v obdobju hudih skrbi glede oskrbe z nafto. Po prvotnih zelo ambicioznih načrtih danes EGS dialog zavlačuje v nedogled in še vedno

ni jasno, kako se bo končal. Zaradi naftnih presežkov in šibkejšega položaja izvoznice nafte na svetovnem trgu namreč nekateri krogi v EGS zavračajo plačilo cene za zanesljivo in dolgoročno preskrbo z nafto, ki so jo bili pripravljeni plačati v obdobju energetske krize. Drugi primer je skrčenje predloga proračuna skupnosti za leto 1977, pri čemer je bila ena izmed najbolj prizadetih postavk prav pomoč deželam v razvoju. Podatki o javni pomoči deželam v razvoju kažejo, da je do leta 1975 izmed vseh članic samo Nizozemska dosegla cilj drugega desetletja pomoči razvoju v višini 0,7 % bruto družbenega proizvoda. Če razvite dežele in med njimi tudi EGS niso bile sposobne v času zelo ugodne gospodarske konjunktore zagotoviti učinkovite pomoči deželam v razvoju, niti zasnovati ustreznega dolgoročnega programa, potem se tudi v času gospodarske krize ne gre vdajati iluzijam in lahko pričakujemo, da bodo nekatere razvite dežele odkrito, EGS pa prikrito, skušale v tekočem srednjeročnem obdobju prevaliti bremena krize v čim večji meri na tuja ramena.

Javna pomoč v letu 1975

Belgija	0,59 % BDP
Danska	0,58 %
Francija	0,63 %
Nemčija	0,40 %
Italija	0,11 %
Nizozemska	0,75 %
Vel. Britanija	0,38 %

Vir: OECD

Že bežna primerjava srednjeročnih gospodarskih ciljev skupnosti z deklarirano politiko pomoči in sodelovanja z DVR nam pokaže razliko med svetlo stranjo obraza, ki je EGS kaže javnosti kot izraz razumevanja težavnega vprašanja nerazvitosti v svetu in resničnih potreb DVR, in pa prikrito stranjo obraza kot izrazom lastnih interesov. Iz gospodarske analize izvršilne komisije EGS izhajajo, da bi morala v tekočem srednjeročnem obdobju doseči najmanj 4,5-odstotno letno gospodarsko rast, če naj razreši najbolj pereče družbene in gospodarske probleme. Ker v svojih gospodarskih analizah pušča popolnoma ob strani tako vprašanje notranje delitve družbenega dohodka kot vprašanje delitve med razvitimi in nerazvitimi, njeni pozivi sindikatom kot predstavnikom delavskega razreda k zmernosti in opozarjanje dežel v razvoju, da bi s ponovitvijo podobnih akcij, kot je podražitev nafte, še zaostriale gospodarsko krizo razvitega sveta in s tem zaostriale tudi lastne težave, ne pomenijo nič drugega, kot da si razvite dežele skušajo zagotoviti višje profitne stopnje za spodbudo investicij na račun delavskega razreda in dežel v razvoju. Povečanje profitnih stopenj je namreč težko uresničljivo, če se ne izboljšajo menjalni pogoji s surovinami, kajti visoka stopnja gospodarske rasti bi pod menjalnimi pogoji iz leta 1974 pomenila za EGS kot celoto, zlasti pa za nekatere gospodarsko šibkejšje članice, zelo visok primanjkljaj. Zato si EGS že od leta 1974 prizadeva doseči relativno znižanje cen surovin in energije. Takšno politiko ji narekuje tudi močno načeta konkurenčna spo-

sobnost zaradi podražitve energije v primerjavi s konkurenčno sposobnostjo ameriškega gospodarstva, ki je manj odvisno od uvoza energije. Zato ni prav nič presenetljivo, da inflacija v razvitih deželah neprestano draži njihov izvoz, medtem ko so cene surovin po dveletnem zniževanju ali stagnaciji šele letos ponovno pričele naraščati.

Dvolična vloga

Nadalje si EGS prizadeva kljub gospodarski krizi in nekaterim protekcionističnim težnjam še bolj sprostiti mednarodno trgovino, ki v sedanjem sistemu zagotavlja odtekanje bogastev iz DVR in njihovo akumulacijo v razvitih deželah. Sistem prelivanja bogastev iz DVR v razvite dežele skušajo razviti prekri z leporečjem o »medsebojni odvisnosti« razvitega in nerazvitega sveta ter o »integraciji« v svetovno gospodarstvo, v katerem ameriške, japonske in evropske multinacionalne družbe s prenosom nekaterih industrij v nerazvite dežele skrbе bolj za intenzivno izkoriščanje njihovih naravnih bogastev in cenene delovne sile kot za njihov resnični gospodarski in družbeni razvoj. Sistem svobodne blagovne menjave, ki ga razvite dežele in še zlasti EGS skušajo čimbolj razširiti in razviti, zagotavlja pretok bogastev v »pravi« smeri, kajti gospodarska rast DVR v tem sistemu je bila vedno odvisna od njihove vključitve v proces svetovne akumulacije kapitala. Teorija, da se dežele v razvoju ne morejo uspešno razvijati brez gospodarske rasti centra, pomeni z drugimi besedami poziv nerazvitim, naj skrbе za to, da »bodo bogati še bogatejši, če nočejo, da bi bili revni še revnejši«.

Tudi v EGS zagovarjajo v tej ali oni obliki takšno teorijo, zato ni čudno, da EGS v dialogu »Sever — Jug« igra precej dvolično vlogo. Javno izražena pripravljenost na dialog je sicer nedvomno pozitivna, vendar pa hkrati skriva v sebi nevarnost, da bi dialog vzbujal vtis, da se problemi nerazvitih rešujejo, v resnici pa bi se še naprej zaostrovali, dialog pa bi služil samo kanalizaciji napetosti v smeri, kamor bi jo naravnavali razviti.

Kljub strpnejšim stališčem od ameriških EGS glede mnogih vprašanj sledi ameriški politiki. Tako nasprotuje zahtevam po indeksiranju cen surovin, ki bi uvoznice surovin in energetskega virov prisilil k omejevanju rasti izvoznih cen za industrijske proizvode. Toda inflacija je pot, po kateri razvite dežele po tihem in brez odporov nagibajo tehtnico v mednarodni blagovni menjavi v svojo korist. EGS ne kaže nobenega vdušenja za ustanovitev regulativnih zalog surovin, s katerimi naj bi preprečili pretirane fluktuacije svetovnih cen, ki močno škodujejo razvoju DVR. Drugače kot pri teh dveh vprašanjih kaže EGS več razumevanja za nekatere druge rešitve. Že prej smo omenili, da je bila EGS prva, ki je uvedla sistem splošnih preferencialov in sistem stabilizacije izvoznih dohodkov od izvoza določenih primarnih proizvodov. Čeprav pomena tega sistema ne gre podcenjevati, je vendar treba opozoriti, da ta sistem pomeni za razvite dežele najmanjše zlo, saj ne posega v samo strukturo liberalnega gospodarstva. Sorazmerno majhen prispevek razvitih v stabilizacijski sklad omogoča izvoznicam primarnih proizvodov, da si izposodijo denar v slabih letih in še naprej kupujejo industrijske proizvode pri razvitih, v dobrih letih pa denar povrnejo. Poleg tega EGS podpira iz stabilizacijskega sklada samo tiste proizvode, ki jih potrebujejo evropske metropole. Večja tržna gotovost poleg tega v določeni meri spodbuja usmer-

janje gospodarskih dejavnosti v DVR v večji meri na zavarovane proizvode, kar zaviralno deluje na proces diverzifikacije njihovega gospodarstva. Stabilizacijski sklad tudi pokriva izgube samo do določene višine in 75 milijonov obračunskih enot letno pomeni, da je vzporedno z naraščanjem inflacije zavarovanja za DVR vsako leto manj vredno.

EGS je načelno naklonjena vsem rešitvam, ki omogočajo dati enim ne da bi hkrati odvzeli drugim. Takšna rešitev je na primer povečanje količine posebnih pravic v korist DVR, ki v bistvu pomeni izdajo denarja brez kritja, to je spodbujanje inflacije. Ker je povečanje javne pomoči zaradi glasovanja v parlamentih precej kočljivo, EGS podpira prizadevanja po povečanju privatne »pomoči«, to je po spodbujanju zasebnih naložb v DVR. Zaradi stalne nevarnosti nacionalizacij si EGS prizadeva doseči neki sistem jamstev za zasebne investitorje. »Akcija za dosego donosnosti in jamstev zasebnih investicij v DVR bi lahko pripeljala do presenetljivo pozitivnih rezultatov tako za nerazvite dežele kot za Evropo«, je zapisala izvršilna komisija EGS v svojem poročilu o vprašanju preskrbe skupnosti s surovinami. Takšna prizadevanja gredo sicer vzporedno z zahtevami DVR po industrializaciji, ki utegnejo biti v veliki meri uslišane zaradi padanja profitne stopnje v razvitih deželah, vendar pa je vprašanje, kaj se bo zgodilo potem, ko bodo DVR spoznale, da izkoriščanje naravnih bogastev in cenene delovne sile prinaša več koristi razvitim kot nerazvitim, katerim naj bi bila takšna »pomoč« namenjena v prvi vrsti.

Poskusi razcepljanja

EGS tudi niso povsem tuji poskusu razcepljanja vrst nerazvitih. Namesto, da bi si EGS zastavila vprašanje, kako povečati stopnjo izkoriščanja kvote splošnih preferenc, njeni predstavniki le redko pozabijo opozoriti na to, da znaša delež desetih »najbolj mišičastih« DVR okoli $\frac{3}{4}$ kvote. Vendar problem ni v tem, da bi bilo teh deset dežel preveč razvitih, temveč, da so ostale preveč zaostale. Poleg tega $\frac{3}{4}$ dejanskega izkoriščanja pomeni v resnici le slabo polovico izkoriščanja ponujene kvote. S takšnim načinom prikazovanja se skuša ustvariti vtis, da je deset »najbolj mišičastih« dežel krivo slabega izkoristka preferenčne kvote. EGS naj bi tako nastopala v vlogi zaščitnika najšibkejših, dejansko pa varuje svoje interese in vnaša jabolko spora v vrste DVR. Na to kaže tudi velika razlika, do katere prihaja med teoretično kvoto in dejansko izkoriščeno kvoto. V EGS so za prihodnje leto najavili 42-odstotno povečanje kvote, kar je bilo v časopisju objavljeno z velikimi naslovi. Takšno povečanje bi očitno moralo izboljšati izvozne možnosti manj razvitih med DVR, in če do tega ne bi prišlo, bi te dežele morale iskati vzrok pri svojih tekmecih iz vrst DVR, ne pa pri EGS. Toda ocene dejanskega izkoriščanja kvote, ki so jih napravili strokovnjaki v izvršilni komisiji, kažejo komaj 13-odstotno povečanje izkoristka, to je komaj nekaj več od letne stopnje inflacije. To pomeni, da EGS samo na videz na široko odpira vrata, obenem pa skrbi za takšno sestavo preferenčne kvote, da bi omejevalni mehanizmi v shemi ne omogočili skoka glede dejanskega izkoristka. K temu je treba dodati še mehanizme skupne kmetijske politike. Subvencioniranje evropske kmetijske proizvodnje omogoča ne samo konkurenčnost evropskega kmetijstva, ampak v posameznih primerih celo zbija cene kmetijskim pridel-

kom iz DVR, ki imajo sicer ugodnejše naravne pogoje za določeno vrsto kmetijske proizvodnje (primer konkurence sladkorni trs — sladkorna repa, zemeljski oreški — oljna repica). Če k temu dodamo še sistem uvoznih prelev-majev za večino kmetijskega uvoza, potem vidimo, da EGS varuje domačo proizvodnjo tam, kjer so DVR konkurenčno razvite, in daje ugodnosti tam, kjer konkurenčno zaostajajo ali pa sploh še ne razpolagajo z lastno proizvodnjo. K dejavnikom cepitve lahko dodamo še sistem preferencialnih trgovinskih odnosov, kakršim ni primere nikjer v svetu. Glavni očitek, ki ga lahko izrečemo na račun preferencialne politike EGS, je v tem, da EGS daje preference nekaterim državam predvsem na račun tretjih dežel, manj pa na svoj račun.

Izvoz orožja

Osvetljevanje prikritega lica politike EGS do DVR končajmo še z nekaj podatki o izvozu orožja. Trgovinska bilanca EGS v trgovini z orožjem je bila leta 1973 pozitivna za približno 1,5 milijarde dolarjev. Med 1972 in 1974 se je njen izvoz orožja podvojil, kajti evropske vlade so po energetske krizi še bolj razrahljale že prej ohlapni nadzor nad izvozom strateškega orožja. Med članicami EGS je Francija lani izrinila Veliko Britanijo s tretjega mesta med svetovnimi izvoznici orožja. Vrednost francoskega izvoza orožja se je povečala štirikratno v obdobju 1960—1972 in se skoraj podvojila v letih 1973 do 1975. Franciji po tej poti čedalje bolj sledi tudi ZR Nemčija. Oboroževalna dirka in monopol razvitih na izvoz orožja pospešujeta akumulacijo kapitala v razvitih deželah in sta ena izmed najbolj učinkovitih poti za gospodarsko izčrpavanje DVR, še zlasti pa za črpanje monetarnih presežkov od izvoznice nafte. Na ta način kopičenje orožja ne zagotavlja varnosti in ne prispeva h krepitvi miru v svetu, ampak nasprotno, ker se s tem pogloblja prepad med razvitimi in nerazvitimi. Zaradi tega je čedalje bolj ogrožen svetovni mir, saj utegne zaostrovanje nasprotij med enimi in drugimi nakopičeno orožje nekega dne raznesti. S povečanim izvozom orožja si EGS ne pomaga samo neposredno, ampak tudi posredno, ker je to orožje pogosto namenjeno fašističnim, rasističnim in konservativnim režimom ter njihovi ohranitvi na oblasti, s katero varujejo tuje interese in prepuščajo domače delovne množice najbolj neizprosному izkoriščanju tujih in domačih monopolov.

Mnogo temnejše barve od uradno svetlih barv niso niti najmanj presenetljive in logično izvirajo iz samega značaja evropske integracije. Njen namen ni zagotoviti hitrejšega gospodarskega in tehničnega napredka v interesu vsega človeštva, ampak ga izkoristiti kot sredstvo za ohranitev in okrepitev političnega in gospodarskega monopolnega položaja v nekaterih predelih sveta. Monopol pa nikoli ni skrbel za blaginjo vseh ali vsaj večine, ampak je bil vedno le sredstvo za uveljavljanje interesov nekaterih ali manjšine. V tem primeru interesov Zahodne Evrope nad interesi tretjih dežel.

MARKO ILEŠIČ

Nekaj misli o družbenem vplivu na organizacije združenega dela družbenih dejavnosti

1. Pojem organizacij združenega dela družbenih dejavnosti

Kot poseben tip organizacij združenega dela navaja ustava SFRJ v 16. členu organizacije, ki opravljajo dejavnosti na področju izobraževanja, znanosti, kulture, zdravstva, socialnega varstva in drugih družbenih dejavnosti. Ustava za te organizacije ne uporablja več izraza »zavod«, kot ga je uporabljala prejšnja zakonodaja. Vendar pa zakon o konstituiranju organizacij združenega dela in njihovem vpisu v sodni register¹ v tretjem odstavku 3. člena omenja zavod kot delovno organizacijo na področju družbenih služb. Prav tako nekateri republiški zakoni, ki urejajo posamezne družbene dejavnosti, govorijo o zavodih na teh področjih (npr. raziskovalni zavodi, socialni zavodi). In končno je na podlagi 1. točke 11. člena ustavnega zakona za izvedbo ustavnih amandmajev XXV do LII k ustavi SR Slovenije² na območju Slovenije kot republiški zakon formalno še v veljavi nekaj določb temeljnega zakona o zavodih.³ Zato ni neupravičeno, če še nadalje uporabljamo izraz zavod za organizacije združenega dela na področju družbenih dejavnosti, čeprav tudi v osnutku zakona o združenem delu tega izraza ne zasledimo več. Pri tem je treba paziti na razliko od upravnih organov, ki včasih tudi nosijo ime »zavod«, kot npr. zvezni zavod za patente, zavod za cene itd.

Bistvena značilnost zavodov v primerjavi z organizacijami združenega dela na področju gospodarstva je v tem, da delavci zavodov pridobivajo dohodek s svobodno menjavo svojega dela z delom delovnih ljudi, katerih potrebe in interese na teh področjih uresničujejo. Način svobodne menjave je lahko različen: delavci jo uresničujejo bodisi neposredno z delovnimi ljudmi, katerih potrebe in interese zadovoljujejo, bodisi po njihovih organizacijah združenega dela ali pa preko samoupravnih interesnih skupnosti.

Za delavce zavodov je načelnega pomena ustavna določba, da dosega s svobodno menjavo dela enak družbenoekonomski položaj, kot ga imajo delavci organizacij združenega dela drugih dejavnosti.⁴

¹ (Ur. list SFRJ, 22/73)

² (Ur. list SRS, 51/71)

³ (določbe naslednjih členov: 7, 8, 17—19, 21—26, 30, 36a/1, 46, 52—54a, 72, 98—103, 11)

⁴ (čl. 16/3 ustave SFRJ oz. čl. 18/3 ustave SRS)

2. Dejavnosti ali zadeve posebnega družbenega pomena

Po čl. 49/1 ustave SFRJ oz. čl. 51/1 ustave SRS se lahko z zakonom ali z odlokom družbenopolitične skupnosti, ki temelji na zakonu, določi, da so posebnega družbenega pomena določene dejavnosti ali zadeve organizacij združenega dela, ki opravljajo družbene dejavnosti, in uredi način uresničevanja posebnega družbenega interesa in v skladu z njim način uresničevanja samoupravnih pravic delavcev. Isto velja tudi za gospodarske organizacije združenega dela, če je njihovo poslovanje nenadomestljiv pogoj za delo občanov ali drugih organizacij.

Izraz »posebni družbeni pomen«, »posebni družbeni interes« v naši zakonodaji ni nov. Vendar pa je ureditev po novih ustavah bolj precizna in obsežna. Predvsem ni več govora o organizacijah posebnega družbenega pomena (taka je bila dikcija čl. 16/1 ustave SFRJ iz leta 1963), temveč le o dejavnostih ali zadevah posebnega družbenega pomena.

Posebnega družbenega pomena je lahko tedaj tako dejavnost zavoda kot tudi gospodarske organizacije združenega dela. Razlogov, da šteje družba neko dejavnost kot posebno pomembno, je lahko več. Mednje štejejo⁵ zlasti:

- dejstvo, da je dejavnost temeljni pogoj za nemoteno delovanje drugih organizacij za življenje in delo občanov,

- dejstvo, da organizacije skrbijo za varstvo življenja in zdravja občanov kot temeljne človeške dobrine,

- dejstvo, da je opravljanje enake dejavnosti mogoče le, če je med seboj pogosto v mejah vse države ali celo v mednarodnih okvirih usklajeno,

- dejavnost organizacije je usmerjena k doseganju ciljev, ki jih družba šteje za posebno pomembne,

- dejavnost organizacije je pomembna s stališča ljudske obrambe,

- dejavnost organizacije je posebej usmerjena k urejanju družbenih gospodarskih vprašanj.

Dejavnosti ali zadeve posebnega družbenega pomena mora kot take izrecno določiti zakon oziroma na zakonu temelječ odlok. Pomembno je poudariti, da je treba omenjeni pojem ozko razlagati in da mora biti dejavnost oziroma zadeva v zakonu ali odloku precizno opredeljena. Posebni družbeni interes je namreč za organizacije združenega dela privilegium odiosum.

3. Značilnosti zavodov, ki opravljajo dejavnost ali zadeve posebnega družbenega pomena

Največkrat zakoni kot dejavnosti posebnega družbenega pomena navajajo ravno dejavnosti (oziroma zadeve) organizacij združenega dela družbenih dejavnosti, tj. zavodov. V slovenski zakonodaji imamo take določbe zlasti v naslednjih predpisih:

- zakon o raziskovalni dejavnosti in o raziskovalnih skupnostih (Ur. list SRS, 38/74)

- zakon o zdravstvenem varstvu (Ur. list SRS, 38/74)

- zakon o visokem šolstvu (Ur. list SRS, 13/75)

- zakon o filmu (Ur. list SRS, 4/74)

⁵ (B. Zabel: Pravna ureditev združenega dela, II. del, Ljubljana 1973, str. 40)

- zakon o socialnem skrbstvu (Ur. list SRS, 39/74)
- zakon o javnem obveščanju (Ur. list SRS, 7/73)
- zakon o arhivskem gradivu in o arhivih (Ur. list SRS, 34/73).

Ugotovili smo že, da v položaju delavcev, ki delajo v zavodih, ni značilnosti, ki bi jih razlikovale od drugih delavcev. Dejstvo, da ustvarjajo dohodek s svobodno menjavo dela, jim zagotavlja enak družbenoekonomski položaj.

S tem načelom je na videz v nasprotju možnost, da zakon oziroma odlok predpiše način uresničevanja samoupravnih pravic delavcev.⁶ Slovenska ustava to določbo konkretizira s tem, da določa, da se posebni družbeni interes zagotavlja tako, da se lahko določijo pogoji in način opravljanja takih dejavnosti in zadev, zagotoviti soodločanje uporabnikov, ustanoviteljev, organov družbenopolitičnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij itd. (čl. 51/4). Ob takem družbenem vplivu na zavod se nujno postavi vprašanje, ali niso družbenoekonomske pravice delavcev prizadete. Pojavljajo se tudi mnenja, da »so v položaju teh organizacij (tj. organizacij na področju družbenih dejavnosti, ki opravljajo dejavnost ali zadeve posebnega družbenega pomena, op. M. I.) prevladovali in bodo tudi v prihodnje prevladovali elementi, ki vsaj zelo deformirajo, če že bistveno ne omejujejo svobodne menjave dela . . . Dejavnosti družbenih služb posebnega družbenega pomena se morajo opravljati, organizacija združenega dela ne more spremeniti ali opustiti dejavnosti, gospodarjenje s sredstvi je omejeno, omejena je možnost izbire pravno-organizacijskih oblik.«⁷

Ustava predpisuje, da se lahko s predpisom uredi le *način* uresničevanja samoupravnih pravic delavcev, ni pa mogoče posegati v vsebino njihovih ustavno zajamčenih pravic. Predvsem jim mora ostati nedotaknjena pravica do dela, ki jo določata in konkretizirata določbi čl. 13 in 14 ustave SFRJ (oziroma čl. 15 in 16. ustave SRS).

4. Način uresničevanja posebnega družbenega interesa

Po 3. odstavku 51. člena ustave SRS se lahko način uresničevanja posebnega družbenega interesa zagotovi s samoupravnimi sporazumi in družbenimi dogovori v organizacijah združenega dela, v krajevnih skupnostih v samoupravnih interesnih skupnostih ali s predpisi oziroma ukrepi družbenopolitične skupnosti. Ob tem velja opozoriti, da se s pomočjo teh instrumentov zagotovi način uresničevanja posebnega družbenega interesa; da je določena dejavnost ali zadeva posebnega družbenega pomena pa lahko predpiše samo zakon ali na zakonu temelječ odlok.⁸

Posebni družbeni interes se⁹ lahko zagotovi na naslednje načine:

- a) da se določijo pogoji in način opravljanja takih dejavnosti ali zadev,
- b) da se zagotovi soodločanje uporabnikov, ustanoviteljev, organov družbenopolitičnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij v zadevah, ki so našteje v omenjeni določbi,
- c) z drugimi oblikami družbenega vpliva.

⁶ (čl. 49/1 ustave SFRJ, čl. 51/1 ustave SRS)

⁷ (B. Zabel: Pravno-organizacijske oblike združenega dela v ustavnih spremembah, Teorija in praksa 5—6/73, str. 425)

⁸ (čl. 51/1 ustave SRS)

⁹ (čl. 51/4 ustave SRS)

Zadržali se bomo le pri načinu uresničevanja družbenega interesa, ki smo ga navedli pod točko b), torej pri soodločanju zainteresiranih dejavnikov. Določiti je mogoče, da uporabniki, ustanovitelji, organi družbenopolitičnih skupnosti in družbenopolitične organizacije soodločajo v naslednjih zadevah:

- uresničevanje skupnih ciljev
- temeljni pogoji za pridobivanje dohodka
- temeljni pogoji poslovanja
- cene
- namen uporabe sredstev
- razvojni programi in razširjena reprodukcija
- soglasje k posameznim določbam splošnega samoupravnega akta organizacije združenega dela
- statusne spremembe
- načela in merila v kadrovske politiki
- imenovanje in razreševanje poslovnih organov organizacij združenega dela.

Prvo vprašanje, ki ga je treba razrešiti, je, ali je gornje naštevanje¹⁰ taksativno ali eksemplifikativno. Dikcija ustavnega besedila govori za taksativno naštevanje: do istega sklepa pridemo tudi z uporabo pravnega načela o ozkem razlaganju izjem, saj gre v teh primerih nedvomno za izjeme splošnega načela, da o teh zadevah odločajo delavci sami. V zakonodajni praksi pa opažamo, da štejejo omenjeno določbo le bolj kot napotek za ureditev soodločanja: soodločanje je predvideno tudi za zadeve, ki nedvomno ne sodijo med tiste, ki so našteje v citiranem členu. Tako, npr. zakon o visokem šolstvu v 88. členu določa, da delegati uporabnikov soodločajo tudi pri določanju predloga sistematizacije, pri volitvah v nazive učiteljev, čeprav ustava govori le o »načelih in merilih v kadrovske politiki.« Podobno čl. 10/5 zakona o raziskovalni dejavnosti in o raziskovalnih skupnostih kot zadevo posebnega družbenega pomena omenja sklepanje samoupravnih sporazumov in pogodb o izvajanju nalog, česar verjetno ni mogoče šteti za temeljni pogoj pridobivanja dohodka ali poslovanja. V nadaljnjem obravnavamo oblike, v katerih je mogoče zagotoviti soodločanje.

4. 1. Soglasje

Že ustava sama predvideva možnost, da se zahteva soglasje k samoupravnemu splošnemu aktu organizacij združenega dela. V posameznih zakonih o družbenih dejavnostih je teh primerov več:

- za imenovanje individualnega poslovnega organa je potrebno soglasje ustanovitelja¹¹
- za imenovanje individualnega poslovnega organa je potrebno soglasje družbenopolitične skupnosti¹²
- k statutu mora dati soglasje:

¹⁰ (iz čl. 51/4 ustave SRS)

¹¹ (čl. 6 zakona o filmu, čl. 43/3 zakona o socialnem skrbstvu)

¹² (čl. 130 zakona o zdravstvenem varstvu)

¹³ (čl. 40 zakona o socialnem skrbstvu, čl. 15/2 zakona o visokem šolstvu)

- ustrezna samoupravna interesna skupnost in družbenopolitična skupnost,¹⁴
- ustanovitelj in družbenopolitična skupnost¹⁵
- skupščina SRS — za določbe, ki se nanašajo na uresničevanje z ustavo in tem zakonom določenega družbenega interesa¹⁶
- za statusne spremembe je potrebno soglasje
- družbenopolitične skupnosti in samoupravne skupnosti¹⁷
- ustanovitelja¹⁸.

— za statusne spremembe je potrebno soglasje

Pojem soglasja je v pravni teoriji jasen. Dokler pristojna institucija ne izjavi, da soglaša s sklepom, ki ga je sprejela organizacija združenega dela, sklep ne velja. To določa tudi čl. 204/2 zakona o splošnem upravnem postopku:¹⁹ »Če je v zakonu ali v predpisu, ki temelji na zakonu, določeno, da odloča en organ v soglasju z drugim organom, sestavi odločbo organ, za katerega je določeno, da jo izda, in jo pošlje s spisi zadeve drugemu organu; ta lahko da soglasje s potrdilom na sami odločbi ali s posebnim aktom. V takem primeru je odločba izdana, ko da drugi organ soglasje, šteje pa se za akt organa, ki jo je izdal.«

Omenjeni pregled pristojnosti za soglasje k posameznim zadevam posebnega družbenega pomena kaže prav presenetljivo raznolikost. Verjetno lahko upravičeno dvomimo v to, da je taka neenotnost posledica pomembnih vsebinskih razlogov.

Morda velja omeniti še, da ima institucija soglasja slabo stran v tem, da pravno pristojne organizacije ni mogoče prisiliti, da izjavi svoje stališče, bodisi pozitivno ali negativno. V takem primeru sklep organizacije združenega dela »visi«, torej čaka na soglasje, in ga seveda ni mogoče uporabljati in izvajati. Iz prakse je dobro znan primer statuten visokošolskih organizacij združenega dela, h katerim daje soglasje skupščina SRS: do soglasja je formalno sporna zakonitost dela teh organizacij.²⁰

4. 2. Sodelovanje v upravljanju

Sodelovanje v upravljanju zavoda je poglavitna oblika uresničevanja posebnega družbenega interesa. Gre za to, da v najvišjem organu upravljanja zavoda (lahko pa tudi v drugih, gl. npr. zakon o visokem šolstvu) skupaj z delavci zavoda v zadevah posebnega družbenega pomena odločajo tudi delegati uporabnikov, ustanoviteljev, družbenopolitičnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij (zaradi enostavnosti v nadaljnjem uporabljanju izraz »uporabniki«, kadar mislimo na vse štiri kategorije).

Institut sodelovanja »predstavnikov javnosti« v organih upravljanja zavodov ni nova oblika uresničevanja družbenega vpliva v teh organizacijah. Ven-

¹⁴ (čl. 97 zakona o zdravstvenem varstvu)

¹⁵ (čl. 11 zakona o raziskovalni dejavnosti)

¹⁶ (čl. 10/1 zakona o visokem šolstvu)

¹⁷ (čl. 101/3 zakona o zdravstvenem varstvu)

¹⁸ (čl. 25 zakona o visokem šolstvu)

¹⁹ (Ur. list SFRJ 18/65)

²⁰ (gl. prikaz tega problema, C. Ribičič v Teoriji in praksi 1—2/76)

dar so se v praksi polpretekle dobe pokazale mnoge slabosti take ureditve, ki pa so v glavnem izvedbene, tehnične narave. Zaradi tega ni mogoče izpodbiti ustreznosti takega mehanizma, ampak le — ob eventualnih korekcijah — skrbeti za praktično učinkovito delovanje takega organa. Zato se lahko strinjamo z mislijo, da »lahko ‚mešani‘ samoupravni organi . . . uspešno uresničujejo funkcijo institucionalnega embria za širše samoupravno povezovanje delovnih ljudi z raznih področij združenega dela«. ²¹

Pozitivna zakonodaja brez izjeme predpisuje soodločanje uporabnikov v svetih zavodov, ki opravljajo dejavnost ali zadeve posebnega družbenega pomena. V zvezi s tem so zanimiva naslednja vprašanja:

- a) kako je svet sestavljen
- b) kdo določa sestavo sveta
- c) kako svet odloča.

4.2.1. Sestava sveta

Sedes materiae za vprašanje oblike soodločanja v zavodih posebnega družbenega pomena je že omenjena določba 51. člena ustave SRS, ki govori o soodločanju »uporabnikov, ustanoviteljev organov družbenopolitičnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij«.

Prvi problem, na katerega naletimo pri izvajanju tega pravila, je v tem, ali morajo biti v svetu zastopane vse štiri navedene ustavne kategorije; ali mogoče to ni potrebno; ali pa je morda potrebna in dopustna tudi sestava sveta, v katerem bodo sodelovali tudi delegati kakšne druge stranke.

V sami ustavi SRS zasledimo le določbo (peti odstavek 55. člena), po kateri vzgojno-izobraževalne organizacije upravljajo delavci teh organizacij skupaj z učenci oziroma študenti in s starši otrok, v določenih zadevah pa sodelujejo pri upravljanju delegati ustanoviteljev, zainteresiranih organizacij združenega dela, organov družbenopolitičnih skupnosti, krajevnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij v skladu s samoupravnim sporazumom, s statutom vzgojno-izobraževalne organizacije in z zakonom. Nedvomno je, da učenec oziroma študentov ne moremo šteti med nobeno od struktur, ki so navedene v 51. členu ustave SRS; za to, da jih nimamo za uporabnike, pa govori — poleg jasnih vsebinskih razlogov — v formalnem smislu tudi določba prvega odstavka 84. člena zakona o visokem šolstvu.

V ustavi ni najti drugih določb, ki bi predvidevale udeležbo drugih kategorij pri upravljanju zavodov. Vendar vsebuje zakon o socialnem skrbstvu (sprejet ustavah) v 40. členu pravilo, po katerem sodelujejo v upravljanju tudi delegati oskrbovancev. Ob razpravah o novem zakonu o založniški dejavnosti pa se vse bolj postavlja vprašanje sodelovanja avtorjev pri upravljanju založniških organizacij, pri tem je nesporno, da avtorjev seveda ne gre prištevati med delavce niti med uporabnike.

Mnenja smo, da ni nobene ovire, da v svetih zavodov poleg v ustavi določenih sodelujejo tudi delegati drugih struktur. S tem ni v ničemer kršena ustavna tendenca družbenega vpliva na te organizacije. Nasprotno, s tako ureditvijo je še v večji meri dosežen koncept socializacije družbenih dejavnosti.

²¹ (K. Trnka: Pristup pitanju samoupravljanja u društvenim djelatnostima, Pregled, Sarajevo, 3/76, str. 242)

Pač pa je iz duha ustavnih določb mogoče sklepati, da je obvezna zastopanost vseh štirih navedenih struktur v svetih zavodov, torej uporabnikov, ustanoviteljev, organov družbenopolitičnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij.²²

Vprašanje delegiranja delegatov omenjenih organizacij v svete zavodov, zlasti njegove praktične izvedbe, odpira vrsto dilem in nerešenih problemov, na katere bo treba odgovoriti pri izgradnji nove zakonodaje na tem področju. Še zlasti je sporen način formiranja delegacij. Tukaj se v ta vprašanja ne spuščamo glede na to, da jih izčrpno obravnava (neobjavljeno) gradivo sekretariata za zakonodajo IS SRS z naslovom »Ureditev delegiranja delegatov ustanoviteljev, uporabnikov in drugih interesentov v organe upravljanja (svete) organizacij združenega dela, ki opravljajo zadeve posebnega družbenega pomena«, izdelano v septembru 1975. Pri tem je praktično najbolj težavno vprašanje, kako pravzaprav ugotoviti, kdo so uporabniki storitev zavoda oziroma katere organizacije so zainteresirane za njegovo upravljanje. Sodelovanje pri delu sveta namreč ni samo pravica, ampak tudi dolžnost, katere neizvrševanje lahko povsem paralizira delo tega najpomembnejšega organa zavoda. Hkrati pa je potrebno, da delegati uporabnikov poznajo področje delovanja zavoda, v čigar svetu sodelujejo. Naj ob tej ugotovitvi citiramo zanimivo razmišljanje o vprašanih, ki se pojavljajo ob samoupravljanju v gledališčih: »Težji problem bo nastal z uveljavljanjem dvoidmnega sistema samoupravljanja v gledališču. Za izvajalce je stvar jasna. Za uporabnike pa le načelno. Znana je vloga SZDL za kandidiranje raznih delegatov. Toda ali imajo v krajevnih skupnostih, v samoupravnih skupnostih in SZDL evidentirano, ali je posamezen kandidat za to ali ono funkcijo res tudi uporabnik dela, kjer naj bi predstavljal družbene interese? Konkretno — če bo SZDL ali kdorkoli predlagal kandidata za zbor uporabnikov v svetu gledališča, da je njegov redni obiskovalec? In kaj je baza tega delegata? ...²³ Čeprav je nakazani problem morda nekoliko preveč poenostavljen, pa dobro opozarja na težave, ki utegnejo nastati v praksi.

4. 2. 2 Določitev sestave sveta

To vprašanje se navezuje na naša prejšnja razmišljanja. Glede na zelo široko in nedoločeno ustavno formulacijo o soodločanju v upravljanju obstaja cela vrsta možnih rešitev v zvezi s tem, kdo določa, kateri uporabniki, družbenopolitične skupnosti in organizacije delegirajo svoje delegate v svet zavoda in seveda, kakšno je njihovo število.

V pozitivni zakonodaji o posameznih družbenih dejavnostih lahko najdemo naslednje ureditve:

²² Ob tem naj bo dovolj opozoriti na nepotrebno uporabo besede »organov« v omenjeni določbi, (51. člen ustave SRS). Delegati so lahko samo delegati družbenopolitične skupnosti ali organizacije: organi pa so le oblika delovanja teh institucij. Ta »lepota« napaka se ponavlja tudi na drugih mestih v ustavi.

Hkrati je opazno, da je v ustavi SRS sistematično nepravilno uvrščena citirana določba o upravljanju vzgojnoizobraževalnih organizacij (peti odstavek 55. člena). Ta predpis nikakor ne spada v poglavje o samoupravnih interesnih skupnostih, ampak v poglavje o združevanju dela in sredstev družbene reprodukcije ali eventualno v poglavje o samoupravljanju v organizacijah združenega dela.)

²³ (S. Vošnjak: Bistvena je vsebina in ne oblika, Komunist, 8. 3. 1976, str. 20)

- katere organizacije in organi delegirajo svoje predstavnike v svet, določi s svojim aktom ustanovitelj²⁴
- to določi ustanovitelj v soglasju z družbenopolitično skupnostjo²⁵
- ta vprašanja ureja statut organizacije²⁶
- način delegiranja delegatov uporabnikov in njihovo število se določi s samoupravnim sporazumom, ki ga uporabniki sklenejo na pobudo ustanovitelja; število članov sveta pa določa statut ob upoštevanju omenjenega samoupravnega sporazuma.²⁷ O predhodnem dogovoru z zainteresiranimi organizacijami in organi v okviru SZDL govori določba 28. člena zakona o javnem obveščanju pri konstituiranju časopisnega sveta.

Po pregledu teh določb verjetno lahko upravičeno ponovimo ugotovitev, ki se je ponudila že ob razpravljanju o ureditvi družbenega vpliva na samoupravne splošne akte zavodov: da namreč ni vsebinskih razlogov za tolikšno raznolikost.

Vendar je treba poiskati odgovor na vprašanje, katera od rešitev je najbolj ustrezna. Verjetno ne gre prepuščati zavodu samemu odločanje o tem, kdo in v kakšnem obsegu bo sodeloval pri njegovem upravljanju. Prav tako se zdi, da pomeni prepustitev take odločitve izključno ustanovitelju preveliko krepitev njegovega vpliva (več o položaju ustanovitelja v nadaljevanju). Pri iskanju prave rešitve moramo izhajati iz načela, naj bo dana možnost vsaki zainteresirani organizaciji, da sodeluje pri odločanju o sestavi delegacije: seveda pa mora za to nekdo dati pobudo. Ureditev po zakonu o visokem šolstvu je torej ustrezna: samoupravni sporazum med uporabniki (ta pojem tudi zakon o visokem šolstvu uporablja v širšem smislu, tako da razume pod njim ustanovitelje, zainteresirane organizacije združenega dela, družbenopolitične skupnosti in družbenopolitične organizacije, gl. čl. 84/1) na pobudo ustanovitelja. Morda pa bi bilo potrebno v takem primeru v zakonu normirati tudi (v praksi bolj ali manj realizirano) vlogo SZDL pri oblikovanju delegacije.

4.2.3 Odločanje v svetu

Gre pravzaprav za najvažnejše vprašanje v zvezi z uresničevanjem družbenega vpliva, za konkretizacijo ustavnih določil, ki govorijo o soodločanju. Po dosedANJI ureditvi je soodločanje uporabnikov zagotovljeno na dva različna načina:

- v svetu je enako število delegatov delavcev in uporabnikov: v tem primeru je sklep sprejet, če je zanj glasovalo določeno število (navadno dve tretjini) delegatov;

- ne glede na število članov je sklep sprejet, če sta ga delegaciji uporabnikov in delavcev sprejeli v enakem besedilu.

V prvem primeru gre torej za načelo glasovanja in je — zlasti v primeru nepopolne udeležbe — mogoče preglasovanje s strani ene delegacije, medtem

²⁴ (čl. 36/2 zakona o arhivskem gradivu in o arhivih, čl. 4 zakona o filmu)

²⁵ (čl. 128/3 zakona o zdravstvenem varstvu)

²⁶ (čl. 10/3 zakona o raziskovalni dejavnosti in raziskovalnih skupnostih — pač pa raziskovalna organizacija sprejme statut v soglasju z ustanoviteljem, potrdi pa ga družbenopolitična skupnost)

²⁷ (čl. 86 zakona o visokem šolstvu)

ko imamo v drugem primeru »dvodomni« sistem, ki ne omogoča sprejetje sklepa, če se obe delegaciji ne strinjata.

Po pozitivni zakonodaji je pri nekaterih zavodih prepuščeno njim samim, da izbirajo med obema sistemoma,²⁸ vse bolj pogosti pa so predpisi, ki določajo dvodomni (oz. — pri visokošolskih zavodih — tridomni) sistem.²⁹ Zakon o zdravstvenem varstvu se o tem vprašanju ne opredeljuje, govori le o »enakopravnem odločanju delegatov uporabnikov«,³⁰ pri socialnih zavodih pa je določitev načina odločanja delegatov prepuščena ustanoviteljevemu aktu.³¹

Preden ocenimo obravnavane možnosti, naj ponovno poudarimo, da veljajo vsa ta načela odločanja seveda samo za zadeve, ki so izrecno označene kot zadeve posebnega družbenega pomena, saj le v teh zadevah soodločajo delegati uporabnikov.

Nedvomno je, da dvodomni sistem v največji meri zagotavlja enakopravno odločanje vseh delegacij. Kljub temu pa bi bilo težko trditi, da družbeni vpliv ne bi mogel biti zagotovljen tudi s kakšnim drugim načelom odločanja, čeprav jih novejša zakonodajna praksa ne pozna. Ob vseh dobrih lastnostih dvodomnega sistema je treba upoštevati tudi praktične težave, ki se utegnejo pokazati pri njegovi realizaciji, čeprav je za primer nesoglasja med delegacijami predpisan poseben usklajevalni postopek (gl. npr. čl. 90/4 zakona o visokem šolstvu).

5. Ustanoviteljstvo zavodov, ki opravljajo dejavnosti ali zadeve posebnega družbenega pomena

Pomemben del statusnega prava organizacij združenega dela obsegajo določbe, ki urejajo njihovo ustanavljanje ter razmerje med ustanoviteljem in organizacijami združenega dela. Tudi na tem področju obstaja cela vrsta posebnosti za zavode, ki opravljajo dejavnosti ali zadeve posebnega družbenega pomena, zato velja tem posebnostim nameniti posebno pozornost. Pri tem upoštevamo veljavne predpise, poleg tega pa tudi osnutek zakona o združenem delu.³²

Pod pojmom »ustanoviteljstvo«, ki v pravnem jeziku ni ustaljen, razumemo razmerja med ustanoviteljem in ustanovljeno organizacijo združenega dela ne glede na fazo postopka ustanavljanja, torej od sprejema sklepa o ustanovitvi do konstituiranja in po njem.

5.1 Krog ustanoviteljev

Po določbah 35. člena ustave SFRJ oz. 37. člena ustave SRS lahko delovno organizacijo ustanovijo organizacije združenega dela, samoupravne interesne skupnosti, krajevne skupnosti, družbenopolitične skupnosti in druge družbene

²⁸ (čl. 4 zakona o filmu, čl. 36 zakona o arhivskem gradivu in o arhivih — oba zakona sta bila sprejeta pred uveljavitvijo ustave)

²⁹ (čl. 10 zakona o raziskovalni dejavnosti in raziskovalnih skupnostih, čl. 90 zakona o visokem šolstvu)

³⁰ (gl. čl. 129)

³¹ (čl. 40 zakona o socialnem skrbstvu)

³² (izdaja knjižnice skupščine SFRJ, XIII/3, Beograd 1976)

pravne osebe, pod posebnimi pogoji pa tudi delovni ljudje in civilne pravne osebe.

Zakon lahko predpiše, da delovni ljudje in civilne pravne osebe ne morejo ustanavljati delovnih organizacij za opravljanje določenih dejavnosti.

Na podlagi tega pooblastila zakon določa, da delovni ljudje in civilne pravne osebe ne morejo ustanoviti visokošolske organizacije združenega dela in raziskovalnega zavoda³³ in — po najbolj jasni določbi zdravstvene organizacije.³⁴ Ne obstaja pa generalna norma, po kateri bi delovni ljudje in civilne pravne osebe ne smeli ustanavljati zavodov, ki opravljajo dejavnosti posebnega družbenega pomena: tako normo poznamo za nekatere druge (gospodarske) dejavnosti (gl. čl. 327/2 osnutka zakona o združenem delu).

Kljub temu pa je krog ustanoviteljev zavodov širok. Zadnje čase poudarjajo — zlasti za zavode, ki opravljajo kulturno dejavnost —, da je treba pre-seči »sedanje, še vedno izrazito etatiistične oblike ustanoviteljstva organizacije združenega dela s področja kulturnih dejavnosti«, ki se kažejo v tem, da kot ustanovitelji v glavnem nastopajo družbenopolitične skupnosti, in da je treba »samoupravno urejanje vprašanja ustanoviteljstva zasnovati kot globalno vsebinsko in programsko vprašanje...«³⁵

5.2. Pogoji za ustanovitev

Za ustanavljanje delovnih organizacij je v našem pravnem sistemu uveljavljen tako imenovani normativni sistem, po katerem se lahko organizacija ustanovi, čim so podani zakoniti pogoji, in niso potrebna nikakršna soglasja, potrditve ali dovoljenja, kar je značilno za koncesijski sistem. Po 6. členu zakona o konstituiranju se lahko delovna organizacija ustanovi, če so zagotovljena sredstva za njeno ustanovitev in začetek njenega dela in če so izpolnjeni drugi predpisani pogoji. Podobno določbo vsebuje tudi čl. 328/1 osnutka zakona o združenem delu.

Ne glede na to načelo pa je sama zakonodajna praksa — brez izrecne pravne osnove — omejevala svobodo ustanavljanja pri nekaterih vrstah zavodov. Tako je za ustanovitev zdravstvenega zavoda potrebno soglasje družbenopolitične skupnosti in zdravstvene skupnosti,³⁶ za ustanovitev visokošolske organizacije združenega dela soglasje skupščine SRS,³⁷ za ustanovitev socialnega zavoda soglasje skupnosti socialnega skrbstva.³⁸ Pri zavodih, ki opravljajo druge dejavnosti, tako soglasje ni predvideno.

Novost na tem področju predstavlja čl. 331/2 osnutka zakona o združenem delu, po katerem si mora za delovne organizacije, ki opravljajo z zakonom določeno družbeno dejavnost, ustanovitelj priskrbeti od samoupravnih interesnih skupnosti, v katerih področje sodi dejavnost delovne organizacije, ki se ustanavlja, mnenje; če zakon tako določa, pa tudi soglasje o opravičenosti

³³ (čl. 20 zakona o visokem šolstvu, čl. 9/1 zakona o raziskovalni dejavnosti in raziskovalnih skupnostih)

³⁴ (čl. 99 zakona o zdravstvenem varstvu)

³⁵ (M. Rotovnik: Učinkovitost je v idejnih soočanjih, Delo, sobotna priloga, 28. 2. 1976)

³⁶ (čl. 99/5 zakona o zdravstvenem varstvu)

³⁷ (čl. 22/2 zakona o visokem šolstvu)

³⁸ (čl. 35/2 zakona o socialnem skrbstvu)

njene ustanovitve. Tudi po novi ureditvi torej ne bo ovire, da je za ustanovitev zavoda potrebno mnenje ali soglasje samoupravne interesne skupnosti; zahteva po soglasju s strani družbenopolitične skupnosti, kar seveda kaže poseben družbeni interes, pa podobne ustavne ali zakonske osnove nima.

Tudi vsebinske razloge za ustanovitev je pri družbenih dejavnostih mogoče konkretizirati. Tako se visokošolska organizacija združenega dela lahko ustanovi, če je za to potreba in če ustanovitelj zagotovi sredstva za financiranje najmanj za eno predpisano dobo študija, ustrezne prostore, opremo in druga materialna sredstva, potrebna za delo.³⁹ Za raziskovalni zavod je potrebno zagotoviti finančna sredstva najmanj za obdobje enega leta.⁴⁰ V obeh primerih je tudi potrebno upoštevati program razvoja visokega šolstva oziroma raziskovalne dejavnosti. Posebne pogoje lahko predpiše za ustanovitev socialnega zavoda republiški upravni organ, ki tudi preverja uresničitev predpisanih pogojev.⁴¹

Ugotovimo torej lahko, da se poseben družbeni interes pri ustanavljanju zavodov posebnega družbenega pomena lahko uveljavi na naslednje načine:

- krog ustanoviteljev je skrčen — takega zavoda ne morejo ustanoviti delovni ljudje in civilne pravne osebe,

- kot formalni pogoj za ustanovitev je predpisano soglasje družbenopolitične skupnosti ali samoupravne interesne skupnosti,

- predpisani so posebni materialni pogoji, potrebni za ustanovitev zavoda: na eni strani je treba zagotoviti vsaj minimalno garancijo za uspešnost poslovanja, na drugi strani pa upoštevanje razvoja ustrezne dejavnosti nasploh.

5. 3. Razmerje med ustanoviteljem in zavodom v ustanavljanju

Za razmerje med ustanoviteljem in zavodom v ustanavljanju veljajo splošni predpisi, ki urejajo položaj delovne organizacije v ustanavljanju, torej njen položaj od sprejema akta o ustanovitvi do njenega konstituiranja. Ta razmerja urejajo določbe členov 5 do 24 zakona o konstituiranju organizacij združenega dela in njihovem vpisu v sodni register (oz. členi 329 do 344 osnutka zakona o združenem delu).

Za zavode posebnega družbenega pomena tu ne veljajo nobene posebnosti. Treba pa je ponovno poudariti, da je povezanost med ustanoviteljem in delovno organizacijo v ustanavljanju zelo močna in da obstajajo številne obojestranske pravice in dolžnosti. Vpliv ustanovitelja na delovanje organizacije v ustanavljanju je znaten.

5. 4. Razmerje med ustanoviteljem in zavodom po konstituiranju

Tukaj bomo obravnavali teoretično najpomembnejša vprašanja ustanoviteljstva. Predvsem bo treba ugotoviti, ali ustanovitelj s tem, ko ustanovi delovno organizacijo, pridobi do nje kakšne pravice ali obveznosti; nadalje, ali veljajo pri tem kakšne specifičnosti pri zavodih, ki opravljajo dejavnosti ali

³⁹ (gl. določbe čl. 21 in 22 zakona o visokem šolstvu)

⁴⁰ (čl. 9/2 zakona o raziskovalni dejavnosti in raziskovalnih skupnostih)

⁴¹ (29. in 30. člen zakona o socialnem skrbstvu)

zadeve posebnega družbenega pomena; in končno, kako dolgo trajajo pravice in obveznosti ustanovitelja ter ali jih lahko prenese na drugega.

Preden se lotimo obravnavanja navedenih vprašanj, naj opozorimo, da se v praksi često operira s pojmi »ustanoviteljstvo«, »ustanoviteljske pravice« in podobno, ne da bi bilo pri tem jasno, kaj ti pojmi pomenijo. Vtis je, da si ljudje pogosto predstavljajo ustanovitelja, ki »drži roko« nad organizacijo, ki jo je ustanovil. Ugotovili bomo, ali so take predstave pravilne.

V ustavi⁴² je postavljeno načelo, da je delovna organizacija samostojna samoupravna organizacija delavcev. Za naše razmišljanje je zlasti pomembna samostojnost kot značilnost delovne organizacije. Izraz samostojnost vsekakor pomeni, da je delovna organizacija pri svojem poslovanju neodvisna od drugih organov in organizacij. Seveda te samostojnosti ne moremo jemati v dobesednem pomenu besede. Govorimo lahko o »relativni samostojnosti, kajti splošni državni in družbeni ukrepi lahko tako ali drugače vplivajo na obnašanje organizacij združenega dela nasploh. Določene omejitve samoupravnosti in samostojnosti so lahko odredene s predpisom, še zlasti glede delovnih organizacij, ki opravljajo dejavnosti družbenih služb ali dejavnosti oziroma zadeve posebnega družbenega pomena«. ⁴³

Obstaja torej načelo, da je delovna organizacija samostojna, da pa je mogoče s predpisi to samostojnost omejiti. Teh omejitev je nekaj navedenih že v sami ustavi (obvezno združevanje v skupnosti — 38. člen, začasni ukrepi po 46. členu, odprava organizacije združenega dela po 48. členu ustave SFRJ, itd.), lahko pa se uvedejo tudi z zakoni.

Poglejmo torej, ali pozitivna zakonodaja vsebuje določbe, ki bi omejevale samostojnost delovne organizacije v tem smislu, da priznavajo ustanovitelju določene pravice do organizacije, ki jo je ustanovil, oziroma obratno, da ima ustanovljena organizacija pravice do svojega ustanovitelja. Pri tem mislimo samo na delovno organizacijo, ki se je že konstituirala, ker smo o delovni organizaciji v ustanavljanju že govorili posebej.

Po temeljnem zakonu o podjetjih⁴⁴ ustanovitelj ni imel nobenih pravic več do konstituiranega podjetja. Pač pa je sočasno sprejeti temeljni zakon o zavodih v členih 52 do 54 dopuščal možnost, da ustanovitelj v določenih primerih vpliva na pomembne odločitve zavoda. Ti členi niso bili izrecno razveljavljeni. Vsekakor pa je bilo za podjetja jasno, »da se z dokončnim procesom ustanavljanja podjetje osamosvoji tudi nasproti ustanovitelju«. ⁴⁵ Tudi v veljavnem zakonu o konstituiranju organizacij združenega dela in njihovem vpisu v sodni register je ureditev podobna: ustanoviteljeve pravice in dolžnosti obstajajo le, dokler se delovna organizacija ustanavlja. »Ustanoviteljeva upravičenja prenehajo s konstituiranjem«. ⁴⁶

Na istem mestu je poudarjeno, »da ni posebej zavarovan ustanoviteljev interes, da bo tudi po konstituiranju organizacija poslovala z namenom, zaradi katerega je bila ustanovljena.« Misel je jasna: če ustanovitelj po konstituiranju organizacije nima do nje več nobenih pravic, ta lahko npr. spremeni poslovni

⁴² (35. člen ustave SFRJ, 37. člen ustave SRS)

⁴³ (Ustav SFRJ, stručno objašnjenje, red. M. Zečević, Beograd 1975, str. 100)

⁴⁴ (Ur. list SFRJ 17/65)

⁴⁵ (B. Zabel: Temeljni zakon o podjetjih s pojasnili, II. izd., Ljubljana 1969, str. 137)

⁴⁶ (B. Zabel: Pravna ureditev združenega dela s komentarjem, II., Ljubljana 1973, str. 71)

predmet, sedež itd., skratka, sprejema odločitve, ki bistveno vplivajo na njen status, ki tako postane drugačen od tistega, ki ga je določil ustanovitelj.

Postavlja se vprašanje, ali je tak ustanoviteljev interes legitimen. Ali je v skladu z ustavno določeno samostojnostjo delovne organizacije, da ustanovitelj obdrži določen vpliv na njene odločitve?

V ustavi je o pravicah ustanovitelja govora le v že omenjenih določbah o zagotavljanju družbenega vpliva na delovne organizacije, ki opravljajo dejavnosti ali zadeve posebnega družbenega pomena. Vendar pa je nedvomno, da je ustanoviteljev interes za ustanavljanje delovne organizacije pravno upravičen. Tako 5. člen zakona o konstituiranju izrecno določa, da ustanovitelj ustanovi delovno organizacijo »za dosego svojih smotrov«. To pomeni na eni strani, da lahko ustanovitelj ustanovi le tako organizacijo, katere dejavnost bo pospešila opravljanje družbene funkcije samega ustanovitelja, po drugi strani pa, da mora ustanovljena organizacija te smotre tudi zadovoljevati. Vendar instrumentov, s katerimi bi bil urejen ustanoviteljev vpliv na ustanovljeno organizacijo, pozitivna zakonodaja — v obliki generalnega pravila — ne pozna. Edina določba v tem smislu je predpis 18. člena zakona o konstituiranju (podobno določbo je vseboval tudi temeljni zakon o podjetjih). Tu je določeno, da je lahko v pogodbi predvidena obveznost delovne organizacije v ustanavljanju, da mora po konstituiranju oskrbovati predvsem ustanovitelja s surovinami, polizdelki ali gotovim blagom, prodajati predvsem njegovo blago ali opravljati storitev predvsem zanj ali za druge določene uporabnike. Samostojnost ustanovljene organizacije pa je varovana s predpisom, da pogodba lahko velja največ za čas, ki je določen za vrnitev oziroma amortizacijo sredstev, ki jih je bil zagotovil ustanovitelj, in da pogodbeni pogoji ne smejo biti manj ugodni od tržnih pogojev.

Gotovo je pravilna ugotovitev, da samo s to normo ni posebej zavarovan ustanoviteljev interes, da bo tudi po konstituiranju organizacija poslovala v skladu z namenom, zaradi katerega je bila ustanovljena. Po veljavnih predpisih pa sta ta pogodba in pogodba o vlaganju in združevanju sredstev za skupno poslovanje po II. poglavju zakona o prometu družbenih sredstev⁴⁷ edini možnosti zagotavljanja ustanoviteljevih interesov.

Zaradi navedenih pomanjkljivosti ni čudno, da je v osnutku zakona o združenem delu predvidena nova ureditev navedenih razmerij, v normi, ki je analogna 5. členu zakona o konstituiranju (326. člen osnutka), sicer ni govora o »ustanoviteljevih smotrih«, pač pa na obravnavana vprašanja opozarja že obrazložitev osnutka zakona. Poudarjeno je, da imajo ustanovitelji vedno tudi svoje posebne interese pri ustanovitvi nove delovne organizacije, zato je zelo pomembno, »da se odnosi med ustanovitelji in bodočimi delavci delovne organizacije v ustanavljanju tako opredelijo, da so po eni strani zagotovljeni ekonomski interesi ustanoviteljev, po drugi strani pa zavarovana samostojnost, enakopravnost in samoupravne pravice delavcev, ki bodo delali v na novo ustanovljeni delovni organizaciji«.⁴⁸ Ti ekonomski interesi ustanoviteljev so zavarovani tako,⁴⁹ da je lahko določeno, da oskrbuje delovna organizacija s suro-

⁴⁷ (gl. B. Zabel: Pravna ureditev združenega dela, II, str. 71—74)

⁴⁸ (Obrazložitev osnutka zakona o združenem delu, Beograd, aprila 1976, str. 76)

⁴⁹ (352. člen osnutka zakona o združenem delu)

vinami, polizdelki ali gotovim blagom ali energijo predvsem ustanovitelja; da predvsem ustanovitelju zagotavlja prevoz za njegove potrebe; da prodaja ustanoviteljevo blago ali da z njo opravlja določene storitve; da ne sme spremeniti dejavnosti ali sedeža, če ustanovitelj ne privoli v to, ker bi bilo s tem oteženo uresničevanje njegovih interesov, zaradi katerih je delovno organizacijo ustanovil. Lahko so določene tudi druge ustanoviteljeve pravice.

Samostojnost delovne organizacije je s tem predpisom varovana tako, da ne sme biti postavljena v neenakopraven položaj na enotnem jugoslovanskem trgu, poleg tega pa lahko delavci začnejo postopek za spremembo ustanoviteljevih pravic.

Očitno ureditev po 352. členu osnutka zakona o združenem delu v mnogo večji meri varuje ustanoviteljeve interese, kot pa so to storile prejšnje določbe. Gre za določbo ustavnega pomena, saj taka vloga ustanovitelja iz samih ustavnih določb ne izhaja. Iz pravil 35. člena ustave SFRJ (oz. 37. člena ustave SRS) bi morda lahko sklepali celo v drugi smeri, tj. da ustanovitelj nima do organizacije, ki jo je ustanovil, nobenih posebnih pravic.⁵⁰

Po obravnavi vseh omenjenih pravil verjetno lahko pridemo do sklepa, da si lahko ustanovitelj zagotovi določene pravice do delovne organizacije, ki jo je ustanovil; za naše razpravljanje o zavodih, ki opravljajo dejavnosti ali zadeve posebnega družbenega pomena, je še zlasti pomembno, da lahko veže spremembo dejavnosti ali sedeža na svoje soglasje.

Pred nami je zdaj vprašanje, ali je mogoče na podlagi navedenih načel še v večji meri zagotoviti ustanoviteljev vpliv na zavod. V večini obravnavanih republiških zakonov s področja družbenih dejavnosti smo že videli poudarjeno vlogo ustanovitelja.

Odgovor bo lažje najti, če ugotovimo, da ustanovitelj ustanavlja zavod, ki bo opravljal dejavnosti ali zadeve posebnega družbenega pomena ne samo za doseg svojih, ampak tudi za doseg širših družbenih smotrov. Zgoraj obravnavana ureditev velja za vse delovne organizacije; zato je po njej samostojnost delavcev omejena le zaradi uresničitve ekonomskih interesov ustanovitelja. Povsem drugačen pa je položaj pri zavodih, ki opravljajo dejavnost ali zadeve posebnega družbenega pomena: tukaj ustanovitelj ne nastopa le v svojem interesu, ampak opravlja pomembno družbeno funkcijo. Določbe o njegovih pravicah in dolžnosti tu pomenijo »način uresničevanja posebnega družbenega interesa«.⁵¹ Ta sklep potrjuje tudi določba četrtega odstavka 352. člena osnutka zakona o združenem delu, po katerem ima lahko družbenopolitična skupnost kot ustanoviteljica z zakonom določene pravice samo do delovne organizacije, ki opravlja dejavnost ali zadeve posebnega družbenega pomena, ali zadeve, ki imajo pomen za izpolnjevanje nalog te družbenopolitične skupnosti. Poseben družbeni pomen je torej tudi glede ustanoviteljevih pravic privilegium odiosum. Tako definirana vloga ustanovitelja pri zavodih posebnega družbenega pomena nam bo pomagala najti tudi odgovorna vprašanja, ali je pravice in dolžnosti ustanovitelja mogoče prenašati: ali ustanovitelj lahko svoj položaj v celoti prenese na drug subjekt.

⁵⁰ (v tem smislu je mogoče razumeti komentar omenjenih določb v delu Ustav SFRJ, stručno objašnjenje, Beograd 1975, str. 101)

⁵¹ (49. člen ustave SFRJ oz. 51. člen ustave SRS)

O prenosu ustanoviteljstva predpisov ne najdemo. Zakon o javnem obveščanju govori le o prenosu pravic in dolžnosti izdajatelja (30. člen), ki pa ni enak položaju ustanovitelja.

Pri delovnih organizacijah nasploh verjetno ni pomislekov proti možnosti, da ustanovitelj prenese svoje pravice in dolžnosti na drugega. S tem so prizadeti le ekonomski interesi ustanovitelja samega, ustanovljena organizacija pa zato ne pride v slabši položaj. Pri zavodih pa ustanovitelj nastopa tudi v interesu družbe. Zato se ponuja sklep, da je prenos ustanoviteljstva mogoč le, če so za to izpolnjeni vsi pogoji, potrebni za ustanovitev zavoda (tu zlasti mislimo na eventualno soglasje družbenopolitične skupnosti ali samoupravne interesne skupnosti). Družbeni interes na tem, *kdo* je ustanovitelj zavoda, je nedvomno upravičen.

V praksi se je v zadnjem času pojavilo tudi vprašanje položaja delovne organizacije, katere ustanovitelj je prenehal obstajati.⁵² Spet vprašanje ni problematično, če ne bi šlo za zavod, ki opravlja dejavnosti ali zadeve posebnega družbenega pomena: za »navadno« delovno organizacijo se položaj ne spremeni v njeno škodo, če ustanovitelja ni, prav tako pa tudi družba nima interesa, da mora ustanovitelj obstajati. Povsem drugačna je situacija pri zavodih. Tukaj ustanovitelj — kot smo že večkrat omenili — zagotavlja družbeni vpliv na zavod, hkrati pa je tudi zavod sam zainteresiran na tem, da ustanovitelj sodeluje z njim, saj drugače ne more opraviti cele vrste dejanj, ki so vezana na ustanoviteljevo soglasje (npr. sprejem samoupravnih splošnih aktov, kadrovska vprašanja).

Kako torej rešiti vprašanje, če ustanovitelj preneha obstajati zaradi redne likvidacije ali stečaja? Vsekakor z ustanoviteljskimi pravicami ne moremo ravnati kot s pravicami, ki grejo v likvidacijsko oziroma stečajno maso, saj tu ne gre za premoženjske pravice. Obstaja še samo možnost, da v takem primeru preide vloga ustanovitelja kot tistega, ki zagotavlja uresničevanje posebnega družbenega interesa, na drug subjekt. Ponujata se dve možnosti: v takem primeru naj položaj ustanovitelja prevzame ustrezna družbenopolitična skupnost (tudi v drugih primerih ima ta možnost ukrepanja v kriznih situacijah na področjih posebnega družbenega pomena, gl. 71. člen ustave SRS) ali pa samoupravna interesna skupnost. Morda bi bilo najprimerneje, če bi ustanovitelja nadomestila organizacija, ki je po zakonu upravičena dajati soglasje k ustanovitvi zavoda. Vsekakor pa ta problem terja zakonsko ureditev.

(Rokopis zaključen 14. maja 1976)

⁵² (primer »Viba filma«, gl. Delo, 9. 3. 1976, str. 3, Delo, sobotna priloga, 20. 3. 1976, str. 18, Ljubljanski dnevnik, 12. 3. 1976, str. 5)

BRANKO PRIBIČEVIĆ

Socialna demokracija danes

(njeno mesto, vloga in vpliv)

V novejši zgodovini mednarodnega socializma ima fenomen socialne demokracije pomembno mesto. Kot politično gibanje je v mnogih visoko razvitih kapitalističnih deželah izredno vplivna sila, v nekaterih pa njen vpliv povsem prevladuje. V svetu socialnih idej se socialna demokracija že desetletja trudi, da bi se uveljavila in obdržala kot glavna alternativa revolucionarnemu marksizmu. Prostorsko je zasidrana predvsem v evropskem, natančneje v zahodnoevropskem prostoru, kjer je delavskim gibanjem in socialističnim silam vtisnila neizbrisen pečat. Močan položaj si je torej izborila prav v deželah, ki so bile zibelka modernega razrednega proletarskega gibanja in vrec socialističnih idej; in ker je njen vpliv v svetu socializma še danes dokaj močan, ima ta idejno-politična usmeritev tudi širše mednarodne razsežnosti.

Po svoji družbeni in idejno-teoretični vsebini je socialna demokracija predmet pogostih ostrih konfrontacij in globokih razhajanj v svetu socializma. Revolucionarno delavsko gibanje in marksistična politična misel sta se v zgodovini zadnjega pol stoletja pogosto soočala s tem pojavom. Njun odnos do socialne demokracije je bil neredko ključno vprašanje v snovanju revolucionarne strategije in še pogostejše revolucionarne taktike. Vendar so ti odnosi zapadali in pogoste in tudi ekstremne spremembe in oscilacije: prihajalo je do izredno ostrih spopadov, do občasnega zatišja in celo do obdobj sodelovanja. V skladu s tem so nihale tudi ocene, ki jih je v posameznih fazah sprejemalo revolucionarno gibanje, o idejno-politični naravi socialne demokracije. Paleta je zelo široka: od tega, da so socialno demokracijo obravnavali kot »agenturo razrednega sovražnika«, kot »socialfašizem«, pa do tega, da so v njej videli »razrednega zaveznika revolucionarnega gibanja«.

Socialna demokracija je še vedno premalo raziskano področje in je glede tega bila in še vedno je velik izziv za marksistično politično znanost. Zlasti iz vrst komunističnega gibanja so prihajale zelo avtoritativne ocene, ki so skušale posebej pojasniti naravo odnosov med socialno demokracijo in širokimi sloji delavskega razreda, ki pa so se sčasoma izkazale za nepravilne. K nekaterim poenostavljenim, neustreznim in napačnim ocenam so brez dvoma znatno prispevali momenti političnega oportunitizma in stanja politične konfrontacije. Nemalo zaslug za to ima tudi izjemna večplastnost in protislovnost družbenega in idejno-političnega bistva socialne demokracije, ki ga je težavno stlačiti v kakršnekoli toge in poenostavljene sheme. Dovolj bo, če opozorimo, da se je socialna demokracija v nekaterih obdobjih objektivno postavila na stran

razrednega sovražnika proletariata, da je celo aktivno delovala na njegovi strani; prav tako pa je res, da je bila v drugih obdobjih sredstvo za močan razmah in krepitev vpliva delavskega razreda in sredstvo, s katerim je delavski razred izbojeval nekatere izredno pomembne družbene, politične in ekonomske pridobitve.

V zadnjih letih se je nakopičilo več razlogov, da se začne z resnim marksističnim proučevanjem socialne demokracije; ti razlogi tudi sicer obetajo raziskovalcem širše možnosti za delo. Mnogo znakov govori za to, da se končuje ena izmed pomembnih etap socialdemokratizma ter da se porajajo globoki procesi notranjih premikov in sprememb. Zato je za organizirane socialistične sile izredno pomembno, da prodro v globlji pomen sedanjih presnavljanj, premikov in preobrazb ter ugotovijo, kam bi se lahko usmeril razplet. Tovrstne raziskave so danes obetavnejše predvsem zaradi tega, ker je napravila marksistična misel velik korak naprej v analizi družbenih procesov in razrednih bojev v visoko razvitih kapitalističnih državah in se je nasploh otresla sektaških in dogmatskih spon. V novem političnem ozračju lahko marksisti bolj objektivno, hkrati pa tudi kritično prodirajo v družbeno, predvsem v razredno-politično vlogo in bistvo fenomena socialdemokratizma.

Poudarimo naj, da so bili jugoslovanski marksisti med prvimi, ki so že četrto stoletja nazaj spodbijali nekatere globoko zakoreninjene dogmatske interpretacije, ter opozarjali, da je treba ta pojav globlje in vsestransko osvetliti. Zveza komunistov Jugoslavije pa ni le načela in omogočila nove teoretične vidike, ampak je odprla tudi novo stran v političnih odnosih med komunističnimi partijami na eni strani ter socialdemokratskimi in socialističnimi strankami na drugi.¹

Ideološki in politični profil

V sodobnih delavskih gibanjih in v politični misli nasploh obstajajo zelo različne in včasih tudi diametralno nasprotne globalne ocene fenomena socialdemokratizma. Medtem ko v vrstah socialne demokracije največkrat poudarjajo, da je njihova struja edini avtentični predstavnik interesov delavskega razreda v razvitem kapitalističnem svetu in najbolj optimalna oblika »demokratskega socialističnega procesa«, pa v krogih socialistične levice spodbijajo tako prvo kot drugo trditev. Te ocene, ki nastajajo v kontekstu političnih bojev in ideoloških konfrontacij, vsebujejo mnogo obeležij političnega oportunizma. Namesto na znanstvenih preskusih so zasnovane na vrednostnih sodbah in povsem pragmatičnih motivih. Zato imajo posamične oznake, ki jih razglajajo za bistvene in relevantne za razumevanje bistva pojava socialdemokratizma, mnogo bolj naravo propagandno-političnih pavšalnih ocen, kot pa znanstveno preverjenih in precizno definiranih oznak. Razen tega smo prepričani, da se fenomena socialdemokratizma sploh ne da celostno zajeti v katerokoli posamično oznako. To poudarjam zato, ker v politični literaturi pogostoma uporabljajo prav take prijeme. Nekateri avtorji skušajo na primer socialdemokratizem v celoti pojasniti s kategorijo reformizma ali oportunizma

¹ ZKJ je že v začetku petdesetih let vzpostavila prve stike in odnose sodelovanja z nekaterimi pomembnejšimi socialdemokratskimi strankami — z laburisti, s francoskimi in skandinavskimi socialdemokrati.

oziroma z obema hkrati. Velike težave za globlje prodiranje v bistvo tega pojava povzroča to, da omenjenih oznak običajno ne razčlenjujejo, marveč jih uporabljajo kot sredstvo za diskvalifikacijo in propagandno etikiranje.

Ti kategoriji sta seveda zelo pomembni, vendar ne zadoščata, da bi zajeli in celostno pojasnili idejno-politični profil socialdemokratizma. Ob tem naj poudarimo, da gre tu samo za ključne oznake globalne idejno-politične fizionomije tega gibanja; kasneje bomo spregovorili tudi o nekaterih bistvenih značilnostih razredno-politične vloge socialne demokracije. Glavni elementi popolnše interpretacije tega fenomena bi bili lahko tile:

1. Vsesplošno je sprejeto stališče, da je *reformizem* pomembna ali najbolj pomembna značilnost socialdemokratizma. Včasih postavljajo med ti dve idejno-politični kategoriji celo enačaj. Toda to istovetenje ni sprejemljivo, kajti reformizem kot oznaka v preučevanju problemov moderne družbe je mnogo širša kategorija. Elemente reformiza najdemo tudi v nekaterih drugih političnih gibanjih in idejnopoličnih konceptih. Socialna demokracija nima monopola na reformizem. Na drugi strani pa je tudi res, da je socialdemokratizem ena izmed najvidnejših oblik izražanja reformizma v sodobnih političnih procesih.

Socialdemokratizem je potemtakem posebna vrsta, specifična oblika reformizma — ne pa reformizem nasploh. Katera so bistvena obeležja *socialdemokratskega* reformizma? V odgovoru na to vprašanje ni enotnosti celo v okviru posameznih struj in tendenc sodobnega socializma, še manj pa v politični teoriji kot celoti. Dokaj je razširjeno mnenje, da je socialdemokratski reformizem tak tip politike družbene (socialistične) preobrazbe, za katero je značilna pot postopnih reform, gradualizem, evolutivni tip procesa transformacije razredne družbe. V takem pojmovanju so cilji podobni ali celo istovetni kot v marksistični teoriji družbenih sprememb — le da so sredstva različna. To pojmovanje je v bistvu napačno in teoretično nevzdržno. Razlike med socialdemokratskim reformizmom in marksistično teorijo revolucije in socializma so mnogo širše in globlje. V celostno koncepcijo socialdemokratskega reformizma sodijo vsaj tile elementi:

— Za to družbeno teorijo in na njej zasnovano družbeno prakso je predvsem značilno, da to evolutivno pot, ki je sestavljena iz posamičnih in parcialnih reform, sprejemajo in razglašajo za *edino možno in legitimno obliko socialistične preobrazbe*; pot revolucionarnega preskoka, prevrata, *a priori* odklanjajo kot nesprejemljivo in celo nezdružljivo s temeljnimi vrednotami in načeli socializma.

— Druga najbolj pomembna določnica je v *pragmatski konceptualizaciji* posameznih ukrepov politike družbene reforme. Socialna demokracija ni nikoli izoblikovala celostne koncepcije družbene preobrazbe; posamični ukrepi reforme, ki jih skuša izvesti, niso sestavni del širše in dolgoročneje *strategije* socialne revolucije (preobrazbe). Vsak posamični, parcialni ukrep družbenega spreminjanja je zasnovan in uresničen izključno v kontekstu razreševanja nekega danega problema. Ukrep ne izhaja in tudi ni vgrajen v neko širšo, strateško osmišljeno politiko spreminjanja družbene strukture. Načrtovani in izvedeni ukrepi niso v funkcionalni zvezi s temeljnimi vrednotami in principi socializma.

— Za socialdemokratski reformizem je značilno tudi to, da je njegov *domet omejen zaradi temeljnih parametrov, možnosti in potreb obstoječe raz-*

redne družbe. Njegovi cilji niso postavljeni kot stopnice, ki gredo k novemu, marveč so vedno naravnani k obstoječi družbi. Povsem druga stvar je, da so lahko posamični ukrepi socialdemokratskega reformizma *objektivno* tudi koraki v smeri preseganja obstoječega. (Podoben učinek imajo lahko ukrepi, ki jih ponekod uveljavljajo oziroma jih morajo uveljavljati tipično buržoazne politične sile). Skratka, bistveno je tole: pri načrtovanju in koncipiranju posameznih projektov družbenih reform izhaja socialdemokratizem iz tega, ali so predlagani ukrepi *možni* v danih okvirih in ali so *sprejemljivi* za predstavnike vladajočega razreda — ne pa, ali so *zaželeni* in *nujni* z vidika približevanja temeljnim socialističnim postulatam in ciljem.

Omenjene tri posebnosti so mejna črta med socialdemokratskim reformizmom in reformo, za kakršno stoji revolucionarno gibanje. Potemtakem pri tem razlikovanju ni bistveno, *kdo* postavlja neke zahteve, marveč *kako* jih postavlja, oblikuje in uresničuje.

Sredi velike bitke za razmejevanje med revolucionarnim in reformističnim krilom je Lenin poudaril: »Socialna demokracija se mora iz partije socialne revolucije spremeniti v partijo socialne reforme... Marksisti, v nasprotju z anarhisti, priznavajo boj za reforme, se pravi za taka zboljšanja položaja delavcev, ki puščajo oblast tako kot prej v rokah vladajočega razreda. Toda hkrati se marksisti najodločneje bojujejo proti reformistom, ki neposredno ali posredno *zožujejo* težnje in dejavnosti delavskega razreda na reforme...«²

2. *Etatizem* je ena izmed naslednjih bistvenih značilnosti socialdemokratizma. Že od časov prvih fabianskih esejev označuje ta struja v mednarodnem socializmu svoje cilje in svoja sredstva s termini, ki so značilni za »veliko državo«. Prihodnjo družbo si največkrat zamišlja kot *podržavljanje* vseh najvažnejših družbenih funkcij. Prav tako je značilno, da obravnava državo kot *osnovno sredstvo* za družbeno preobrazbo. Za socialdemokratsko varianto etatizma je še posebej značilno to, da sprejema tezo, da je sedanja razredna država lahko sredstvo in nosilec procesa družbene preobrazbe. Pot v novo družbo prikazuje v glavnem kot pridobivanje vpliva v obstoječem mehanizmu državne oblasti. V praksi se to izraža v zahtevi po pridobivanju večine v parlamentu. Popolnoma razumljivo je, da glede tega v celoti odklanja razredno teorijo države in sprejema buržoazno tezo o nadrazredni naravi sodobne države. Etatistično naravnano socialne demokracije je najbolj jasno izrazil vidni predstavnik avstromarksizma Karl Renner, ko je v enem izmed tekstov iz leta 1918 zapisal: »Ob vse večjem *podržavljanju* narodnega gospodarstva moramo tem bolj upoštevati to, da se *usoda* proletariata neke dežele pokriva z usodo države... Država bo postala vzvod za socializem.«³

3. Za ideološki profil socialdemokratizma je zelo tipična *medrazrednost*, ki je v bistvu nasprotna tezi o razrednem boju kot glavnem motorju družbenih sprememb. Socialna demokracija dosledno zavrača marksistično teorijo razredov oziroma razredno razcepljenost sodobne družbe. Zavrača stališče, da pelje razvoj kapitalizma neizbežno v razredno bifurkacijo sodobne družbe — se pravi v vse bolj izrazito polarizacijo okoli dveh osnovnih razrednih formacij: delodajalcev-kapitalistov in mezdnih delavcev. Socialdemokrati menijo,

² Spis »Marksizem in reformizem«, zbornik »Marx-Engels-Lenin proti anarhizmu, liberalizmu, levičarstvu in nacionalizmu«, Beograd, 1973, str. 171.

³ »Marxismus, Krieg und Internationale«, Wien, 1913, str. 378 in 28.

da se vmesni prostor vse bolj širi, ne pa, kot poudarjajo predstavniki marksistične teorije družbe, da se oži. Dalje tudi trdijo, da se ta dva osnovna razreda vse bolj členita in razslojujeata.

Iz take ocene razvojnih tendenc sodobne razredne družbe delajo seveda tudi ustrezne teoretične in politične *sklepe*. Glavni je ta, da lahko delavski razred doseže svoje cilje le v sodelovanju z drugimi socialnimi sloji in celo z deli buržoazije. Ta sklep sam po sebi ni niti sporen. Bistvo medrazrednosti ni v tem. Bistveno je to, da socialna demokracija v načelu zavrača razredni boj, da zavrača nujnost in upravičenost *samostojne razredne politike*. V socialdemokratski medrazrednosti zgublja proletariat svojo razredno identiteto in politično samostojnost. Razredni boj odklanjajo kot atribut davne preteklosti, dobe surovih, grobih in sektaških »ozko razrednih« političnih bojov. Za sodobno družbo naj bi bil to »atavizem«, ki pelje v razkroj demokracije, ali pa v tako ali drugačno avtoritarno družbeno ureditev.

Med socialdemokratsko medrazrednostjo in revolucionarno politiko razrednega zavezništva v boju za družbeno preobrazbo je bistvena razlika: v prvem primeru gre za to, da se politika omeji na iskanje »najmanjšega skupnega imenovalca«, na politično platformo, ki bi bila enako sprejemljiva za vse razrede in socialne skupine, vključno z velikim delom buržoazije; druga politika si prizadeva, da izbira široke ljudske množice ob programu, katerega glavne koordinate določajo interesi delavskega razreda.

4. Dokaj stalen spremljevalec družbene in politične dejavnosti socialne demokracije je *politični konformizem*. S tem mislimo na ideološko in politično akomodacijo, prilagajanje pa tudi podrejanje sistemu družbenih vrednot in institucionalni ureditvi. Glede vrednot ostaja socialdemokratizem v glavnem v obzorju nekaterih temeljnih postulatov meščanske liberalne demokracije. Le redkokdaj si prizadeva, da bi te norme »dobre« in »pravične« družbe prilagodil potrebam in zahtevam časa. Namesto prekinitev in skokov vedno poudarja le *kontinuiteto*. Namesto da bi socialna demokracija presegala vrednotni sistem in duhovni horizont obstoječe razredne družbe, kaže vnemo, da vse to ohrani kot trajni okvir in smernik nove družbe. Nemški socialni demokrati so v svojem zadnjem programskem dokumentu (Godesberški program) zapisali, da je demokracijski socializem (se pravi sodobni socializem) »zakoreninjen v krščanski etiki, humanizmu in klasični filozofiji«. Morgan Phillips je temu dodal še metodizem kot pomemben vir duhovne inspiracije.⁴

Elementi konformizma neposredno odsevajo tudi v odnosih do vladajočih institucionalnih oblik razredne družbe. Res je, da socialna demokracija ne sprejema teh institucij za pomembno dediščino zgodovinskega razvoja in za vzvode, ki bi jih lahko uporabili v boju za radikalno novo družbo, pač pa si po vsej sili prizadeva, da bi novo družbo stlačila v Prokrustovo posteljo podedovanih oblik družbene in politične organiziranosti. Seveda pa se mora marksistična znanost, ko se spopada s takimi nazori, omejiti tudi od dogmatskih interpretacij, ki skušajo po vsej sili odpraviti in zničiti vse podedovane institucije razvite meščanske družbe. V tem primeru ne gre za sektaški odnos do vsega obstoječega, marveč za to, da se mora družbeni napredek prebijati

⁴ *Fabian Research Series*, No. 292, str. 14. Vplivna skupina laburističnih intelektualcev je sredi petdesetih let izjavila: »Strinjamo se z nazori Kiera Hardyja, da je socializem v bistvu stvar etike in morale...« *Socialist Union*, »A New Statement of Principles«, str. 7.

skoz pozitivno transcendiranje obstoječega, kar seveda predpostavlja tako sprejemanje kot odklanjanje. Ustvarjalnega preseganja si ne moremo zamisliti brez prehajanja iz starih kalupov.

5. Končno obravnavani profil bistveno dopolnjuje tudi politični *oportunizem*. Podobno kot v drugih primerih (pri reformizmu in etatizmu) tudi za oportunizem ne moremo trditi, da je izključna značilnost socialne demokracije, čeprav je — to moramo priznati — njena bistvena oznaka. V primeru socialdemokratizma se oportunizem izraža v vedno prisotni težnji, da temeljna načela in dolgoročne cilje žrtvuje na oltar razrednega kompromisa ter s tem iztrži nekatere neposredne, kratkoročne in vsakdanje koristi za družbene sloje, zlasti za delavce, v imenu katerih nastopa. To pomeni, da žrtvuje prihodnost za potrebe političnega trenutka, ali točneje povedano, trenutnega oportunizma in konec koncev tudi podrejanja strategije taktiki. To podrejanje postane tako splošno, da se strategija postopno razblinja, taktika neambicioznih, »malopoteznih« kompromisov, pa sčasoma preraste v strategijo taktiziranja. Sloviti izred Eduarda Bernsteina »Cilj ni nič — gibanje je vse« je postal *credo* socialne demokracije.

Njena vloga v sodobnih razrednih bojih in družbenih procesih

Socialna demokracija je produkt določenih zgodovinskih in družbenih razmer, hkrati pa tudi aktivni dejavnik, ki bistveno prispeva k ohranjanju in reproduciranju takih družbenih odnosov in okoliščin, v katerih se lahko najboljše razvija in uresničuje svojo politično vlogo. Ta *recipročni odnos* lahko preverimo na nekaterih pomembnih relacijah.

Zgodovinska praksa dokazuje, da se je socialna demokracija oziroma socialdemokratizem kot idejno-politični pojav najbolj uspešno razvijal v razmerah, ki so omogočale razredno sporazumništvo in kompromis. Socialna demokracija je bila močan in ponekod tudi vladajoči politični dejavnik delavskega gibanja samo v tistih okoljih, v katerih razredni spopadi niso bili zelo močni in zaostreni, v katerih razredne napetosti niso prekoračile meja, v katerih jih je lahko mehanizem za usklajevanje protislovnih razrednih interesov lahko brez težav in naprezanj omrtvičil in vsrkal. In narobe: tam, kjer je prihajalo do globljih razrednih razkolov, antagonizmov in spopadov, tam je bil prostor za delovanje socialne demokracije zelo utesnjen. Tudi današnja razporeditev sil socialdemokratskega gibanja povsem potrjuje to tezo. Dovolj bo, če opozorimo, da so bile Velika Britanija in tri skandinavske države od nekdanj zanesljivo oporišče socialdemokratizma, da pa so bila delavska gibanja dežela južne in vzhodne Evrope drugače naravnana. Pojasnilo je dokaj preprosto: razredni antagonizmi v deželah severozahodne Evrope so bili domala celo stoletje mnogo manj zaostreni kot v drugih predelih kontinenta. Tudi spremembe v idejno-politični podobi nemškega delavskega gibanja potrjujejo navedeno trditev. Dokler so imeli razredni spopadi konec preteklega in v začetku sedanjega stoletja v tej deželi izrazitejše in ostrejšje oblike, so v delavskem gibanju prevladovale radikalne in tudi revolucionarne tendence. Ko sta pa povojni pospešeni ekonomski razvoj in stabilizacija zahodnonemškega kapitalizma ustvarila plodna tla za razredno sporazumništvo, je prepričljivo zmagovala socialdemokratska usmeritev.

Poudarimo naj, da socialdemokratizem bistveno prispeva k reproduciranju pogojev in ozračja za razredni kompromis. Ohranjanje takih odnosov in pogojev je bila in je še vedno osnovna determinanta socialdemokratske politike. Pri oblikovanju svojih programskih načel, ekonomskih in socialnih ukrepov ter zahtev socialna demokracija vedno dobro premisli, ali ne bo s temi ukrepi porušila stanja »razrednega miru«. Lahko bi našli mnogo primerov, ko je socialdemokratska stranka odstopila od nujnih zahtev delavcev in od socialističnih načel, ker je ugotovila, da bi odločno vztrajanje pri teh stališčih lahko izzvalo ostrejšo razhajanje med razredi in razredne spopade. To končno tudi pojasnjuje, zakaj se je socialna demokracija tudi takrat, kadar je dobila prepričljivo podporo večine volilnega telesa, izognila možnosti, da bi podporo izrabila za radikalnejše ukrepe za spreminjanje družbe. Če je namreč boj za oblast oziroma za večino v parlamentu smisel in cilj, ne pa sredstvo političnega gibanja, je tako politično obnašanje povsem razumljivo in tudi nujno. Vrhovi socialne demokracije so docela natančno dojeli, da se lahko njihov tip delavskega gibanja obdrži samo v razmerah »razrednega miru«; zato svoje politično ravnanje tudi prilagajajo splošni fizionomiji gibanja, ki je povsem logično in skladno s sprejeto globalno naravnostjo.

Do podobnih ugotovitev nas pripelje tudi analiza temeljnega odnosa socialne demokracije do obstoječega sistema vrednot in institucionalne ureditve. Dokaj enotne so ocene o *vraščanju socialne demokracije v obstoječo ureditev*. Lelio Basso trdi, da se je v zadnjih letih »... začel proces totalnega vraščanja socialne demokracije v kapitalistično družbo, ki skuša socialdemokratizem spremeniti v množično oporo kapitalizma«. ⁵ Na podobnem stališču je tudi znani meščanski politolog Maurice Duverger, ki pravi: »... V bistvu verjetno evropskih socialdemokratskih partij ne sprejemajo samo liberalni politični režimi, marveč tudi kapitalistične ekonomske strukture. Trenutno namreč nimajo (socialdemokrati, op. p.) predlogov za karkšnekoli 'spremembe' te ureditve. Bolj kritizirajo način vodenja te ureditve, kot pa njegovo strukturo; če pa ga že kritizirajo, potem se to nanaša na to ali ono podrobnost, ne pa na celoto«. ⁶

Danes tudi socialni demokrati sami vse manj sramežljivo sprejemajo tako oceno. Že sredi petdesetih let je eden izmed vodilnih socialdemokratskih teoretikov izjavil: »Socialdemokratsko delavsko gibanje v razvitih deželah je v etapi zraščanja delavskega razreda in države, njene integracije z nacijo...« ⁷

Kadar govorimo o pojavu stapljanja socialne demokracije z družbeno ureditvijo, moramo upoštevati dvoje stvari. Prvič, čeprav so *obseg in oblike* tega pojava v posamičnih deželah različni, je družbeni pomen tega zraščanja povsod enak. Socialna demokracija sprejema in vključuje temeljne zakonitosti, sistem vrednot in institucij danega sistema kot bolj ali manj trajen okvir svoje politične dejavnosti. Čeprav prihaja v posamičnih primerih do verbalnega zanikanja nekaterih pomembnejših elementov danega sistema, v praksi tega ni zaslediti. Tu mislimo seveda na tiste ključne elemente, ki so nujni za nadaljnjo reprodukcijo danega sistema proizvodnih odnosov; lahko seveda nasprotujejo tej ali oni podrobnosti ali celo posamičnemu važnejšemu elementu, toda samo tedaj, če to ne bi povzročilo resne krize sistema.

⁵ Lelio Basso: »Izgledi evropske levice«, Beograd, 1971, str. 143.

⁶ M. Duverger: »Demokratija bez naroda«, str. 113.

⁷ Oskar Polak: Referat na hamburškem kongresu Socialistične internacionale leta 1975.

Drugič, vraščanje socialne demokracije v družbeno ureditev *ni pojav, ki bi bil omejen le na področje družbene vrhnje stavbe*. Nasprotno, zanj so značilni globlji procesi v sferi realnih razrednih odnosov, v objektivnem položaju večjih segmentov in slojev razreda mezdnih delavcev.

Prikazani položaj socialne demokracije ima svoje izhodišče in »opravičilo« v tem, da je razredni družbi v obravnavanih deželah uspelo absorbirati, integrirati nemajhne dele delavskega razreda. Trajnejše oblike tega pojava je obravnaval že Engels vs vojih analizah tedanjega angleškega delavskega razreda, kasneje pa je o tem večkrat pisal tudi Lenin. Oba sta ta del delavskega razreda opredelila kot delavsko aristokracijo, s čimer sta mislila na relativno maloštevilen sloj visoko kvalificiranih in dobro plačanih delavcev, ki imajo mnogo bolj zanesljiv položaj glede zaposlovanja.⁸ Toda razvoj kapitalizma in delavskega razreda je prinesel tudi na to področje velike spremembe. Delavske aristokracije, kakor jo je opredelil Engels — in samo v tem smislu jo lahko tako označujemo, razen če izraza ne uporabljajo za propagandnopoli tično etiketo — danes ni več. Bistveno se je spremenil sestav delavskih elementov, ki jih je sistemu uspelo v dosedanjih fazah socialnih bojov bolj ali manj trdno pritegniti k sebi. V nekaterih deželah prav gotovo to ni samo maloštevilna »smetana« razreda — ti sloji so mnogo širši. Kar pa je zlasti važno, ta meja se ne pokriva s stopnjo njihove materialne varnosti in z višino dohodka. Številne raziskave so pokazale, da so v nekaterih primerih velike skupine visokokvalificiranih in tudi najbolj plačanih delavcev v prvih vrstah boja proti sistemu, da pa so na drugi strani pomembna ali celo najbolj pomembna oporišča socialne demokracije prav v »srednjih« skupinah razreda mezdnih delavcev ali celo v nekaterih slabo plačanih grupacijah.

Socialna demokracija je zrcalna slika takega stanja razrednih odnosov — zlasti kar zadeva vraščanje velikih delov razreda v sistem — hkrati pa tudi samo deluje kot dejavnik te integracije. S svojo doktrino zagotavlja ideološko utemeljevanje takega položaja, s svojo politiko in organizacijo pa potrebne družbene kanale in mehanizme. Če ne bi bilo socialne demokracije, bi se to vraščanje kazalo v vsej svoji goloti in grobosti ter nakazovalo mnogo predznakov zgodovinskega poraza in kapitulacije pred močnejšim nasprotnikom. V plašču socialdemokratizma pa dobiva obstoječe stanje podobo in naravo razrednega kompromisa, »srečanja na pol poti«. Poudarimo naj, da to ni samo optična prevara. Nedvomno obstajajo velike razlike med družbenim položajem velikih delov delavskega razreda v ZDA, ki so vključeni v sistem, ter med položajem tistih delov delavskega razreda Velike Britanije, skandinavskih in še nekaterih drugih držav severozahodne Evrope, ki so kompromis z družbeno ureditvijo dosegli prek močnih socialdemokratskih gibanj. Medtem ko gre v prvem primeru pretežno za odsev zgodovinskega poraza, razredne kapitulacije, je v drugem primeru prisotnih mnogo več elementov »srečanja na pol poti«, medsebojnega popuščanja in koncesij.

Zato seveda ni naključje, da so si mezdni delavci v deželah z vplivnimi socialnimi demokracijami izborili ne le pomembne bonitete na področju neposrednih delavskih zahtev, marveč so si znatno razširili prostor za večjo socialno varnost in za vpliv delavstva na nekatera pomembna področja družbenega življenja. Te koncesije so bile cena za vključevanje posameznih slojev

⁸ F. Engels: Položaj delavskega razreda v Angliji.

delavskega razreda v dano ureditev, hkrati pa je bila to cena, ki so jo morale plačati vladajoče razredne sile, da so si zagotovile »socialni mir« in nemoteno delovanje sistema. Na drugi strani pa je socialdemokratsko gibanje to-usmeritev razvoja sprejelo in plačalo s tem, da je odstopilo od nekaterih bistvenih socialističnih načel in dolgoročnih interesov delavskega razreda.

V takih idejno-političnih in razrednih okvirih se razvija *politika socialne demokracije na oblasti*. Zdaj postane bolj razumljivo, zakaj socialna demokracija ne uveljavlja radikalnih sprememb v ureditvi, marveč samo obljublja, da bo v danem sistemu stvari bolje vodila in zagotovila večjo učinkovitost delovanja. Gibanje, ki je dejansko zlito z družbeno ureditvijo, postane v nekem smislu njen ujetnik. Ko je socialna demokracija enkrat stopila v orbito sistema, se kasneje le stežka upre njegovim močnim gravitacijskim silam. S tem lahko pojasnimo vzroke, zakaj so dometi večine ukrepov, ki jih predlaga socialna demokracija, tako malenkostni in kratkotrajni. To so hkrati razlogi, zakaj ti ukrepi zadirajo le v posledice, vnevar pa puščajo izvire sistema razrednih neenakosti in eksploatacije.

Ko govorimo o »vračanju« socialne demokracije, oziroma delov delavskega razreda, katerih glasnik in predstavnik je, v sistem, naj opozorimo še na en vidik tega procesa. *Kapitalistična družba, ki je na opisani način vsrkala velike komplekse organiziranega delavstva, je morala tudi sama doživeti nekatere transformacije*. Doseženi razredni kompromis ni mogel načeti integritete ene same strani. Vladajoči sistem produkcijskih odnosov je razpolagal z zadostnimi absorpcijskimi in adaptivnimi potenciali, da je vključil številne sloje organiziranih delavskih sil, tega pa ni mogel storiti »brez posledic«. Opraviti je moral občutne notranje adaptacije in modifikacije.

Ključno vprašanje, ki se zastavlja v okviru teh razmišljanj, je, ali ima socialna demokracija možnost, da deluje *kot subjekt in dejavnik socialistične preobrazbe družbe*. Ali lahko ob vseh navedenih značilnostih deluje v smeri radikalne družbene preobrazbe? Smo v veliki skušnjavi, da bi na to vprašanje odgovorili pavšalno in kategorično odklonilno. Dokazi v podporo takemu stališču so videti tako prepričljivi, da bi za marksiste tu ne smelo biti nobenih dvomov. Povsem »spontano« se vsiljuje sodbda, da gibanje, ki je tako globoko kot socialdemokratizem vtisnjeno v kapitalistično ureditev, ne more postati dejavnik njene zgodovinske negacije.

V omenjeni kontroverzi se v bistvu skrivata dve med seboj tesno povezani, pa kljub temu različni vprašanji. Prvo vprašanje je — ali socialna demokracija *danes deluje* kot subjekt in dejavnik socialistične preobrazbe, in drugo — ali lahko *to postane* v prihodnosti.

Odgovor na prvo vprašanje je v glavnem negativen. Socialna demokracija ne deluje kot subjekt socialistične preobrazbe zato, ker v njej ni sledov zavestnega usmerjanja. Je brez koncepta in strategije za radikalno spreminjanje družbe. Spremembe, ki si jih je izborila v nekaterih deželah, niso del širše strategije socialističnega napredka. Bistvo teh sprememb je v razreševanju nekaterih perečih in aktualnih protislovij danega sistema. Vzrok akcije ni ho-tenje, da se spremeni ureditev, pač pa da se ureditev tako izpopolni, da bo bolje delovala. Ob tem bi lahko upravičeno pripomnili, da v družbenih zadevah niso toliko bistveni motivi kot pa dejanski rezultati. Ni redkost, da se končni izid politične akcije bistveno razlikuje od zamišljenega oz. zastavljenega cilja. Ne oporekamo temu, da lahko *načelno* to velja tudi za razne re-

forme, za katere se zavzema socialna demokracija. Vendar dosedanja praksa za tako trditev ne daje mnogo dokazov. Socialna demokracija nekaj zadnjih desetletij ni delovala kot nekakšen »spontan«, »neosveščen«, »objektiven« subjekt socialistične preobrazbe. Elementi tega so se pojavljali in se še pojavljajo, vendar to ni glavno niti odločilno za oceno njene *prakse*. V to kategorijo bi lahko uvrstili razne ukrepe za širjenje javne (državne) lastnine in za dušenje zasebne kapitalistične lastnine, za krepitev ekonomskega in delno tudi družbenega položaja delavskega razreda in za omejevanje pravic in funkcij, ki izhajajo iz kapitalistične lastnine. Na drugi strani pa je prav tako nespodbitno zgodovinsko dejstvo, da se obdobja izrednega vzpona moči in vpliva socialne demokracije ujema z občasnimi stabilizacijami kapitalističnega sistema, z nadaljnjo koncentracijo in centralizacijo kapitala, z ustrezno krepitvijo vloge in dviganjem dobičkov velikih monopolov v tistih deželah, v katerih je imela ta politična struja močan ali odločujoč vpliv na politiko takratnih vlad. K temu naj še dodamo, da to ni bilo le obdobje, ko je kapitalistično gospodarstvo doživljalo največjo ekspanzijo, pač pa tudi obdobje relativne konsolidacije vladajočega sistema družbenih odnosov. Naša ocena se nagiba k temu, da je v teh deželah socialna demokracija v marsičem prispevala k takemu razvoju notranjih odnosov.

Ta del razmišljanj naj sklenemo z ugotovitvijo, da konsolidacija obstoječe ureditve, njeno izpopolnjevanje za še uspešnejše delovanje *ni samo motiv, marveč hkrati tudi smisel in rezultat* ukrepov, ki jih je v zadnjih desetletjih izvajalo socialdemokratsko gibanje.

V podkrepitev te sodbe lahko navedemo še en dokaz. Gre za *socialdemokratsko koncepcijo socializma*. Napačno je mnenje, da se marksisti in socialdemokrati razlikujejo v glavnem po metodah in sredstvih, ki jih uporabljajo v političnem boju, da pa so težnje obojih — zlasti tako imenovani končni cilji — podobni ali pa celo enaki. Takoj naj opozorimo, da ni in tudi ne more biti tolikšne avtonomije ciljev in sredstev, vsebin in oblik. Dve gibanji ne moreta imeti povsem enake predstave o ciljih in povsem različnih metod. S tem seveda ne zanikavamo možnosti ali celo nujnosti različnih poti. Razlika je dejansko in samo v koncipiranju končnega cilja, se pravi socializma.

Socialna demokracija se res opredeljuje za socializem, vendar se njena vizija nove družbe bistveno razlikuje od konceptov, iz katerih izhajajo revolucionarne struje v mednarodnem socializmu, zlasti marksisti. Njena (socialdemokratska) zasnova socializma izhaja iz delitve, iz tako imenovane *distributivne pravičnosti*. V teoriji in praksi se zavzema za *spremembe v sistemu delitve, ne pa za spremembe v načinu proizvodnje*. Bori se za pravično razlitev ustvarjenega proizvoda, ne pa za celostno osvoboditev delavskega razreda v smislu odpravljanja pogojev in odnosov meznega dela. V njenih idejah ima osrednje mesto človek kot porabnik in državljan, ne pa kot proizvajalec. Hoče zmanjšati razlike v dohodkih, premoženju in porabi, ne pa odpraviti izvirov za socialno neenakost in razredno delitev, še manj pa za delitev dela. S takim — poudarimo še enkrat — distributivnim konceptom socializma nadaljuje socialna demokracija dolgo tradicijo, katere korenine segajo vse do Lasalla in še dlje.⁹ V socialdemokratski interpretaciji je ta pristop k socializmu

⁹ Marx se je dolga leta vztrajno boril proti takemu, v bistvu malomeščanskemu dojemanju socializma; kritiziral je razne struje, ki so svoj angažman za socializem utemeljevale na idejah

izpeljan do skrajnih konsekvenc. Zato nujno omejuje reformatorsko dejavnost gibanja le na razne modifikacije v okviru sistema in se ne dotakne njegovih temeljnih predpostavk, odnosov in institucij.

Ali lahko na podlagi teh ugotovitev sklepamo, da socialna demokracija tudi v prihodnosti ne bo mogla delovati kot sila in dejavnik socialistične preobrazbe? Sodimo, da taka sodba ne bi bila sprejemljiva, zlasti če je izoblikovana v tako togih, pavšalnih in izključujočih izrazih. Proti pavšalno izrečeni negativni sodbi o potencialnih možnostih socialne demokracije lahko navedemo tele momente.

Prvič, socialna demokracija že danes *ni več povsem homogen idejno-politični fenomen*. Celo v okviru partij, ki so najizrazitejši predstavniki političnega konformizma in ki so se najbolj vrasle v sistem, obstajajo skupine in tokovi, ki ne pristajajo na tako usmeritev. Še pomembnejše je razhajanje med posameznimi partijami, pri čemer nekatere med njimi vse bolj evoluirajo k radikalnejši koncepciji politike in socializma.

Drugič, ne smemo zanemariti dokajšnje *zmožnosti socialne demokracije, da se prilagodi zahtevam časa, njene ideološke »fleksibilnosti« in političnega pragmatizma*. Socialna demokracija ima tako pasivno vlogo (pasivno d vidika spreminjanja sistema produkcijskih odnosov) med drugim tudi zaradi tega, ker je sprejela oceno, da je razvita kapitalistična družba trajno sposobna usklajevati protislovne razredne interese in reševati najbolj akutne zahteve delovnih množic v obstoječih institucionalnih okvirih. V obdobjih, ko sistem ni sprožal izrazito ostrih antagonizmov, ko je kazal »zadovoljive rezultate«, socialna demokracija ni hotela »plavati proti toku«. V primeru, da pride do globljih sistemskih motenj, večjega zaostrovanja razrednih protislovij in porušanja obstoječega (čeprav največkrat ne povsem stabilnega) socialnega in političnega ravnotežja, so povsem možne nekatere spremembe v smeri radikalizacije v idejno-političnih koncepcijah in politiki socialne demokracije.¹⁰

Tretjič, kljub vsem svojim slabostim je socialna demokracija še vedno dokaj *trdno povezana z relativno velikimi množicami*. Zelo je verjetno, da bi močnejša radikalizacija teh množic na tak ali drugačen način morala odsevati tudi v politiki vsaj nekaterih partij, v katerih je povezanost z delavskim razredom še vedno dokaj živa in pomembna. To, da socialna demokracija doslej ni delovala v smeri radikalizacije množic, še ne pomeni, da je ne bi mogle množice v drugačnih razmerah »potegniti« v to smer.

Na podlagi analiz globalnih zgodovinskih tokov in tendenc delavskih in socialističnih gibanj — zlasti evropskih — so mnogi avtorji sprejeli za povsem pravilno znano tezo Roberta Michelsa o imanentni *tendenci deradikalizacije* teh gibanj.¹¹ Po tej interpretaciji so vsa gibanja, ki so v svoji prvi fazi delovala kot revolucionarna (v smislu radikalnega zanikanja obstoječega in prizadevanja za bistveno drugačen tip družbe), sčasoma zgubila te revolucionarne

abstraktne pravičnosti oziroma »pravične razdelitve«. O tem glej »Kritiko Gothskega programa« in ustrezna poglavja iz Kapitala. V polemiki s temi nazori je Marx poudarjal, da je »vulgarni socializem« ves zapreden v vprašanja delitve. Prav tako važne so njegove ugotovitve, da je delitev, ki izhaja iz kapitalističnega načina proizvodnje, s stališča zakona in logike tega sistema povsem »pravična«. Kapital, angl. izd., London, 1933, str. 234—235.

¹⁰ Politična obnova in ideološka radikalizacija francoske socialne demokracije dokazujeta, da je tak obrat mogoč — ne le »načelno«, marveč tudi v praksi.

¹¹ R. Michels, »Political Parties«, New York, 1959, str. 370, 372, 1973.

lastnosti ter tako ali drugače pristajala na kompromise z obstoječim stanjem. Sam proces »deradikalizacije« so zelo nadrobno raziskovali in izoblikovali tudi nekatera pravila in kavzalne odnose. Večina avtorjev zlasti poudarja, da je k radikalizaciji (pojemanju revolucionarnega elana in lastnosti revolucionarnosti) največ prispevala sama rast teh gibanj, njihovo politično dozorevanje, zlasti pa le delno uresničevanje njihovih prvotno zastavljenih ciljev. Poudarjajo tudi, da se je vedno najprej deradikalizirala praksa; tedaj nastopi obdobje, ko vlada velik razkorak med teorijo in prakso. Ohranjajo se elementi revolucionarnega verbalizma, ki prihajajo v vedno večje nasprotje z reformistično, oportunistično, skratka z nerevolucionarno prakso. Socialno demokracijo običajno navajajo kot »šolski« primer tega obrata v sferi modernega socializma.¹² Sodimo, da zgodovinska praksa še ne daje povoda za to, da bi sprejeli splošni zakon o imanentni tendenci k deradikalizaciji revolucionarnega gibanja, vendar pa je ta koncept lahko zelo uporaben analitični instrument za raziskovanje *zgodovinskega obrata socialne demokracije*. Kljub temu pa je treba poudariti, da tega koncepta še ne moremo univerzalno uporabljati niti za fenomen socialne demokracije. Povsem točno je, da so mnoge socialdemokratske partije, zlasti pa nemška socialna demokracija, prehodile celotno pot od prvobitnega radikalizma (revolucionarnosti) do današnjega vraščanja v sistem; prav tako pa je tudi res, da britanska »veja« ni praktično nikoli sprejela v svoj program revolucionarne teorije družbe in socialistične revolucije. Nemški primer je kajpak zdaleč najbolj značilen, vendar pa kljub temu obstaja britanska »izjema«, kar seveda terja, da z mnogo večjo opreznostjo uporabljamo ta analitični instrument. Zlasti so lahko koristni tisti deli teorije deradikalizacije, ki pojasnjujejo potek in mehanizem procesa preobrazbe stanja v gibanju — transformacijo v smeri: gibanje kot sredstvo — gibanje kot cilj zase in na sebi.

Politični vpliv

Predvidevanja mnogih marksistov o skorajšnjem koncu socialdemokratizma se doslej niso uresničila. Prav tako ne teze o zgubljanju opore v delavskih vrstah. Politični vpliv socialne demokracije kaže izredno visoko stopnjo stabilnosti. Odnosi sil med dvema glavnima strujama delavskega gibanja, ki so bili vzpostavljeni sredi ali konec dvajsetih let v veliki večini zahodno-evropskih dežel, so se ohranili vse do danes. Kolikor je prihajalo do sprememb, so bile te pretežno v korist socialdemokratske struje. To velja zlasti za obdobje po drugi svetovni vojni.

Upošteva je stanje v celotni regiji, je socialna demokracija prepričljivo močnejša politična usmeritev. To ugotovitev lahko preskusimo z vrsto primerjav vseh pomembnih kazalcev in parametrov — od članstva, vpliva na volivno telo, položaja v sindikatih in v drugih množičnih organizacijah, možnosti za neposredno vplivanje na notranjo in zunanjo politiko posameznih dežel itn.

¹² Glej Karl Kautsky, »The Social Revolutions«, str. 79—82; Alfred Meyer, »Marxism: the Unity of Theory and Practices«, Ann Arbor, 1953, str. 132—136; Robert Tucker, »The Marxian Revolutionary Idea«, New York, 1970, str. 173—188; in James Joll, »The Second International«, London, 1955.

Glavni izviri moči in množične podpore teh gibanj so v delavskih okoljih. To tezo se da najbolje preskusiti s primerjavo socialne strukture partijske baze in volivnega telesa *močnih* in *slabotnih* socialdemokratskih partij. Z analizo teh podatkov lahko pridemo do tehle ugotovitev: v deželah, kjer je socialna demokracija močna, tvorijo njeno množično bazo predvsem veliki segmenti delavskega razreda, zlasti industrijski delavci; tam, kjer so te partije slabotnejše, imajo oporo predvsem v posameznih kategorijah tako imenovanih srednjih ali prehodnih družbenih slojev. Kot primere prve vrste lahko navedemo Veliko Britanijo, skandinavske dežele, Nizozemsko, ZR Nemčijo in Avstrijo. V Italiji, kjer je bil socialdemokratizem celotno povojno obdobje le obroben pojav, ima ta struja oporo pretežno v nedelavskih okoljih. V Franciji je v obdobju najgloblje »socialdemokratizacije« gibanja skoraj v celoti odpovedala podpora delavcev.

V dolgoročnem trendu vplivnosti socialne demokracije se občasno izražajo *oscilacije*, ki pa niso bistvene. (Nedavni neuspeh danskih socialnih demokratov je najbolj drastičen padec, kar jih je doživela neka socialdemokratska partija po drugi svetovni vojni.) Poseben primer je skoraj dvajsetletna globoka kriza francoske socialne demokracije, ki pa se je končala z globokimi notranjimi preobrazbami in z očitno obnovo. Podobna nihanja so možna tudi v naslednjih letih, ki pa v večini primerov ne bodo najavljala dramatičnih sprememb v položaju posameznih delov gibanja.

Perspektive

Nastanek in vzpon socialdemokratizma je posledica *izjemnega spleta zgodovinskih in družbenih razmer, ki se nanašajo na določeno regijo in na določeno zgodovinsko obdobje* v razvoju kapitalizma, delavskega razreda ter razrednih bojev v delavskem in socialističnem gibanju. Te razmere so v glavnem neponovljive. Drugače povedano, ekonomski razvoj, izboljševanje življenjskih in delovnih razmer mezdni delavcev, kot tudi krepitev in širjenje demokratičnih pridobitev ljudskih množic — kar je povsem možna razvojna pot v nekaterih drugih kapitalističnih deželah — bi *lahko*, ne pa obvezno, reproducirati fenomen socialdemokratizma v ustreznih delavskih gibanjih. Sicer pa je socialni demokratizem bil in bo ostal idejnopolitičen fenomen, ki je značilen predvsem za zahodnoevropsko regijo.

V razmišljanjih o možnih usmeritvah nadaljnjega razvoja socialne demokracije nekateri avtorji sodijo, da bodo nanje vplivali predvsem zunanji dejavniki. Pri tem imajo v mislih zlasti družbene procese v socialističnih državah in v regijah tako imenovanega tretjega sveta. Ne izključujemo možnosti, da bi postale bolj odprte in dojemljive za impulze iz teh predelov sveta, kljub temu pa mislimo, da navedene trditve v bistvu niso sprejemljive. Po svoji družbeni naravi je socialna demokracija tak idejni in politični fenomen, na katerega razvoj odločilno vplivajo predvsem notranji dejavniki.

V nasprotju s Karlom Rennerjem, ki je dejal, da je usoda delavskega gibanja teh dežel najtesneje povezana z usodo dane države, moramo poudariti, da bodo to usodo mnogo bolj določale glavne usmeritve, še bolj pa rezultati razreševanja notranjih protislovij *državno-kapitalističnega sistema*. Konec koncev bo na njen položaj, ideološki in politični razvoj najneposredneje vplivala

sposobnost ali nesposobnost vladajočega (državnokapitalističnega) sistema, da omogoča razširjeno reprodukcijo, ob tem pa zadrži relativno nizko stopnjo notranjih razrednih in drugih socialnih napetosti in spopadov. Če bo v danih razredno-političnih in institucionalnih okvirih res mogoče obdržati vzpostavljeno socialno ravnotežje in zadovoljivo ekonomsko rast, potem bo socialna demokracija v glavnem ostala pri sedanjí globalni fiziognomiji in politični poziciji.

Najnovejše raziskave družbenih procesov pa nas vse bolj navajajo k ugotovitvi, da je prav ta predpostavka vse bolj negotova. Zadnja in do zdaj najresnejša ekonomska recesija po drugi svetovni vojni je temeljito omajala samozavest in občutek varnosti vladajočih socialnih in političnih sil, in seveda tudi socialdemokratskih vrhov. Vse bolj se utrjuje prepričanje, da so že v dobrisni meri izčrpani manevrski prostori, ki so si jih ustvarili s kejsijskimi reformami sistema, se pravi z vzpostavljanjem državnokapitalističnih odnosov. To stališče je dokaj razširjeno med številnimi raziskovalci iz vrst meščanskih in socialno demokratskih teoretikov (glej zlasti zadnja dela Richarda Lowenthala in Kentha Galbraitha).

V teh analizah zlasti poudarjajo, da sedanja ureditev ni več zmožna opravljati treh nujnih prioritarnih nalog, ki jih mora razvita zahodna družba hkrati uresničevati, če se hoče izogniti težkim notranjim spopadom in katastrofam: prvič, relativno zadovoljivo in stabilno stopnjo ekonomske rasti; drugič, stabilne pogoje gospodarjenja, se pravi stabilne cene, v najslabšem primeru minimalno, toda »vzdržno« stopnjo inflacije, in tretjič: zagotoviti sedanje življenjske in delovne razmere z rahlo tendenco izboljševanja.

Izkušnje zadnjih let kažejo, da to ne uspeva domala nobeni razviti kapitalistični državi. Dovolj znakov nas navaja k sklepanju, da to ni več trenutna motnja v obstoječem ravnotežju, marveč da gre za globljo krizo sistema. Če se bo pokazalo, da je res tako, potem je povsem zanesljivo, da stopajo razvite kapitalistične dežele, zlasti dežele zahodnoevropske regije, v obdobje velikih strukturnih premikov in motenj. S tem, da bodo soočene z dilemo, ali naj žrtvujejo eno ali dve od navedenih družbenih prioritet ali pa občutneje posežejo v obstoječo družbeno strukturo, bodo vodile politične sile opravljale težak izpit. Verjetno bo ta dilema zlasti močno prizadela socialno demokracijo, ki glede na naravo svoje socialne baze ne bo mogla iskati rešitev v tradicionalnem repertoarju kapitalistične in morda celo ne državnokapitalistične ekonomske in s tem tudi socialne politike.

Nakazana možna usmeritev razvoja zahodnoevropske družbe bi verjetno delovala kot nezadržan dejavnik notranje ideološke in politične diferenciacije. Ta tendenca, ki se zdaj opaža v odnosih med tako imenovano severno in južno grupacijo — kot tudi znotraj nekaterih partij —, bi dobila neprimerno širši razmah in ostrejšje oblike.

In končno še polemična opomba na račun pristašev teorije o imanentni deradikalizaciji delavskih gibanj. Če izhajamo od dosedanjih raziskav socialne demokracije, sodimo, da omenjena deradikalizacija ni tako imanentna lastnost samih političnih organizacij, pač pa prej razmer, v kateri delujejo. Če je temu tako, potem je možno predvideti tudi nasprotno zgodovinsko gibanje. Če je prihajalo v določenih zgodovinskih in družbenih razmerah do deradikalizacije mnogih pomembnih delov delavskega in socialdemokratskega gibanja v Evropi, ne vidimo prepričljivih razlogov, zakaj naj ne bi ob drugačnem steku

splošnih razmer to gibanje ne moglo v naslednjih letih doživeti procesa radikalizacije. Ni izključeno, da bi lahko postali nekteri deli socialne demokracije v naslednjih desetletjih »šolski primer« takega povratnega procesa, da bodo predmet in področje dejanske doktrinarne in politične radikalizacije. Zadnja točka tega reverzibilnega trenda prav gotovo ne more biti »vračanje« na pozicije iz druge polovice devetnajstega stoletja. Sicer si pa revolucionarnega gibanja ne da nikoli zamišljati kot vračanje na izhodiščno točko. Pomembna je smer razvoja. Zdi se, da na poti tako zamišljene radikalizacije socialna demokracija nima nepremostljivih ovir. Kot zgodovinsko možnost in tendenco tega prav gotovo ne moremo izključiti, vsaj za nekatere primere ne.

CLAUDIA MANCINA

Diktatura in demokracija

Razprava o diktaturi proletariata, ki se je razvila v Franciji, kakor se spominjamo, med pripravljalnimi deli za XXII. kongres KPF, se pravi januarja lani, se ni končala s sklepno odločitvijo kongresa, da bo črtal iz statotov vsakršno sklicevanje na ta pojem. Julija je pri založbi Maspero izšlo delo Etiennea Balibarja, enega izmed nosilcev predkongresnih razprav naslovljeno brez okolišenja »O diktaturi proletariata«¹, pričakujemo pa tudi izid Althusserjevega dela, ki doslej ni bilo objavljeno. Ni torej težko vnaprej reči, da se bo razprava spet razvnela.

1. Balibar ne zanika nujnosti, da je treba obogatiti in dopolniti koncept diktature proletariata, vsekakor pa ne dejstva, da velja o njem razpravljati: prav je tudi, da poudarimo, da je tudi on, tako kot Althusser, pozdravil XXII. kongres kot dragoceno priložnost, da bi razjasnili ta pojem, ki je zanesljivo eden temeljnih pojmov marksizma, predmet mnogoterih pačenj. Dejansko pa prave in resnične teoritične razprave po Balibarjevem mnenju ni bilo: Geslo o diktaturi proletariata so opustili, ne da bi razjasnili, kaj je v resnici tisto, kar opuščajo. Edini sprejeti razlog je bil, da je izraz diktatura proletariata poslej negativno povezan z zgodovinskimi izkušnjami fašističnih diktatur; po drugi strani pa bi bilo neustrezno, če bi se sklicevali samo na proletariat v trenutku, ko gre razvoj v smeri iskanja širokega zavezništva z vsemi družbenimi sloji, ki so objektivno oškodovani zaradi imperializma. V tem smislu se je izražal Marchais v svojem poročilu na kongresu: »Očitno je torej, da tega, kar predlagamo delavcem, našemu ljudstvu, namreč demokratično pot v socializem, ni moremo označiti kot diktaturo proletariata.« In G. Besse je v predkongresni razpravi v »Humanité« odgovoril Balibarju, da je »v razmerah naše dežele diktatura proletariata zaostala«. Sicer pa sta tako Besse kot Marchais hkrati tudi opozarjala na pozitivno zgodovinsko vlogo, ki jo je opravila diktatura proletariata v oktobrski revoluciji in pri graditvi socializma v SSSR. Toda nihče si ni postavil vprašanja: kaj je diktatura proletariata? Prav iz tega vprašanja pa izhaja Balibarjevo razmišljanje.

V togi alternativi med demokracijo in diktaturo (čeprav je opravičena, če se sklicujemo na različni zgodovinsko-politični trenutek), ki je nedvomno usmerjala kongresne odločitvi, so bile po Balibarjevem mnenju navzoče »tri preproste in napačne ideje«: prva, da je diktatura proletariata predvsem pot, značilna za Sovjetsko zvezo, da jo torej v poglavitnih črtah določa vloga države v SSSR in političnih institucij v SSSR. (To, včasih tudi nezavedno

¹ Etienne Balibar: »Sur la dictature du proletariats«: izd. založba Maspero, Pariz 1976.

istenje leninistične opredelitve diktature proletariata s stalinistično diktaturo — njun dejanski odnos je vsekakor resnični zgodovinski voz — je bolj razširjeno, ko bi verjeli. Zdi se mi, da nanj naletimo tudi pri tako uglednem zgodovinarju, kot je G. Procacci, ki v članku »Razpravljajoč z Althusserjem«, *Rinascita* št. 25, 18. junij 1976, združuje razmišljanje o stalinizmu z razmišljanjem o diktaturi proletariata, čeprav gre za dve stvari, ki ju je treba dosledno ločevati, če naj razumemo Althusserjevo stališče. Hujše pa je nerazumevanje, ki ga Procacci kaže do temeljne Althusserjeve zahteve glede kritike stalinizma: zahteve po analizi in *teoretičnem* razumevanju, razumevanju, ki bo uporabljalo marksistične kategorije. Ta zahteva, ki je sicer v nasprotju s Procaccijevim mnenjem, se mi zdi popolnoma podobna in tudi podobno izražena kot misel, ki jo je bil izrazil Togliatti že leta 1956 v znamenitem intervjuju za »Nuovi argomenti«.)

Druga ideja, tesno povezana s prvo, je, da je diktatura proletariata neki določen politični režim, torej realnost, ki pripada vrhnji stavbi in ki jo je mogoče relativizirati v prostorskem in časovnem smislu. To je tako, kot bi rekli, da je strukturna resničnost socializma, da so njegove družbenoekonomske značilnosti enake vedno in povsod, da pa jim lahko ustrezajo različni politične oblike: na eni strani diktatura proletariata, na drugi strani pa parlamentarna demokracija. Posebno jasen primer za ta način mišljenja daje J. Elleinstein v »Zgodovini fenomena stalinizma«. Tretja ideja pa je podlaga prejšnjih dveh in zadeva pomembno teoretično jedro: ideja, da je diktatura proletariata *prehodna pot v socializem*. Teoretično jedro je tu očitno odnos med diktaturo proletariata, socializmom in komunizmom in dialektični ali evolucionistični način, kako je mogoče pojmovati ta odnos.

Tem trem idejam postavlja Balibar nasproti tri Leninove teoretične teze (še prej pa — in to ni drugotnega pomena — opozori na dejstvo, da je Stalin prvi istil diktaturo proletariata s sistemom političnih institucij in zastavil graditev komunizma kot mehanično zaporedje faz): a) da državna oblast vedno pripada vladajočemu družbenemu razredu (da je vsaka država razredna diktatura); b) da se državna oblast uresničuje v državnem aparatu — (ali v državnem stroju), zato ni mogoče strmoglaviti državno oblast buržoazije, ne da bi uničili državni aparat buržoazije in ga nadomestili z drugim državnim aparatom; c) da diktatura proletariata ni samo prehodna pot v socializem, marveč ustreza celotni fazi nujnega prehoda, fazi, v kateri se razredni boj razširja in zaostruje, proletariati pa mora, če se hoče lotiti graditve socializma, se pravi, če hoče začeti proces odpravljanja razredov, trdno držati državno oblast in skupaj s svojimi zavezniki vladati zoper razred kapitalistov. Balibar isti to prehodno stopnjo s socializmom samim. Bistvo te teze je, da je koncept diktature proletariata koncept države; da sta teorija države in teorija diktature proletariata torej ena stvar in ju ni mogoče ločevati. Teorija o diktaturi razreda (buržoazije ali proletariata) ni nič drugega kot znanstvena teorija države, ki razlaga državo kot posledico razrednega boja: posledico prav v smislu, da je država organizacija oblasti vladajočega razreda. Diktatura torej pomeni samo to: politična moč je oblast razreda in temelji na nasilju, ne kot oblik vlade ali kot sila, ki prihaja iz vrhnje stavbe, temveč v pravem marksističnem pomenu, znanstvenem v katerem je nasilje razmerje sil v razrednem boju. Proletarska diktatura torej ni politični režim, pa tudi ni taktika ali strategija. Je koncept, ki mora usmerjati strategijo proletariata, ker je koncept,

ki ustreza razredni resničnosti države. Če bi se odrekli temu konceptu, bi pomenilo, da ne priznavamo diktature buržoazije in bi osiromašili marksistično analizo razredov, to torej, kar je Marx sam pogosto štel za svoje odkritje: »Ne gre meni zasluga, da sem odkril obstoj razredov v sodobni družbi in razredni boj med njimi... To, kar sem novega storil, je, da sem: 1. dokazal, da je obstoj razredov povezan z določenimi zgodovinskimi stopnjami razvoja produkcije; 2. da razredni boj nujno pelje k diktaturi proletariata; 3. da je ta diktatura sama zgolj prehod k odpravi vseh razredov in k brezrazredni družbi«. (Pismo Weydemeyerju, 5 marec 1852.)

Diktatura proletariata torej ne označuje političnega režima, ki utegne imeti različne časovno-prostorske različice, tudi ne označuje strategije, ki bi jo bilo mogoče »opustiti«, ko bi se pokazalo, da ni ustrezna, marveč označuje razredno naravo proletarske države — kljub temu pa sploh ne izključuje demokracije, saj je »množična proletarska demokracija« celo njena temeljna značilnost; tudi ne izključuje razrednih zavezništev, ampak jih celo zahteva, saj se samo z zavezništvii lahko ohranja. Zdi se mi, da se v isti smeri gibljejo Cerronijeve pripombe v uvodu k nedavni izdaji Marxove *Kritike gothskega programa*. Sicer pa je načelni odpor med izrazoma demokracija in diktatura, ki se zdi intuitiven, v nasprotju z zgodovinskimi dejstvi. Izraz diktatura, ki je že v republikanskem Rimu označeval antisenatorsko oblast in torej oblast, ki je bila v neki meri »ljudska«, so povzeli v času meščanskih revolucij, da bi z njim označili začasno vlado, vlado brez ustavne podlage, toda revolucionarno vlado, ki je bila prav zato, ker je bila neustrezna, prisiljena iskati konsenz na bolj demokratične načine in v bolj ljudskih plasteh: zadošča, če se spomnimo jakobinske diktature. V tem smislu je izraz prevzel Marx v okviru nekakšne »jakobinske« dediščine, katere načinov in vsebine ni analiziral samo Marx v *Razrednih bojih v Franciji*, v 18. *Brumairu* itn., temveč tudi Gramsci v svojem razmišljanju o jakobinstvu. Toda tudi pozneje, ko se je izraz diktatura »pofašistil«, ni neznano, da je fašizem za svoje namene izkoriščal demokratično kritiko meščanskega parlamentarizma.

In nazadnje, če diktatura proletariata ni politični režim, če ni strategija, tudi ni pot (med drugimi mogočimi) prehoda v socializem. Če pojmujeemo razvoj kot zaporedje stopinj od diktature proletariata do socializma in potem do komunizma, to za Balibarja pomeni, da padamo v mehanicistično-evolucionistično smer, ki se v njej komunizem vedno bolj oddaljuje, socializem pa postaja poseben, samostojen cilj. Četudi je takšen samostojen cilj nemara videti bližji in če se zdi, da je tako mogoče dobiti več zavezništev, pa bi takšna usmeritev hkrati zahtevala, da popustimo malomeščanski ideologiji socializma, kajti v marksizmu socializem ni samostojen cilj, ni ga mogoče določiti zunaj komunizma, je samo prva stopnja komunistične družbe, že vpita v »strategijo komunizma«. Kakor se proletarska država določa samo par negationem, kot ne-država (gl. Marx: *Državlјanska vojna v Franciji* in Lenin *Država in revolucija*), tako se tudi socializem določa samo negativno — kot ne-kapitalizem in ne-komunizem. Ni mogoče govoriti o socialističnem produkcijskem načinu in ne o socialističnih produkcijskih odnosih; razen seveda v metafori. Socializem je samo prva stopnja revolucionarnega procesa, ki je že — po svojih težnjah proces graditve komunizma: ni mogoče graditi socializma ne da bi začeli graditi komunizem.

2. Takšna je, v glavnih mislih, vsebina knjige, ki ima tudi dvojne dodatkov — v prvem so prispevki iz predkongresne razprave in izvlečki iz Marchaisovega poročila, v drugem pa Marxovi in Leninovi teksti.

Nekaj pa velja poudariti: Balibarjeva knjiga ne odgovarja na objektivna politična vprašanja, ki izvirajo iz »opustitve« diktature proletariata, temveč izključno z veliko jasnostjo in poštenjem pojasnjuje, teoretično osvetljuje ta koncept in njegovo vlogo v marksistični teoriji. Z drugimi besedami: Balibar ne predlaga na novo diktature proletariata kot strategijo, ki ji še primerna za boj KP Francije; zanika, da bi šlo za strategijo, ki je dobra vedno in povsod ali dobra samo v nekaterih primerih; na novo pa predlaga ta koncept kot integralni del marksistične teorije države, ki je skoznjo treba določiti to strategijo, ki bo zmogla odgovoriti na konkretna vprašanja sedanjosti.

Če smo razčistili s tem vidikom, pa vendarle ostajajo pridržki »filološke« narave, ki jih velja izraziti (tu mnogo dolgujem članku V. Gerratane »Družbena formacija in prehodna družba« v *Critici marxisti*, št. 1, 1972). Istenje diktature proletariata s socialistično državo (ki naj bi trajala toliko časa kot socializem), na katerem Balibar utemeljuje velik del svojega dokazovanja, v literaturi ni dokazljivo. Ni ga najti v Marxovih tekstih, kjer je raba izraza socializem hudo približna. V *Kritiki gotshkega programa* Marx nikoli ne govori o socializmu; govori o prvi in drugi stopnji komunistične družbe, toda očitno gre za popolnoma notranjo razdelitev. Komunistična družba je zanj ena celota, čeprav — Marx pač ni bil utopist — je mogoče zaslutiti nekakšen notranji razvoj. Komunistična družba se ne rodi kar naenkrat, ampak izide iz nederij kapitalistične družbe, s prav dobro znanimi »madeži«, ki izdajajo njen vir. Kljub temu pa je v jezikovni rabi v *Kritiki* en sam predmet, ki vsebuje tudi prvo stopnjo. Zato tudi tistega znamenitega odlomka, ki pravi »Med kapitalistično družbo in komunistično družbo je obdobje revolucionarne preobrazbe prve v drugo. Tej preobrazbi ustreza tudi prehodno politično obdobje, ko država ne more biti nič drugega kot revolucionarna diktatura proletariata« — ni mogoče razumno razlagati, češ, to je prehodno obdobje, prva stopnja tiste celote, ki je cilj prehoda: komunistične družbe. Balibar se mora odločiti: če želi istiti socializem s »prvo stopnjo« komunistične družbe — kar je tradicionalno od Marxa naprej — ga pač ne more istiti s poprejšnjim prehodnim obdobjem. Sicer pa naj rečemo še, da je »socializem« — ne samo v Marxovi, ampak tudi v Leninovi rabi — vedno »brezrazredna družba«, ki se prav po tem loči od stopnje, ki ustreza diktaturi proletariata. Lenin se tudi v dolgi razlagi h *Kritiki gothskega programa* v V. poglavju *Države in revolucije* nikoli ne oddalji od marksistične oznake »prve« in »druge« stopnje komunistične družbe, čeprav prvo stopnjo imenuje »socializem«.

Drugačnih stališč tudi ni najti v besedilih, ki jih navaja Balibar.

Po drugi strani pa bi moralo biti to stališče, ki še trdneje povezuje socializem in komunizem, posebno blizu Balibarjevi temeljni problematiki, v kateri gre predvsem za zavračanje evolucionističnega pojmovanja zaporednih stopenj in za uveljavitev dialektičnega gledanja, po katerem je proces v vsakem primeru enoten in ga od vsega začetka določa končni cilj: komunizem. Kljub temu pa ni dvoma, da v tem okviru doživlja koncept diktature proletariata pomembno premestitev.

3. V Balibarjevem dokazovanju je po mojem dvojje veljavnih točk: 1. diktatura proletariata ni prehodna pot v socializem, ker ni politična oblika,

oblika vlade. Je država: država, ki se v njej proletariat organizira kot vladajoči razred. Torej nikakor ni mogoče nasproti diktaturi proletariata postavljati množične demokracije, temveč narobe, diktatura je resnična takšna, je resnično razvita samo, če se uresniči kot najširša demokracija; 2. poglobiti, popraviti ali opustiti klasično teorijo države, proletariat prevzame državno oblast. To je seveda mogoče: saj nas ni strah, da se ne bi upali dotakniti tekstov klasikov. Lenin in Gramsci nas to učita. Le da bi vedeli, kaj počnemo. Teorija ne more imeti nalogo, da nudi že pripravljene odgovore (kakršnekoli, »ortodoksne« ali »revizionistične«) na vprašanja politike. Če hoče teorija služiti politiki, če hoče biti, kakor je hotel Marx, kritična in revolucionarna, mora spreminiti vprašanja, ki jih postavlja politika v teoretične probleme. In Balibarjevo delo je te vrste.

4. Recimo še, da se je to ukvarjanje s poglobljanjem in popravljanjem začelo že z Leninom, predvsem pa z Gramscijem, s konceptom hegemonističnega aparata. Tudi Althusser je prispeval k temu z razpravami o državnih ideoloških aparatih — to je prispevek, ki ga je kljub očitnim razlikam mogoče uvrstiti ob Gramscijevega. Prav v tem nadaljevanju klasične teorije države moramo iskati elemente za marksistično razumevanje sedanje strategije evropskih komunističnih partij. Čeprav diktatura proletariata ni strategija, pa je vendarle prav iz strateških razlogov izšla zavrnitev ali vsaj razprava o tem načelu: tudi Balibar se tega zaveda, ko v »iskanju pozitivne rešitve za vprašanje razrednega zavezništva, ljudske enotnosti proti imperialističnemu kapitalu« odkriva pozitivni vzrok za težnjo po opustitvi koncepta diktature proletariata. Toda ni dovolj, če odgovorimo, da ta koncept »izraža dejansko hegemonijo proletariata v množici ljudstva, revolucionarno zavezništvo proletariata, kmetov in drobne buržoazije«: ne gre zgolj za dvoumnost. Čeprav priznavamo, da je treba ponovno ujeti avtentični pomen tega koncepta, se mi vendarle zdi, da se moramo vprašati, če težnja k odklanjanju tega koncepta morda na neki izkrivljeni način ne izraža spoznanja, da strategija, ki so jo doslej uporabljale naše partije, nemara vsebuje (na praktični ravni) elemente kritike in nadaljevanja teorije države, kritike in nadaljevanja, ki bosta nemara zajela tudi diktaturo proletariata.

Filološke razprave, ki bi odstranile interpretativne dvoumnosti, torej ne zadoščajo. Te razprave so sicer upravičene in nujne, toda ne premaknejo nas niti za korak naprej v primerjavi z Marxovimi in Leninovimi analizami. Še več: ne pomaga nam niti toliko, da bi razumeli *razlike* med Marxom in Leninom, med Leninom in Gramscijem, razlike, ki so lahko predmet neskončnih pogovorov, dokler se ne sprevržejo v analizo sedanje resničnosti, aktualnih vprašanj revolucionarnega gibanja. Ena poglobitnih trditev v Balibarjevi knjigi — o linearni kontinuiteti med Marxom in Leninom (ki je bila ena temeljnih trditev tretje internacionale) bi tako lahko padla in se umaknila bolj preudarnemu razmišljanju o zgodovinski vlogi leninizma.

Samo obsežnejša teoretična in politična razprava bo lahko do konca razkrila ta vprašanja.²

² V letošnji številki 5–6 Teorije in prakse smo objavili teksta Zorice Priklmajer-Tomanovič in Georgesa Marchaisa o diktaturi proletariata. Z gornjim tekstom (prevod iz *Rinascite* št. 35, september 1976) želimo prispevati k nadaljnjemu vpogledu v diskusije o tem vprašanju. Prispevke o diktaturi proletariata nameravamo še objavljati, pri čemer se bomo posebej lotili problematike diktature proletariata v našem samoupravnem sistemu. — *Op. ur.*

JOCO KLOPČIČ

Občni zbor slovenskega politološkega društva

10. junij 1976 so člani slovenskega politološkega društva izbrali za tradicionalni pregled svoje dejavnosti od zadnjega tovrstnega zbora naprej. Okvir, v katerega bi lahko postavili ta občni zbor, je prav gotovo ugotovitev, da je slovenska politologija v tem obdobju že iz svoje »otroške« dobe, da je dala pomembne prispevke v procesu spreminjanja naše družbe in da se je tudi v družbi različnih disciplin slovenskega družboslovja — kljub svoji »mladosti« — uspela postaviti kot enakopravna. Pot naše politične znanosti naj gre torej naprej, načrtom in željam v prihodnosti je bil namenjen ta občni zbor.

Na dan občnega zbora je dopoldne politološko društvo skupaj s sekcijo za teoretična vprašanja družbenopolitičnih organizacij pri MC ZKS organizirala tudi posvetovanje o vlogi družbenopolitičnih organizacij v temeljnih samoupravnih skupnostih. Na posvetovanju, za katerega je bilo pripravljeno relativno veliko število pisemenih prispevkov, so sodelovali člani slovenskega politološkega društva, družbenopolitični delavci in predstavniki FSPN. Ne da bi se podrobneje spuščali v ocenjevanje in prikazovanje misli, ki so bile na posvetovanju izrečene, menimo, da je bilo posvetovanje uspešno predvsem kot ponovno opozorilo na nekatere že znane (a še neresene) probleme in v prikazu prihodnje dejavnosti družbenopolitične prakse in vloge našega družboslovja — posebnost politologije — v reševanju le-teh.

Občni zbor slovenskega politološkega društva je imel v svojem delovnem načrtu naslednje pomembnejše sklope: pregled dela društva v preteklem obdobju, program aktivnosti v prihodnje, nova organiziranost in statut društva in volitve novih organov. Zbrane člane društva je pozdravil s kratkim nagovorom tudi dr. Stane Južnič, dekan FSPN in dolgoletni član društva. Pregled dejavnosti društva je podal dosednji predsednik dr. Adolf Bibič. V svojem poročilu je podal izčrpno analizo dejavnosti društva na posameznih pogročjih in orisal pomen in vlogo politične znanosti v sodobnem trenutku naše družbe.

Razprava, ki je sledila poročilu, je samo še potrdila relevantnost ugotovitev in še posebno poudarila pomen nekaterih nalog iz programa dejavnosti društva v prihodnje, problematika raziskovalnega potenciala slovenske politologije, sodelovanje politologov v proučevanju zgodovine ZKJ in pri uveljavljanju profila politologa v družbeni praksi.

V skladu z novimi načeli organiziranja in vloge društev v naši družbi je tudi politološko društvo sprejelo več pomembnih sklepov in spremenilo svoj statut. Statut društva določa, da se člani društva povezujejo v regionalne sekcije. Delegati regionalnih sekcij (proporcionalno, glede na število članov sekcije) sestavljajo skupščino društva, ki je najvišji organ odločanja. Prav gotovo je ta novost v organiziranju članstva zelo pomembna posebno s stališča prizadevanj, da se v društvo vključi več članov (diplomati politologije, družbenopolitični delavci in vsakdo, ki prispeva k razvoju politične misli in politične prakse) in da se dejavnost društva tudi prostorsko vse bolj razveja.

Društvo je na občnem zboru izvolilo nove člane organov, ki vodijo njegovo delo. Za nove člane izvršnega odbora društva so bili izvoljeni: dr. Vlado Benko, dr. Adolf Bibič, mag. Savin Jogan,

dr. Stane Južnič, Stane Kranjc, akademik dr. Gorazd Kušej, Matjaž Maček, Boštjan Markič, mag. Miha Ribarič, mag. Rudi Rizman, dr. Janko Rupnik in dr. Majda Strobl. Dr. Vlado Benko je bil izvoljen za predsednika izvršnega odbora, Boštjan Markič pa za podpredsednika izvršnega odbora. V nadzorni odbor so bili izvoljeni dr. Anton Bebler, Drago Zajc, in Martin Učakar. Člani novega častnega razsodišča pa so dr. Ivan Kristan, Gojko Stanič in Joco Klopčič.

Zbrani člani društva so soglasno in z velikim navdušenjem sprejeli predlog, da se dr. Heli Modicu, dolgoletnemu članu društva podeli naslov zaslužnega profesorja univerze v Ljubljani.

Čeprav so tovrstna poročila skopa in okorna že zaradi narave samega predmeta, upamo, da smo poleg prikaza tega zbora uspeli vsaj nakazati tudi nekatere pomembne dimenzije, ki bodo vodile slovensko politologijo in njeno profesionalno organizacijo v prihodnosti.

VIDA TOMŠIČ

Ženska, delo, družina, družba

Revolucija teče dalje, vendar nobena revolucija ne teče sama od sebe, temveč jo nosita znanje in revolucionarni žar. (V. Tomšič)

Brez dvoma je delo V. Tomšičeve, izbor njenih pomembnejših razprav, ki je pred kratkim izšel pri založbi Komunist v Ljubljani, jasen dokaz za to, da revolucija ni enkraten akt, temveč, da je proces, ki je v nenehnem gibanju. Hkrati je to delo eden izmed virov, ki nazorno in umljivo omogoča, da spoznamo in bolje ovrednotimo sedanje stanje, da se laže ovemo zgodovinske opredeljenosti in prepletenosti ter zahtevnosti globokih družbenih sprememb, da ocenimo pre-

hojeno pot in da revolucionarni žar, ki v drugi polovici dvajsetega stoletja dobiva vedno bolj svetovne razsežnosti, povežemo s konkretnimi družbenimi možnostmi in realnimi cilji ustvarjanja socialističnih medsebojnih razmerij. Izbor razprav V. Tomšičeve je neke vrste skladen izraz vseh pomembnih korenitih preobrazb naše družbe, saj zajema analizo predvojnih tokov in strategijo revolucionarnega lomljenja kapitalističnega, napol kolonialnega sistema Jugoslavije, obdobje povojne graditve in prizadevanj po oblikovanju novih odnosov med ljudmi na podlagi podružbljanja lastnine produkcijskih sredstev; s tem da obravnava aktualna domača in svetovna vprašanja ter s tem opredeljuje smernice socialističnega razvoja, pa teži v prihodnost, katere glavna značilnost naj bi bila vedno večja dejanska enakopravnost med ljudmi ne glede na spol. K privlačnosti in zanimivosti dela prispeva tudi stalna povezanost temeljnih teoretičnih stališč s konkretno problematiko, tako da je izbor »kronika« dobro tretjine tega stoletja, od 1940 pa do 1975. Čeprav gre za razmeroma kratek čas, je prav ta čas nabit z velikimi prelomi in globalnimi spremembami, ki se nam v sodobnosti mnoge zdijo že čisto samoumevne in nevprišljive; ob branju razprav V. Tomšičeve pa se lahko zamislimo in spoznamo, da sedanje stanje ni posledica spontanega spreminjanja, temveč da so bili potrebni veliki zavestni napor in odločna politična dejavnost organiziranih ljudskih množic pri spreminjanju položaja žensk in sploh položaja vseh delovnih ljudi.

Že Fourier je menil, da je najboljšje merilo za kulturo nekega naroda položaj žensk; položaj žensk, stopnjo dejanske enakopravnosti lahko upoštevamo tudi kot merilo za doseženo stopnjo razvoja socializma. Seveda pri tem ne gre le za stopnjo izenačenosti z moškimi, temveč in predvsem za stopnjo osvobajanja vseh ljudi, za odpravljanje izkoriščevalskih odnosov, v katerih je bila ženska dvojno izkoriščena in o čemer nam zgovorno pričajo dela klasikov marksizma. Na temeljna spoznanja marksistične teorije o družbi se je oprla tudi V. Tomšič in teoretična pojmovanja o položaju žensk,

o družini in delu, ki so v maksizmu vselej povezana z odkritji o razredni naravi kapitalistične družbe, obogatila s spoznanji, ki jih prinašajo sodobni čas in konkretna prizadevanja za razodtujevanje ljudi.

Okvir vsem razpravam, bodisi da gre za referate na posvetovanjih doma ali po svetu, bodisi da gre za poglobljene študije ali krajše in v neposredno »praks« usmerjene članke, je spoznanje, da je mogoča popolna emancipacija žensk le ob emancipaciji vseh ljudi. To spoznanje je enako izraženo v stališčih na peti državni konferenci KPJ leta 1940, kjer je bilo sprejeto za nadaljnji razvoj revolucije zelo pomembno stališče, da je treba boj žensk za spreminjanje neznosnega položaja povezati z bojem proletariata za odpravo razredne kapitalistične družbe, kot tudi v najnovejših prispevkih, v katerih so v ospredju vprašanja v zvezi z načrtovanjem družine in populacijsko politiko (Bukarešta 1974). Ob takšni idejni in teoretični usmeritvi je razumljivo, da je avtorica kritična do različnih dokaj enostranskih pojmovanj, ki so prevladovala v feminističnih gibanjih pred vojno in ki so bolj ali manj izrazito navzoča tudi v sodobnem feminizmu, katerih jedro je redukcija razrednih vprašanj na boj zoper moške; kritična je do posebnih ženskih organizacij, ki bi delovale na podlagi takšnih pojmovanj, po drugi strani pa je kritična do vseh tistih poskusov reševanja »ženskega vprašanja«, kjer gre za osvobajanje žensk od dela ob njeni tradicionalni vlogi »naravnega poklica«, ki je bolj ali manj očitna diskriminacija žensk. V skladu z izhodiščnim marksističnim pojmovanjem postavlja kot alternativo tej vrsti »osvobajanja« osvobajanje dela, pri čemer poudarja zlasti boj za čim boljše delovne razmere za vse delavce, boj za postopno skrajševanje delovnega dne za vse, boj za družbeno odgovorno in aktivno starševstvo in za družbeno reševanje vprašanj biološke reprodukcije. Pri emancipaciji žensk avtorica, nedvoumno poudarja: »Ne boj med spoloma, marveč razredni boj je pot k osvoboditvi žensk iz njene dosedanje gospodarske, politične in družbene neenakopravnosti« (str. 222). Prav v delu V. Tomšičeve naj-

demo vrsto potrdil za to, da je takšna usmeritev podlaga celostnemu spreminjanju položaja žensk v naši družbi; tu je tudi mogoče iskati odgovor na vprašanje, zakaj ni pri nas posebne ženske organizacije, oziroma zakaj je bila AFŽ kot zgodovinsko nujna in pomembna organizacija v začetni dobi revolucije kasneje presežena.

Kot kaže že sam naslov izbora razprav, V. Tomšič celostno obravnava temeljne razsežnosti in dejavnike, ki zadevajo moške in ženske: »osvobajanje«, ki bi potekalo le na enem področju, ne bi bistveno preusmerilo razvoja in položaja žensk. Avtorica zato vselej upošteva naravo proizvodnih odnosov, stopnjo pravne emancipacije in kulturno določenost, ki je zlasti močna v ožjih družinskih odnosih. Ob takšni naravnosti je čisto razumljiva kritika pojavov, kot je npr. »spolna revolucija« ali pa poskusi reševanja sodobne ekološke krize zgolj z manipulativno populacijsko politiko, »načrtovanjem družine« v manj razvitih družbah. Celostna in dialektična obravnava je očitno razvidna tudi pri razlagi nekaterih protislovnih pojavov, ki jih poraja politično emancipiranje žensk v nekaterih kapitalističnih družbah. Ob tem avtorica meni, da samo priznanje političnih pravic ženskam v kapitalistični družbi še ne prinaša nujno bistvenega spreminjanja političnih odnosov, ker z ženskami manipulirajo konservativne stranke. Za nadaljnje raziskovanje in poglobljanje spoznanj o spreminjanju položaja žensk v sodobnih družbah je vredna posebna pozornost misel V. Tomšičeve, »da se glavna razlika med napredkom in konservativnostjo, med družbenimi sistemi, ne zrcali toliko v priznanju ali nepriznanju ženske enakopravnosti, kolikor v odnosu do vseh posledic, ki izvirajo iz tega v družini in gospodinjstvu«. (str. 91)

To je tudi merilo, ki ga avtorica uporablja pri analizi konkretnih sprememb v naši družbi v času po neposredni oboženi revoluciji, v kateri so ženske dejansko enakopravno sodelovale, ter v sodobnosti. Prav ta prijem ji omogoča, da ne pristaja na normativizem ali deklarativizem in da razgrinja pred nami procesualnost ter kompleksnost in viju-

gavost spreminjanja položaja žensk in družine ter sploh položaja delovnih ljudi. Pomembna in še vedno aktualna je v tem okviru stalnica, da materinstvo (starševstvo) nikakor ni zasebna ali celo samo ženska zadeva, temveč da je to eminentna družbena zadeva; to pojmovanje se najpopolneje kaže v razpravah o načrtovanju družine, v katerih avtorica tudi kritično zavrača različne napačne razlage tega koncepta (npr., da je načrtovanje družine le pravica do abortusa, da je to le omejevanje rojstev itn.). Polemično je naravnano tudi pri razlagi nekaterih drugih pojavov, npr. pravica do razveze zakonske zveze, ki bi jo nekateri radi razlagali kot agitacijo za ločitve in jo povezovali z odsotnostjo moralnih norm v naši družbi. V. Tomšičeva v različnih prispevkih razkriva in biča obstoj dvojne morale ter kritično osvetljuje pojmovanje in prakso, ki je tako ali drugače nesamoupravno in nesocialistično usmerjena (prm. odnos med družino in državo, spodbujanje neodgovornega starševstva itn.).

Pri kritični obravnavi sodobnih problemov položaja žensk in pri uresničevanju načela, da je biološka reprodukcija družbena zadeva, izstopa humanistična socialistična naravnost avtorice. Ta je zlasti opazna v doslednih stališčih, da je treba izenačevati startne možnosti za vse otroke in si prizadevati za doseganje tega smotra, ne pa težiti k temu, da bi se ženske vrstile domov. Zagovarjanje načela o izenačevanju startnih možnosti za vse otroke in konkretna prizadevanja, da bi v samoupravnih odnosih ljudje kot subjekt zagotavljali materialno podlago za uresničevanje tega načela, dobi še novo vrednost, če npr. to primerjamo z različnimi pojmovanji vidnih sodobnih družboslovcev, ki se pri opravičevanju neenakosti v družbi sklicujejo prav na večno neenake možnosti družin (T. Parsons). Dosledno v skladu z revolucionarnimi načeli avtorica poudarja potrebo po tem, da se ljudje kot aktivni (možni) starši vključijo v delovanje in urejanje vseh tistih družbenih okoliščin, ki omogočajo, da se rodi le zaželjen otrok in da je materinstvo in očetovstvo prijetna in osrečujoča osebna zadeva, ki pa s tem, ko iz para nastane otrok, novo

bitje, dejansko preneha biti le zasebna stvar staršev. Pojmovanja, ki jih nudi delo V. Tomšičeve o odgovornem starševstvu in o humanizaciji odnosov med spoloma, bi morala postati last vsakogar med nami; ta pojmovanja bi morali ponotranjiti zlasti vsi, ki so tako ali drugače poklicno zadolženi, da utirajo nova pota k osvobajanju človeka v naši konkretni družbi. Čeprav zveni ta misel kot aktivistična fraza, je vendarle res, da »mora vzgojitelj sam biti vzgojen« in da je »sovpadanje spreminjanja okoliščin in človeške dejavnosti ali samospreminjanje moči dojeti in racionalno razumeti le kot revolucionarno prakso« (Marxova 3. teza o L. Feuerbachu).

Čeprav smo nanizali le nekaj pomembnejših značilnosti dela *Ženska, delo, družina, družba*, že ta kratek prikaz poskuša nakazati bogastvo pogledov in širino obravnavane tematike. Glede na to, da je pričujoče delo izbor razprav, je razumljivo, da se nekatera stališča pač ponavljajo. Vendar pa to delu ne jemlje njegove vrednosti, ki bi jo lahko opredelili z več vidikov: je aktualizacija klasičnih marksističnih pojmovanj o položaju žensk in o revolucionarnem spreminjanju celostnega družbenega položaja podrejenih plasti; je kritično nadaljevanje teh pojmovanj, ki črpa svojo moč v sodobnih samoupravnih težnjah oblikovanja socializma; je dokument prelomnega obdobja naše družbe in glede tega posebej zanimiv za mlajše generacije, ki niso neposredno skusile ponižujočega in odtujenega položaja delavskega razreda in zlasti žensk pred revolucijo; je niz spodbud, ki jih je treba upoštevati pri kratkoročnem in dolgoročnem načrtovanju družbenega razvoja in ki jih zlasti ne smejo zamenjati družbenopolitične organizacije; je vir za znanstveno radovednost in poglobljanje nekaterih temeljnih spoznanj in znanj o položaju žensk, hkrati pa tudi izhodišče za pojmovno opredelitev temeljnih dejavnikov tega položaja.

Samo delo je razdeljeno na štiri večja poglavja, znotraj katerih so razprave razvrščene po kronološkem načelu. Prvo poglavje obravnava delavsko gibanje in naloge komunistov v zvezi z ženskim vprašanjem, drugo zajema prispevke o

ženski in delu v razvoju delovne organizacije, krajevne skupnosti, občine, države in sveta; naslov tretjega poglavja je: Družina v socializmu, četrto pa posega na področje načrtovanja družine in populacijske politike. Delo je uredila Z. Beltram, uvod pa je napisal F. Šetinc. Informativno vrednost dela povečuje izbrana bibliografija V. Tomšičeve, ki je dodana na koncu knjige.

Vsi prispevki so pisani v razumljivem jeziku, kar bo verjetno tudi pripomoglo k temu, da bo delo kmalu pošlo s knjigotrskih polic.

MACCA JOGAN

ERNEST PETRIČ

Univerza danes

Dubrovnik 1.—5. IX. 1976

Sodeč po vsebini misli, ki so bile izražene na vsakoletnem, tradicionalnem, tokrat že 21. seminarju Univerza danes, letošnje mednarodno srečanje profesorjev in študentov ne sodi med posebej plodna znanstvena srečanja. To seveda še ne pomeni, da ni opravilo svojega temeljnega poslanstva, ki je v tem, da nudi širšemu krogu univerzitetnih delavcev in študentov možnost izraziti in soočiti svoje poglede na položaj in vlogo univerze v našem času. Tudi tokrat je bila navzoča vrsta eminentnih strokovnjakov iz razvitih kapitalističnih in socialističnih dežel in, kar je posebna odlika dubrovniškega srečanja, iz dežel v razvoju.

Težko bi rekli, da sta bili izbrani temi vzrok za to, da so — skoraj praviloma — poudarjali v referatih in razpravah znana splošna načela in teze, malo konkretizirali in zlasti dali malo, če sploh kaj, novih idej.

Razprava o prvi temi (znanstveno-izobraževalna in družbena valorizacija dela univerzitetnih učiteljev) je bila skoraj v celoti, tako glede razpravljalcev

kot glede vsebine »jugoslovanska«. Splošna načela, po katerih naj bi vrednotili delo visokošolskih učiteljev, ki jih povzema, npr., v SR Sloveniji tudi zakon o visokem šolstvu, so nesporna: pedagoška in znanstvena usposobljenost (torej strokovnost) ter splošni družbeni angažma. Merila naj bodo kvantitativna in kvalitativna. Do tu je stvar jasna, prek tega — kako, npr., konkretizirati zlasti kvalitativna merila — pa je seglo le nekaj bežnih, nedomišljenih idej. Med temi velja omeniti najprej problem, kako sploh »nadzorovati« in »usmerjati« univerzo k aktualni problematiki in kako ocenjevati, meriti njen stvarni prispevek družbenemu razvoju. Kaj več kot to, da je to potrebno in da je to na različnih stopnjah družbenega razvoja različno, ni bilo rečeno.

Podobno velja za vprašanja, če naj bo visoko šolstvo in sploh izobraževanje — in kako — v neposredni funkciji gospodarstva. V zvezi s tem je bilo precej besed izrečenih o starih, znanih temah, ali naj se univerza ukvarja predvsem s fundamentalnim ali predvsem z aplikativnim raziskovanjem, ali je smotno imeti ob univerzah še obsežne samostojne raziskovalne institute, ki so usmerjeni k fundamentalnim raziskavam. Seveda tudi tokrat ni bila odkrita zveličavna resnica, pač pa je razprava izzvenela v stare resnice — ki jih je skorajda že odveč ponavljati — da ni kvalitativne univerze brez fundamentalnega raziskovanja njenih učiteljev in da obenem sodobna univerza, še zlasti v družbah, ki teže za pospešenim razvojem, ne sme biti zaprta v slonokoščeni stolp čiste znanosti in slepa za naraščajočo potrebo po aplikativnem in razvojnem raziskovanju. Ponovila so se stara spoznanja, da je način organizacije znanosti in raziskav lahko različen — ponekod pretežno izven univerze, ponekod pretežno na univerzi, da torej ni zveličavnega, sprejemljivega modela za vse dežele; te se razlikujejo glede na tradicijo, stopnjo razvoja in druge dejavnike.

Glede na hitro naraščanje števila študentov pri nas in v svetu, pa tudi glede na hitro nastajanje novih univerz je bilo slišati nekatera skeptična in nekatera optimistična mnenja in sodbe. Kot kaže,

bo še najbližje resnici stališče, da je večja širina univerzitetnega izobraževanja (danes je v svetu približno toliko učiteljev na univerzi, kot je bilo ob začetku stoletja učiteljev na vseh šolah) res negativno vplivala na poprečno kvaliteto, da pa je danes funkcija nekdanje univerze kot oblikovalca vrhunske inteligence v dobri meri že prešla na tretjestopenjski, podiplomski študij. Kot načelo to skorajda ne more biti sporno — s tem pa, ali je to pri nas res, pa že površen poznavalec dobrega dela postdiplomskih kurzov v naši državi lahko resno podvomi!

Nekaj pozornosti je bila deležna tudi kočljiva tema o tem, kako naj bodo študentje udeleženi pri ocenjevanju profesorjev. Načelo, naj tudi družba, ne le sami profesorji, vrednoti in ocenjuje njihovo delo, je nesporno. Nesporno je seveda, naj bo študent kot eden izmed subjektov pedagoškega procesa pri tem aktivno udeležen. O tem, kako, pa je bilo navedenih nekaj tez, a le malo takih, ki bi mogle prepričati. Gotovo je, da se le redki še ogrevajo za na videz radikalne, v resnici pa zelo vprašljive, če že ne demagoške predloge o tem, naj študentje ocenjujejo vsak semester ali vsako leto svoje profesorje, njihova predavanja, uporabljeno metodologijo — s točkovanjem ali s preprosto anketo. Očitno gre za malo bolj zapleteno zadevo — če naj bo stvar resna in prispevek študentov k vrednotenju dela profesorjev stvaren. Zanimiva je, kot načelo, misel, da bi bilo treba videti študenta pred vpisom (*in put*) in po končanem študiju (*out put*). Kaj in koliko je pridobil na univerzi kot strokovnjak, osebnost, samoupravljaec? Tu bi se verjetno našli možni odgovori na vprašanje o učinkovitosti dela univerze in njenih delavcev. Zanimivo je, da po drugi strani ni bilo nič rečeno o možnosti, da bi pritegnili nekdanje uspešne študente, uspešne tudi v praksi, k oceni svojih nekdanjih profesorjev. To bi bil gotovo boljši pokazatelj kot npr. z *ad hoc* anketo zbrana mnenja študentov, poprečnih in slabih, ki kar pogosto najbolj cenijo »kavarniško zanimivo« predavanje in najbolj mrzijo resno znanstveno suhoparnost!

V dobršni, če ne celo pretežni meri je razprava o prvi temi seminarja izzvenela v kritično oceno sedanjega materialnega položaja univerz pri nas in visokošolskih delavcev. Ugotovitev, da je prosveta na »nižki veji« materialnega statusa, je bila dokaj enotna, enako tudi zahteve po nujnosti korektur obstoječega stanja, če naj ne pride do osipa ali negativne selekcije zlasti mlajšega univerzitetnega kadra. Ob tem velja ponoviti tudi nekatera dokaj enotna stališča, da je sicer afirmiranemu univerzitetnemu delavcu — s skromno redno plačo — moči dodatno zaslužiti, vendar gre to na škodo njegove navzočnosti, polne angažiranosti v pedagoškem procesu. Zastavlja se preprosto vprašanje, ali ni smotnejše isti dejanski dohodek zagotoviti po redni poti, za redno delo, kot pa dopustiti, da se zagotavlja adekvaten zaslužek na škodo redne, temeljne dejavnosti. To še zlasti, ker so gotovo prvi pogoj za vsakršno resno ocenjevanje kvalitete dela univerze zagotovljeni normalni pogoji za delo. Značilno je, da je bila ostrina stališč usmerjena predvsem v nastala nesorazmerja v dohodku z administrativnim kadrom v najširšem smislu. Konkretno zgovorne primerjave ni težko najti. Kogar to zanima, naj primerja plače univerzitetnih asistentov s plačami srednjega kadra v nekaterih dejavnostih, skupnostih, združenjih, da ne govorimo o možnostih za stanovanjske kredite in družbeni standard, pa se bo moral zamisliti.

Naj poudarim — čeprav je bilo precej občutiti »problematiko osebnega dohodka« — da ost ni bila usmerjena v zahtevo po boljšem položaju za vsako ceno, temveč k odpravljanju nekaterih bolečih nesorazmerij, kjer je ustvarjalni intelektualac tako kot delavec v proizvodnji v neenakopravnem položaju nasproti širokemu sloju dobro plačanih administrativnih, posredniških ipd. dejavnosti.

Drznili bi si seveda soditi, da so sicer razumljivi poudarki v zvezi z osebnim statusom univerzitetnih delavcev le malo prispevali h kvaliteti seminarja, še zlasti, ker so pravzaprav govorili univerzitetni ljudje sami sebi. Vrednotenje njihovega

dela pa seveda gotovo ni stvar njih samih, temveč družbe kot celote.

Obsežnejša in zlasti glede udeležencev bolj internacionalna je bila razprava o drugi temi seminarja, ki je obravnavala mednarodno univerzitetno sodelovanje, še posebej sodelovanje univerz v deželah v razvoju.

Tudi za to temo je bilo značilno, da so referati, pa tudi diskutanti, bolj ostali na ravni splošnih načel in ugotovitev, kot pa konkretnih iniciativ in predlogov. Opozorili so na okoliščine, ki zavirajo večje in globlje sodelovanje univerz dežel v razvoju, tako materialne, organizacijske, pomanjkanje iniciativ ipd. Kot glavne probleme univerz v deželah v razvoju so tudi tokrat, poleg omenjenih materialnih in kadrovskih možnosti, omenjali preobremenjenost profesorjev s pedagoškim delom, neustrezno infrastrukturo (dokumentacija, knjižnice, oprema), administrativne ovire, škodljivo odmaknjenost od problemov razvoja lastne družbe v želji za »svetovno afirmacijo«, »znanstveno izolacijo«, tj. strokovno osamljenost res kvalitetnih raziskovalcev, kar se končno izraža v *brain-drainu*, kateremu še zdaleč niso vzrok le materialni razlogi. To so problemi, s katerimi naj bi se soočilo sodelovanje univerz dežel v razvoju, ki naj bi bilo vsekakor bolj organizirano in intenzivnejše kot doslej. Očitno je bilo, da velika pričakovanja veljajo prav naši državi. Žal pa je bilo na seminarju od naših

avtorjev več slišati, kako naj bi sodelovali, malo pa tega, kako sodelujemo in kako bomo sodelovali. Slišati je bilo željo, naj bi prav skupnost jugoslovanskih univerz in konferenca »Univerza danes« prerastla v informatorja in nosilca organizirane pobude za sodelovanje univerz dežela v razvoju. Torej očitna nova možnost naše afirmacije, vprašanje pa je tudi tokrat, ali ji bomo kos.

Splošno oceno letošnjega seminarja bi mogli strniti v misel, da je seminar kot vsakokrat doslej opravičil svoj obstoj. Tudi tokrat predvsem z možnostjo, ki jo je nudil udeležencem iz vseh delov sveta, Zahoda, Vzhoda in dežel v razvoju, za izmenjavo izkušenj in pogledov o univerzi in njeni družbeni vlogi. To je pomembno prav zato, ker je kljub številnim mednarodnim srečanjem univerzitetnih delavcev navzočnost udeležencev iz dežel v razvoju dokaj redka, če sploh so navzoči. Manjši je bil prispevek seminarja glede novih idej in predlogov, kar gotovo ni krivda organizatorjev in izbranih tem, temveč verjetno v premajhni selekciji predloženih prispevkov in v malce počitniškem ozračju, ki v prvih dneh septembra še vlada v Dubrovniku. Morda bo več svežine, sproščenosti, drznosti in ustvarjalnosti prihodnje leto, ko bo predmet obravnave meduniverzitetno sodelovanje v luči sklepov v Helsinkih in Colombu in pa problematika velikanske ekspanzije visokošolskega študija, ki smo ji priča pri nas in v svetu.

MARJAN BRITOVSEK, *Boj za Leninovo dediščino. Prva in Druga knjiga, MK, Ljubljana 1976, 1—318 str. + 319—712 str.*

Delo, ki je zasnovano na bogati dokumentaciji, obravnava eno izmed najbolj dramatičnih razdobij v zgodovini Sovjetske zveze: razdobje, ko je Lenin zapuščal politično prizorišče, medtem ko se je med njegovimi najožjimi sodelavci vnel frakcijski boj, v katerem so vsi poglobitvi protagonisti zatrjevali, da avtentično razlagajo Leninovo misel. Iz boja, ki se je razvnel zlasti med Trockim in Stalinom, je izšel kot vodilna osebnost Stalin.

V prvi knjigi obravnava pisec najprej Leninovo bolezen in politične profile njegovih najožjih sodelavcev (Zinavjev, Kamenev, Stalin, Trocki, Buharin). Drugo poglavje se ukvarja z oblikovanjem prve sovjetske ustave in formiranjem federacije, pri čemer posveča pisec poglobitno pozornost vlogi Lenina pri oblikovanju sovjetske ustave; načelnim izhodiščem pri oblikovanju federacije; Leninovemu boju z velikoruskim šovinizmom; Leninovemu testamentu in Stalinu kot izvedencu za nacionalno vprašanje. Prvo knjigo sklene pisec z obravnavo »prvega kongresa RKP(b) brez Lenina« (XII. strankin kongres), v kateri opisuje uveljavljanje in krepitev Stalinove pozicije v vodilni skupini in razčlenjuje frakcijska trenja glede gospodarske politike.

V drugi knjigi obravnava pisec najprej ideološki poraz Trockega (XIII. partijska konferenca) (IV. poglavje), pri čemer posveča posebno pozornost frakcijskim sporom v RKP(b) in formiranju opozicijskih skupin; boju proti Trockemu in razcepu z njim; trinajsti partijski konferenci; boju ruske revolucije proti izolaciji; zadnjim mesecem Leninovega življenja in RKP(b) po Leninovi smrti. V zadnjem, V. poglavju, avtor razčlenjuje

utrditev in krepitev RKP(b) na novih osnovah; v njem sta usoda Leninovega testamenta in XIII. kongres RKP(b) poglobitvi žarišči piščeve pozornosti. Delo ima obsežnejše povzetke v angleščini, nemščini in ruščini, dodana pa mu je tudi fotografska dokumentacija.

RIKARD ŠTAJNER: *Kriza. Anatomija sodobnih kriz in ena izmed teorij kriz v neoimperialistični fazi razvoja kapitalizma. CZ, Ljubljana 1976, 231 str.*

Kriza, ki je zajela zahodne kapitalistične dežele, poudarja pisec, sproža vrsto vprašanj. Zanimiva je zlasti v dveh stališčih: »Prvič, gre za pomembno obdobje, katerega potek in razplet bosta v mnogočem opredelila prihodnji razvoj, hkrati pa bosta izpopolnila marksistično teorijo z novimi spoznanji o značilnostih in dosegu sodobnega kapitalizma. In drugič, naše gospodarstvo je povezano z ekonomijami zahodnih dežel s tisoči trgovinskih, industrijskih, finančnih in tehnoloških spon, tako da se kriza na Zahodu nujno zrcali tudi v naši reprodukciji. Ocena značaja krize nam lahko do neke mere pomaga zmanjšati njene učinke, pa tudi vplive bodočih kriz kapitalizma na naše gospodarstvo.« S temi besedami označi avtor nagibe za pisanje tega dela, ki obravnava problem sodobne krize kapitalizma. Najprej razpravlja, med drugim, o pojavih v preteklem desetletju, ki jim je sledila sedanja kriza, o izbruhu in zaostrovanju krize (1973—1975) in o znakih okrevanja. Nato govori o teoriji ciklusov in kriz in o pogledih Zahoda na krizo. V naslednjem poglavju primerja sedanjo s prejšnjimi krizami, zlasti s krizo iz tridesetih let. Končno pisec analizira vzroke sedanje krize. Analiza, po njegovem, potrjuje vse bistvene postavke marksistične teorije o ciklih in krizah, tudi v motnjah sedanjega kapitalizma,

vendar pa hkrati razkriva, da je potrebno razlikovati nove pojave v kapitalizmu in razlikovati med »teoretičnimi« in novimi vzroki kriz. Avtor meni, da se bo kapitalizem v toku svojega preobražanja naučil učinkovito spopadati z mnogimi novimi težavami, vendar ne bo sposoben razrešiti temeljnih notranjih protislovij, ki se bodo periodično izrazili v raznih pretresih in krizah.

Človek, delo, kultura (dokumenti o kulturi), Komunist, Ljubljana 1976, 120 str.

Izbor dokumentov, ki mu je napisal uvodno besedo Franc Šali, vsebuje tekste oz. odlomke tekstov o naslovni temi. Obsega nekatere pomembne dokumente zveze komunistov (Iz programa ZKJ; Resolucija VII. kongresa ZK Slovenije in Resolucija X. kongresa ZKJ; Iz stališč in sklepov XVIII. seje predsedstva CK ZK Slovenije), drugih družbenopolitičnih organizacij (SZDL Slovenije o rabi slovenščine v javnosti; Dogovor o kulturni akciji med socialistično zvezo in sindikati; Iz sklepov VIII. kongresa ZS Slovenije; Sklepi republiškega sveta zveze sindikatov Slovenije o kulturi; Iz resolucije IX. kongresa in akcijskega programa ZSM Slovenije do leta 1976; Iz programa ZZB/NOV Slovenije za leto 1976); iz ustave SFRJ in SRS ter iz družbenega plana razvoja SR Slovenije za obdobje 1976—1980 in iz dogovora o temeljnih tega plana in resolucije za leto 1976. Knjižica tudi vsebuje dokument, smernice in naloge kulturnih organizacij Slovenije in sestavek, ki pojasnjuje kulturno akcijo Komunist (Teden komunista v šestdesetih občinah).

EDVARD KARDELJ, Savez komunista Jugoslavije u revolucionarnoj akciji, Centar PK SKV za političke studije i marksističko obrazovanje, Novi Sad 1976, 299 str.

Knjiga je iz serije Politična teorija in praksa, ki jo izdaja Center za politične študije in marksistično izobraževanje pri PK ZK Vojvodine. Vsebuje izbor iz po-

membnejših del E. Kardelja od leta 1969 do 1975 na naslovno temo: Razpotja v razvoju naše socialistične družbe (1969); Zveza komunistov v sedanjem političnem trenutku (1970); Idejna in politična izhodišča za spremembo ustave (1971); Ekonomski in politični odnosi v samoupravnih socialističnih družbi (1971); Zveza komunistov se mora zavedati svoje zgodovinske odgovornosti (1971); Zveza komunistov čedalje bolj odločno prehaja od deklaracije ciljev v akcijo (1972); Integracija dela in družbenega kapitala pod kontrolo delavcev (1972); Temeljni vzroki in smeri ustavnih sprememb (1973); Za demokracijo v socializmu, ne pa proti socializmu (1974); Samoupravljanje — ena izmed zakonitosti v razvoju socializma (1975); Revolucionarna praksa in marksistično izobraževanje (1975).

V. I. LENIN, Nova ekonomska politika, Komunist, Ljubljana 1976, 220 str. Uredili in uvodno besedilo napisal dr. France Černe.

V uvodni študiji v delo pod naslovom *Lenin in nova ekonomska politika* označuje dr. France Černe bistvo in pomen Nepa v Leninovi strategiji graditve socializma. Govori o Leninovem stališču do graditve socializma (komunizma) pred Nepom, o njegovi novi oceni gospodarskega in socialnopolitičnega položaja stanja v Sovjetski Rusiji leta 1921, o Leninovem novem pogledu na prehodno obdobje v zaostali deželi, o njegovem teoretičnem prispevku k analizi ustroja prehodnega obdobja v zaostalih razmerah ter o pomenu in usodi Nepa. Delo vsebuje vrsto Leninovih govorov, referatov, poročil in drugih izjav o novi ekonomski politiki iz let 1921—1922. Med temi naj omenimo, npr. Poročilo na X. kongresu RKP/b, njegov sestavek o živilskem davku, načrt resolucije o vprašanjih nove ekonomske politike na X. vseruski konferenci RKP/b, o pomenu zlata zdaj in po popolni zmagi socializma, o mednarodnem in notranjem položaju sovjetske republike, o kooperaciji itn.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

GOLDMANN Lucien: Lukač i Hajdeger. Posmrtni fragmenti. Priredio i objavio Jusef Išagpur. Predgovor: Sreten Petrović. Prev. M. Tabaković. Stručna redakcija prev.: S. Zunjic. Beograd, BIGZ 1976. 127 str. [Mala filozofska biblioteka (33)]. — sig. 2040—33.

Rus Vojan: Etika in socializem. O teoretskih sestavinah socialistične morale. Ljubljana, Mladinska knjiga 1976. 675 str. — sig. II/14.027.

II. FILOZOFIJA

FICHTE Johann Gottlieb: Učenje o nauci. (über den Begriff der Wissenschaftslehre oder der sogenannten Philosophie. Predgovor: Veljko Korać. Izbor i prevod: Danilo Basta. Beograd, BIGZ 1976. XVI+187 str. (Filozofska biblioteka) — sig. II/14.040.

GRLIĆ Danko: Epoha estetike. Zagreb, Naprijed 1976. 303 str. (Estetika, 2). — sig. II/13.465—2.

HEGEL G. W. F.: Filozofska propedeutika. (Philosophische Propädeutik.) Prev. Vlastimir Djaković. Beograd, Grafos 1975. 212 str. (Horizonti, 1/3). — sig. 13.760—1/3.

HUSSERL Edmund: Ideja fenomenologije. (die Idee der Phänomenologie.) Pet predavanja. Predgovor i stručna redakcija: Milan Damjanović. Prev. S. Novakov, V. Djaković. Beograd, BIGZ 1975. 104 str. (Mala filozofska biblioteka, (31). — sig. 2040—31.

KANT Immanuel: Kritika moći sudjenja. Prev. N. Popović. Redakcija i pogovor: Milan Mamjanović. Beograd, BIGZ 1975. 384 str. (Filozofska biblioteka) — sig. II/14.041.

LEVINAS Emmanuel: Totalitet i beskonačno. (Totalité et infini.) Ogled o izvanjskosti. (S franc. prev. N. Smailagić. Pogovor: S. Cuzulan. Sarajevo, Veselin Masleša 1975. 313 str. (Logos) — sig. 13.751.

MORRIS Charles W.: Osnove teorije o znacima. (Foundations of the Theory of Signs.) Predgovor: Milan Damjanović. Prev. R. V. Konstantinović. Beograd, BIGZ 1975. 70 str. (Mala filozofska biblioteka, (32). — sig. 2040—32.

WITTGENSTEIN Ludwig: Logično filozofski traktat. (Logisch-Philosophische Abhandlung.) Prev. in skupno besedo napisal Frane Jerman. (Uvod: Bertrand Russell.) Ljubljana, Mladinska knjiga 1976. 195 str. (Tokovi). — sig. II/14.010.

III. SOCIOLOGIJA

ARZENSEK Vladimir: Socijalna struktura i karakter konflikata. Sociologija, Beograd, 1975, št. 2, str. 249—259.

IGLIČAR Albin: Nekaj misli o vlogi sociologije prava v zakonodajnem postopku. Pravnik, Lj., 1976, št. 1/3, str. 38—42.

JOGAN Maca: Funkcionalizem in konfliktna teorija. Doktorska disertacija. Ljubljana, Filozofska fakulteta 1976. II+289 str. str. + corr. (ciklost.) — sig. IV/2558.

KULJIĆ Todor: Sociologija fašizma: kritika ili apologija kapitalizma. Sociologija, Beograd, 1975, št. 2, str. 229—248.

KUVAČIĆ Ivan: Ljudske potrebe i društvene vrijednosti. Revija za sociologiju, Zagreb, 1976, št. 1, str. 7—15.

LAY Vladimir & Antun Petak: Suvremeno društvo i problem ljudskih potreba i vrijednosti. Simpozij Sociološkog društva Hrvatske, Stupičke Toplice, 11—12. 12. 1975. Revija za sociologiju, Zagreb, 1976, št. 1, str. 66—76.

MLADENOVIĆ Marko: Uvod u sociologiju porodice. 3. izd. Beograd, Savremena administracija 1975. XV+376 str.

PECULJIĆ Miroslav: Metodologija društvenih nauka. Uvodna rasprava i zbornik tekstova. (Uvodnu raspravu napisao i zbornik tekstova priredio: Miroslav Pečuljić. Beograd, Službeni list SFRJ 1976. 295 str. — sig. II/14.022.

MLADENOVIĆ Marko: Uvod u sociologiju porodice. 3. izd. Beograd, Savremena administracija 1975. XV+376 str.

PECULJIĆ Miroslav: Metodologija društvenih nauka. Uvodna rasprava i zbornik tekstova. (Uvodnu raspravu napisao i zbornik tekstova priredio: Miroslav Pečuljić. Beograd, Službeni list SFRJ 1976. 295 str. — sig. II/14.022.

PETROVIĆ Stanko: Vrijednosne orijentacije prema društvenim promjenama i metodologija njihova mjerenja. Revija za sociologiju, Zagreb 1976, št. 1, str. 53—65.

RADOVANOVIĆ Miroslav: Predmet i zadaci socijalne patologije. Sociologija, Beograd, 1975, št. 2, str. 261—295.

RUS Veljko: Kontingentna analiza statusne moči rukovodilaca preduzeća. Sociologija, Beograd, 1975, št. 3, str. 385—403.

VENTA Zinka: Vrednote kao temelj društvenosti odnosno humanosti. Revija za sociologiju, Zagreb, 1976, št. 1, str. 37—45.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA SOLSTVO

EKONOMIKA obrazovanja. Izbor članaka iz Readings in the Economics of Education. Priredio: Božidar Jelčić. (Prev. s engl. B. Jelčić i L. Spalatin. Zagreb, (Školska knjiga) 1973. 311 str. — sig. III/3111.

FLERE Sergej: Polazna pitanja sociologije vaspitanja i obrazovanja. Sociologija, Beograd, 1975, št. 3, str. 427—452.

KRANJC Ana: Ženska u procesu pridobivanja in mobilizacije svoje izobrazbe. Sodobna pedagogika, Lj., 1976, št. 5/6, str. 177—188. (se nadaljuje).

PRETNAR Stojan: Inovacija — temeljni dejavnik napredka. Naši razgledi, Lj., 16. jul. 1976, št. 14.

RUPEL Dimitrij: Svobodne besede od Prešerna do Cankarja. Sociološka študija o slovenskem leposlovju kot glasniku in pobudniku nacionalne osvoboditve v drugi polovici 19. stoletja. Koper, Lipa 1976, 452 str. — sig. 13.757.

ZUPANČIČ Boštjan: Izobrazba in družbena zavesti. Naši razgledi, Lj., 4. jun. 1976, št. 11.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

CERRONI Umberto: Politička teorija i socijalizam. (Prijevod i predgovor: Josip Šentija.) Zagreb, Školska knjiga 1976. 227 str. (Suвремена misao, 525). — sig. 13.346—1/525.

MENDE Tibor: Od pomoći do rekolonizacije. (De l'aide a la recolonisation.) Prev. Dušan Savnik. Ljubljana, DZS 1976. (Moderna družba). — sig. 13.761.

ŠTAJNER Rikard: Kriza. Anatomija sodobnih kriz v neoimperialistični fazi razvoja kapitalizma. (Prev. iz srbb.). Ljubljana, Cankarjeva založba 1976. 227 str. (Misel in čas, 25). — sig. 1/2484-25.

TOMIĆ Stojan T.: Profesionalizem u politici. Beograd, Radnička štampa 1975. 237 str. (Ideje, III/4). — sig. 1/2770-3/4.

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

ALBERHT Roman: Delavčeva oblast in odgovornost pri delu in v družbi. Delo, Lj., 25. 9. 1976.

CERNE France: Svobodna menjava dela. Naši razgledi, Lj., 16. jul. 1976, št. 14.

KRAIGHER Sergej: Neprecenljivo je bil pomen dražgoške bitke za razvoj osvobodilnega boja. Delo, Lj., 23. 7. 1976.

KRIVIC Matevž: Kdaj imperativni mandat? 1—4. Delo, Lj., 31. 7., 3. 8., 4. 8., 5. 8. 1976.

LAH Avguštin: Razvijanje menjave dela družbenih dejavnosti — uresničevanje nove ustave. Ljubljana, Zveza delavskih univerz Slovenije—Center za samoupravne normativno dejavnost 1975. 32 str. (Družbeno izobraževanje, 9) — sig. I/2952-9.

MARKOVIĆ Živko: Samoupravljanje i avangarda. Beograd, Radnička štampa 1976. 123 str. — sig. 13.753.

POPIT Franc: Iz velike delavske stavke so komunisti črpali izkušnje za vodenje revolucije. Delo, Lj., 20. 9. 1976.

—: PREDLOG družbenega plana razvoja SR Slovenije za obdobje 1976—1980. Predlagatelj Izvršni svet SRS, 19. 7. 1976. Delo, Lj., 20. 7. 1976.

RIBIČIĆ Mitja: Velika bitka za napredek sveta. Delo, Lj., 14. 8. 1976.

ŠINIGOJ Dušan: Samoupravna opredelitev širokega kroga delavcev za dinamičen in usklajen razvoj. Delo, Lj., 28. 7. 1976.

4. Delavska in progresivna gibanja:

MINIĆ Miloš: Dejavnost Jugoslavije na mednarodnem področju izhaja vedno in povsod iz načel celovite neuvrščene politike. Delo, Lj., 16. 7. 1976.

TITO: Če dolgoročno želimo mir in sodelovanje v svetu, potem za politiko neuvrščenosti ni alternative. Delo, Lj., 2. avg. 1976.

TITO: Naši sklepi in programi izražajo vizijo jutrišnjega sveta, katere uresničevanja ne bo mogoče preprečiti. Delo, Lj., 18. 8. 1976.

TITO: Naša pričakovanja so se v Colombu v celoti izpolnila. Delo, Lj., 23. 8. 1976.

5. Mednarodni odnosi:

BENKO Vlado: Nekateri mednarodnopravni vidiki avstrijskih obveznosti glede slovenske manjšine. V: RAZPRAVE in gradivo. Inštitut za narodnostne manjšine, št. 7—8, 1976, str. 19—49.

GORIČAR Jože: Prešteti: koga in kaj? Delo, Lj., 31. 7. 1976.

PETRIČ Ernest: Cilj je jasan — asimilacija. Delo, Lj., 21. 8. 1976.

STOJANOVIĆ Radošlav: Sociologija medjunarodnih odnosa. Sociologija, Beograd, 1975, št. 3, str. 405—425.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

CALIĆ Dušan: Multinacionalne kompanije i oblici njihovih pritisaka na druge zemlje. Socijalizam, Beograd, 1976, št. 2, str. 283—292.

MALENOVIĆ Nikola: Multinacionalne kompanije kao faktor ekonomskog razvoja i međuzavisnosti u savremenom svetu. Pregled, Sarajevo, 1976, št. 1, str. 51—58.

MANDIĆ Ivan: Ljudske potrebe promatrane s ekonomskog stajališta. Revija za sociologiju, Zagreb, 1976, št. 1, str. 46—52.

NORČIĆ Oto: Politična ekonomija in združeno delo. Naši razgledi, Lj., 13. 8. 1976, št. 15.

PETZOLD Joachim: Monopolistički kapital i fišistička ideologija. Socijalizam, Beograd, 1976, št. 1, str. 129—142.

PRIMORAC Zarko: Kompleksan karakter savremene inflacije. Pregled, Sarajevo, 1976, št. 6, str. 645—656.

SAMUELSON Paul A.: Ekonomska čitanka. (Prev. M. Babić, Z. Baletić, U. Dujšin, i dr. 6. izd.) Zagreb, Nakladni zavod Matice Hrvatske 1975. 632 str. — sig. II/14.008.

STRANJAK Asim: Ovladavanje udruženog rada emisijom novca. Pregled, Sarajevo, 1976, št. 6, str. 619—643.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠĆANJA IN JAVNO MNENJE

BARBIĆ Ana: Vpliv sredstev množičnega komuniciranja na družbenopolitično udeležbo občanov v samoupravnem družbenem sistemu. Ljubljana, Inštitut za sociol. in fil. 1974. 79+(V) str.+pril. (ciklostil) — sig. IV/2550.

VREG France: Komuniciranje in odločanje v delegatskem sistemu. — Javno mnenje v socializmu. Ljubljana, Fakulteta za sociol. pol. vede in novinarstvo 1975. 68 str. (Konceptualni model komunikacijskega sistema v Jugoslaviji, 2) — sig. IV/2536-2.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

—: KATOLIŠKA socialna in politična doktrina. Zbornik zbranih tekstov. Ponatis, Ljubljana, FSPN — Partizanska knjiga 1976. 2 dela. — sig. 13. 755-1, 2.

KERSEVAN Marko: Problem religije u savremnm društvu. Sociologija, Beograd, 1975, št. 3, str. 453—466.

KURTOVIĆ Todo: Cerkev in nacionalni odnosi. Komunisti in nacionalne svobode. Delo, Lj., 14. 8. 1976.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

BRITOVSEK Marijan: Boj za Leninovo dediščino. 2. knj. Ljubljana, Mladinska knjiga 1976. (Tokovi) — sig. II/14.009-1,2.

PERHUAC Rafael: Upor mornarjev v Boki Kotorski. Ljubljana, Partizanska knjiga 1976. 125 str.+(19) slik. — sig. 13.739.

—: TRIDESET godina socialističke Jugoslavije: 1945—1975. (Ured. Jovan Rajčević.) Beograd, Monos 1975. 652 str. ilustr. — sig. IV/2539.

XI. POTOPISI — BIBLIOGRAFIJE — PRIROCNICI — SLOVARJI

MIHAJLOV A. I. — R. S. Liljarevskij: Uvodni tečaj o informatiki, dokumentaciji. (Prev. M. Japunič, Z. Leske et al.) V Ljubljani, Centralna tehniška knjižnica 1975. XII+249 str. — sig. II/14.017.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

—: Der DIALEKTISCHE Materialismus und seine Kritiker. Hrsg. von H. Hörz und A. J. Iljin. Berlin, VEB Deutscher Vlg d. Wissenschaften 1975. 327 str. — sig. II/14.014.

FEDOSEEV P. N.: Dialektika sovremennoj epohi. 2. dop. izd. Moskva, Nauka 1975. 575 str. — sig. II/14.012.

LEVITAS Maurice: Marxist Perspectives in the Sociology of Education. London & Boston. Routledge & Kegan Paul (1974). VIII+208 str. — sig. II/14.073.

MANDEL Ernest: The Formation of the Economic Thought of Karl Marx. 1843 to Capital. Transl. by B. Pearce. (London, Monthly Review Press 1971.) 223 str. — sig. II/14.013.

II. FILOZOFIJA

HEIDEGGER Martin: Gesamtausgabe. II. Abt. Bd 21.: Logik. Bd 24.: Die Grundprobleme der Phänomenologie. Frankfurt/M., Vittorio Klostermann (1975—1976.) — sig. 13.758-21, 24.

INEICHEN Hans: Erkenntnistheorie und geschichtlich-gesellschaftliche Welt. Diltheys Logik der Geisteswissenschaften. Frankfurt/M., V. Klostermann 1975. VIII+252 str. (Studien zur Philosophie und Literatur des 19. Jahrhunderts, 28.) — sig. III/3052-28.

SCHELER Max: Späte Schriften. Hrsg. von Manfred S. Frings. Bern—München, Francke Vlg 1976. 384 str. (Scheler Max: Gesammelte Werke, Bd 9) — sig. II/2905-9.

III. SOCIOLOGIJA

- BOILEAU** Anna Maria & Raimondo Strassoldo & Emidio Sussi: Temi di sociologia delle relazioni etniche. Gorizia, Istituto di sociologia internazionale di Gorizia 1975. 179 str. (Quaderni dell'ISIG, 3) — sig. II/13.844-3.
- BURKE** Gerald: Townscapes. (Harmondsworth), Penguin Books 1976. XVIII+246 str. (Pelican Geography and Environmental Studies). — sig. 13.786.
- BUXTON** Richard: Local Government. 2. ed. (Harmondsworth), Penguin Education (1973). 301 str. — sig. 13.778.
- : **CHANGE**, Choice and Conflict in Social Policy. (By) Ph. Hall, H. Land, R. Parker, A. Webb. London, Heinemann 1975. X+555 str. — sig. II/14.051.
- CLINEBELL** Charlotte H.: Befreite Partnerschaft. Über die Emanzipation von Frau und Mann. (Deutsche Übersetzung von B. Weidinger.) München, Vlg J. Pfeiffer 1975. 191 str. (Leben lernen, 15) — sig. 13.750-15.
- FARIS** Robert E. L.: Chicago Sociology. 1920 do 1932. With a foreword by Morris Janowitz. Chicago & London, The Univ. of Chicago Press (1970). XVI+173 str. (The Heritage of Sociology. Phoenix Books, 379.) sig. 11.932-379.
- GILES** Howard & Peter F. Powesland: Speech Style and Social Evaluation. London, Academic Press 1975. VIII+218 str. (European Monographs in Social Psychology 7.) — sig. II/13.855-7.
- GLAESER** Bernhard: Kritik der Erkenntnissoziologie. Frankfurt/M., V. Klostermann (1972). VII+136 str. (Philosophische Abhandlungen, 39) — sig. II/11.123-39.
- GOLDTHORPE** John H. & Keith Hope: The Social Grading of Occupations. A new approach and scale. Oxford, Clarendon Press 1974. VIII+188 str. (Oxford Studies in Social Mobility). — sig. II/14.056.
- GOTTSCHALK** Shimon S.: Communities and Alternatives. An exploration of the limits of planning. Cambridge, Schenkman Publ. Co. 1975. XVIII+167 str. — sig. II/14.080.
- GRIFFIN** Keith: Land Concentration and Rural Poverty. London & Basingstoke, The Macmillan Press 1976. VIII+303 str. — sig. II/14.083.
- HERRNSTEIN** Richard J.: Chancengleichheit — eine Utopie? Die IQ-bestimmte Klassengesellschaft. (I. Q. Meritocracy. Aus dem Amerikanischen von S. Summerer und G. Kurz.) Stuttgart, Deutsche Vlg-Anstalt (1973). 154 str. — sig. II/14.037.
- HOLLAND** Stuart: The Regional Problem. London & Basingstoke, The Macmillan Press 1976. X+179 str. — sig. II/14.085.
- HOOVELT** Ankie M. M.: The Sociology of Developing Societies. London & Basingstoke, The Marmillan Press 1976. 202 str. — sig. II/14.084.
- JESSOP** Bob: Social Order, Reform and Revolution. A power, exchange and institutionalisation perspective. (London & Basingstoke), Macmillan (1972). VIII+189 str. (New Perspectives in Sociology.) — sig. II/14.070.
- : **KRANKENPFLEGE** in unserer Gesellschaft. Aspekte aus Praxis und Forschung. Hrsg. von Maria Pinding. Stuttgart, F. Enke 1972. XV+231 str. — sig. II/13.994.
- LEWIS** Glyn E.: Multilingualism in the Soviet Union. Aspects of language policy and its implementation. The Hague & Paris, Mouton 1972. XX+332 str. + (1) zvd. (Contributions to the Sociology of Language, 3) — sig. II/13.646-3.
- : **MEDIZINSSOZIOLOGIE**. Einführung in ihre Grundbegriffe und Probleme. Hrsg. von B. Geissler, P. Thoma. Frankfurt & New York, Campus Vlg 1975. 295 str. (Campus Studium, 509) — sig. 13.752-509.
- MARX** Karl: On Society and Social Change. With Selections by F. Engels. Ed. and with an Introductory by Neil J. Smelser. Chicago & London, The Chicago Univ. Press (1973). XLI+206 str. (The Heritage of Sociology. Phoenix Books, 567) — sig. 11.932-597.
- PIVER** Fox Frances & Richard A. Cloward: Regulating the Poor. The functions of public welfare. (London), Tavistock (1974). XVII+389 str. (Studies in Social Ecology and Pathology. Social Science Paperbacks, 129) — sig. II/11.251-129/3.
- : **POWER**, Persistence and Change. A second study of Banburg. (By) M. Stacey, E. Batsstone, C. Bell, and A. Murcott. London & Boston, Routledge & Kegan Paul 1975. XII+196 str. + (14) str. ilustr. (International library of sociology). — sig. II/14.074.
- PRESCOTT** James R. & W. Criss Lewis: Urban-regional Economic Growth and Policy. Ann Arbor, Ann Arbor Science 1975. X+220 str. (Man, his community and natural resources). — sig. II/14.094.
- ROBERTS** Robert: The Classic Slum. Salford life in first quarter of the century. Reprint. (Harmondsworth), Penguin Books (1974). 266 str. + (8) str. pril. — sig. 13.791.
- SCHUTZ** Alfred: On Phenomenology and Social Relations. Selected Writings. Ed. and with an introduction by H. R. Wagner. 3. impress. Chicago & London, Chicago Univ. Press (1975). VII+327 str. (The Heritage of Sociology. Phoenix Books, 360). — sig. 11.932-360.

SILBERMANN Alphons & Udo Krüger: Abseits der Wislichkeit. Das Frauenbild in deutschen Lesebüchern. Eine soziologische Untersuchung. Köln, Vlg Wissenschaft und Politik (1971). 110 str. — sig. 13.749.

SMITH Anthony D. The Concept of Social Change. A critique of the functionalist theory of social change. London & Boston, Routledge & Kegan Paul (1973). IX+198 str. — sig. II/14.071.

—: SOCIOLOGY of Leisure. Ed. by Th. B. Johanns and C. Neil Bull. Beverly Hills & London, Sage Publ. (1971). 135 str. (Sage Contemporary Social Science Issues, 1) — sig. II/13.977-1.

THOMAS Brinley: Migration and Urban Development. A reappraisal of British and American long cycles. London, Mehtuen and Co. (1972). XVI+259 str. (University Paperbacks, 446). — sig. 10.244-446.

—: USE of Models in the Social Science. Ed. by L. Collins. London, Tavistock 1976. X+238 str. (Social issues in the seventies, 4) — sig. II/14.036-4.

WATKINS Ken C.: Social Control. New York, Longman 1975. V+154 str. (Social Processes, 5. Aspects of Modern Sociology). — sig. 13.633-5.

IV. PSIHOLOGIJA

DeCECCO John P. & W. R. Crawford: The Psychology of Learning and Instruction. Educational psychology. 2. ed. (Englewood Cliffs, Prentice-Hall 1974.) XVIII+604 str. — sig. III/3104.

LAKIN Martin: Interpersonal Encounter. Theory and practice in sensitivity training. New York, McGraw-Hill (1972). XV+302 str. — sig. II/14.072.

NARANJO Claudio & Robert E. Ornstein: On the Psychology of Meditation. London, G. Allen & Unwin (1972). 248 str. — sig. II/14.035.

—: PERSPECTIVES in Behavior Modification with Deviant Children. Ed. by O. Ivar Lovaas and Bradely D. Bucher. Englewood Cliffs, Prentice-Hall (1974.) XIII+562 str. — sig. II/14.063.

PORTER Lyman W. & E. E. Lawler & J. R. Hackman: Behavior in Organizations. New York, McGraw-Hill 1975. XII+561 str. — sig. II/14.033.

RAVEN Bertram H. & J. Z. Rubin: Social Psychology. People in groups. New York, John Wiley and Sons 1975. XX+591 str. — sig. II/14.029.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA SOLSTVO

ATKIN R. H.: Mathematical Structure in Human Affairs. New York, Crane, Russak & Co. (1974.) (VII)+212 str. — sig. II/14.065.

BACHOFEN Johann Jakob: Gesammelte Werke. Bd 1—4, 6—8, 10. Mit Benützung des Nachlasses unter Mitwirkung von Max Brückhard, Matthias Gelzer, Olof Gigon et al. Hrsg. von Karl Meuli. Basel, Benno Schwabe & Co. 1943—1967. — sig. III/3107-.

BELL Daniel: The Cultural Contradictions of Capitalism. London, Heinemann 1976. XVI+301 str. — sig. II/14.096.

CORBIN Dan H. & W. J. Tait: Education for Leisure. Englewood Cliffs, Prentice-Hall (1973.) VIII+182 str. Illustr. — sig. II/14.055.

DASMAN R. F. & J. P. Milton & P. H. Freeman: Ecological Principles for Economic Development. Reprint. London, John Wiley & Sons (1974.) IX+252 str. — sig. II/14.069.

HERSKOVITS Melville J.: Cultural Relativism. Perspectives in cultural pluralism. Ed. by Frances Herskovits. New York, Vintage Books (1972.) XXIV+293 str. — (Vintage Books, 879). — sig. I/2308—879.

ROULET Eddy: Linguistic Theory, Linguistic Description and Language Teaching. Transl. by Ch. N. Candlin. London, Longman 1975. VII+102 str. — sig. II/14.016.

—: SEMANTICS. An interdisciplinary reader in philosophy, linguistics and psychology. Ed. by D. D. Steinberg, L. A. Jakobovits. Cambridge, The Univ. Press 1975. X+603 str. — sig. II/14.019.

—: KEMINTICS and the Philosophy of Language. (A collection of readings). Ed. by L. Linsky. Urbana, Univ. of Illinois Press (1972.) 289 str. (Illini Book, 63). — sig. 10.810-63.

WALTERS Harry A.: Ecology, Food and Civilization. London, Ch. Knight 1973. XVI+216 str. — sig. II/14.082.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

BUCHANAN James M.: The Limits of Liberty. Between anarchy and Leviathan. Chicago, The Univ. of Chicago Press 1975. XI+210 str. — sig. II/14.059.

HOOS Ida R.: System Analysis in Public Policy. A critique. Berkeley, Univ. of California Press (1974.) VIII+259 str. — sig. 13.777-108.

LUKES Steven: Power. A radical view. Reprint. London, Basingstoke, The Macmillan Press 1976. 63 str. — sig. 13.769.

KAVCIC, dr. Bogdan: Selfmanagement in Associated Labour
 Teorija in praksa, Ljubljana 1976, Vol. 13, No. 9—10, p. 729—737

UDC 331.152.1(497.1)

The article deals with some most important aspects of the draft for the Law of associated labour, concerning the implementation of the selfmanagement status of man in our society. The Yugoslav social system is based on the principle of recognition of social importance of labour for the entire society: labour is the basis for the creation of material conditions for the life of the individual and society as a whole. The 1974. Constitution and the Law of Associated labour include the basic principle according to which in our society the working people themselves decide on the quality of their social relations on a free and equal footing, aware of responsibility to their fellow-workers and to the society as a whole. The Law furtheron includes a number of detailed provisions concerning the organizational forms of associated labour. The basic organization of associated labour is defined as the basic nucleus in which the workers decide, directly and on an equal basis, on the creation and distribution of income. The BOAL represents the smallest unit in which the income is realized independently and in which the income is created regardless to the level of the pulling of labour and resources on which it is created. Generally speaking the Law represents a more detailed specification of the basic principles concerning the status of labour and workers in our society which has already been determined by the Constitution. For this reason the Law of Associated Labour will promote the implementation of these principles.

UDC 330.858(497.1)

BAJT, dr. Aleksander: Marx' Notion of Free Competition and Distribution of Income According to the Work Performed
 Teorija in praksa, Ljubljana 1976. Vol. 13, No. 9—10, p. 762—778

The distribution of personal income according to the work performed as known in praxis, is in fact a distribution according to monopolist control of working abilities, expressing the »Bougeois equality« (Marx). If the working abilities were not monopolised, the relative personal income would be entirely different from the personal income we get at present. Only then the relations among workers could be considered as truly socialist. This fact leads to two conclusions. First, all our present endeavours to implement the distribution of personal income according to work performed are mere attempts to make the scale of incomes slightly more or slightly less »bourgeois«. Secondly, the structure of personal income can have positive effects only if endeavours are made to compensate the insufficient material income by the awareness of the participation in the creating of a more just society. Since the success of this trend seems questionable, the author suggests a systematic decrease of differences in income occurring in various professions and a simultaneous increase of differences in income within individual professions where the work — being of the same quality — can be more efficiently measured.

UDC 32:001.8(497.12)

BIBIC, dr. Adolf: Political Science and the Tasks of the Slovene Political Science Association
 Teorija in praksa, Ljubljana 1976, Vol. 13, No. 9—10, p. 830—837

After defining the essential aims of political science in the field of scientific research, education and political culture, the author points out the fact that development of political science in our society was conditioned by developmental tendencies and antagonisms in our society. Further development of self-management sets new tasks to political science. It also rejects the value-oriented neutralistic interpretation of the role of political science while, at the same time, it requires political science to study actual political processes and penetrate through the façade of the normative. Essential for further development of political science is the theoretical as well as empirical research of politics both in our society and in contemporary world. However, a constant critical concern with developmental tendencies in political science in contemporary world as well as close cooperation of political scientists in our country and their professional organizations should not be neglected. In the second part of the article the past activities of the Slovene Political Science Association are described and some essential tasks awaiting our political scientists indicated.

UDK 331.152.1(497.1)

KAVCIC, dr. Bogdan: Samoupravljanje v združenem delu
Teorija in praksa, Ljubljana 1976, let. 13, št. 9—10, str. 729—737

Prispevek obravnava nekatere najvažnejše vidike v osnutku zakona o združenem delu, ki se nanašajo na uresničevanje samoupravnega položaja človeka v naši družbi. Jugoslovanska družbena ureditev temelji na tem, da priznava delu takšen družbeni pomen, kot ga dejansko ima za vse družbe: je podlaga ustvarjanju materialnih pogojev za življenje posameznika in družbe v celoti. Ustava iz leta 1974 in zakon o združenem delu vsebujeta temeljno načelo, da delavni ljudje v naši družbi sami določajo kakovost svojih družbenih odnosov v celoti, svobodno, enakopravno in odgovorno do drugih delavcev in do družbe v celoti. Zakon vsebuje tudi vrsto podrobnejših določil glede organizacijskih oblik združenega dela. Temeljna organizacija je opredeljena kot tista temeljna celica, v kateri delavci neposredno in enakopravno odločajo o pridobivanju in razporejanju dohodka. Temeljna organizacija predstavlja najmanjšo celoto, v kateri se dohodek samostojno izraža in predstavlja enoto, v kateri se dohodek pridobiva ne glede na kakšni ravni združevanja dela in sredstev se ustvarja. V celoti gledano pomeni zakon podrobnejšo opredelitev sicer v Ustavi vsebovanih temeljnih načel glede položaja dela in delavca v naši družbi. Zato bo lahko pospešil praktično uresničevanje teh načel.

UDK 330.858(497.1)

BAJT, dr. Aleksander: Marxov pojem proste konkurence in delitev po delu
Teorija in praksa, Ljubljana 1976, let. 13, št. 9—10, str. 762—778

Nagrajevanje po delu, kakršnega poznamo v praksi, je v resnici nagrajevanje po monopolističnem razpolaganju z delovnimi sposobnostmi, izraz »buržoazne enakosti« (Marx). Če bi bile delovne sposobnosti nemonopolizirane, bi bili relativni osebni dohodki povsem drugačni od današnjih. Šele takrat bi lahko rekli, da obstajajo med delavci socialistični odnosi. To vodi do dveh ugotovitev. Prvič, današnja prizadevanja, da bi uvedli nagrajevanje po delu so le poskusi, napraviti lestvico osebnih dohodkov nekoliko bolj ali nekoliko manj »buržoazno«. Drugič, resnično učinkovito vplivanje na strukturo osebnih dohodkov je mogoče le s prizadevanjem, da se nezadostni materialni dohodek nadoknadi z zavestjo sodelovanja v ustvarjanju pravičnejše družbe. Ker so uspehi v tej smeri dvomljivi, predlaga pisec sistematično zmanjševanje diferenciacije dohodkov med poklici in prav tako sistematično povečevanje diferenciacije dohodkov znotraj poklicev, ker je delo mogoče dosti uspešno meriti, ker je enake kvalitete.

UDK 32:001.8(497.12)

BIBIČ, dr. Adolf: Politična znanost in naloge Slovenskega politološkega društva
Teorija in praksa, Ljubljana 1976, let. 13, št. 9—10, str. 830—837

Potem ko označi temeljne smotre politične znanosti na znanstveno-raziskovalnem, pedagoškem in politično-kulturnem področju, avtor poudarja, da je bil razvoj politične znanosti v naši družbi bistveno pogojen z razvojnimi tendencami in protislovji v naši družbi. Nadaljnji razvoj samoupravljanja postavlja pred politično znanost nove naloge in zlasti zanika vrednostno nevtralistične razlage vloge politologije, hkrati pa zahteva, da politična znanost proučuje dejanske politične procese in da prodira za fasado normativnega. Za nadaljnji razvoj politične znanosti je bistveno teoretično in empirično raziskovanje politike v naši družbi in v sodobnem svetu, hkrati pa tudi sprotino kritično spremljanje razvojnih tendenc politične znanosti v sodobnem svetu in seveda tesno sodelovanje s politologi naše dežele in njihovimi profesionalnim organizacijami. V drugem delu članka govori pisec o nekaterih konkretnih oblikah dela Slovenskega politološkega društva v preteklem razdobju in nakazuje nekatere bistvene naloge, ki so pred našimi politologi.

OPREDELJENJA (Sarajevo)

Št. 7/1976

Aktualni politični trenutek: Govor predsednika ZKJ Josipa Broza Tita na konferenci komunističnih in delavskih partij Evrope; *Teme:* IVO ČUPIĆ: Finančni vidik specifičnosti kmetijstva; SEFIK ČOVIĆ: Ekonomski odnosi s tujino in ustrezno izvrševanje kupoprodajne pogodbe; *Razprava o marksistični zasnovanosti učnega programa učbenikov, skript in priročnikov za predmet zgodovine;* *Izkustva:* BOGDAN MRDOVIĆ: Mehanizem delitve dohodka v TOZD v gospodarstvu; ANTON JEKAUC: Znanost in tehnično-tehnološki progres v gospodarskem razvoju BiH; RADOMIR BAJRAKTAREVIĆ: Nekateri problemi migracije in zaposlovanja delavcev; *Pogledi in prikazi.*

ANALI (Beograd)

Št. 1—2/1976

Članki: ANTON VRATUŠA: Viri in oblike združevanja naše socialistične samoupravne družbe, njenih pridobitev in vrednot; MILAN MILUTINOVIĆ: Družbena samozaščita kot teorija, politika in praksa zaščite naše družbe in njenih vrednot; VOJISLAV SIMOVIĆ: Družbena samozaščita in družbeno-politični sistem Jugoslavije; PAVLE RIŠTIĆ: Delovni človek in občan kot nosilec družbene samozaščite.

GLEDIŠTA (BEOGRAD)

Št. 5/1976

Diskusija: Sodobna književna teorija o Krleži; *Raziskave:* IVAN KUVACIĆ: Funkcionalna analiza in strukturalistična metoda; MIRJANA CVETKOVIĆ: Družbeno-ekonomski vidiki formiranja OZD; *Pogledi in prikazi.*

SOCIJALIZAM (Beograd)

Št. 7—8/1976

Uvodnik: Konferenca komunističnih in delavskih partij Evrope;

Gibanje neuvrščenosti: MILJAN KOMATINA: Neuvrščenost — nastanek, vzpon in bilanca; RANKO PETKOVIĆ: Neuvrščene dežele in novi sistem mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov; VLADO BENKO: Miroljubna koeksistenca, neuvrščenost in socializem; MARKO VRHUNEC: Ekonomska strategija neuvrščenosti; KRSTO BULAJIĆ: Transfer tehnologije kot dejavnik pospešenega razvoja dežel v razvoju; LJUBIŠA ADAMOVIĆ: Nekateri ekonomski vidiki neuvrščenosti; *Združeno delo:* ŽIVOJIN RAKOČEVIĆ: Temeljna eksistencialna oblika združenega dela in zakoni družbene reprodukcije; HAMDİJA POZDERAC: Uresničevanje dominantne vloge delavskega razreda v družbi.

PREGLED (Sarajevo)

Št. 7—8/1976

Članki razprave: VOJO ČOLOVIĆ: Proletarski internacionalizem in odnosi v mednarodnem delavskem gibanju danes; VOJIN DIMITRIJEVIĆ: Individualni nosilci zunanje politike; BRANKO HORVAT: Jugoslovanska agrarna teorija in politika v povojnem obdobju; RATKO MARKOVIĆ: Avtokratske vlade; SAFET ŠERIFOVIĆ: Proizvodni odnosi in tehnični napredek; HASAN BAKALOVIĆ: Organizacijski vidiki državnih organov in družbena samozaščita; *Mednarodni pregled:* RANKO PETKOVIĆ: Od Beograda do Colomba; DRAGAN DJORDJEVIĆ: Pravni okviri in organizacija sodelovanja med nordijskimi deželami; *Prevodi:* MARCO MACCIO: Partija, tehnična inteligenca in delavski razred v kitajski revoluciji.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

- SOECO:** Vrsta prispevkov udeležencev mednarodnega seminarja v Ljubljani o primerjalni ekološki analizi družbenih sprememb
- Mojca Drčar-Murko:** Nastajanje evropskega sistema varnosti
- Boris Verbič:** Evropski parlament — korak k demokratizaciji ali ne?
- Janez Stanič:** Politična integracija v socialističnem taboru
- Anton Berler:** Evropa: oborožitev ali razorožitev?
- Pavel Vindišar:** Socializem, družbene enakosti in neenakosti
- Bojan Grobovšek:** Brazilija — velesila ki se poraja
- Ludvik Čarni:** O marksistični delitvi razvoja človeške družbe